

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ &
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΟΛΕΙΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ
ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΟ
ΗΡΑΚΛΕΙΟ

ΛΑΜΠΡΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2018

Ερωτήσεις ενός εργάτη που διαβάζει”

" Ποιος έχτισε τη Θήβα την εφτάπτυλη;
Στα βιβλία δε βρίσκεις παρά των βασιλιάδων τα ονόματα.
Οι βασιλιάδες κουβαλήσαν τ' αγκωνάρια;
Και τη χλιοκαταστρεμμένη Βαβυλώνα –
ποιός την ξανάχτισε τόσες φορές; Σε τι χαμόσπιτα
της Λίμας της χρυσόλαμπρης ζούσαν οι οικοδόμοι;
Τη νύχτα που το Σινικό Τείχος αποτελειώσαν,
πού πήγανε οι χτίστες; Η μεγάλη Ρώμη
είναι γεμάτη ασίδες θριάμβου. Ποιος τις έστησε;
Πάνω σε ποιούς θριαμβεύσανε οι Καίσαρες;
Το Βυζάντιο το χλιοτραγουδισμένο
μόνο παλάτια είχε για τους κατοίκους του;
Ακόμα και στη μυθική Ατλαντίδα,
τη νύχτα που τη ρούφηξε η θάλασσα,
τ' αφεντικά βουλιάζοντας, μ' ουρλιαχτά τους σκλάβους τους καλούσαν.

Ο νεαρός Αλέξανδρος υπόταξε τις Ινδίες.
Μοναχός του;
Ο Καίσαρας νίκησε τους Γαλάτες.
Δεν είχε ούτ' ένα μάγιστρα μαζί του;
Ο Φίλιππος της Ισπανίας έκλαψε όταν η Αρμάδα του βυθίστηκε.
Δεν έκλαψε, τάχα, άλλος κανένας;
Ο Μέγας Φρειδερίκος κέρδισε τον Εφτάχρονο τον Πόλεμο.
Ποιος άλλος τότε κέρδισε;

Κάθε σελίδα και μια νίκη.
Ποιος μαγείρεψε τα νικητήρια συμπόσια;

Κάθε δέκα χρόνια κι ένας μεγάλος άντρας.
Ποιός πλήρωσε τα έξοδα;

Πόσες και πόσες ιστορίες.
Πόσες και πόσες απορίες."

Μπέρτολτ Μπρεχτ

.....

Bertold Brecht, Ποιήματα, απόδοση Μάριος Πλωρίτης εκδ. Κοροντζή, Αθήνα, 2009.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ. 5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	
1. Η πόλη και ο σχεδιασμός της	σελ. 12
2. Οι πρόσφυγες	σελ. 16
3. Η πόλη και η ύπαιθρος	σελ. 24
i. Η ύπαιθρος	σελ. 27
ii. Το λιμάνι	σελ. 30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η Ηρακλειώτικη κοινωνία	
1. Οι αστοί και το Εμπορικό Βιομηχανικό Επιμελητήριο	σελ.33
2. Οι αστοί και οι μικροαστοί	σελ.35
3. Μεγάλοι έμποροι..., μικροί έμποροι	σελ.40
4. Οι αστοί, το κράτος και η αγορά	σελ.45
5. Οι αστοί, οι αγρότες και οι εργάτες	σελ.51
6. Τα όρια της προόδου, της φιλανθρωπίας και της επαγγελματικής ηθικής	σελ.66
7. Το έθνος, η πολιτική, το αστικό καθεστώς και ο κομμουνισμός	σελ.71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	
1. Το κίνημα των αγροτών	σελ.75
2. Το κίνημα των εργατών	σελ.93
3. Οι εργάτες και οι εργάτριες	σελ.95
4. Οι συνδικαλιστικές ενώσεις και το Εργατικό κέντρο	σελ.97
5. Η δραματική κορύφωση και το τέλος	σελ.112
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄	
1. Οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο	σελ.124
2. Οι δημοτικές εκλογές	σελ.145
3. Οι κομμουνιστές και οι αντικομμουνιστές	σελ.153
4. Η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο	σελ.176
5. Το μεταξικό Ηράκλειο	σελ.180
ΠΗΓΕΣ	σελ.193
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.196

1. Πληθυσμός Κρήτης, Νομού Ηρακλείου, πόλης Ηρακλείου (1920-1951).
2. Πληθυσμιακή κατανομή γηγενών - προσφύγων σε Ηράκλειο και Χανιά.
3. Δημογραφική κίνηση (γεννήσεις, θάνατοι) ληξιαρχείου Ηρακλείου από 01/01/1926 έως 31/01/1940.
4. Η αγροτική παραγωγή του Νομού Ηρακλείου από το 1953 έως 1940.
5. Η αμπελουργία στο Νομό Ηρακλείου στο Μεσοπόλεμο.
6. Καλλιεργήσιμη έκταση και αριθμός ελαιόδένδρων του Νομού Ηρακλείου στο Μεσοπόλεμο.
7. Αριθμός κитρόδενδρων και εσοδεία κίτρων στο Μεσοπόλεμο στο Νομό Ηρακλείου και στην υπόλοιπη Κρήτη.
8. Εξαχθέντα είδη από το λιμάνι Ηρακλείου από το 1927 έως το 1940.
9. Εισαχθέντα είδη από το λιμάνι Ηρακλείου από το 1927 έως το 1940.
10. Επεξεργαζόμενη ποσότητα σταφίδας ανά 8ωρο από τις σταφιδοβιομηχανίες της πόλης του Ηρακλείου στο Μεσοπόλεμο.
11. Τα εκλογικά αποτελέσματα του Νομού και της πόλης του Ηρακλείου από το 1928 έως το 1936 (Τα αστικά κόμματα).
12. Η εκλογική δύναμη του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας σε επικράτεια, Κρήτη, Νομό και πόλη Ηρακλείου από το 1926 έως το 1936.

Πρόλογος

Αναμφίβολα ο Μεσοπόλεμος συνιστά σημαντική τομή στην ιστορία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Στην άποψη αυτή συγκλίνουν ιστορικοί που εκκινούν από ετερόκλητες θεωρητικές αφηγήσεις και κατά συνέπεια χρησιμοποιούν διαφορετικά αναλυτικά εργαλεία. Έτσι το 1922 έτος της Μικρασιατικής καταστροφής σηματοδοτεί το τέλος της περιόδου που εγκαινίασε η ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους το 1830¹ και την αναγκαστική επανεκκίνησή του εν μέσω των νέων δημογραφικών, οικονομικών και πολιτικών δεδομένων που αποκρυσταλλώθηκαν μετά την κατάρρευση του μετώπου και την έλευση των προσφύγων². Οι τεκτονικές αυτές εσωτερικές αλλαγές σε συνδυασμό με τις αντίστοιχες διεθνείς που δρομολογούνται εξαιτίας των ανατροπών του Πρώτου Μεγάλου Πολέμου -αφηγήρια του «σύντομου» 20^{ου} αιώνα κατά τον Hobsbawm- ανατρέπουν τις παγιωμένες γεωπολιτικές ισορροπίες του 19^{ου} αιώνα και υποχρεώνουν το νέο κράτος σε αναζήτηση ασφάλειας εντός ενός νέου, ρευστού, διεθνούς περιβάλλοντος³. Ταυτόχρονα στο εσωτερικό αναζωπυρώνεται η ενδοαστική πάλη για την πολιτική εξουσία, που είχε ξεσπάσει στα μέσα της δεκαετίας με αφορμή την είσοδο της χώρας στον παγκόσμιο πόλεμο και πλέον εξαιτίας της ενεργού παρέμβασης του στρατιωτικού παράγοντα διαμορφώνεται ένα νέο πεδίο ανταγωνισμού, πλάι στο πολιτικό που μαίνεται, μεταξύ των βενιζελικών και αντιβενιζελικών⁴. Η ήττα στη Μικρά Ασία συνετέλεσε και στον τερματισμό του μετεωρισμού της ελληνικής οικονομίας μεταξύ του *laissez faire laissez passer* και της διευθυνόμενης οικονομίας. Το σύστημα επανήλθε στη φιλελεύθερη κανονικότητά του αποδεικνύοντας ότι τα μέτρα κρατικού παρεμβατισμού που υιοθετήθηκαν το προηγούμενο διάστημα, όχι μόνο δεν ήταν συστηματικά και δεν απέβλεπαν στην παγίωσή του, αλλά αποσκοπούσαν στη σωτηρία των θεμελιωδών συστατικών του στοιχείων όπως η ατομική ιδιοκτησία. Έτσι η κρατική παρέμβαση στην οικονομία υπήρξε επαμφοτερίζουσα και εφεκτική ακόμη και τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, εξαιτίας της παντελούς απουσίας μιας επεξεργασμένης πολιτικής προσαρμοσμένης στις νέες οικονομικές συνθήκες⁵. Στο βαθμό που η προϊούσα όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων λαμβάνει νέα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά εξαιτίας της εμφάνισης από το 1918 του συλλογικού υποκειμένου που φιλοδοξεί να συσπειρώσει και να οδηγήσει την εργατική τάξη στην ανατροπή των καπιταλιστικών σχέσεων,

¹ Δαφνής, Γ., *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, Ίκαρος, β' εκδ., τόμ. Α', Αθήνα, 1974, σελ. 5.

Μαυρογορδάτος, Γ., «Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική ιστορία 1922-1940», στο Παναγιωτόπουλος, Β., (επιμ.) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, τόμ. 7^{ος}, σελ. 9.

² Ρήγος, Α., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σελ. 29.

³ Βερέμης, Θ. – Κολιόπουλος, Γ., *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια.. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2006, σελ. 363 και εξής.

⁴ Μανρογορδάτος, Γ., *Stillborn Republic. Social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Μπέρκλεϊ, 1983, σελ. 304.

⁵ Χατζηϊωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, τόμ. Β₁, Αθήνα, 2003, σελ. 16 και εξής.

πλέον, πρωταρχικό μέλημα της αστικής τάξης, αποτελεί ο έλεγχος του πληθυσμού και η διατήρηση της εσωτερική τάξης προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία του αστικού καθεστώτος⁶.

Στόχος της εργασίας είναι η κατάθεση μιας ερμηνευτικής πρότασης της κοινωνικής και πολιτικής δυναμικής που αναπτύχθηκε στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο. Η επιλογή του Ηρακλείου υπαγορεύτηκε από την εκτίμηση του τεράστιου ποσοστού της «πολιτικής αποχής» στην πόλη κατά τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946⁷. Η εκτίμηση αυτή η οποία κατέρριπτε το κυρίαρχο στερεότυπο, το οποίο λίγο πολύ επιβιώνει μέχρι και σήμερα, για την πολιτική συμπεριφορά συνολικά της Κρήτης, επέβαλε την καταφυγή στο παρελθόν και δη το μεσοπολεμικό για την αναγκαία επαλήθευση και κατανόησή της. Η προσέγγιση που υιοθετήθηκε αντλεί από την κοινωνιολογική θεωρία της σύγκρουσης που εστιάζει στην κοινωνική ανισότητα, την εκμετάλλευση και καταπίεση, την κοινωνική ένταση και την κοινωνική αλλαγή⁸. Αντλώντας από το μαρξισμό η προσέγγιση αυτή, η οποία συνέβαλε όσο καμία άλλη στην εμφάνιση και το διαρκή εμπλουτισμό της κοινωνικής ιστορίας⁹, εστιάζει στην ύπαρξη εσωτερικών αντιθέσεων (αντιφάσεις) σε κάθε κοινωνία που εμποδίζουν την τάση της -στο βαθμό που μπορεί να θεωρηθεί σύστημα- να διατηρηθεί ως έχει. Έτσι οι κοινωνικές ανισότητες συνιστούν συστατικό στοιχείο μιας κοινωνίας και η ανάλυσή τους είναι αναγκαία για να τις αντιληφθούμε. Με δεδομένο ότι στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας οι σχέσεις εκμετάλλευσης είναι κυρίαρχες, η θεμελιώδης για παράδειγμα αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας παράγει συλλογικά υποκείμενα, η σύγκρουση των οποίων συμβάλλει στην κοινωνική αλλαγή¹⁰. Τα συλλογικά υποκείμενα αυτά, οι κοινωνικές τάξεις στην μαρξιστική θεωρία, αποτελώντας μια σχεσιακή πραγματικότητα ορίζονται αποκλειστικά στο πεδίο της κοινωνικής σύγκρουσης (πάλη των τάξεων). Δεν προϋπάρχουν αυτής και κατά συνέπεια δεν μπορούν να οριστούν χωριστά, παρά μόνο μέσω της κοινωνικής σχέσης του ανταγωνισμού, ο οποίος φέρνει αντιμέτωπη τη μία τάξη με την άλλη γεγονός που σημαίνει ότι οι τάξεις γίνονται αντιληπτές, κατά βάση, ως κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές και όχι ως «ομάδες ατόμων»¹¹.

Θεμελιώδης συμβολή του μαρξισμού πλην της κοινωνικής σύγκρουσης αποτελεί και η θέση της πόλωσης των τάξεων που προκαλείται από την αυξανόμενη

⁶ Αλιβιζάτος, Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 192-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 335-391

Βλ. ακόμη Κωστής, Κ., Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ου} -21^{ου} αιώνας, Πατάκης, Αθήνα, 2015,

⁷ Νικολακόπουλος, Η., Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967, Αθήνα, Πατάκης, 2001, σελ. 83.

⁸ Hughes, M., Kroelher, C., Κοινωνιολογία. Οι βασικές έννοιες, Κριτική, Αθήνα, 2014, σελ. 67-70 και 559.

⁹ Iggers, G., Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, Γνώση, Αθήνα, 1991, σελ. 185-252.

¹⁰ Hobsbaum, E., Η συμβολή του K. Marx στην επιστήμη της ιστορίας, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, 1981.

¹¹ Μεταξύ μιας τεράστιας μαρξιστικής φιλολογίας ενδεικτικά βλ. Μηλιός, Ι., Δημούλης, Δ., Οικονομάκης, Γ., Η θεωρία του Marx για τον καπιταλισμό. Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης, Νήσος, Αθήνα, 2005, σελ. 11-12.

προλεταριοποίηση, η οποία δεν είναι παρά η διαδικασία εξάρτησης όλο και περισσότερων ομάδων εργαζομένων από τα εισοδήματα με μορφή μισθού. Οι δύο πόλοι στους οποίους ωθεί η διαδικασία της προλεταριοποίησης τείνουν να αποκρυσταλλωθούν μεταξύ αφενός των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής, αφετέρου των εργαζομένων μισθωτών, ανάμεσα στους αστούς και τους προλετάριους όπως σημείωνε εμφαντικά ο Marx στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο¹². Αν και η σύγκρουση μεταξύ των κατόχων των μέσων παραγωγής και των αποστερημένων απ' αυτά είναι θεμελιώδης στο πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αυτό δεν σημαίνει ότι θα συντελεστεί με προκαθορισμένο γραμμικό τρόπο ούτε ότι πολύ περισσότερο υπηρετεί νομοτέλειες και σιδερένιους νόμους που με τη σειρά τους υπαγορεύουν αν δεν επιβάλλουν κιόλας την ιστορική εξέλιξη, ούτε τέλος ότι είναι αποκλειστική.

Εκκινώντας λοιπόν από την παραδοχή ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις δεν συνιστούν παθολογία, εξετάζονται οι βασικές κοινωνικές ομάδες μέσα από το πρίσμα της συγκρουσιακής πολιτικής με αφετηριακά ερωτήματα τις αιτίες, τις χρονικές συγκυρίες και τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι βάζουν σε δεύτερη μοίρα τις ρουτίνες της καθημερινότητας προκειμένου να εμπλακούν στις αβεβαιότητες της διεκδίκησης, η οποία σηματοδοτεί τη συγκρουσιακή διαδικασία. Θεωρείται δεδομένο ότι η υλική αποστέρηση αποτελεί αναγκαία αλλά όχι επαρκή εξήγηση στη διερεύνηση της εμφάνισης ενός κινήματος όπως το εργατικό το οποίο εμφανίζεται δυναμικά στη μεσοπολεμική ελληνική συγκυρία. Πιο συγκεκριμένα εξετάζεται αρχικά το διεκδικητικό ρεπερτόριο όπου συντελείται η μετάβαση από το παραδοσιακό στο νεωτερικό για το εργατικό αντιστικτικά με το αγροτικό κίνημα το οποίο εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από τις προνεωτερικές επιλογές. Επιπλέον οι πολιτικές ευκαιρίες που ευνόησαν την εκδήλωση του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο μέσω της διερεύνησης της δυναμικής μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης συγκυρίας εστιάζοντας στην αύξηση πρόσβασης των διεκδικητών στο πολιτικό σύστημα, στις ανακατατάξεις, ρωγμές και διασπάσεις στις γραμμές των ελίτ, στην εμφάνιση συμμάχων με επιρροή ή χωρίς καθώς και στην αύξηση ή μείωση της καταστολής του κράτους όχι κατ' ανάγκη λόγω ανικανότητας. Είναι προφανές πως οι ευκαιρίες και πάλι σ' αυτές οι απειλές –το κόστος των οποίων δεν μπορούν να ανεχτούν οι απειλούμενοι- θεωρούνται ως παραπληρωματικοί παράγοντες οι οποίοι παραμένουν λανθάνουσες δυνατότητες μέχρις ότου νοηματοδοτηθούν και επενδυθούν με το κατάλληλο αξιακό και συναισθηματικό φορτίο. Τέλος επιχειρείται μια πρώτη ανίχνευση των ορίων του εργατικού κινήματος και των αδυναμιών του όπως εμφανίζονται στην πόλη του Ηρακλείου εστιάζοντας στις αντιφάσεις των διεκδικητικών πλαισιώσεων όχι μόνο των εργατών αλλά και των αντιπάλων τους.

Ο Μεσοπόλεμος σε μεγάλο βαθμό στο Ηράκλειο, όπως και σε πολλές άλλες περιοχές του ελληνικού κράτους, προσδιορίζεται από την μία από συγκρουσιακούς

¹²Marx, K., Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, στο Marx-Engels, Διαλεχτά έργα, έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., χ. χ. τόμ 1^{ος}, σελ. 21.

βλ. επίσης Balibar, E., Wallerstein, I., Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1991, σελ. 198-203.

κύκλους που διακρίνονται από εξάρσεις με χαρακτηριστικά τη γενίκευση και διάχυση της συλλογικής δράσης, την εμφάνιση νέων οργανώσεων, ακόμη την επεξεργασία νέων ή αναπλαισιωμένων αξιακών συμβολισμών την τροποποίηση και ανανέωση των διεκδικητικών πλαισίων, ή τέλος την εμφάνιση πολιτικών ευκαιριών. Τις εξάρσεις αυτές ακολουθεί η συγκρουσιακή ύφεση απόρροια της φυσικής εξάντλησης των διεκδικητών, της κρατικής παρέμβασης ή ακόμη των μορφών δράσης που επιλέγονται από τους διεκδικητές¹³.

Από την άλλη η διαμόρφωση των πολιτικών κομμάτων αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα μιας μακράς ιστορικής διαδικασίας και των αλληλεπιδράσεων των δύο θεμελιωδών διαδικασιών μετασηματισμού που οι Lipset και Rokkan αποκαλούν συμπυκνωμένα εθνική και βιομηχανική επανάσταση. Η πρώτη αφορά στη διαδικασία εθνικής και κρατικής συγκρότησης η οποία παρήγαγε μια διαιρετική τομή με διακύβευμα τη σύγκρουση για την ηγεμόνευση αυτής και σε μεγάλο βαθμό αντιπροσωπεύει την εδαφική διάσταση στη συγκρότηση των κομμάτων. Ο εθνικός διχασμός στα μέσα της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα ενίσχυσε τη διαιρετική αυτή τομή αποκαλύπτοντας επιπλέον τις κοινωνικές και οικονομικές της διαστάσεις. Η δεύτερη σχετίζεται με τις αντιθέσεις που δημιουργούνται κυρίως στην αγορά εργασίας και αφορούν την ταξική συγκρότηση της εργατικής τάξης και των κομμάτων που επιδίωκαν την πολιτική της έκφραση, υπερβαίνοντας έτσι τη γεωγραφική διάσταση της πρώτης διαίρεσης. Στην ελληνική μεσοπολεμική περίοδο τίθενται αργά αλλά σταθερά οι βάσεις της νέας αυτής διαίρεσης, η οποία θα εκδηλωθεί με πρωτοφανή ένταση αμέσως μετά την κατοχή. Οι διαφορετικές αυτές διαιρετικές τομές αλληλοσυναρτώνται στο βαθμό που αφενός η εθνική/κρατική συγκρότηση συντελείται υπό την ηγεμονία μιας συγκεκριμένης τάξης ή μερίδας μιας τάξης και συχνά προσλαμβάνει τη μορφή ταξικής σύγκρουσης, αφετέρου οι ταξικές διαφοροποιήσεις δύνανται να σχετίζονται πολλές φορές με εθνοτικές, γλωσσικές κ.λ.π. ταυτίσεις¹⁴.

Στην παρούσα εργασία το πολιτικό κόμμα θεωρείται ως οργανισμός πολύ πιο σύνθετος από ένωση προσώπων με κοινή ιδεολογία και στόχο την ανάληψη και άσκηση της εξουσίας. Το πολιτικό κόμμα είναι πριν απ' όλα απόπειρα πολιτικής συγκρότησης σχέσεων εκπροσώπησης όπως αυτές προκύπτουν ιστορικά και αναπαράγονται μέσα σε συνθήκες κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού. Στην

¹³ Σεφεριάδης, Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: Μια αποτύπωση», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 27, Μάιος 2006, σελ. 7-42.

Αλεξανδρόπουλος, Σ., «Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα: ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινήματων». Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 86, σελ. 83-113.

Για τα κοινωνικά κινήματα βλ.

Σερντεδάκης, Ν., Θεωρίες κοινωνικών κινήματων, στο <https://student.cc.uoc.gr>

και Dianí, M., Porta d. D., Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή, Κριτική, Αθήνα, 2010.

Για την αντανάκλαση της οξύτητας της κρίσης και στο δημόσιο λόγο βλ.

Παπαδημητρίου, Δ., Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο. Η ελληνική δημόσια συζήτηση, Αθήνα, Ασίνη, 2012.

¹⁴ Για τις διαιρετικές τομές βλ. Lipset, S. and Rokkan, S., «Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction», στο Party Systems and voter alignments: Cross-national perspectives, New York-London, 1967, σελ. 1-64.

κατεύθυνση αυτή και σύμφωνα με τη γκραμισιανή προσέγγιση το πολιτικό κόμμα εκπροσωπεί και εκφράζει σε δεδομένη ιστορική συγκυρία κοινωνικές συμμαχίες τάξεων, μερίδων και ομάδων. Οι συμμαχίες αυτές συγκροτούνται στη βάση συνάρθρωσης στο πολιτικό επίπεδο κοινωνικών συμφερόντων και ιδεολογικών αντιλήψεων πάντοτε υπό την ηγεμονία μιας κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας. Κατά συνέπεια το πολιτικό κόμμα δεν περιορίζεται σ' έναν απλό οργανωτικό μηχανισμό ή τον τυπικό πολιτικό εκπρόσωπο μιας κοινωνικής συμμαχίας αλλά ανάγεται στον διαμορφωτή (παιδαγωγό) και οργανωτή της κοινωνικής συμμαχίας που αναγορεύεται σε «ιστορικό μπλοκ»¹⁵.

Η διατήρηση του ιστορικού συνασπισμού αντιφατικών, συχνά κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων γίνεται εφικτή όταν η κυρίαρχη κοινωνική τάξη μερίδα ή ομάδα, κατορθώνει να επιβάλει την ηγεμονία της, στο βαθμό που η εξουσία της δεν χαρακτηρίζεται μόνο από βία και καταστολή. Η ηγεμονία νοείται ως μια ολόκληρη σειρά πρακτικών μέσω των οποίων η κυρίαρχη τάξη, μερίδα ή ομάδα αποσπά από τους υποτελείς της τη συναίνεση στην εξουσία της. Η ηγεμονία της, δηλαδή η ηθική, πολιτική και πνευματική ηγεσία στην κοινωνική ζωή επιτυγχάνεται μέσω της διάχυσης της κοσμοαντίληψής της στο σύνολο της κοινωνίας εξισώνοντας μ' αυτό τον τρόπο τα συμφέροντά της με τα συμφέροντα της κοινωνίας. Με άλλα λόγια πρόκειται για τη διάχυση της φιλοσοφίας της διαμέσου ενός σύνθετου ιστού εκλαϊκεύσεων που εμφανίζεται ως «κοινή λογική» αφού συνιστά «βιωμένες» σχέσεις σε τέτοια έκταση ώστε οι πιέσεις και τα όρια που θέτει ένα συγκεκριμένο οικονομικό πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα να φαίνονται στους περισσότερους ως πιέσεις και όρια που θέτει η ίδια η εμπειρία και η κοινή λογική. Η ηγεμονία δεν είναι ένα άπαξ επίτευγμα, αφού πρέπει διαρκώς ν' ανανεώνεται, ν' αναδημιουργείται, να υπερασπίζεται, να τροποποιείται¹⁶. Στο Μεσοπόλεμο και ιδίως στην τετραετία 1928-1932 η βενιζελική ηγεμονία ως ανεπανάληπτος συνδυασμός αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, η οποία συγκροτήθηκε το 1910¹⁷, φαίνεται να κλονίζεται οριστικά και αμετάκλητα. Στο Ηράκλειο εκδηλώνεται με τις διαφωνίες και συγκρούσεις στο Διοικητικό Συμβούλιο (Δ.Σ) του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου της πόλης και επικυρώνεται στις αρχές του 1933 με την απόσχιση των βιοτεχνών και επαγγελματιών της πόλης οι οποίοι συγκροτούν πλέον το δικό τους Επιμελητήριο. Η αμφισβήτηση όμως της ηγεμονίας των μεγαλεμπόρων της πόλης δεν αποτυπώνεται αμέσως και έντονα εκλογικά αφού η προβολή της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας αποτελεί πλέον το βασικό συστατικό στοιχείο της αστικής ιδεολογίας

¹⁵ Βλ. Βερναδάκης, Χ., «Η έννοια του «κόμματος» στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη: μια (επιστημολογική) επιστροφή στον Αντόνιο Γκράμσι», στο www.vernardakis.gr. Για τη σχέση εκπροσώπησης Βερναδάκης, Χ. και Μαυρή, Γ., «Η έννοια της σχέσης εκπροσώπησης», Θέσεις, τεύχος 18, Ιανουάριος-Μάρτιος 1987.

¹⁶ Για την ηγεμονία βλ.

Eagleton, T., (ed) *Ideology*, New York, Longman Group UK, 1994, σελ.13-14 και Williams, R., *Κουλτούρα και ιστορία*, Αθήνα, Γνώση, 1994, σελ. 297-306.

¹⁷ Μαυρογορδάτος, Γ., «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός» στο Μαυρογορδάτος, Γ. – Χατζηϊωσήφ, Χ. (επιμ) *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 1988, σελ. 9-10.

φέρνοντας κοντά τους δύο εχθρικούς αστικούς πόλους (Βενιζελικοί και Αντιβενιζελικοί), οι οποίοι επιδίδονται σε πλειοδοσία αντικομμουνισμού. Η αντικομμουνιστική ιδεολογία πληροί τις βασικές λειτουργίες τις οποίες επιτελεί κάθε ιδεολογία, δηλαδή την περιγραφική, τη συνεκτική και τη δεοντολογική στο βαθμό που κατ' αρχάς παρέχει γνώσεις οι οποίες περιγράφουν και εξηγούν τον κόσμο, στη συνέχεια συνέχει τα κοινωνικά υποκείμενα και τέλος συνοδεύεται από αξιολογικές κρίσεις εικονογραφώντας πώς πρέπει να είναι ο κόσμος, κινητοποιώντας τα κοινωνικά υποκείμενα¹⁸. Η ηγεμονία όμως υπερβαίνει την ιδεολογία αφού πρόκειται για ολοκληρωμένη βιωμένη κοινωνική διαδικασία αντίθετα από τη δεύτερη η οποία αφορά ένα επίσημα αρθρωμένο σύστημα νοημάτων, αξιών και πεποιθήσεων που είναι σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό αποκομμένο από τη ζωντανή κοινωνική διαδικασία, καταβάλλεται προσπάθεια να επιβληθεί από την άρχουσα κοινωνική τάξη, μερίδα ή ομάδα, με βάση το οποίο η συνείδηση εκφράζεται και ταυτόχρονα ελέγχεται¹⁹. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί η δυσκολία εκ νέου συγκρότησης από τον αστικό κόσμο της ηγεμονίας του στην ελληνική κοινωνία και η επιλογή του Μεταξά αρχικά εντός και στη συνέχεια εκτός του κοινοβουλευτικού πλαισίου.

Η εργασία στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στον τύπο της εποχής. Ο σημαντικός ρόλος του τύπου ως ιστορικής πηγής σχετίζεται με την παραδοχή αφενός ότι πρόκειται για το αρχαιακό υλικό που όσο κανένα άλλο αποτυπώνει ζωντανά την εποχή που τον γεννά,²⁰ αφετέρου επειδή σ' αυτόν αποτυπώνονται οι διαφορετικές τοποθετήσεις αλλά και ο τρόπος με τον οποίο οι εκατέρωθεν παρατάξεις αξιολογούν τον αντίπαλο. Ταυτόχρονα αντανάκλα και τις τάσεις της κοινής γνώμης, ιδίως σε μια περίοδο (Μεσοπόλεμος) που ο τύπος μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως η μοναδική πηγή ανάγνωσης της κοινής γνώμης²¹. Η εγκυρότητα μιας τοπικής (ηρακλειώτικης) εφημερίδας βασιζόταν στην άμεση πρόσβασή της στα τοπικά κέντρα λήψης των αποφάσεων αλλά και στην προνομιακή της σχέση με τον περισσότερο προωθημένο αθηναϊκό τύπο ή ακόμη και τον ευρωπαϊκό από τους οποίους αντέγραφε ιδέες και νεωτερισμούς²². Στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο ο ρόλος του τύπου είναι σημαντικότερος επειδή, όπως συμβαίνει άλλωστε και αλλού, ο λόγος του εμπλουτίζεται με έννοιες, όπως συντηρητικός,/προοδευτικός, αριστερά/δεξιά, δημοκρατικός/αντιδημοκρατικός, οι οποίες παράγουν νέα δίπολα που καθίστανται κυρίαρχα στον πολιτικό λόγο. Εξάλλου στον πολιτικό λόγο μιας εφημερίδας –ιδίως στην προεκλογική περίοδο- η πραγματικότητα απλοποιείται και ανάγεται σε

¹⁸Λέκκας, Π., Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μμήμων, Αθήνα, 1992, σελ. 43-47.

¹⁹Williams, R., ό. π., σελ. 298-299.

²⁰Παπαδημητρίου, Δ., Ο Τύπος και ο Διχασμός. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1990, σελ. 9.

²¹Μπαλτά, Ν., Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) μέσα από τον γαλλικό τύπο, Οδυσσεάς, Αθήνα, 2004, σελ. 7.

²²Σταυροπούλου, Ε., «Ο αθηναϊκός τύπος», στο Δρούλια, Λ., Ο ελληνικός τύπος 1874 έως σήμερα: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα, 2005, σελ. 243-245.

μανιχαϊστικές αντιθέσεις ενώ οι ιστορικοί χρόνοι (παρόν και παρελθόν) αλληλοδιδεισδύουν ο ένας στο άλλο²³.

Ο σημαίνων ρόλος του τύπου τεκμηριώνεται και από την εν γένει δράση των εκδοτών και διευθυντών τους. Στο Ηράκλειο, χωρίς φυσικά να είναι το μοναδικό παράδειγμα, οι εκδότες και διευθυντές των εφημερίδων είναι ενεργά πολιτικά πρόσωπα που συναναστρέφονται όχι μόνο με πολιτευτές, βουλευτές και υπουργούς αλλά και με τους ηγέτες των μεγάλων κομμάτων με τους οποίους διατηρούν προσωπική σχέση όπως π.χ. ο Ανδρέας Ζωγράφος, εκδότης και διευθυντής της βενιζελικής εφημερίδας Ανόρθωση, με τον Ελ. Βενιζέλο. Συμβαίνει ακόμη να μετέχουν ενεργά στο πολιτικό παιχνίδι εμφανιζόμενοι στα ψηφοδέλτια κομμάτων (εκτός από το Ζωγράφο και ο Μαρνελάκης εκδότης και διευθυντής της εφημερίδας Ίδη που πρόσκειται στην αντιβενιζελική παράταξη). Ο καθοριστικός ρόλος του τύπου γίνεται κατανοητός ευκολότερα στο βαθμό που τα τελευταία χρόνια πριν την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, μετά τα βενιζελικά κινήματα (ιδίως εκείνο του 1935) οι εφημερίδες ιδιαίτερα αυτές του βενιζελικού χώρου υποκαθιστούν τα κόμματα, αναλαμβάνοντας να εκπροσωπήσουν και να ενοποιήσουν τόσο στο επίπεδο της ιδεολογίας, όσο και στο επίπεδο του προγράμματος, κοινωνικά συμφέροντα²⁴.

²³Μπαλτά, Ν., ό. π., σελ.31

²⁴Για τη διευρυμένη έννοια της πολιτικής αντιπροσώπευσης βλ. Gramsi, A., Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος, Ηριδανός, Αθήνα, χ. χ. σελ.41.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η πόλη και ο σχεδιασμός της.

Η άποψη ότι η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι καθοριστική στην μετέπειτα εξέλιξη του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού συνιστά κοινό τόπο για την ιστοριογραφία. Το σύνολο, σχεδόν, των μελετητών παραπέμπει στις κατακλυσμιαίες δημογραφικές ανακατατάξεις, στις οικονομικές μεταβολές αλλά και στις οξύτερες κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και εντάσεις που σημειώνονται κατά τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου. Ο ερχομός των προσφύγων, κυρίως, λειτούργησε διττά: αφενός «επαναπροτοποίησε» την ύπαιθρο ιδιαίτερα στη Βόρεια Ελλάδα, αφετέρου συνέβαλε στην ενίσχυση της αστικοποίησης. Το Ηράκλειο, μια πόλη μεσαίου μεγέθους, για τα ελληνικά αστικά δεδομένα δεν θα μπορούσε να διαφοροποιηθεί από τον γενικό κανόνα στο βαθμό που αποτελεί τόπο μαζικής προσφυγικής εγκατάστασης, με την τελευταία να διεκδικεί τον κυρίαρχο ρόλο στην επίτευξη μιας νέας ισορροπίας μεταξύ του αγροτικού και αστικού στοιχείου²⁵. (ΠΙΝΑΚΑΣ 1)

Στο Μεσοπόλεμο, όμως, περισσότερο επικυρώνεται παρά εγκαινιάζεται μια περίοδος αλλαγών και μετασχηματισμών της πόλης που φέρει συγκεκριμένη κοινωνική και ιδεολογική σφραγίδα αρχίζοντας από την ιδιότυπη, προηγηθείσα της ενσωμάτωσης του νησιού στο ελληνικό κράτος, χρονική περίοδο της Κρητικής Πολιτείας. Η μέριμνα της ελίτ της πόλης επικεντρώνεται από τη μια στην αποτίναξη της οθωμανικής, κυρίως, ταυτότητάς της, τόσο στο υλικό όσο και στο συμβολικό πεδίο, μια διαδικασία που επιταχύνεται μετά την αποχώρηση από την πόλη του μουσουλμανικού στοιχείου στο πλαίσιο της ανταλλαγής των πληθυσμών, και από την άλλη στις παρεμβάσεις εκείνες που θ' ανταποκρίνονται στα αυξημένα πληθυσμιακά δεδομένα, στην εισαγωγή νεοτερισμών (π.χ. αυτοκίνητο), στις νέες οικονομικές ανάγκες κ.α.²⁶. Το Ηράκλειο, μια πόλη λιμάνι με έντονα πολυπολιτισμικά χαρακτηριστικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μετασχηματίζεται αναζητώντας την ταυτότητα μιας ευρωπαϊκής πόλης με νέους ελεύθερους χώρους, άνετες οδικές διαβάσεις, σύγχρονες λιμενικές εγκαταστάσεις κ.α. που θα εξυπηρετούσαν τις νέες αυξημένες αστικές λειτουργίες. Κατά συνέπεια η διάταξη του πολεοδομικού ιστού με τα στενά σοκάκια και τις μικρές πλατείες, η τοπολογία και η μορφή των κτισμάτων που κατασκευάστηκαν με βάση τις επιταγές της τουρκικής διοίκησης δεν είναι πλέον στοιχεία αποδεκτά και δεν μπορούν ν' αναπαράγονται. Στην κατεύθυνση αυτή εύλογα, ακόμη και το τεράστιο φρουριακό συγκρότημα της πόλης, το καμάρι της περιόδου των Ενετών λειτουργεί πλέον σαν ένας τεράστιος ασφυκτικός κλοιός που περιορίζει την αστική έκταση εντός των ορίων του. Μοιραία οι όποιες παρεμβάσεις (κατεδαφίσεις, διανοίξεις κ.α.) αποφασίζονται υπακούοντας,

²⁵ Λούκος, Χ., «Μικρές και μεγάλες πόλεις» στο Χατζηϊωσήφ, Χ. (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμ. Β1, Αθήνα, 2002, σελ. 133-141.

²⁶ Το βάρος του ιστορικού αποτυπώματος και δη του οθωμανικού είναι εύγλωττο στις νοσταλγικές αναμνήσεις του λαϊκού διανοούμενου Μανώλη Δερμιτζάκη που πρωτοδημοσιεύονται από τον ίδιο στις αρχές της δεκαετίας του 60. Βλ. Δερμιτζάκης, Μ., Από όσα θυμούμαι το παλιό κάστρο. Μια βόλτα στο Ηράκλειο των αρχών του 20^{ου} αιώνα, Δοκιμάκης, Ηράκλειο, 2009.

άλλοτε, πιο σπάνια, σ' ένα μακροπρόθεσμο σχεδιασμό κι άλλοτε, συνηθέστερα, στην ικανοποίηση άμεσων αναγκών ή στη βούληση της αστικής ελίτ και μοιραία υλοποιούνται δίχως να λαμβάνεται υπόψη ο τεράστιος μνημειακός πλούτος της πόλης²⁷.

Τη συγκεκριμένη εκσυγχρονιστική φιλοσοφία υπηρετούν τα δύο σχέδια πόλης που εκπονήθηκαν, το πρώιμο του έτους 1902 και το ύστερο του 1936. Και τα δύο υπηρετούσαν έναν αστικό σχεδιασμό που εξαντλείται στην αντιμετώπιση του αναμφίβολα σημαντικότερου προβλήματος στέγης, στη διάνοιξη δρόμων και στην αύξηση της «χωρητικότητας της εντός τειχών πόλης, μέσα στην οποία έπρεπε να πιεστούν, για να μπορέσουν να περιληφθούν, όλες οι λειτουργίες της»²⁸. Το σχέδιο ιδιαίτερα του 1936 δεν αφορά παρά μια προσπάθεια, όπως άλλωστε συνέβη και σε πολλές άλλες πόλεις, ιδίως των Νέων Χωρών, ν' αντιμετωπιστεί η βίαιη μετά τον ερχομό των προσφύγων αστικοποίηση, παρακάμπτοντας όμως συχνά τις κρατικές κατευθύνσεις και οδηγίες. Κατά συνέπεια, όπως και αλλού έτσι και στο Ηράκλειο, τα μείζονα προβλήματα της άναρχης ανάπτυξης, η παντελής έλλειψη δημοσίων και κοινόχρηστων χώρων κ.ά. θα επιδεινωθούν και θα συνοδεύουν την πόλη μέχρι και σήμερα²⁹. Το βασικό χαρακτηριστικό του σχεδίου του 1936 ήταν η αγνόηση της νέας πραγματικότητας όπως αυτή είχε αποκρυσταλλωθεί με την έλευση και εγκατάσταση, στην συντριπτική τους πλειοψηφία εκτός των τειχών, των προσφυγικών πληθυσμών που συρρέουν στην πόλη του Ηρακλείου μετά το 1922. Αν μη τι άλλο το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό, μεταξύ άλλων, των αντιλήψεων της ντόπιας ελίτ για τους επήλυδες και των διαθέσεων της αναφορικά με την ενσωμάτωση των τελευταίων στην ηρακλειώτικη κοινωνία. Εν τέλει, εκτός από την ανεπίστρεπτη καταστροφή του μνημειακού πλούτου, οι όποιες εξομαλυντικές και ρυθμιστικές παρεμβάσεις που οφείλει να περιλαμβάνει ένας τυπικός αστικός σχεδιασμός –προγραμματισμός στην προερχόμενη από τα υποκείμενα- κατοίκους της δράση,³⁰ στην περίπτωση του Ηρακλείου ήταν, αφενός σπασμοδικές, αφετέρου εξυπηρετούσαν κυρίως τις ανάγκες μιας στενής αριθμητικά και ισχυρής οικονομικά ομάδας κατοίκων του.

Ο άνθρωπος που ενσάρκωσε όσο κανείς άλλος τη συγκεκριμένη αντίληψη ήταν ο Μηνάς Γεωργιάδης. Μέλος μιας οικογένειας με ποικίλες εμπορικές δραστηριότητες και σημαίνοντα ρόλο στην πόλη³¹, δήμαρχος σε αναμονή από το 1925 εκλέγεται εννέα χρόνια αργότερα με την επίσημη υποστήριξη του κόμματος των Φιλελεύθερων συνδέει το όνομά του, εκτός από την κατάρτιση του σχεδίου της

²⁷ Τζομπανάκη, Χ., Το Ηράκλειο εντός των τειχών. Αστική αρχιτεκτονική των νεώτερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, 2000, σελ. 117-128.

²⁸ Τζομπανάκη, Χ., ό.π., σελ. 127.

²⁹ Καραδήμου-Γεροδήμου, Α., «Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου», στο Χατζηϊωσήφ, Χ. (επιμ) ό.π., σελ. 69-73.

³⁰ Κομνηνός, Ν., Θεωρία της αστικότητας. ii Αστικός προγραμματισμός και κοινωνική ρύθμιση, Σύγχρονα θέματα, Αθήνα, 1986, σελ. 89-94.

³¹ Τη δεκαετία του 1930 από τα αδέρφια Γεωργιάδη, ο Μηνάς είναι δήμαρχος, ο Αλέξανδρος πρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου και ο Τίτος, δικηγόρος στο επάγγελμα, Γενικός Διοικητής Κρήτης το 1928, πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Ηρακλείου του σπουδαιότερου επιστημονικού σωματείου της πόλης. Ο πρώτος και ο τρίτος μαζί με τον αδελφό τους Εμμανουήλ εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς τον Ιούνιο του 1942.

πόλης, με μια σημαντική προσπάθεια αντιμετώπισης μιας σειράς προβλημάτων κυρίως μέσω του εξορθολογισμού των κακώς κειμένων τόσο στο χώρο της αυτοδιοίκησης όσο και στην πόλη εν γένει. Οι παρεμβάσεις του επικεντρώνονται στα οικονομικά του Δήμου, στο οργανόγραμμα του προσωπικού του και στην αντιμετώπιση των χρόνιων προβλημάτων που ταλανίζουν την πόλη³². Συνέδεσε το όνομά του από τη μια με την επιτάχυνση της επέκτασης και του εκσυγχρονισμού των λιμενικών εγκαταστάσεων, έργο πνοής για την πόλη που είχε αναλάβει η Λιμενική Επιτροπή από την προηγούμενη δεκαετία και εκτελούσε ξένη εταιρεία, από την άλλη με την παράδοση και λειτουργία του αερολιμένα Ηρακλείου³³. Με τη συμπλήρωση τριών ετών από την ανάληψη του δημαρχιακού θώκου από τον Μ. Γεωργιάδη η προσκείμενη στο κόμμα των Φιλελεύθερων εφημερίδα Κρητικά Νέα εν είδει απολογισμού χαρακτηρίζει την περίοδο «δημοτική αναγέννηση», αφού ο δήμαρχος, παρότι παρέλαβε μια πόλη βουτηγμένη στις ελλείψεις, από «μεγάλο χωριό» όπου πρυτάνευε το «δημοτικόν πνεύμα αρχοντοχωριατισμού και αποστροφής προς την γοργήν πρόοδον» την κατέστησε πραγματική πόλη. Ο ίδιος ο Δήμαρχος ιεραρχεί τα έργα της δημοτικής αρχής θεωρώντας ύψιστης σημασίας τα εξυγιαντικά στα οποία περιλαμβάνονται η μελέτη και κατασκευή υπονόμων, τα σφαγεία που βρίσκονται στη φάση της δημοπράτησης, η ύδρευση, όπου έχει ξεκινήσει η χλωρίωση του πόσιμου νερού, γεγονός το οποίο εξάλειψε τα κρούσματα τύφου που μαστίζε τους κατοίκους και η τοποθέτηση σωλήνων για τη μεταφορά του νερού με κατάργηση των κτιστών υδραγωγείων³⁴ και την αναζήτηση τρόπου διάθεσης των απορριμμάτων³⁵. Αναφορικά με το σχέδιο πόλης που εκπονήθηκε, υποβλήθηκε και εγκρίθηκε από το Υπουργείο Συγκοινωνιών, ο δήμαρχος επισημαίνει τα νομικά και οικονομικά, λόγω στενότητας του Δήμου, προβλήματα υλοποίησής του, καθώς και τον «υπερβολικό θόρυβο» από πολλούς κατοίκους οι οποίοι αντιδρούν, γεγονός που τον οδήγησε στην εκλογή επιτροπής για την εκ νέου μελέτη του. Ενημερώνει για τις τροποποιήσεις που υπέδειξε η επιτροπή στην κατεύθυνση ελάττωσης, κατά το δυνατόν, των προβλεπόμενων ρυμοτομήσεων, καταλήγοντας πως η εφαρμογή και του πλέον συντηρητικού σχεδίου δεν μπορεί παρά να είναι οδυνηρή εξαιτίας της κληρονομημένης μορφής της πόλης³⁶. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην αναβάθμιση του Δημοτικού Νοσοκομείου που στο παρελθόν ήταν απαξιωμένο από τους δημότες καθώς και στα υπόλοιπα έργα κοινωνικής πρόνοιας όπως το Βρεφοκομείο και το

³² Σάββας, Δ., Η πόλη του Ηρακλείου και οι δημοτικοί της άρχοντες. Ιστορικές αναδρομές, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2013, σελ. 231-232.

³³ Με το λιμάνι ασχολείται συχνά ο τοπικός τύπος ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον με παρεμβατικές τάσεις στην υλοποίηση του έργου εκδηλώνει το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου στα πρακτικά του οποίου υπάρχουν δεκάδες αναφορές τόσο στην δεκαετία του 20 όσο και του 30. Για το αεροδρόμιο βλ. Ψιλομανουσάκη-Πιλατάκη, Λ., «Το ιστορικό ίδρυσης του αεροδρομίου Ηρακλείου (1929-1939)» στο Δετοράκης, Θ., και Καλοκαιρινός, Α., (επιμ) Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τόμ. Γ1, Ηράκλειο, 2005, σελ 463-477.

³⁴ Κρητικά Νέα, 3/3/1937 Για το μείζον πρόβλημα της ύδρευσης που αφορά τόσο την ποσότητα που φθάνει στην πόλη όσο και την ποιότητά του βλ. Σπανάκη, Σ., Η ύδρευση του Ηρακλείου 828-1939, Έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 1981, ιδίως σελ. 102 και εξής.

³⁵ Κρητικά Νέα, 3/3/1937.

³⁶ Κρητικά Νέα, 4/3/1937.

Πτωχοκομείο, μεγάλο βάρος της συντήρησης του οποίου επωμίζονται τα Φιλανθρωπικά Ιδρύματα Καλοκαιρινού που παραδοσιακά χρηματοδοτούν την προνοιακή φιλανθρωπία στην πόλη. Ο δήμαρχος διατυπώνει την άποψη ότι οι περισσότερες απ' αυτές τις προσπάθειες δεν ευοδώνονται εξαιτίας της άρνησης συνδρομής από τους ίδιους τους δημότες, αφού οι τελευταίοι δεν πειθαρχούν κυρίως σε ζητήματα καθαριότητας, ενώ οι παράγκες και τα πρόχειρα καταλύματα, τα οποία θεωρεί μάστιγα, εξακολουθούν ν' ανεγείρονται παντού στην πόλη³⁷.

³⁷ Κρητικά Νέα, 4 και 5/3/1937

Ο Γεωργιάδης κάνει αναφορά στην εξακολούθηση από τους κατοίκους απόθεσης των απορριμμάτων στους δρόμους, στην κατάληψη των δρόμων από επαγγελματίες και μικρέμπορους, στο γεγονός ότι χοίροι και αίγες εξακολουθούν να παραμένουν στην πόλη και να περιέρχονται στους δρόμους της, ενώ παρά τη δημιουργία ουρητηρίων οι κάτοικοι συνεχίζουν να ουρούν στους δρόμους. Εμπόδιο τέλος αποτελούν οι κάτοικοι επειδή ξεριζώνουν τα δέντρα που τοποθετεί η δημοτική υπηρεσία δενδροφύτευσης.

Οι πρόσφυγες.

Ο ερχομός των προσφύγων και η παράλληλη σχεδόν αναχώρηση των μουσουλμάνων από το 1923 κατ' απαίτηση της Σύμβασης Ανταλλαγής σηματοδοτεί το τέλος του πολυπολιτισμικού Ηρακλείου και τις απαρχές μιας πόλης που οι διαφορές των κατοίκων της παύουν, με τη στενή τουλάχιστον έννοια, να είναι εθνοτικές και θρησκευτικές. Πλέον είναι οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις αυτές που διακρίνουν έναν, κατά τ' άλλα σε γενικές, τουλάχιστον, γραμμές εθνοτικά³⁸ και θρησκευτικά ομοιογενή πληθυσμό δημιουργώντας τις βάσεις για τη διαμόρφωση νέων καθαρότερων κοινωνικών περιγραμμάτων και φυσικά αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων. Οι πρόσφυγες φθάνουν ήδη από τον Αύγουστο του 1922, η ροή εντείνεται το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου και διαρκεί μέχρι το 1925. Όμως από τη μια η συνεχής κινητικότητα των προσφύγων κατά την πρώτη περίοδο της άφιξής τους, από την άλλη η έλλειψη συντονισμού των κρατικών υπηρεσιών δυσχεραίνουν τον ακριβή προσδιορισμό τους. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 οι πρόσφυγες ανέρχονται σε 14000 περίπου και αποτελούν το 1/3 των κατοίκων της πόλης του Ηρακλείου³⁹, γεγονός που συνέβαλε στην υπερκάλυψη του αριθμού των αποχωρησάντων μουσουλμάνων, καθιστώντας έτσι την πόλη τον τόπο της μεγαλύτερης προσφυγικής συγκέντρωσης στην Κρήτη και δίνοντάς της τεράστια δημογραφική ώθηση συγκριτικά με την ισοπληθή, μέχρι τότε, πόλη των Χανίων. (ΠΙΝΑΚΑΣ 2). Σ' αυτούς πρέπει να συνυπολογιστούν ακόμη οι 1300 περίπου πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο περιαστικό συνοικισμό και μετέπειτα κοινότητα της Νέας Αλικαρνασσού, οι οποίοι, εξαιτίας της μικρής απόστασης μετέχουν σε σημαντικό βαθμό στις λειτουργίες της πόλης⁴⁰. Από τους 14000 πρόσφυγες της πόλης του Ηρακλείου οι 3500 περίπου έτυχαν αγροτικής αποκατάστασης στην περιοχή «Τοπ Αλτή», μια δημόσια έκταση γύρω από την πόλη φρούριο, όπου στη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου απαγορευόταν η οικοδόμηση και καλλιέργεια,

³⁸ Φυσικά οι πολιτισμικές ή και γλωσσικές διαφορές του ανομοιογενούς προσφυγικού πληθυσμού με τους γηγενείς συγκροτούν ένα χάσμα που μπορεί κάλλιστα να περιγραφεί ως εθνοτικό, χωρίς κατ' ανάγκη να χρειάζεται η καταφυγή στην ιστορικά τεκμηριωμένη αμφισβήτηση της ελληνικότητας των προσφύγων.

Βλ. σχετικά Μαυρογορδάτος, Γ., Μετά το 1922. Η παράταση του διχασμού, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017, σελ.150-151.

³⁹ Kayser, B., Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1968, σελ. 33.

Το Ηράκλειο συνιστά εξαίρεση στην επισήμανση της Λίλας Λεοντίδου για το διχασμό στον περιφερειακό ελληνικό χώρο που επιφέρει η εγκατάσταση των προσφύγων μεταξύ αφενός των προσφυγουπόλεων της βόρειας, κεντρικής και νησιωτικής (νησιά ΒΑ Αιγαίου) Ελλάδας και αφετέρου των πόλεων των ντόπιων της κεντρικής και νότιας Ελλάδας. Βλ. Λεοντίδου, Λ., Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989, σελ. 161-163. Η περίπτωση του Ηρακλείου ενισχύει, τις εξαιρέσεις σημαντικότερη των οποίων υπήρξε το σύμπλεγμα Αθήνα/Πειραιά, στη διχοτόμηση του Ελληνικού χώρου σε προσφυγουπόλεις στις Νέες Χώρες και πόλεις των ντόπιων της Παλιάς Ελλάδας.

⁴⁰ Για την εγκατάσταση των προσφύγων της Νέας Αλικαρνασσού βλ. Τζεδάκη-Αποστολάκη, Λ., «Μικρασιάτες πρόσφυγες στο Ηράκλειο. Το παράδειγμα της Νέας Αλικαρνασσού», στο Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Νεώτερη περίοδος, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τόμ. Γ2, Ηράκλειο 2000, σελ. 99-115.

προκειμένου να εξασφαλίζεται η καλύτερη προστασία της και εκτεινόταν μέχρι το σημείο που μπορούσε να πλήξει η σφαίρα τηλεβόλου όπλου⁴¹. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προσφυγικού πληθυσμού που πολιτογραφήθηκε στο Ηράκλειο ήταν η κοινή προέλευση της συντριπτικής πλειοψηφίας του από τα βιλαέτι Αϊδινίου ή Σμύρνης, με πυκνές συσσωματώσεις από τη Σμύρνη, τα Βουρλά, τα Αλάτσατα κ.α., και η ηλικία του, επειδή στην πλειοψηφία του ήταν νεανικός⁴². Αν και υπήρξαν πρόσφυγες κεφαλαιούχοι έμποροι και βιοτέχνες η πλειοψηφία όσων εγκαταστάθηκαν στην πόλη ήταν αγρότες (που ασχολήθηκαν με την καπνοκαλλιέργεια και αμπελοκαλλιέργεια γύρω απ' αυτήν) ιδίως όμως εργάτες, οικοδόμοι, τεχνίτες και αλιείς⁴³. Οι τελευταίοι προστίθενται στους φτωχούς των ελληνικών μεσοπολεμικών πόλεων οι οποίοι διαμορφώνουν ποικίλες στρατηγικές εξασφάλισης του βιοπορισμού τους, κινούμενοι μεταξύ ενός συνεχούς η μία άκρη του οποίου καταλαμβάνεται από την υποαπασχόληση και η άλλη από την ανεργία⁴⁴. Παρότι οι πρώτες αλληλέγγυες εκδηλώσεις των ντόπιων Ηρακλειωτών είναι συγκινητικές, έστω και σε συμβολικό επίπεδο, για την ανακούφιση των κατατρεγμένων προσφύγων⁴⁵, στις οποίες συνέβαλε και η πολιτική προτίμηση της πλειοψηφίας των τελευταίων στο κόμμα των Φιλελεύθερων, που κυριαρχούσε σ' ολόκληρη την Κρήτη, οι εντάσεις που προκάλεσε η άφιξη και στη συνέχεια η επισημοποίηση της μόνιμης εγκατάστασής τους στην πόλη υπήρξαν οξύτατες, όπως άλλωστε συνέβη και αλλού⁴⁶. Η όξυνση του στεγαστικού προβλήματος, η διανομή των περιουσιών που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι ανταλλάξιμοι, η αύξηση του ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με τα διαφορετικά πολιτισμικά επίπεδα που εκπροσωπούσαν οι δυο κοινότητες δημιούργησαν μεταξύ τους αμοιβαία καχυποψία και αποδοκιμασία που συχνά έφτανε στην ανοικτή αντιπαράθεση. Με τα δεδομένα αυτά και σε συνδυασμό με την εγκατάσταση τους εκτός των τειχών της πόλης, η ενσωμάτωση των προσφύγων ήταν εξ αρχής υπονομευμένη γιαυτό και τελικά πήρε πολύ χρόνο. Μάλιστα η ενεργοποίηση αρκετών απ' αυτούς σε δραστηριότητες της περιθωριακής περιοχής της πόλης, του Λάκκου, που σε μεγάλο βαθμό δεν ήταν παρά μια στρατηγική επιβίωσης στον κοινωνικό αποκλεισμό που βίωναν αναπαρήγε τον τελευταίο και τον ενίσχυε⁴⁷. Από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις της

⁴¹ Βλ. Λαγουδάκη-Σασλή, Ε., «Αγροτική αποκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων του Νομού Ηρακλείου» στο περιοδικό Παλίμψηστον, Ηράκλειο, 2004-2005, τεύχος 19/20, σελ. 207-236.

⁴² Ανδριώτης, Κ.-Ανδριώτης, Ν., «Η άφιξη και η πρώτη εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στην πόλη του Ηρακλείου. Ο αριθμός των αφιχθέντων και η συμβολή τους στην μεταβολή των πληθυσμιακών δεδομένων της πόλης», στο Πεπραγμένα Η' Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 2000, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τόμ. Γ2, σελ. 21-32.

⁴³ Λαγουδάκη, Ε., Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου, Δοκιμάκης, Ηράκλειο 2009, σελ. 181-187.

⁴⁴ Πιζάνιας, Π., Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993.

⁴⁵ Λαγουδάκη, Ε., ό. π., σελ. 27-32.

⁴⁶ Γιαννακόπουλος, Γ., «Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες. Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ), Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 7^{ος}, Αθήνα, 2003, σελ.91.

⁴⁷ Ζαϊμάκης, Γ., «Καταγωγή Ακμάζοντα». Παρέκκλιση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940), Πλέθρον, Αθήνα, 1999, σελ. 115.

δυσανεξίας των ντόπιων έναντι των προσφύγων ήταν η διεκδίκηση και κατάληψη από αυτούς θέσεων εξουσίας. Ο λόγιος εκδότης Ιωάννης Μουρέλλος ενώ τοποθετείται υπέρ της ανάμειξης προσφύγων στη διαχείριση των αυτοδιοικητικών πραγμάτων, θεωρεί αδιανόητη την κατάληψη του δημαρχιακού θώκου της πόλης από πρόσφυγα⁴⁸. Όταν μάλιστα ο προσφυγικής καταγωγής Ανδρέας Παπαδόπουλος, μέχρι τότε βενιζελικός, εκμεταλλευόμενος τη διαφωνία του κόμματος των Φιλελεύθερων αναφορικά με τον επίσημο υποψήφιο του κόμματος στις δημοτικές εκλογές του 1929, εκλέγεται δήμαρχος στηριζόμενος στις ψήφους των προσφύγων και ψηφοφόρων του Λαϊκού κόμματος, που δεν είχε προτείνει δικό του υποψήφιο, δέχεται την αυστηρή κριτική του τύπου που πρόσκειται στους Φιλελεύθερους, διότι περιφρόνησε τη δυσφορία του γηγενούς στοιχείου και επιδίωξε να καταλάβει το Δήμο μετερχόμενος κάθε μέσο⁴⁹. Δύο χρόνια αργότερα κι ενώ έχει εκλεγεί δήμαρχος κατηγορείται ως άνθρωπος «αδοκίμαστος μη έχων κανένα άλλον δεσμόν με την πόλιν από την ολιγοχρόνιου εγκατάστασίν του, η οποία δεν απεκλείετο να ήτο και προσωρινή». Θεωρείται ξένος προς τις παραδόσεις της πόλης και την ιστορία της και για το λόγο αυτό «δεν δύναται να συγκινηθή, να πονέση, να ενδιαφερθή σαν ένα γηγενή»⁵⁰.

Η στέγαση και η εργασία αποτέλεσαν τα βασικά προβλήματα, όπως άλλωστε συνέβη σ' όλες τις ελληνικές πόλεις, του προσφυγικού πληθυσμού και στην πόλη του Ηρακλείου. Η μυθοποίηση της κατοικίας οδήγησε στη συνεκδοχική ταύτιση με την προσφυγική αποκατάσταση και γι' αυτό δεν προκαλεί έκπληξη η αποκλειστική, τουλάχιστον την πρώτη περίοδο, διεκδίκησή της⁵¹. Όπως αλλού έτσι και στο Ηράκλειο ήταν αργή, αφού συνάντησε ποικίλα προβλήματα⁵². Με τον ερχομό τους στο Ηράκλειο οι αστοί πρόσφυγες διέμεναν σε ανταλλάξιμα οικήματα που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κάτοικοι. Γι αυτό η οικοδόμηση προσφυγικών συνοικισμών στην πόλη δεν ήταν στις προτεραιότητες της Εταιρείας Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), όπως άλλωστε συνέβη και στην υπόλοιπη χώρα. Το πρόβλημα της στέγης των προσφύγων στο Ηράκλειο οξύνθηκε και μάλιστα αιφνιδιαστικά, όταν η Εθνική Τράπεζα, στην κυριότητα της οποίας είχαν περιέλθει τα ανταλλάξιμα οικήματα, προχώρησε στην εκποίηση τους και μάλιστα με πλειοδοτική δημοπρασία. Οι ενοικιαστές αστοί πρόσφυγες ήταν ανήμποροι να συμμετάσχουν στις δημοπρασίες αυτές εξαιτίας της οικονομικής τους στενότητας. Μέσω των δημοπρασιών η συντριπτική πλειοψηφία των οικημάτων περιήλθε στα χέρια των ντόπιων αγοραστών «εις εξωφρενικάς τιμάς»⁵³. Από το γεγονός αυτό που τοποθετείται στο 1929 η ΕΑΠ υποχρεώνεται να λάβει μέριμνα προκειμένου να δρομολογηθούν οι διαδικασίες για την απαλλοτρίωση οικοπέδων για την ανέγερση κατοικιών.⁵⁴ Το 1934 μετά την διεξαγωγή του 1^{ου} Παγκρητίου Προσφυγικού Συνεδρίου στο επιδοθέν στην

⁴⁸ Νέα Εφημερίς, 6/10/1925.

⁴⁹ Ανόρθωσις, 7/8/1929.

⁵⁰ Ελευθέρα Σκέψις, 4/8/1931.

⁵¹ Γιαννακόπουλος, Γ., ό. π., σελ. 90.

⁵² Λαγουδάκη, Ε., ό. π., σελ. 144-170.

⁵³ Ανόρθωσις, 12/5/1936. Λίγα χρόνια αργότερα Α. Ζωγράφος, διευθυντής και εκδότης της εφημερίδας, υπολογίζει το ποσό που τα ακίνητα αυτά αγοράστηκαν στο ιλιγγιώδες νούμερο των 300 εκατομμυρίων δραχμών.

⁵⁴ Λαγουδάκη Ε., ό. π., σελ. 152-153

κυβέρνηση και τις αρμόδιες αρχές υπόμνημα, επισημαίνεται η οξύτητα του προβλήματος της στέγης, αν και δημιουργήθηκε με καθυστέρηση στην Κρήτη, εξαιτίας των όψιμων ομαδικών εξώσεων μετά την εκποίηση με πλειστηριασμό των ανταλλάξιμων οικημάτων που είχαν περάσει από το κράτος στην κατοχή της Εθνικής Τράπεζας. Υπολογίζονται σε 1000 οι άστεγες προσφυγικές οικογένειες στο Ηράκλειο και σε 250 στα Χανιά⁵⁵. Ένα χρόνο αργότερα με αφορμή την προσωρινή άρνηση παραχώρησης των στρατιωτικών παραπηγμάτων που είχαν εγκαταλειφθεί από τη Διοίκηση του 43^{ου} Συντάγματος για τη στέγαση νέων εξωσθέντων από ανταλλάξιμα οικήματα, τονίζεται ότι εκατοντάδες οικογένειες προσφύγων βρίσκονται χωρίς στέγη λίγο πριν τον ερχομό ενός ακόμη χειμώνα⁵⁶. Οι εκατοντάδες αυτές προσφυγικές οικογένειες κατοικούν σε αυτοσχέδιες καλύβες από ξύλα και πισσόχαρτο, ανθυγιεινές, εκτεθειμένες στην υγρασία και το κρύο του χειμώνα, εγκαταλελειμμένες στην τύχη τους, όπως παρατηρούν πολλές τοπικές εφημερίδες της εποχής, προκαλώντας στους περαστικούς ανάμεικτα συναισθήματα συμπάθειας, αγανάκτησης αλλά και θαυμασμού για τον ηρωισμό τους.⁵⁷ Η αποκατάσταση των προσφύγων κινήθηκε με αργούς ρυθμούς και τα επόμενα μεσοπολεμικά χρόνια, πάγωσε, όπως ήταν φυσιολογικό την κατοχική περίοδο και εξακολούθησε μετά την απελευθέρωση. Το 1971 υπήρχαν ακόμη 76 οικογένειες που δεν είχαν τακτοποιηθεί, των οποίων επιχορηγούνταν το ενοίκιο από το Υπουργείο Πρόνοιας⁵⁸.

Φυσικά στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο πρόβλημα στέγης δεν είχαν μόνο οι πρόσφυγες⁵⁹. Το 1940 ο Νομάρχης ενημερώνει τον Πρόεδρο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου της πόλης για την υποβολή από την Κυβέρνηση προσχεδίου νόμου που συνοδεύεται από εισηγητική έκθεση για την ίδρυση στο Ηράκλειο Αυτόνομου Οικοδομικού Οργανισμού για τη στέγαση 500 απόρων αστέγων εργατών. Στη συζήτηση που επακολούθη στο Διοικητικό Συμβούλιο του Επιμελητηρίου αμφισβητείται από μέλη του Συμβουλίου η ύπαρξη 500 αστέγων και απόρων οικογενειών στην πόλη. Στην ένσταση αυτή ο Πρόεδρος του Επιμελητηρίου μεταφέρει την άποψη του Νομάρχη πως οι οικογένειες είναι πολύ περισσότερες από

⁵⁵ Ανόρθωσις 13/6/1934.

⁵⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 7/9/1935.

Στις ήδη εξωσθείσες οικογένειες και σε όσες πρόκειται να εξωσθούν άμεσα, λόγω της κατεδάφισης παραγκών και παραπηγμάτων δίπλα στον κρατικό συνοικισμό προσφύγων προκειμένου ο τελευταίος να επεκταθεί προστέθηκαν και όσοι απομακρύνθηκαν από τα παραπήγματα που βρίσκονταν δίπλα στο μέγαρο Φυτάκη, την πρώτη πολυκατοικία της πόλης του Ηρακλείου. Μετριοπαθείς υπολογισμοί ανεβάζουν τις άστεγες οικογένειες, σε περισσότερες από 235.

⁵⁷ Λαγουδάκη Ε., ό. π., σελ. 177

⁵⁸ Λαγουδάκη, Ε., ό. π., σελ. 169.

⁵⁹ Το 1932 άστεγοι άποροι έφεδροι του Ηρακλείου καταλαμβάνουν τουρκικά οικόπεδα (πρόκειται για χώρους που χρησιμοποιούνταν ως νεκροταφεία) και ζητούν την άμεση στέγασή τους. Ανόρθωσις, 24/8/1932.

Το 1936 έγινε καταγραφή των αναποκατάστατων προσφύγων. Στη Νομαρχία Ηρακλείου υποβλήθηκαν 1000 αιτήσεις αστέγων. Κρίθηκε ότι οι 200 απ' αυτούς δικαιούνταν κατοικία με δαπάνη του δημοσίου. Στους υπόλοιπους θα παραχωρούνταν οικόπεδα για ανέγερση κατοικιών. Ανόρθωσις, 19/12/1936.

500, ενώ άλλοι σύμβουλοι υπερθεματίζουν κατονομάζοντας περιοχές της πόλης στις οποίες διαβιούν πάμπολλες οικογένειες κατοικώντας σε παραπήγματα⁶⁰.

Η ανεργία είναι το δεύτερο σημαντικό πρόβλημα με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι οι πρόσφυγες, όπως εξάλλου και μεγάλο μέρος των ντόπιων⁶¹. Πολλοί πρόσφυγες απασχολούνται εποχικά κυρίως την περίοδο Αύγουστο-Οκτώβριο που συμπίπτει με τη συγκέντρωση, επεξεργασία και εξαγωγή της σταφίδας. Γυναίκες πρόσφυγες φαίνεται να εκτοπίζουν σταδιακά όσες γηγενείς εργάζονταν σε σταφιδικές εργασίες προερχόμενες από χωριά της ηρακλειώτικης ενδοχώρας και διαμένοντας το συγκεκριμένο διάστημα στην πόλη του Ηρακλείου⁶². Πρόσφυγες αλλά και ντόπιοι μικροπωλητές έρχονται αντιμέτωποι με απαγορεύσεις άσκησης του επαγγέλματός τους από τη Χωροφυλακή Ηρακλείου κατόπιν καταγγελιών των καταστηματαρχών των κεντρικών εμπορικών οδών της πόλης⁶³. Άλλοι αστοί πρόσφυγες μικροεπαγγελματίες κατέλαβαν τμήματα ανταλλάξιμων εκτάσεων γύρω από την πόλη που δεν είχαν διανεμηθεί ή εξαγόρασαν τμήματα του κλήρου αγροτικά αποκατεστημένων προσφύγων. Στις εκτάσεις αυτές φύτεψαν κυρίως αμπέλια διεκδικώντας με τον τρόπο αυτό την επικύρωση της κατοχής τους από το κράτος. Για την επίτευξη του στόχου τους συγκρότησαν τον Σύνδεσμο των αστών προσφύγων κληρούχων⁶⁴, ο οποίος ενεπλάκη στις μεσοπολεμικές πολιτικές έριδες μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων⁶⁵. Η κατάσταση της ήδη κορεσμένης αγοράς εργασίας στο Ηράκλειο επιδεινώθηκε μετά το 1931-32 όταν ενέσκηψε και στην Ελλάδα, η διεθνής οικονομική κρίση. Η οικονομική κατάσταση των επαγγελματιών της πόλης περιγράφεται με μελανά χρώματα ενώ τα λαϊκά συσσίτια, που έχουν πλέον αρχίσει να λειτουργούν κατά διαστήματα, δεν έχουν τη διαρκή χρηματοδότηση προκειμένου να θεραπεύσουν τη διάχυτη στην πόλη κοινωνική δυστυχία⁶⁶. Η επαιτεία και η (αστυνομική κυρίως) αντιμετώπισή της επανέρχεται τακτικά στις στήλες των εφημερίδων. Η Διοίκηση Χωροφυλακής αποδίδει την ενδημική και αυξανόμενη έκταση του φαινομένου στο γεγονός ότι οι επαίτες, αφενός συγκινούν και λαμβάνουν χρήματα από τους φιλάνθρωπους κατοίκους της πόλης εξακολουθώντας έτσι το έργο τους, αφετέρου ακόμη κι αν συλληφθούν, αφήνονται ελεύθεροι από τον αρμόδιο εισαγγελέα⁶⁷.

Ο ερχομός και η εγκατάσταση των προσφύγων στο Ηράκλειο οριστικοποιήθηκε, επισημοποιώντας μάλιστα με τον καλύτερο τρόπο, την είσοδο της πόλης στην νεοτερικότητα, θέτοντας τους όρους για τη διαμόρφωση ενός αστικού κέντρου, που πλέον, με την πάροδο του χρόνου, όλο και λιγότερο θα θύμιζε την

⁶⁰ Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου, Βιβλίου 6^ο, 1939-1948, συνεδρίαση της 25/7/1940.

⁶¹ Ανόρθωσις, 15/11/1935.

⁶² Σάββας, Δ., Λες και ήταν χθες! Μνήμες... από το παλιό Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2010, σελ. 178.

⁶³ Ίδη, 23/6/1934.

⁶⁴ Ανόρθωσις, 17/6/1934 και Ίδη, 15/12/1934.

⁶⁵ Ίδη, 25/6/1935.

⁶⁶ Ανόρθωσις, 14/2/1936, 22/2/1936.

⁶⁷ Ανόρθωσις, 15/6/1934.

οθωμανική του περίοδο. Το Ηράκλειο που μέχρι τότε ασφυκτιούσε μέσα στα στενά όρια που έθετε το πελώριο τείχος του και δειλά δειλά μόλις είχε αρχίσει να ξεμυτίζει έξω απ' αυτό, ξεχύθηκε πια ανεπιστρεπτί πέρα απ' αυτό, σηματοδοτώντας έτσι την ισχυρή μεταβολή που είχε επέλθει και στο κοινωνικό φαντασιακό των κατοίκων του οι οποίοι, θα 'λεγε κανείς, πως απελευθερώνονται πια από τον εγκλωβισμό στο αυστηρό και εξουσιαστικό μεσαιωνικό τους μικρόκοσμο. Παρότι η πρόκριση για εγκατάσταση των νέων κατοίκων έξω από τα τείχη υπαγορεύτηκε από έναν συνδυασμό αντικειμενικών και υποκειμενικών λόγων, τα τείχη, που για πολλούς τόσο από τους ντόπιους όσο και από τους καινούριοφερμένους συμβόλιζαν το καθησυχαστικό όριο ασφαλείας που αμφότεροι είχαν ανάγκη, δεν στάθηκαν ικανά – και πως θα μπορούσαν άλλωστε; – ν' ανακόψουν την επαφή και αλληλεπίδραση των δύο διακριτών αυτών κοινωνικών ομάδων. Η αργόσυρτη ώσμωσή τους, με τα αναπόφευκτα πισωγυρίσματα, τις εντάσεις, και αντιφάσεις, που εγκαινιάζεται στη μεσοπολεμική περίοδο, ολοκληρώνεται αρκετές δεκαετίες αργότερα, έχοντας αφήσει το ισχυρό της αποτύπωμα στην ταυτότητα που διαμορφώνει ο μεταπολεμικός ηρακλειώτης.

Η δημογραφική κίνηση, όπως δείχνουν τα κορυφαία δημογραφικά γεγονότα των γεννήσεων και θανάτων από το Ληξιαρχείο του Δήμου Ηρακλείου (ΠΙΝΑΚΑΣ 3), στο οποίο υπάρχουν στοιχεία από το 1926, δείχνουν, παρά τις αναπόφευκτες για την εποχή αυξομειώσεις, μια σχετική σταθερότητα που εγγυάται την αργή αλλά σταθερή αύξηση του πληθυσμού. Στην πραγματικότητα αντανακλά ένα μόνο μέρος των δημογραφικών κινήσεων που σημειώνονται στην πόλη κατά τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου. Κι αυτό διότι δεν υπάρχουν στοιχεία για τη συνεχιζόμενη με αργούς ρυθμούς μετακίνηση προς την πόλη πληθυσμών προερχόμενων από την ύπαιθρο. Δεν υπάρχουν επίσης στοιχεία για τον αριθμό των προερχόμενων από τα Δωδεκάνησα κατοίκων που κατέφυγαν στο Ηράκλειο εξαιτίας των διώξεων που υφίσταντο από τις ιταλικές δυνάμεις κατοχής. Είναι βέβαιο επίσης ότι ένας αριθμός θανάτων κατοίκων της πόλης δεν δηλωνόταν στο ληξιαρχείο της αλλά στην κοινότητα προέλευσης του θανόντα όπου αυτός και θαβόταν. Ο πληθυσμός επλήγη, αλλά σχετικά ήπια, από την επιδημία του δάγκειου πυρετού που έπληξε το σύνολο, σχεδόν, της χώρας το 1928. Μόνιμη πάντως απειλή θανάτου για τους κατοίκους της πόλης είναι τα διαρκή κρούσματα τυφοειδούς πυρετού που οφείλονταν στην κακή ποιότητα φαγητού, κυρίως, όμως, πόσιμου νερού εξαιτίας του πεπαλαιωμένου δικτύου ύδρευσης και της ανυπαρξίας αποχετευτικού δικτύου. Το ίδιο μεγάλη απειλή ήταν και ο επιδημικός τύφος όπως φανερώνει μια γρήγορη ματιά στις αιτίες θανάτου που καταγράφονται στο ληξιαρχείο. Οι ανθυγιεινές συνθήκες στέγασης μεγάλου μέρους του πληθυσμού (προσφύγων κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά), με χρήση ευτελών οικοδομικών υλικών σε περιοχές, εκτός των τειχών της πόλης, που ήταν καταφανώς, τουλάχιστον, προβληματικές για εγκατάσταση, επέτειναν την ευαλωτότητα, των ευπαθών, ιδίως, ομάδων. Είναι ενδεικτική η καταστροφή που υπέστη ο προσφυγικός οικισμός των Νέων Βρυούλων στα ανατολικά της πόλης τον Οκτώβριο του 1937. Στην περίπτωση αυτή εξαιτίας των βροχοπτώσεων, υπερχειλίσει ο διερχόμενος από την περιοχή μικρός ποταμός με αποτέλεσμα να παρασυρθούν πολλά σπίτια καθώς και ένα μέρος της γέφυρας που συνέδεε την περιοχή με την πόλη

του Ηρακλείου, διακόπτοντας έτσι και τη συγκοινωνία, με την ανατολική Κρήτη. Τα περισσότερα σπίτια του οικισμού κατέρρευσαν ή κατέστησαν ακατοίκητα, ενώ ανυπολόγιστες ήταν και οι ζημιές που υπέστησαν οι αγροτικές καλλιέργειες στην περιοχή (αμπέλια και κηπευτικά)⁶⁸.

Το κτιριακό απόθεμα της πόλης επλήγη σε σημαντικό βαθμό τη νύχτα της 26^{ης} Ιουνίου 1926 από το σφοδρότατο σεισμό των 7,6 βαθμών της κλίμακας ρίχτερ που συγκλόνισε ολόκληρο το νησί. Εξαιτίας του σεισμού, ο οποίος είχε επίκεντρο τη Ρόδο, καταστράφηκαν ολοσχερώς περισσότερες από 200 κατοικίες ενώ άλλες 500 υπέστησαν σοβαρότατες ζημιές. Μάλιστα η δόνηση κατέστρεψε και μέρος των εκθεμάτων του νεόδμητου, αρχαιολογικού μουσείου της πόλης⁶⁹.

Η σπουδαιότερη, πάντως, αλλαγή που σημειώθηκε στην πόλη και αποκρυσταλλώνεται στη μεσοπολεμική περίοδο αφορά την κατανομή των επαγγελματιών στους κατοίκους της. Οι αλλαγές που έχουν επέλθει συγκριτικά στην επαγγελματική δομή του οθωμανικού Ηρακλείου το 1900 είναι, αναμφίβολα, ενδεικτικές των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών που σημειώθηκαν μεταξύ των 40 πρώτων χρόνων του 20^{ου} αιώνα στην πόλη. Υπάρχει σαφέστατη μείωση των αγροτών κατοίκων της πόλης, ενώ επιβεβαιώνεται επίσης το υψηλό ποσοστό εμπόρων και επαγγελματιών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι 1 στους 4 κατοίκους της πόλης δηλώνει εργάτης/εργατικός, ποσοστό υψηλότερο από το αντίστοιχο το 1900. Αν όμως στον αριθμό των εργατών/εργατικών συνυπολογιστούν και μερικές ακόμη κατηγορίες επαγγελματιών που παρά τις διαφορές, έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με όσους δηλώνουν εργάτες/εργατικοί όπως π.χ τους λιμενεργάτες, τους εμποροϋπαλλήλους και τα επαγγέλματα γύρω από την οικοδομή τότε το ποσοστό των εργατών εκτοξεύεται αφού στην κατηγορία αυτή ανήκει τουλάχιστον ο 1 στους 3 ηρακλειώτες. Με αυτό το δεδομένο δεν θα ήταν υπερβολικός ο χαρακτηρισμός του μεσοπολεμικού Ηρακλείου ως εν εξελίξει εργατούπολης⁷⁰.

⁶⁸ Ανόρθωσις, 20/10/1937.

⁶⁹ Νέα Εφημερίς, 27, 28/6/1926 και 1/7/1926.

Η εφημερίδα του Ι. Μουρέλλου την επόμενη του σεισμού κυκλοφορεί με τίτλο «Από του Άδου εις την ζωήν, ενώ το μισοφέγγαρο σφάδαζε. Η πένθιμος κίνησης της πόλεως, ζημιαί και καταστροφαι».

⁷⁰ Η ποσοστιαία κατανομή των επαγγελματιών στον Δήμο Ηρακλείου το 1900 ήταν:

- Γεωργοί 20%
- Βιοτέχνες 26%
- Έμποροι 18%
- Εργάτες 21%
- Υπάλληλοι 7%
- Μεταφορείς 4%
- Εισοδηματίες 3%
- Άλλοι 1%

Στους βιοτέχνες και εμπόρους πλειοψηφούν οι χριστιανοί των μουσουλμάνων. Αντίθετα οι δεύτεροι υπερτερούν στους γεωργούς, τους κτηματίες, τους εργάτες και τους μεταφορείς.

Πηγή: Ζαχαριουδάκης, Κ., Δημοτικές εκλογές στην πόλη του Ηρακλείου 1898-1925, Ανέκδοτη Διπλωματική εργασία στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2015, σελ. 33-37 και 40.

Τα στοιχεία για ο 1941 προέκυψαν από επεξεργασία, πιθανότατα εκλογικού ή εραρικού καταλόγου το μεγαλύτερο μέρος του οποίου βρέθηκε στο Αρχείο του Δήμου Ηρακλείου. Περιλαμβάνει το

ονοματεπώνυμο, το επάγγελμα και τον τόπο κατοικίας 4033 κατοίκων του Ηρακλείου. Είναι βέβαιο πως ο κατάλογος ανασυντάχθηκε για τις ανάγκες κάλυψης των εργατών της υποχρεωτικής εργασίας (αγγαρεία) που επέβαλαν οι Γερμανοί μετά την κατάληψη του νησιού, από το καλοκαίρι του 1941 διότι ο κατάλογος δεν περιλαμβάνει δημόσιους, δημοτικούς υπαλλήλους και στρατιωτικούς οι οποίοι απαλλάσσονταν από αυτήν. Στον κατάλογο δεν βρέθηκαν όσων τα επώνυμα αρχίζουν από Α. Μετρήθηκαν συνολικά 4033 ονόματα. Απ' αυτά: 978 ή το 24,2% δηλώνουν εργάτες/εργατικοί (καπνεργάτες, σαπουνεργάτες, αρτεργάτες, σταφιδεργάτες, μυλεργάτες, εργάτες θάλασσας, ξυλεργάτες). 573 είναι αγρότες ποιμένες δηλαδή το 14,2%. 298 άτομα δήλωσαν έμποροι, περίπου το 7,5% εκ των οποίων οι 97 δηλαδή το 2,5% είναι μεγαλέμποροι (μεταπράτες, εμποροβιομήχανοι, μεσίτες και επιχειρηματίες) και οι υπόλοιποι 201, δηλαδή το 5% είναι μικρέμποροι (καφεπώλης, παντοπώλης (είναι η πλειοψηφία), αυγοπώλης, λαχανοπώλης, ουζοπώλης, περπτεριούχος, κρεοπώλης, ψιλικατζής, μικροπωλητής, οينوπώλης κ.α.). Οι 659 δηλαδή το 16,5% δηλώνουν επαγγελματίες (χαλκουργός, πεταλωτής, αγγειοπλάστης, τورναδόρος, σαμαράς, καρποποιός, βιβλιοδέτης, τακουνοποιός, κορνιζοποιός, χρυσοχός, βαρελοποιός, κεραμοποιός, καλαθάς, βυρσοδέψης, σιδηρουργός κ.α.). Η πλειοψηφία απ' αυτούς είναι υποδηματοποιοί και κουρείς. 224 είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι (εμποροϋπάλληλος, γκαρσόν, σερβιτόρος), 190 οι απασχολούμενοι στην οικοδομή (οικοδόμος, χτίστης, σοβατζής, ξυλουργός, ελαιοχρωματιστής κ.α.), 51 οι λιμενεργάτες που αν αθροιστούν στους εργάτες/εργατικούς ανέρχονται στους 1443 ήτοι το 35,7% των κατοίκων. 109 κάτοικοι δηλώνουν διανοητικά επαγγέλματα (ιατρός, οδοντίατρος, δικηγόρος, μηχανικός, συμβολαιογράφος, φαρμακοποιός, γεωπόνος κ.α.).

Επειδή είναι αδύνατη η ακριβής σύγκριση με την απογραφή του 19^{ου} αφού είναι άγνωστα τα κριτήρια της ομαδοποίησης, κρίθηκε σκόπιμο η σύγκριση να περιοριστεί σε συγκεκριμένα επαγγέλματα των οποίων η φύση δεν διαφοροποιείται μέσα στον χρόνο όπως αγρότες, εργάτες, έμποροι. Ο στόχος ήταν μέσω της σύγκρισης να αναδειχθούν οι τάσεις και οι δυναμικές που αναπτύχθηκαν στο διάστημα αυτό των 40 ετών.

Βλ. Αρχείο Δήμου Ηρακλείου, ΚΑ34, Α.Α 8-1085 έως 1146.

Η πόλη και η ύπαιθρος.

Το Ηράκλειο, όπως κάθε πόλη άλλωστε, βρισκόταν ανέκαθεν σε σύνδεση και εξάρτηση από την ενδοχώρα του, όπου κατοικούσε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στο Νομό και ασχολούνταν με αγροτικές δραστηριότητες. Αυτό που φαίνεται ν' αλλάζει στη διάρκεια του μεσοπολέμου είναι η παγίωση μιας άνισης σχέσης μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου με επικυρίαρχη την πρώτη. Αναμφίβολα η αντίθεση πόλης-υπαίθρου δεν αντανακλά παρά τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας (πόλη → βιομηχανική/βιοτεχνική και εμπορική εργασία vs ύπαιθρος → αγροτική εργασία) και σε τελική ανάλυση τη διάκριση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας. Η πόλη αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο της πνευματικής εργασίας στο βαθμό που η ύπαρξή της εξυπηρετεί την ανάγκη διοίκησης, οργάνωσης και διασφάλισης της τάξης, του συστήματος συλλογής φόρων κ.λ.π. με άλλα λόγια της αυτοδιοίκησης και συνεπώς της πολιτικής εν γένει. Γι' αυτό και η πόλη συγκροτεί σταδιακά τον τόπο συγκέντρωσης του πληθυσμού, των εργαλείων παραγωγής, του κεφαλαίου, της ψυχαγωγίας, των αναγκών ενώ η ύπαιθρος παρουσιάζει ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή την απομόνωση και το χωρισμό⁷¹.

Η πόλη του Ηρακλείου στη μεσοπολεμική περίοδο σημειώνει μια πρωτόγνωρη για τη μέχρι τότε ιστορία της, οικονομική και πνευματική ανάπτυξη⁷². Η αναμφισβήτητη βιομηχανική ανάπτυξή της όμως εξαντλείται σε ελάχιστη συνήθως επεξεργασία αποκλειστικά των αγροτικών προϊόντων που καταφθάνουν από την ύπαιθρο⁷³. Κατά συνέπεια η πόλη δεν μπορεί να ιδωθεί αποκομμένη από την πλουτοφόρα ενδοχώρα της. Η υπεροχή της συγκριτικά με την ύπαιθρο οικοδομείται σταδιακά με μια σειρά λόγους (discourse) που εμφανίζονται κυρίως στον τοπικό τύπο και αφορούν την οικονομική (η πόλη τόπος κατοικίας των κατόχων κεφαλαίου), την μορφωτική (η πόλη τόπος κατοικίας των κατόχων υψηλής εκπαίδευσης), καθώς και την πολιτική κυριαρχία της (η πόλη έδρα των υπηρεσιών του κράτους) .

Από τους πλέον χαρακτηριστικούς λόγους είναι ο ιατρικός αφού περιλαμβάνει πτυχές όλων των παραπάνω, ιδιαίτερα όταν προέρχεται από άτομο που κατέχει θεσμική θέση. Το 1935 ο Διευθυντής του Υγειονομικού Κέντρου Ηρακλείου

⁷¹ Μαρξ, Κ., Έγκελς, Φ., «Μορφές ιδιοκτησίας, καταμερισμός της εργασίας και πόλη», στο Καυκαλάς, Γ., Γιαουτζής, Μ. (επιμ), Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, Οδυσσέας, Αθήνα 1977, σελ. 49 καθώς και Μαρξ, Κ., Έγκελς, Φ., Η γερμανική ιδεολογία, Gutenberg, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα, 1989, σελ. 62. Για τις ποικίλες σχέσεις πόλης-υπαίθρου βλ. Derrman, M., Ανθρωπογεωγραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987, σελ. 518-521.

⁷² Για την πνευματική ζωή της πόλης βλ. Καρτσάκης, Α., Το λογοτεχνικό Ηράκλειο του Μεσοπολέμου. Κείμενα, Έντυπα, Δημιουργοί, Δήμος Ηρακλείου-Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2013, και Λαγουδάκη, Ε. «Η πνευματική ζωή στο Ηράκλειο στα 1930-1940. (Πληροφορίες από τον τύπο της εποχής)», Παλίμψηστον, τεύχος 21/22, Ηράκλειο, 2006-2007, σελ. 91-120.

⁷³ Λίγο πριν το 1930 η βιομηχανία στο Ηράκλειο αντιπροσωπεύεται από 2 μεγάλα και 6 μικρότερα εργοστάσια επεξεργασίας σταφίδας, 4 μεγάλα και 14 μικρά ελαιουργεία, 2 εργοστάσια οινοπνευματοποιίας, ένα πυρηνελαιουργείο, ένα επεξεργασίας κίτρων, ένα ζυμαρικών, 9 εργοστάσια σαπουνοποιίας, 8 ποτοποιίας, 2 κυλινδρόμυλους ενώ υπάρχουν ακόμη παγοποιεία, βυρσοδεψεία κ.α. βλ. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Δρανδάκη), Πυρσός, τόμ. ΙΒ', Αθήνα, 1956, σελ. 368.

αποφαίνεται ότι ο τρόπος διαβίωσης πολλών κατοίκων της υπαίθρου «δεν διαφέρει των αγρίων φυλών της Αφρικής των νομαδικώς διαβιούντων» αφού οι άνθρωποι συμβιώνουν με χοίρους και κάθε είδους κατοικίδιο και μάλιστα αυτό το θεωρούν φυσιολογικό. Οι δρόμοι ακόμη και των προηγμένων χωριών παρουσιάζουν όψη «ακάθαρτων σταύλων, παντελή έλλειψιν ή σπάνιν αποχωρητηρίων, πηγές δροσερών και θαυμασίων υδάτων μεταβαλλομένας εις τέλματα και εστίας μεταδόσεως διαφόρων λοιμωδών νόσων και ανάπτυξης ανώφελών... Αποτέλεσμα της άνω οδυνηρής υγιεινής καταστάσεως, τύφος, δυσεντερία, ελονοσία και τόσα άλλα λοιμώδη νοσήματα, ηξημένη παιδική και γενική νοσηρότης και θνησιμότης, στέρησης παραγωγικών εργατικών χειρών, οικονομική εξάντλησις και οικογενειακή δυσπραγία, σωματικός και πνευματικός μαρασμός, εκφυλισμός της ράτσας, κοινωνική και εθνική εξαθλίωσις». Παρότι, όπως ο ίδιος υποστηρίζει όλα τα παραπάνω συγκροτούν τις αιτίες που τα πολιτισμένα κράτη έστρεψαν την προσοχή τους σε ζητήματα ατομικής και δημόσιας υγιεινής, διατείνεται πως για την οικτρή υγειονομική κατάσταση στην ηρακλειώτικη ύπαιθρο ευθύνονται αποκλειστικά και μόνο οι κάτοικοί της, διότι έχουν έλλειμμα υγειονομικής συνείδησης, κι επιπλέον έχουν εδραιώσει την αντίληψη ότι το κράτος είναι υποχρεωμένο να αναλαμβάνει με τα δικά του μέσα την εκτέλεση όχι μόνο των «έργων γενικής φύσεως αλλά και των ελαχίστων ακόμη (π.χ. αποχωρητηρίων)», ενώ αυτά, δεδομένου ότι το κράτος δεν δύναται, είναι καθήκον των τόσο των ιδίων πολιτών όσο και των κοινοτήτων τους στην δικαιοδοσία των οποίων και ανήκουν. Τέλος διαπιστώνει παντελή άγνοια της συμβολής της υγιεινής στην ευζωία γι' αυτό και η λύση των υγειονομικών προβλημάτων παραγκωνίζεται και «προτιμώνται έργα επιφανειακής μόνον αξίας και ως επί το πλείστον τριτευούσης σημασίας π.χ. υψηλό καμπαναριό». Ανάμεσα στα μέτρα που προτείνει είναι η επιβολή από τις κοινότητες προσωπικής εργασίας στους κατοίκους ενώ καλεί τους γιατρούς, τους δασκάλους, διανοούμενους και ιερείς να πρωταγωνιστήσουν στην αλλαγή της νοοτροπίας των ανθρώπων της υπαίθρου⁷⁴. Βέβαια οι λόγοι (discourse) σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνονται με βάση την εκάστοτε συγκυρία. Έτσι η εφημερίδα του Λαϊκού Κόμματος στο Ηράκλειο προβάλλει την ευθύνη των πολιτών σε μια περίοδο που η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος καλείται ν' αντιμετωπίσει τις ασθένειες που μαστιίζουν την ύπαιθρο. Την ίδια πάνω-κάτω περίοδο η αντιπολιτευόμενη,την κυβέρνηση των Λαϊκών, εφημερίδα των Φιλελεύθερων, χωρίς να αρνείται την υπεροχή της πόλης έναντι της υπαίθρου, διαπιστώνει ότι «η ύπαιθρος υπηρετεί την πόλη, υπακούει στις προκλήσεις της» θεωρώντας τους αγρότες ως «αποδοτική κυψέλην εις την οποίαν η φύσις έδωσε το προνόμιον της εργασίας», και εμφανίζεται πιο συγκαταβατική αφού αναγνωρίζει στους αγρότες και «τη διαδήλωσιν και το συλλαλητήριον προς επιβολήν, κάποτε μεν του λαϊκού όχι σπανίως όμως και του κομματικού συμφέροντος»⁷⁵. Ο συντάκτης θεωρεί αναγκαία τη γνωριμία με τους αγρότες «ως κοινωνική ομάδα η οποία έχει

⁷⁴ Ίδη, 16/7/1935.

⁷⁵ Τα μαζικά αγροτικά συλλαλητήρια του προηγούμενου έτους και η οργανωμένη εισβολή των αγροτών στην πόλη, όχι μόνον τους κατέστησαν ορατούς στη διοίκηση αλλά προκάλεσαν συναισθήματα φόβου που εκδηλώθηκαν με ανακοινώσεις συμπάθειας και κατανόησης των δικαίων αιτημάτων τους.

ανάγκας, έχει προβλήματα προς λύσιν και όπως έχει καθήκοντα, έχει και δικαιώματα επί της ζωής». Με αυτοκριτική διάθεση ζητά απ' όλους να τους γνωρίσουν ως ανθρώπους «που έχουν ψυχή και των οποίων η ψυχή αυτή δοκιμάζεται σκληρώς από τας περιπετείας που ημείς –οι πολιτικοί, οι πολιτεύεται, οι κομματάρχαι και ο τύπος των άστεων δημιουργούμεν». Καταλήγει ότι «η ύπαιθρος δεν είναι μόνο ειδύλλιον και ρομάντζο, όπως την φαντάζονται οι ποιηταί. Δεν είναι μόνο μαστός προς άρμεγμα όπως την θέλουν οι οικονομολόγοι. Είναι και οντότης την οποίαν δημιουργούν η συνισταμένη των παραγωγικών δυνάμεων της Γης αφ' ενός και της εργασίας και διανοητικότητας του αγρότου αφ' ετέρου»⁷⁶. Πάντως για να αντιληφθούμε τη σχέση αλλά και τη διάσταση της πόλης του Ηρακλείου με την ενδοχώρα της πέρα από την τομή στην ύπαιθρο, η οποία θα μας επιτρέψει την απόκτηση μιας αδρής εικόνας της αγροτικής παραγωγής, είναι απαραίτητη η κατανόηση της θέσης του λιμανιού της πόλης στο οποίο καταλήγουν τα περισσότερα αγροτικά προϊόντα που παράγονται στην ύπαιθρο και παράλληλα φθάνουν όλα εκείνα τα αγαθά που έχουν ανάγκη όχι μόνον οι αστοί αλλά και οι κάτοικοι της υπαίθρου.

⁷⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 23/5/1935.

α) Η ύπαιθρος.

Η αγροτική παραγωγή (ΠΙΝΑΚΑΣ 4) αποτελεί την κύρια αν όχι αποκλειστική ενασχόληση των κατοίκων της υπαίθρου στο Νομό Ηρακλείου, χωρίς αυτό να σημαίνει την παραγνώριση της ιδιότυπης, συνήθως συμπληρωματικής, σχέσης που διατηρούσαν από τη μία αρκετοί κάτοικοι του Ηρακλείου με την ύπαιθρο εξαιτίας της αγροτικής τους καταγωγής και από την άλλη αρκετοί και αρκετές κάτοικοι της ενδοχώρας που κατά περιόδους βρίσκονται στην πόλη ασκώντας αστικά, εργατικά, ως επί το πλείστον επαγγέλματα. Και για τις δύο αυτές κατηγορίες οι ενασχολήσεις αυτές συνιστούν μια συμπληρωματική πηγή εισοδήματος για άλλους σημαντική για άλλους όχι. Το βασικό χαρακτηριστικό της ηρακλειώτικης υπαίθρου κατά τη μεσοπολεμική περίοδο δεν είναι άλλο από την επέκταση και κυριαρχία των εμπορευματικών και δη εξαγωγικών αγροτικών προϊόντων. Τα προϊόντα που συνδέονται με το αμπέλι και ιδιαίτερα η σταφίδα έχουν ρόλο πρωταγωνιστικό στην αγροτική και εν γένει οικονομία του Νομού αλλά και ολόκληρης της Κρήτης. Η αμπελοκαλλιέργεια, παραδοσιακή ενασχόληση στην Κρήτη⁷⁷ εξαιτίας των πρόσφορων εδαφών αφενός αλλά και της μικρής έκτασης του κλήρου αφετέρου δέχεται νέα ώθηση με την έλευση των προσφύγων. Ενισχύεται έτσι το είδος της σουλτανίνας και ιδιαίτερα η σταφίδα. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ενώ η παραγωγή της σταφίδας στο νομό Ηρακλείου δεν υπερέβαινε τις 4000 τόνους το 1924, κυμαίνεται μεταξύ 16-20 χιλιάδες τόνους τη δεκαετία του 1930 με κορύφωση το 1939 όταν η παραγωγή ανέρχεται πάνω από τις 20000 τόνους σε μια συνολική εθνική παραγωγή που φθάνει κατά τι περισσότερο τις 30000 τόνους⁷⁸. Μαζί με την έτερη, υποδεέστερη όμως ποιοτικά, ποικιλία σταφίδας, τον ταχτά, η σουλτανίνα αποτελεί το σπουδαιότερο εξαγωγικό προϊόν του Νομού και βασική πηγή εισοδήματος για σημαντικό μέρος του αγροτικού κόσμου. Το κρασί και τα νωπά σταφύλια είναι τα άλλα δύο σημαντικά προϊόντα της αμπελοργίας που συμπληρώνουν τη σταφίδα (ΠΙΝΑΚΑΣ 5).

Η παραγωγή των προϊόντων αυτών συντελείται, ως επί το πλείστον σε οικογενειακές αγροτικές εκμεταλλεύσεις εντάσεως εργασίας που σε κάποιες περιοχές τείνουν να λάβουν χαρακτήρα μονοκαλλιέργειας, οι οποίες από τη μία επιταχύνουν τον εκχρηματισμό της αγροτικής οικονομίας από την άλλη όμως είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στις διακυμάνσεις της διεθνούς αγοράς πέραν των ευνόητων εκείνων προβλημάτων που σχετίζονται με τις κλιματολογικές συνθήκες⁷⁹. Πρόκειται επιπλέον για μια εκμετάλλευση ιδιαίτερα δαπανηρή για τον παραγωγό αφού απαιτεί μεγάλες ποσότητες φαρμάκων και λιπασμάτων, η οποία, βέβαια, με την προϋπόθεση

⁷⁷ Rackham, O. – Moody, J., Η δημιουργία του κρητικού τοπίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 105-109.

⁷⁸ Ελευθέρα Σκέψις, 26/9/1935.

⁷⁹ Για μια σειρά από ποικίλα ζητήματα αναφορικά με τις εδαφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες, τις καλλιεργητικές μεθόδους κ.α. βλ. Κωστή, Κ., Αγροτική Οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της Ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987, ιδίως το πρώτο μέρος που αφορά την οικονομική διάσταση του αγροτικού χώρου σελ. 31-152.

πως όλα θα πάνε καλά, συνοδεύεται και από πολλαπλάσια έσοδα συγκριτικά με άλλες καλλιέργειες⁸⁰.

Η δεύτερη σημαντική κατηγορία παραγωγής περιλαμβάνει τα ελαιοκομικά προϊόντα. Εδώ η παραγωγή είναι, με εξαίρεση την επαρχία Πεδιάδος, ισότιμα μοιρασμένη μεταξύ των επαρχιών (ΠΙΝΑΚΑΣ 6). Στο τέλος της δεκαετίας του 30 υπολογίζεται ότι καλλιεργούνται 4,5 εκατομμύρια ελαιόδεντρα με μέση παραγωγή λαδιού για κάθε ελαιόδενδρο τις 6 οκάδες και τις 4 οκάδες ελαιόκαρπου ν' αποδίδουν 1 οκά λάδι και 1,5 οκά πυρήνα. Μια καλή χρονιά στο νομό αποφέρει ποσότητα 8 εκατομμύρια οκάδες λάδι εκ των οποίων στα 3 εκατομμύρια οκάδες ανέρχεται η ντόπια κατανάλωση (1,3, εκατ. για βρώση των κατοίκων του Νομού και 1,7 εκατ. για τη βιομηχανία)⁸¹. Όμως η προσδοκία ενός καλύτερου εισοδήματος που υπόσχεται η σταφίδοκαλλιέργεια σε συνδυασμό με τη μείωση των στρεμματικών αποδόσεων των παραδοσιακών προϊόντων (δημητριακά, ελιά) στο τέλος της δεκαετίας του 20 μέχρι και τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 30⁸² οδηγούν κυρίως σε μαζική εκρίζωση ελαιόδεντρων από τους παραγωγούς προκειμένου να καλλιεργηθεί σουλτανίνα. Το γεγονός κινητοποιεί τη Γεωργική Υπηρεσία Ηρακλείου η οποία απαγορεύει την εκρίζωση μεσούσης μάλιστα της δυσκολίας απορρόφησης της παραγωγής σουλτανίνας και της κατάρρευσης της τιμής της⁸³. Σημαντική επιπλέον είναι η παραγωγή χαρουπιών η οποία ανέρχεται μεταξύ των 5 και 6 χιλιάδων τόνων ενώ λιγότερη σημαντική είναι η παραγωγή δύο ακόμη προϊόντων. Πρόκειται για την παραγωγή κίτρων που ανέρχεται στις 2 χιλ. περίπου τόνους ετησίως (ΠΙΝΑΚΑΣ 7) και βέβαια του καπνού του οποίου η παραγωγή ξεκινά με την άφιξη των προσφύγων. Η καλλιεργηθείσα έκταση φθάνει στα 4 χιλ. στρέμματα που όμως βαίνει φθίνουσα

⁸⁰ Κωστή, Κ. ό. π., σελ. 121.

Στο Νομό Ηρακλείου υπάρχουν 250 φυτά σουλτανίνας ανά στρέμμα και 400 όταν πρόκειται για ταχτά και οйнаμπέλους. Η μέση παραγωγή ανά στρέμμα είναι 250 οκάδες για τη σουλτανίνα 200 οκάδες για τους ταχτάδες και 250 οκάδες για το κρασί. Για την παραγωγή 1 οκάδος Σταφίδας απαιτούνται 4-4,5 οκάδες σταφύλια. Για κάθε στρέμμα ταχτά ή σουλτανίνας απαιτούνται κατά μέσο όρο τα κάτωθι φάρμακα και λιπάσματα:

Θείο → 11 οκάδες

Θειόχαλκος → 6 οκάδες

Λίπασμα σύνθετο 6-8-8 ή άλλου τύπου → 80 οκάδες

Για την παραγωγή 18000 τόνων σταφίδα στο Νομό Ηρακλείου απαιτούνται 350-400 τόνοι ποτάσας αποξήρανσης και 500 τόνοι θείο συμπλημάτι.

Πηγή: Στατιστικά κ.λ.π.πληροφορία επί της παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων από του έτους 1935-1957.

Πιθανότατα εξαιτίας των μεγάλων ποσοτήτων λιπάσματος που απαιτούσε η καλλιέργεια της σταφίδας να εξηγούνται και οι μεγάλες διαφορές στην ποσότητα λιπασμάτων που χρησιμοποιούνται στην Κρήτη και σε άλλες περιοχές της χώρας.

Βλ. Πετμεζάς, Σ., Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σελ 254-255.

⁸¹ Στατιστικά ό. π..

⁸² Πετμεζάς, Σ., «Αγροτική οικονομία», στο Χατζηγιώσηφ, Χ. (επιμ) ό. π., σελ. 212-213.

⁸³ Ανόρθωσις, 28 και 29/9/1935.

Το ζήτημα της εκρίζωσης ελαιόδεντρων έχει απασχολήσει και παλαιότερα και μάλιστα το Διοικητικό Συμβούλιο Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου, πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου 1926-1928.

στη δεκαετία του 30 και ιδίως στην κατοχική περίοδο και παρά την πρόσκαιρη μετακατοχική ανάκαμψη εκφυλίζεται κατά τη δεκαετία του 1960.

Η παραγωγή δημητριακών που εντοπίζεται κυρίως στην μοναδική πεδιάδα (του Νομού και ολόκληρου του νησιού) Μεσαράς, παρότι αυξάνεται στα τέλη της δεκαετίας του 30 χάρη στην ανάκαμψη των στρεμματικών αποδόσεων και την προώθηση της πολιτικής αυτάρκειας, δεν κατορθώνει να καλύψει τις ανάγκες του πληθυσμού. Αυτό που επιπλέον παρατηρείται είναι ο περιορισμός της αγρανάπαυσης προς όφελος των ψυχανθών⁸⁴.

Σ' ότι αφορά τέλος την ημινομαδική κτηνοτροφία του Νομού αυτή φαίνεται να μην επηρεάζεται ιδιαίτερα κατά την μεσοπολεμική περίοδο και σε γενικές γραμμές καλύπτει τη ζήτηση.

⁸⁴ Πετμεζάς, Σ., ό. π., σελ. 215 και 239-246.

β) Το λιμάνι.

Το λιμάνι συγκροτεί ένα χώρο με ποικίλες συνδηλώσεις για την ηρακλειώτικη κι όχι μόνον κοινωνία. Υπάρχει κατ' αρχάς η αναμφισβήτητη οικονομική πλευρά του αφού το λιμάνι αποτελεί την πύλη εισόδου αλλά και εξόδου εμπορευμάτων και ανθρώπων. Ως πύλη επικοινωνίας, ουσιαστικά, με τον υπόλοιπο κόσμο προσλαμβάνεται και σηματοδοτείται τελείως διαφορετικά από τους ανθρώπους ανάλογα με την κοινωνική τους προέλευση, το επάγγελμα, την οικονομική τους δυνατότητα κ.λ.π. Για παράδειγμα ενώ για τους ανθρώπους του εμπορίου και γενικότερα του επιχειρείν το λιμάνι έχει κομβική, οικονομική και συμβολική σημασία, για τους ανθρώπους που προέρχονται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ταυτίζεται με τη σκληρή και ακατάπαυστη εργασία, αλλά και την αντίσταση. Για όλους όμως σημαίνει το χώρο, όπως και κάθε λιμάνι άλλωστε, όπου συντελείται ένα αδιάκοπο αλισβερίσι.

Η ανάγκη εκσυγχρονισμού αρχικά και στη συνέχεια σύνδεσης του λιμανιού με τους θαλάσσιους δρόμους που διασταυρώνονται στην Μεσόγειο προβάλλει επιτακτική για την πόλη στο τέλος του 19ου αιώνα για λόγους κατ' αρχάς οικονομικούς, αφού με τη λειτουργία του θα εξυπηρετείται, από τη μια η ανάγκη αναζήτησης νέων αγορών για τη διοχέτευση των προϊόντων προς εξαγωγή, από την άλλη η μείωση του υψηλού κόστους εισαγωγής των εισαγόμενων αγαθών που έφθαναν στο νησί μέσω του Πειραιά ή της Ερμούπολης⁸⁵. Εκτός όμως από τους οικονομικούς υπάρχουν και άλλοι εξίσου σημαντικοί λόγοι που επιβάλλουν τη δημιουργία ενός λειτουργικού λιμανιού και συνδέονται με τη κοινωνική και ιδεολογική κατίσχυση μιας εμπορικής, κατά βάση, τάξης που κυριαρχεί στην πόλη το πρώτο μισό τουλάχιστον του 20ου αιώνα. Το λιμάνι φαίνεται ν' αποτελεί τον καθρέπτη όχι μόνο της ισχύος και του δυναμισμού της τάξης αυτής, αλλά και του ανανεωτικού και φιλοπρόοδου πνεύματος που την διακατέχει και φυσικά της συμπόρευσης και προσαρμογής της με τις ευρωπαϊκές και γιατί όχι παγκόσμιες εξελίξεις. Όλα αυτά όπως είναι φυσικό δεν μπορούν να χωρέσουν στο παλαιό, μικρό ενετικό λιμάνι της πόλης. Ένα νέο μεγάλο και ασφαλέστερο λιμάνι αρχίζει να κατασκευάζεται από το 1922 με δαπάνη του Λιμενικού ταμείου και παρότι οι εργασίες του θα ολοκληρωθούν μεταπολεμικά, ήδη από τη δεκαετία του 1930 είναι εφικτός ο ελλιμενισμός μεγαλύτερων και περισσότερων πλοίων και κατά συνέπεια διευκολύνεται η αυξανόμενη εμπορική και επιβατική κίνηση.

Στο τέλος της δεκαετίας του 20 και στις αρχές της επόμενης στο λιμάνι του Ηρακλείου καταπλέουν 900 περίπου ατμόπλοια ετησίως, διαφόρων εθνικοτήτων, χωρητικότητας, 750 χιλιάδων κόρων και 250 ιστιοφόρα χωρητικότητας 14 χιλιάδων κόρων. Η αξία των εισαγόμενων ετησίως εμπορευμάτων κυμαίνεται μεταξύ 100-500 εκατ. δρχ. για το εξωτερικό και μεταξύ 60-65 εκατ. δρχ. για το εσωτερικό⁸⁶. Το

⁸⁵ Ζαϊμάκης, Γ., ό. π., σελ. 77-78.

⁸⁶ Σύμφωνα με τη ναυτιλιακή στατιστική κίνηση το 1928 κατέπλευσαν συνολικά στο λιμάνι του Ηρακλείου 896 συνολικά ατμόπλοια και ιστιοφόρα εκ των οποίων τα 627 ήταν ελληνικά με 12421 επιβάτες και 54323 τόνους εμπορευμάτων. Ανέπλευσαν 897 εκ των οποίων 629 ελληνικά με 10944 επιβάτες και 36511 τόνους εμπορευμάτων.
Βλ. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Δρανδάκη), ό. π., τόμ. ΙΒ', σελ. 368.

Ηράκλειο σταδιακά συνδέεται με τα μεγάλα λιμάνια και από τις δύο πλευρές της Μεσογείου όπως τη Γένοβα, τη Νάπολη, τη Τεργέστη, τη Μασσαλία, την Τρίπολη, τη Βεγγάλη, την Τύνιδα, την Αλεξάνδρεια και τα λιμάνια της Συρίας⁸⁷. Το 1935 υπάρχει τακτική επικοινωνία με τον Πειραιά (τρεις φορές την εβδομάδα), περνώντας τις δυο φορές από το Ρέθυμνο και τα Χανιά και συνεχίζοντας μετά τον Πειραιά για τη Θεσσαλονίκη μέσω Χαλκίδας και Βόλου και την τρίτη για Πάτρα, Κέρκυρα και Μπρίντεζι. Μια φορά την εβδομάδα η πόλη συνδέεται με την Αλεξάνδρεια βασικό προορισμό πολλών αγροτικών εμπορευμάτων⁸⁸. Τα εμπορευματικά εξαγωγικά αγροτικά προϊόντα περνούν από το λιμάνι του Ηρακλείου. Κατευθύνονται η μεν σταφίδα σουλτανίνα στην Ιταλία, την Αγγλία, την Ολλανδία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, τις Σκανδιναβικές χώρες, τις ΗΠΑ, και τη δεκαετία του 1930 κυρίως στη Γερμανία (περίπου το 60%), τα σταφύλια στην αρχή αποκλειστικά στην Αίγυπτο και στη συνέχεια σε πολλές ευρωπαϊκές αγορές όπως της Αυστρίας, της Πολωνίας, της Ελβετίας. Το κρασί εξάγεται στην Ιταλία, τη Γερμανία, την Ολλανδία και την Αίγυπτο, τα χαρούπια στη Ρουμανία και την Αγγλία, το λάδι στην Ιταλία, την Αγγλία, τη Σερβία και φθάνει μέχρι την Αργεντινή, τα σαπούνια στην Αίγυπτο και τα κίτρα στην Ιταλία, την Αγγλία, τη Γερμανία, την Ολλανδία και τις ΗΠΑ⁸⁹(ΠΙΝΑΚΑΣ 8). Στο λιμάνι όμως καταπλέουν και τα πλοία που μεταφέρουν τα εμπορεύματα που έχει ανάγκη η κοινωνία της πόλης και της ενδοχώρας. Έτσι σιτάρι και αλεύρι έρχονται από τον Καναδά, τις ΗΠΑ, την Αυστραλία, την Ιταλία, λιπάσματα από το Βέλγιο, δέρματα και υφάσματα από πολλές ευρωπαϊκές χώρες αλλά και την Ιαπωνία, ζάχαρη από τις ΗΠΑ και τις Ολλανδικές Ινδίες, πετρέλαιο και άλλα καύσιμα από τη Ρουμανία και τις ΗΠΑ⁹⁰(ΠΙΝΑΚΑΣ 9).

Το νέο λιμάνι όμως φαίνεται ν' ανοίγει και νέους ορίζοντες αφού η ευκολότερη προσέγγιση βάζει την πόλη πιο συστηματικά στους περιηγητικούς χάρτες. Πυκνώνουν έτσι τα ατμόπλοια με περιηγητές από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Συνήθως η επίσκεψη των τουριστών της εποχής ξεκινά το πρωί με βασικούς προορισμούς το Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης και τον αρχαιολογικό χώρο της

Η κίνηση αυξάνεται με το χρόνο π.χ. το Μάιο του 1933 κατέπλευσαν στο λιμάνι του Ηρακλείου 54 ατμόπλοια έναντι 74 τον Μάιο του επόμενου έτους.

Ανόρθωσις, 9/6/1934.

⁸⁷ Ανόρθωσις, 2/9/1932.

Οι τοπικές εφημερίδες βρίθουν από διαφημίσεις ναυτιλιακών πρακτόρων για ποικίλους προορισμούς.

⁸⁸ Βλ. Διαφήμιση της Ακτοπλοϊκής Ελλάδος Α.Ε.

Ίδη, 9/8/1935.

Τον ίδιο μήνα καταπλέουν στο λιμάνι του Ηρακλείου 108 πλοία εκ των οποίων 70 Ελληνικά, 2 Γερμανικά, 8 Αγγλικά, 15 Ιταλικά, 5 Γιουγκοσλαβικά, 1 Ολλανδικό, 1 Δανικό, 4 Γαλλικά, 1 Νορβηγικό και 1 Σουηδικό.

Ελευθέρα Σκέψις, 31/8/1935.

⁸⁹ Βλ. τα Βιβλία Εξαγωγής εις Εξωτερικόν κατ' είδος, ποσότητα και αξίαν 1927-1961.

με στοιχεία από το Τελωνείο Ηρακλείου.

⁹⁰ Βλ. Το Βιβλίο Εισαγωγών και αποβιβαζόμενα κατ' έτος ποσότητα και αξίαν του Τελωνείου Ηρακλείου.

Εισαγωγών εκ του εξωτερικού

Βιβλίο α' από το 1924-1927

Βιβλίο β' από το 1927-1955.

Κνωσού και ολοκληρώνεται αργά το βράδυ με αναχώρηση από το λιμάνι της πόλης. Σπανιότερα στην επίσκεψη περιλαμβάνεται και περιήγηση στην Φαιστό με συνέπεια να παρατείνεται η διαμονή των περιηγητών στην πόλη⁹¹.

⁹¹ Άφιξη 280 Άγγλων περιηγητών.

Ανόρθωσις, 4/9/1932

Άφιξη δυο ατμόπλοιων με 120 και 80 Γάλλους περιηγητές αντίστοιχα.

Ίδη, 14/8/1935.

Το Μάρτιο του 1937 αναμένονται 7 περιηγητικά ατμόπλοια μεταξύ των οποίων 2 ιταλικά, 2 γερμανικά, 1 γαλλικό.

Ανόρθωσις, 13/3/1937.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η Ηρακλειώτικη Κοινωνία.

Οι αστοί και το Εμπορικό Βιομηχανικό Επιμελητήριο.

Στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά της μία κοινωνική ομάδα –κυρίως έμποροι- που θα πρωταγωνιστήσει στην πόλη αλλά και πέραν αυτής, όχι μόνο στο οικονομικό αλλά και στο πολιτικό και πνευματικό στερέωμα. Τα μέλη της προέρχονται καταρχάς από παλιές αστικές οικογένειες με σημαίνοντα οικονομικό και πολιτικό ρόλο κατά τη διάρκεια της τελευταίας Οθωμανικής περιόδου. Όμως ιδιαίτερη θέση στους κόλπους της ομάδας αυτής καταλαμβάνουν τα άτομα που εκμεταλλεύονται τις νέες οικονομικοπολιτικές συνθήκες που διαμορφώνονται την περίοδο της κρητικής αυτονομίας, μετά την ενσωμάτωση του νησιού στο ελληνικό κράτος και τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Ο ερχομός των προσφύγων αποκρυσταλλώνει τον χαρακτήρα, τις φιλοδοξίες και τους σχεδιασμούς της ομάδας αυτής μπολιάζοντάς την με τις νεωτεριστικές αντιλήψεις των προσφύγων που βρίσκουν θέση στις τάξεις της αλλά και τη δημογραφική, σε πρώτη φάση, απογείωση της πόλης. Από τον Νοέμβριο του 1923, που ιδρύεται το Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου η ομάδα αυτή συσπειρώνεται εκεί και πλέον σχεδιάζει παρεμβαίνοντας δυναμικά στο Ηράκλειο της νέας εποχής. Διεκδικεί την μονοπωλιακή εκπροσώπηση της έννοιας της προόδου την οποία ταυτίζει, τουλάχιστον στην αρχή, αποκλειστικά με την οικονομική ανάπτυξη. Τα έργα υποδομής (οδικό δίκτυο, λιμενικές εγκαταστάσεις, αεροδρόμιο, ύδρευση της πόλης κ.α.) θεωρούνται ως εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για την επίτευξη του στόχου και η προώθησή τους γίνεται βασικό μέλημα των επιδιώξεων του Επιμελητηρίου. Τα μέλη του μετέχουν θεσμικά σε ποικίλους οργανισμούς και θεσμούς της πόλης άλλοτε με ρόλο συμβουλευτικό και γνωμοδοτικό π.χ. Λιμενικό ταμείο και άλλοτε με ρόλο καθοριστικό στη διαμόρφωση πολιτικών που επηρεάζουν την εξέλιξη της πόλης π.χ. Δήμος Ηρακλείου. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι μέλη του Επιμελητηρίου και μάλιστα αυτά με τη μεγαλύτερη ισχύ που συνήθως μετέχουν στο Διοικητικό του Συμβούλιο ή μέλη των οικογενειών τους ανακυκλώνονται ως αιρετοί στο Δήμο της πόλης, στους οικονομικούς και επιστημονικούς συλλόγους της αλλά και στο πολιτικό στερέωμα (βουλευτές, υπουργοί). Είναι ενδεικτικό της σημαίνουσας θέσης του Επιμελητηρίου το γεγονός ότι στις συνεδριάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου καλούνται και μετέχουν συχνά πυκνά ο Νομάρχης, ο Δήμαρχος της πόλης, οι βουλευτές του Νομού και βέβαια οι διευθυντές των τραπεζών που διατηρούν υποκαταστήματα στην πόλη με δεσπόζοντα τον διευθυντή του υποκαταστήματος Ηρακλείου της πανίσχυρης Εθνικής Τράπεζας, ο οποίος τυγχάνει αδελφός του Γ.Μαρή, του ισχυρότερου πολιτικού παράγοντα του Μεσοπολέμου στο Ηράκλειο, που χρημάτισε πολλές φορές βουλευτής, υπουργός και δεξί χέρι του Ελ. Βενιζέλου. Η ομάδα, τέλος, αυτή, χωρίς φυσικά να είναι ομοιογενής (κυρίαρχοι είναι οι σταφιδοβιομήχανοι και εξαγωγείς του σημαντικότερου προϊόντος του Νομού, οι οποίοι συγκέντρωναν το σύνολο, σχεδόν της παραγωγής μέσω της επεξεργασίας του

προϊόντος στα εργοστάσιά τους, (ΠΙΝΑΚΑΣ 10) ενώ η συντριπτική πλειοψηφία είναι έμποροι μικρομεσαίοι) μέσα από τις αναπόφευκτες συγκρούσεις των μελών της κατορθώνει να διαμορφώσει μία συνεκτική αντίληψη για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά πράγματα της πόλης που τη διακρίνει η ρεαλιστική εκτίμηση των ποικίλων μεταβολών που αναστατώνουν την ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου, και μία λειτουργική ευελιξία και προσαρμοστικότητα. Χαρακτηριστική των φιλοδοξιών της είναι η πρόθεση παρέμβασης και επιρροής στις αποφάσεις της Ένωσης Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητηρίων στην οποία το Επιμελητήριο του Ηρακλείου μετέχει από τη σύστασή της το 1934. Κατά βάση βενιζελική στην πολιτική της τοποθέτηση η ομάδα αυτή θα κληθεί να διαχειριστεί, αφενός τις ανακατατάξεις και τα προβλήματα του αγροτικού χώρου με τον οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένη, αφετέρου τα σκιρτήματα και την πορεία προς τη συνειδητοποίηση ενός εργατικού κινήματος που πολιτικοποιεί, αναδεικνύοντας για πρώτη φορά τόσο έντονα, το κοινωνικό ζήτημα. Κι όλα αυτά μέσα σ' ένα ρευστό οικονομικοπολιτικό περιβάλλον που σημαδεύει η οικονομική κρίση και η μόνιμη μεσοπολεμική πολιτική αστάθεια.

Οι αστοί και οι μικροαστοί.

Η ίδρυση του Εμποροβιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου το 1923 περιέλαβε και τμήμα βιοτεχνών και επαγγελματιών, αποτρέποντας έτσι τη δημιουργία ξεχωριστού επιμελητηρίου υπό την αιγίδα της νεοδημιουργουμένης από το 1921 Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Ελλάδος η οποία εμφανίζεται το 1919⁹². Παρότι τα όρια μεταξύ των τμημάτων είναι ιδιαίτερα ρευστά και οι μεταπηδήσεις, από το ένα στο άλλο, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια, αποτελούν σύνθητες φαινόμενο, τα στοιχεία που, κατά κοινή παραδοχή, φαίνεται να διαφοροποιούν εταιρίες συναφών δραστηριοτήτων –κυρίως στο χώρο του εμπορίου– είναι το μέγεθος κατ' αρχάς του κεφαλαίου, ο αριθμός των εργαζομένων και ο κύκλος εργασιών⁹³. Έτσι ενώ το τμήμα των εμπόρων /βιομηχάνων υπερείχε, τα αντικειμενικά στοιχεία που τεκμηριώναν την πρωτοκαθεδρία του αρκετές φορές παραβλέπονταν από βιοτέχνες και επαγγελματίες, οι οποίοι, συνήθως, συνδύαζαν τις ανωτέρω επαγγελματικές τους ιδιότητες με την εμπορική, για λόγους που σχετίζονταν με το υψηλότερο επιχειρηματικό και κοινωνικό κύρος που εξασφάλιζε η εγγραφή σε τμήματα εμπορικά και όχι επαγγελματικά και βιοτεχνικά. Η συνύπαρξη όμως των πολλαπλάσιων σε αριθμό μελών του τμήματος των Επαγγελματιών και Βιοτεχνών με τους εμπόρους/βιομήχανους ήταν από την πρώτη στιγμή εύθραυστη, αφού στηριζόταν σ' έναν συμβιβασμό που υπαγόρευε η εξασφάλιση των εισφορών από τους πολυπληθείς επαγγελματίες και βιοτέχνες, εισφορές απολύτως απαραίτητες για την αντιμετώπιση των υψηλών λειτουργικών εξόδων του Επιμελητηρίου, σε συνδυασμό με την εφεκτικότητα που διέκρινε τους τελευταίους μπροστά στο ενδεχόμενο αυτονόμησης από τους εμπόρους και βιομήχανους. Τα πρώτα σύννεφα στις σχέσεις μεταξύ τους, στους κόλπους του Διοικητικού Συμβουλίου, στο οποίο μετέχει με μία ψήφο ο πρόεδρος των επαγγελματιών και βιοτεχνών δεν άργησαν να παρουσιαστούν αφού η μόνιμη αίσθηση στους επαγγελματίες και βιοτέχνες ήταν πως υπήρχε μεταξύ αυτών και των εμποροβιομηχάνων σύγκρουση συμφερόντων. Η σύγκρουση, αρχικά, αφορά ζητήματα λιγότερο σημαντικά που δεν αποτελούσαν παρά τις αφορμές για να έρθουν στην επιφάνεια οι ουσιαστικές διαφορές που τους χώριζαν. Ένα τέτοιο ζήτημα είναι η μεροληψία των Επιμελητηρίου για την Εμπορική σχολή και η αδιαφορία του, όπως του καταλογίζουν οι επαγγελματίες και βιοτέχνες για την ανάγκη ίδρυσης επαγγελματικών σχολών⁹⁴. Η σύγκρουση συντελείται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της σταδιακής αυτονόμησης των επαγγελματιών και βιοτεχνών της ελληνικής επικράτειας μέσω της σύστασης ξεχωριστών οργανώσεων. Μπροστά στο φάσμα της αναπόφευκτης αποχώρησης το Επιμελητήριο Ηρακλείου, όπου

⁹² Ποταμιάνος, Ν., Οι Νοικοκυραίοι. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες στην Αθήνα 1880-1925, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 2015, σελ. 415-416.

⁹³ Βλ. Γενικών Μητρώων Επωνυμιών Εμπορικού/Βιομηχανικού Επιμελητηρίου 1924-1939.

⁹⁴ Βλ. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού/Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Βιβλίου 2^{ον}, 1926-1928, συνεδρίαση της 27/4/1928. Στη συνεδρίαση ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου προσπαθεί να είναι κατευναστικός υποστηρίζοντας πως δεν υπάρχουν μεγαλοβιομήχανοι και μεγαλέμποροι, επειδή όλοι «είμεθα επαγγελματίαι και συνεπώς, σύγκρουσις συμφερόντων δεν υπάρχει μεταξύ μας».

κυριαρχούν οι έμποροι, κάνει χρήση ποικίλων μέσων για να την αποτρέψει. Έτσι ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς στις διασπαστικές φωνές που πληθαίνουν από την πλευρά των επαγγελματιών και εμπόρων της πόλης αντιπαραβάλλει, σε μια σαφή προσπάθεια να δυσφημίσει και ταυτόχρονα να εκφοβίσει, τις απόψεις και θέσεις που εκφράστηκαν στο Γ΄ Πανεπαγγελματικό συνέδριο στη Θεσσαλονίκη με τις μη συμπίπτουσες «γνώμες των εν Κρήτη αντιστοίχων οργανώσεων διότι αι τελευταίαι ουδέποτε εξεδήλωσαν τάσεις αριστεριζούσας οίαι αι κατά το ανωτέρω συνέδριο χαρακτηριστικής εμφανισθείσαι»⁹⁵. Το φάντασμα του κομμουνισμού και η επίκληση στην κρητική ταυτότητα, η οποία παρουσιάζεται σαν το απαύγασμα της ελληνικής, συνιστούν προνομιακά πεδία και εργαλειοποιούνται ουκ ολίγες φορές από την οικονομική, πολιτική και δημοσιογραφική ελίτ της πόλης καθόλη τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου όταν πρόκειται να αποσοβηθούν κίνδυνοι που αμφισβητούν την κυριαρχία της.

Η αφορμή για την αναζωπύρωση της αντιπαραθέσης δεν αργεί και σχετίζεται με το υπό ίδρυση ταμείο Εμποροβιομηχάνων. Άτυπη επιτροπή του Επιμελητηρίου από εμπόρους και βιομήχανους προτείνει τη μη συμπερίληψη των επαγγελματιών και βιοτεχνών και τη δημιουργία ξεχωριστού απ' αυτούς ταμείου. Παρότι η νέα, και εξουσιοδοτημένη από το Επιμελητήριο επιτροπή αποφαινεται για την ανάγκη δημιουργίας ενός και μόνο ταμείου, είναι πλέον πολλές οι οργανώσεις και από το χώρο των επαγγελματιών και βιοτεχνών που δηλώνουν απροθυμία για συμπερίληψή τους στο Ταμείο αυτό⁹⁶. Το χρονικό της προαναγγελθείσας ρήξης εκτυλίσσεται τους πρώτους μήνες του 1933 και καταλύτης είναι η ενσκήψασα, στο μεταξύ, οικονομική κρίση. Η αίτηση απόσχισης υποβάλλεται στη συνεδρίαση της 22/2/1933 και αιφνιδιάζει τον πρόεδρο και τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. του Επιμελητηρίου. Στη συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου λίγες μέρες αργότερα ο επικεφαλής του επαγγελματικού και βιοτεχνικού τμήματος, Κοσμαδάκης με υπόμνημα επιχειρηματολογεί για τη σκοπιμότητα της απόσχισης και ίδρυσης ξεχωριστής οργάνωσης από τους επαγγελματίες και βιοτέχνες. Η επιχειρηματολογία παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον τρόπο που μία σημαντική κοινωνική τάξη βλέπει τα πράγματα μέσα σε μία συγκεκριμένη συγκυρία με κύριο χαρακτηριστικό την αλλαγή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η απόπειρα διαμόρφωσης μίας νέας υποκειμενικότητας από την κοινωνική ομάδα των μικροαστών, η οποία χειραφετούμενη φαίνεται να αποκτά συνείδηση της ξεχωριστής θέσης της στο κοινωνικό γίνεσθαι. Το αίτημα απόσχισης θεμελιώνεται, καταρχήν, πάνω στην ιδιαιτερότητα της επαγγελματικής και βιοτεχνικής τάξης («αΐδια κοινωνική τάξις, η μεσοαστική» δηλώνεται κατηγορηματικά στο υπόμνημα). Ο συντάκτης επικαλείται προς επίρρωση το νόμο που αναγνωρίζει το θεσμό ιδιαίτερου Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού

⁹⁵ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 3/3/1931.

⁹⁶ Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού-Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, ό. π., Βιβλίου 3^{ov} 1928-1932, συνεδριάσεις 10/2/1931, 3/3/1931 και 16/3/1931.

Η σύσταση του ταμείου εμπόρων εξακολουθεί να ταλανίζει το Επιμελητήριο και μετά την αποχώρηση των επαγγελματιών και τη συγκρότηση του δικού τους Επιμελητηρίου το 1934. Η απογραφή που διεξάγεται εν όψη της σύστασης του ταμείου σκοντάφτει, μεταξύ των άλλων, και στη ρευστότητα των ορίων μεταξύ εμπόρου και επαγγελματία.

Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^{ov} 1936-1939, συνεδρίαση της 3/6/1938.

Επιμελητηρίου, καθώς και τη συνταγματική πρόβλεψη σύνθεσης της Γερουσίας που βασίζεται μεταξύ των άλλων και στην ιδιαιτερότητα της τάξης αυτής. Κατά συνέπεια η συγκεκριμένη τάξη οφείλει να δρα ξεχωριστά όχι μόνο για το καλό των μελών της αλλά και για το κοινό καλό. Η ανάγκη αυτή επιβάλλεται πλέον και από τη συγκυρία εξαιτίας της εντεινόμενης ανάπτυξης του κρατικού παρεμβατισμού αφενός, και του αποκεντρωτικού και αυτοδιοικητικού πνεύματος αφετέρου. Διαπιστώνεται, επίσης, η δυσαρμονία των διαφορετικών τμημάτων στα πλαίσια των Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητηρίων, καθώς και η περιορισμένη συμμετοχή των επαγγελματιών και βιοτεχνών στα Διοικητικά Συμβούλια αυτών, παρά το γεγονός ότι αυτοί είναι πολυπληθείς, αποτελώντας με διαφορά την πλειοψηφική ομάδα. Τεκμηριώνοντας τα επιχειρήματα αυτά στο Επιμελητήριο Ηρακλείου γίνεται αναφορά στους 8.572 επαγγελματίες και βιοτέχνες που φέρονται εγγεγραμμένοι στα μητρώα του ανήκοντας σε 124 διαφορετικές οργανώσεις, οι οποίοι υποεκπροσωπούνται στο διοικητικό συμβούλιο αφού διαθέτουν 8 μόνο μέλη ενώ θα έπρεπε να διέθεταν τουλάχιστον τριπλάσιους. Στο υπόμνημα επισημαίνεται ότι τα μέλη των επαγγελματικών και βιομηχανικών τάξεων είναι οικονομικά και πνευματικά ασθενέστερα από εκείνα του εμπορικού γι' αυτό κι έχουν ανάγκη ιδιαίτερης εκπροσώπησης για να κατορθώσουν να αντιμετωπίσουν τον εσωτερικό και εξωτερικό ανταγωνισμό του μεγάλου κεφαλαίου. Η χειραφέτησή τους τέλος, θεωρείται ότι θα βάλει τέλος στην αδικαιολόγητη κηδεμονία τους από τους εμπόρους /βιομηχάνους και θα είναι σύμφωνη με τις αποφάσεις του Β' και Γ' Πανεπαγγελματικού Συνεδρίου για ξεχωριστή εκπροσώπηση, πρακτική που στοιχίζεται, εξάλλου, με την κυρίαρχη ευρωπαϊκή.⁹⁷ Παρά την προσπάθεια αποτροπής ή έστω καθυστέρησης από τα μέλη του Δ.Σ. του Εμποροβιομηχανικού Επιμελητηρίου το διαζύγιο με τους επαγγελματίες και βιοτέχνες επισημοποιήθηκε στη συνεδρίαση της 22/6/1933 και από το 1934 ιδρύεται το Επιμελητήριο των Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Ηρακλείου. Η αποκοπή όμως δεν είναι πλήρης αφού εφεξής ο πρόεδρος του, Κοσμαδάκης, έχει το δικαίωμα, χωρίς ψήφο, να παρευρίσκεται στις συνεδριάσεις του Δ.Σ. του Επιμελητηρίου των Εμπόρων και Βιομηχάνων⁹⁸.

⁹⁷ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίον 4^ο, 1932-1936, συνεδρίαση της 30/3/1933. Στην ίδια συνεδρίαση ο πρόεδρος των επαγγελματιών και βιοτεχνών θεωρεί ως μοναδικό λόγο διατήρησης του υπάρχοντος καθεστώτος τις οικονομικές δυσχέρειες που ενδεχομένως προκύψουν για το Επιμελητήριο. Δεν τον κρίνει όμως επαρκή εξαιτίας και του περιορισμού των δαπανών χάρη στην αγορά του μεγάρου όπου πλέον το Επιμελητήριο στεγάζεται. Ο Διευθυντής του Επιμελητηρίου αμφισβητεί ότι στην Κρήτη υπάρχουν ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των τάξεων «εφόσον ο επιμερισμός του πλούτου τυγχάνει σχεδόν ακριβής δι' όλες τις τάξεις». Ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου, Γεωργιάδης, σε μια ύστατη προσπάθεια αποτροπής της ρήξης, υποστηρίζει πως οι επαγγελματίες και βιοτέχνες δεν έχουν πλήρη επίγνωση της επιμελητηριακής ιδέας γι' αυτό προτείνει μετά την ωρίμανση της σ' αυτούς να προχωρήσουν σε δική τους οργάνωση. Άλλως εκφράζει το φόβο της πιθανής καταστροφής και των δύο επιμελητηρίων εξαιτίας της αύξησης των εισφορών.

⁹⁸ Το 1938 στη δύναμη του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου ανήκουν τα σωματεία: σιδηρουργών, αρτοποιών, ραπτών, κουρέων, λαχανοπωλών, φορτοεπιβατηγών αυτοκινήτων, εστιατόρων, λευκοσιδηρουργών, πανδοχέων, υποδηματοπωλών, επιπλοποιών, παντοπωλών, αγοραίων αυτοκινήτων, ηλεκτρολόγων, ιδιοκτητών κάρων, ξενοδόχων ύπνου και κρεοπωλών. βλ. Ανόρθωσις, 3/8/1938.

Αναμφισβήτητα η οικονομική κρίση επιτάχυνε τις εξελίξεις και είχε υπονομεύσει οριστικά και αμετάκλητα το αφήγημα του βενιζελικού αστικού εκσυγχρονισμού⁹⁹ με συνέπεια, μεταξύ πολλών άλλων, τα μικροαστικά στρώματα να συνειδητοποιούν ότι δεν μπορούν πλέον να εκφράζονται και εκπροσωπούνται μέσω αυτού¹⁰⁰. Χαρακτηριστικό είναι επίσης πως η χειραφέτηση των μικροαστών της πόλης τους οδηγεί στην αναζήτηση συμμαχιών με τις ντόπιες εργατικές ενώσεις καθώς και τους αμπελοκτήμονες εστιάζοντας σε ζητήματα που αφορούν τους τελευταίους καθώς και στο αίτημα της κάθαρσης για μια σειρά τοπικά σκάνδαλα που σχετίζονται με το Γεωργικό Επιμελητήριο, το Ταμείο της Ελαιίας και την ενοικίαση των λιμενικών φόρων¹⁰¹. Επιπλέον η όξυνση της κρίσης και η ανάληψη απεργιακών αγώνων φέρνει το νέο Επιμελητήριο στο πλευρό διαφόρων σωματείων που απεργούν¹⁰², ενώ ο πολλαπλασιασμός των εξώσεων ή των απειλών για εξώσεις επαγγελματιών καθιστά την προώθηση εφαρμογής του ενοικιοστασίου κυρίαρχο αίτημα του.¹⁰³ Αναπόφευκτα η χειραφέτηση των μικροαστών της πόλης δεν μπορεί

⁹⁹ Μαυρογορδάτος, Γ., Χατζηιώσηφ, Χ. (επιμ), Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1988, κυρίως την ομώνυμη συμβολή του Μαυρογορδάτου, Γ., σελ. 9-19.

¹⁰⁰ Ο σημαντικός φιλελεύθερος δημοσιογράφος Γ. Λιανουδάκης, παλιότερα εκδότης εφημερίδας στο Ηράκλειο, σε άρθρο του που πραγματεύεται το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας, διαπιστώνοντας πως η κρίση δεν επιτρέπει το δανεισμό για την κάλυψη του παγίου εμπορικού ελλείμματος, προτείνει ως λύση, εκτός από τον περιορισμό των αναγκών στο πλαίσιο της προπολεμικής ελληνικής ζωής, την εντατική καλλιέργεια της γης και την εκμετάλλευση της θάλασσας, την ανάπτυξη των βιώσιμων βιομηχανιών που θα στοχεύουν κυρίως στην ικανοποίηση των εσωτερικών αναγκών και τον περιορισμό αφενός της αστυφιλίας αφετέρου του «επαγγελματισμού» ο οποίος «κατάντησε πηγή αθεράπευτος δια του τόπον».

Ανόρθωσις, 24/2/1933.

¹⁰¹ Ίδη, 23/6/1934

Ο αναγκαστικός νόμος της κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος που πλήττει τους οφειλέτες δανείων οι οποίοι προέρχονται κυρίως από τον αγροτικό κόσμο είναι μία ακόμη αφορμή για τη συνένωση του αγροτικού με τον μικροαστικό κόσμο της πόλης.

Ανόρθωσις, 14/8/1935.

¹⁰² Βλ. ενδεικτικά, όταν το Επιμελητήριο δηλώνει ότι βρίσκεται στο πλευρό των απεργούντων εργατών επιπλοποιών.

Ελευθέρα Σκέψις, 9/10/1935.

¹⁰³ Ελευθέρα Σκέψις, 16/10/1935

Το ενοικιοστάσιο δεν είναι καινούρια διεκδίκηση. Εξάλλου ίσχυε και παλιότερα. Πριν την απόσχιση το Δ.Σ. του Εμπορικού Βιομηχανικού Επιμελητηρίου είχε ζητήσει επέκταση (αφορά κατοικία και επαγγελματική στέγη) των διατάξεων του ενοικιοστασίου που ίσχυαν στην Αθήνα και στην πόλη του Ηρακλείου, όχι μόνο εξαιτίας της κρίσης αλλά και της εξαιρετικά μεγάλης συρροής προσφυγικού πληθυσμού στην πόλη, πολύ μεγαλύτερου από τα υπόλοιπα διαμερίσματα της Κρήτης του οποίου η αποκατάσταση δεν είχε συντελεστεί πλήρως. Ιδιαίτερα σε σχέση με τα καταστήματα το ενοικιοστάσιο είναι επιβεβλημένο διότι «το εμπόριο δεν έπαυσε χειμαζόμενον» όπως χαρακτηριστικά τονίζεται σε συνεδρίαση του Δ.Σ.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 3^ο, συνεδρίαση της 3/7/1930

Το ενοικιοστάσιο συζητείται και πάλι στο Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο το 1935, όταν έχει ήδη τεθεί από το Επαγγελματοβιοτεχνικό Επιμελητήριο. Παρότι ακούγονται και ακραίες φωνές που επιμένουν πως δεν υπάρχει ζήτημα, ή ότι το πρόβλημα αφορά τους κακοπληρωτές κ.λ.π., υπερισχύει η πρόταση για την επέκτασή του και στο Ηράκλειο.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ. ό. π. Βιβλίου 4^ο, 1932-1936, συνεδρίαση της 8/10/1935.

παρά να έχει και σημαντικές πολιτικές συνέπειες¹⁰⁴. Το 1936 αποτελεί έτος τομή ιδίως μετά την αποτυχία των επαγγελματιών της πόλης να επιβάλουν υποψήφιο από τις τάξεις τους στο ψηφοδέλτιο των Φιλελεύθερων στις εκλογές του Ιανουαρίου. Σημειώνονται ζυμώσεις για την ίδρυση «Λέσχης Επαγγελματιών» στην πόλη καθώς και για την έκδοση εφημερίδας που θα προωθεί τα αιτήματά τους¹⁰⁵. Ένα μήνα μετά ο Γ. Μουρέλλος, εκδότης και διευθυντής της Ελευθέρας Σκέψις που πρόσκειται στους Φιλελεύθερους, μετατρέπει την εφημερίδα του σε όργανο των επαγγελματικών και εργαζομένων τάξεων με διευθυντή τον Μιχ. Τζενάκη, μετέπειτα διευθυντή της εφημερίδας Φωνή του Λαού. Η εφημερίδα υπολογίζει τους επαγγελματίες του Νομού Ηρακλείου πλέον των 3000, εκ των οποίων οι 2500 επιτηδεύονται στην πόλη του Ηρακλείου. Θέτει κυρίως τα ζητήματα της επαγγελματικής στέγης, του υπερεπαγγελματισμού δηλαδή της πληθώρας των επαγγελματιών που προστίθενται στις τάξεις τους κάθε χρόνο είτε από φυσιολογική εξέλιξη, είτε επειδή η κρίση ωθεί ανθρώπους στην πόλη και τα ελεύθερα επαγγέλματα, κυρίως όμως της υπερχρέωσής τους εξαιτίας των περιβόητων κτηματικών δανείων Χάμπρο¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Εν όψει των εκλογών του Ιανουαρίου του 1936 σε σύσκεψη των επαγγελματιών της πόλης αποφασίζεται η προώθηση του αιτήματος για συμπερίληψη και από τις δύο μεγάλες παρατάξεις (Φιλελεύθεροι και Λαϊκοί) ενός τουλάχιστον υποψηφίου από τις επαγγελματικές τάξεις στο συνδυασμό τους. Σε περίπτωση άρνησης των κομμάτων διατυπώνονται σκέψεις για ανεξάρτητη κάθοδο των επαγγελματιών στις εκλογές.
Ανόρθωσις, 8/1/1926.

Η ανάγκη εκπροσώπησης στο κοινοβούλιο είναι κάτι που απασχολεί και τους εμπόρους και βιομηχάνους π.χ. στο 3^ο τακτικό συνέδριο του Επιμελητηρίου τους στην Πάτρα. βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίο 5^ο 1936-1939, συνεδρίαση της 30/6/1936.

¹⁰⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 1/2/1936.

¹⁰⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 17/3/1936.

Μεγάλοι έμποροι..., μικροί έμποροι...

Τα μεγάλα οικονομικά προβλήματα αποτελούσαν την αναντίρρητη σταθερά από καταβολής της ίδρυσης του νέου ελληνικού κράτους. Η νέα αρχή που σηματοδοτείται το 1922 στο κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο δεν θα μπορούσε να αφήσει ανέγγιχτη την οικονομία. Ο ερχομός των προσφύγων και η ανάγκη αποκατάστασής τους βρίσκει τη χώρα στο χειρότερο οικονομικά σημείο μετά τη στρατιωτική ήττα του 1922. Τα οικονομικά προβλήματα επηρεάζουν και τον τραπεζικό τομέα, ακόμη κι αυτήν την κραταιά Εθνική στη διάρκεια της Παγκαλικής δικτατορίας¹⁰⁷. Η άρση παροχής πιστώσεων από τις τράπεζες και η στενότητα χρήματος δημιουργεί τους όρους μιας κρίσης στην ηρακλειώτικη αγορά στα μέσα του 1926. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Επιμελητηρίου προσδοκώντας την επίλυση του ζητήματος καλεί σε συνεδρίασή του, τους διευθυντές των υποκαταστημάτων των πέντε τραπεζών της πόλης καθώς και τραπεζιτικά στελέχη από την Αθήνα. Οι τράπεζες επιμένουν στην τακτοποίηση των παλιότερων δανείων προκειμένου ν' ανοίξουν τις στρόφιγγες νέου δανεισμού¹⁰⁸. Η επέκταση των δημοσίων δαπανών κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1910 και 1920 για τη χρηματοδότηση της συμμετοχής στον πόλεμο και της αποκατάστασης των προσφύγων γιγάντωσε τον πληθωρισμό και έκανε επιτακτική την ανάγκη λήψης μέτρων για την αποφυγή κατάρρευσης της ελληνικής οικονομίας. Τα μέτρα αυτά που έλαβε η οικουμενική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη και αποσκοπούσαν στη σταθεροποίηση του νομίσματος και στην εξισορρόπηση των δημοσίων οικονομικών, μοιραία έπληξαν περαιτέρω το εμπόριο¹⁰⁹.

Είναι όμως η κρίση του 1929 η οποία ξεσπάει στις ΗΠΑ, που πλήττει τόσο έντονα το διεθνές εμπόριο όσο κανένα άλλο τομέα της παγκόσμιας οικονομίας¹¹⁰. Η εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού από τη Βρετανία το 1931 έφερε τους πρώτους τριγμούς στο Επιμελητήριο το οποίο βρέθηκε διχασμένο σε δύο «συμφεροντολογικώς» αλληλοσυγκρουόμενες εμπορικές ομάδες. Από τη μία πλευρά οι εξαγωγείς οι οποίοι βραχυπρόθεσμα έβγαιναν ζημιωμένοι εξαιτίας των υποχρεώσεων που είχαν αναλάβει για παράδοση προϊόντων, από την άλλη οι εισαγωγείς που ωφελούνταν βραχυπρόθεσμα από τις προαγορές τους¹¹¹. Η περίοδος που εγκαινιάζεται με την κρίση και η προϊούσα διεξαγωγή του εξωτερικού εμπορίου με ανταλλαγή προϊόντων δημιουργεί νέες διαιρέσεις μεταξύ των εμπόρων. Από τη

¹⁰⁷ Βλ. Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ) Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος, Βιβλιόραμα, τόμ.Β2, Αθήνα, 2003, σελ. 76.

¹⁰⁸ Βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 2^{ου}, 1926-1928, συνεδρίαση της 21/7/1926 και έκτακτη συνεδρίαση της 23/7/1926.

¹⁰⁹ Βλ. Καλαφάτη, Θ., «Η εξυγίανση της δραχμής. Τα μέτρα για τη «νομισματική σταθεροποίηση» και Μητροφάνη, Γ., «Η δημόσια οικονομία. Ανασυγκρότηση και κρίση», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-200, Ελληνικά Γράμματα, τόμ7ος Αθήνα, 2003, σελ. 135-140 και 141-158 αντίστοιχα.

¹¹⁰ Aldcroft, D., Η ευρωπαϊκή οικονομία 1914-2000, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007, σελ. 116.

¹¹¹ Πρακτικά Δ.Σ. Επιμελητηρίου ό. π., Βιβλίου 3^{ου} 1928-1932, συνεδρίαση 8/10/1931.

για των παλαιών εμπόρων οι οποίοι έχουν κατοχυρώσει τη συμμετοχή τους στο καθεστώς των ποσοτώσεων που προκρίνεται στη βάση της, μέχρι την έναρξή του καθεστώτος αυτού, εμπορικής τους δραστηριότητας και των νέων που εμφανίζονται μετά την επιβολή του. Από την άλλη των εμπόρων του Νομού Ηρακλείου και εκείνων που προέρχονται από τις περιφέρειες της Ανατολικής και Δυτικής Κρήτης¹¹². Όμως το βάθεμα της κρίσης θίγει κυρίως τους εισαγωγείς όπως είναι φυσιολογικό σε μια χώρα με μόνιμα παθητικό ισοζύγιο. Η ρήξη με τον χρυσό κανόνα από τη Γαλλία, την Ολλανδία κ.α., χώρες με τις οποίες οι ηρακλειώτες έμποροι είχαν συναλλαγές δημιουργεί νέα προβλήματα και ζημιές εξαιτίας των νέων νομισματικών ισοτιμιών που διαμορφώνονται¹¹³. Η εμπορική στασιμότητα¹¹⁴ ενισχύεται από την αύξηση των τραπεζικών επιτοκίων και κατά συνέπεια την υπονόμηση παροχής πιστώσεων. Για πρώτη φορά γίνονται σκέψεις για μια παγκρήτια συνάντηση των Επιμελητηρίων Εμπόρων και Βιομηχάνων¹¹⁵. Η καθίζηση της αγοράς πλήττει κυρίως συγκεκριμένες κατηγορίες εμπόρων, οι οποίες αδυνατούν ν' ανταποκριθούν πλέον στις υποχρεώσεις τους. Οι ακάλυπτες επιταγές και η αθέτηση συμφωνιών βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη ενώ ο πυροσβεστικός ρόλος μεταξύ ομάδων εμπόρων και τραπεζών δεν αρκεί εξαιτίας της διαρκούς όξυνσης των προβλημάτων που η συντριπτική πλειοψηφία των εμπόρων αντιμετωπίζει και της αναπόφευκτης κατάρρευσης της αξιοπιστίας και του ονόματος της ηρακλειώτικης αγοράς για την οποία το Επιμελητήριο, που είχε ιδιαίτερα πασχίσει επί σειρά ετών, ήταν περήφανο¹¹⁶.

Η διαφορετική ένταση με την οποία πλήττονται οι ποικίλες κατηγορίες εμπόρων σε συνδυασμό με την ανισότητα ισχύος καθεμιάς απ' αυτές δυσκολεύουν αφάνταστα το ρόλο του προέδρου του Δ.Σ.. Η διατήρηση ισορροπιών είναι πλέον ανέφικτη αφού η όποια απόφαση δημιουργεί κερδισμένους και χαμένους στους κόλπους του Επιμελητηρίου. Εύλογα, όσο η εμπορική πίτα περιορίζεται, οι συγκρούσεις πολλαπλασιάζονται και φυσικά είναι αδύνατο να μην έρθουν στην επιφάνεια. Το Δ.Σ. γίνεται πεδίο μάχης των ποικίλων εμπορικών οργανώσεων και πολύ συχνά δεν κρατούνται ούτε καν τα προσχήματα. Οι ισχυροί έμποροι γίνονται όλο και πιο επιθετικοί συντρίβοντας τους μικρούς και μεσαίους εμπόρους που αποτελούν και την πλειοψηφία του Επιμελητηρίου, επιλέγοντας πρακτικές που θέτουν σε κίνδυνο το σύνολο της ηρακλειώτικης σταφιδοπαραγωγής σε μια σαφή προσπάθεια εκτόπισης του μικρεμπορίου, με εργαλείο την εμπορική πλέον αφερεγγυότητά του. Έτσι το 1935 ένας από τους πέντε μεγαλύτερους βιομηχανικούς και εξαγωγικούς οίκους της πόλης δεν διστάζει να δυσφημίσει στη γερμανική αγορά

¹¹² Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίο 4^ο, 1932-1936, συνεδρίαση της 26/6/1932.

¹¹³ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίο 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση 5/10/1936.

¹¹⁴ Βλ. Mazower, Μ., Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002, σελ. 159-193.

Η μελέτη αποτελεί ό, τι καλύτερο έχει γραφτεί μέχρι σήμερα για την περίοδο της κρίσης.

¹¹⁵ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίο 5^ο, 1936-1939, συνεδριάσεις 5/10/1936 και 12/11/1936.

¹¹⁶ Ο σύλλογος π.χ. εμπόρων υφασμάτων και ψιλικών με έγγραφο του στο Επιμελητήριο διεκτραγωδεί το οικονομικό αδιέξοδο των μελών του, ενώ σύμβουλος του Δ.Σ. επιστρέφοντας στο Ηράκλειο μετά από επίσκεψή του στην Αθήνα μεταφέρει σε αδρές γραμμές την εικόνα που έχει σχηματιστεί στην πρωτεύουσα μιας πτωχευμένης αγοράς στο Ηράκλειο.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ. ό. π. Βιβλίο 5^ο, 1936-1939, συνεδριάσεις 12/11/1936, 29/1/1937, 19/2/1937.

τους μικρεμπόρους οι οποίοι προκειμένου να λάβουν παραγγελίες αναγκάζονται να πωλούν φθηνότερα. Η μεγάλη πτώση, όμως, των τιμών, σε επίπεδα που πλέον να θεωρούνται μη ανεκτά καθιστά πιθανή την αδυναμία ανταπόκρισης στις ανειλημμένες υποχρεώσεις τους με κίνδυνο ή να αδυνατούν να παραδώσουν τις πωληθείσες σταφίδες ή να παραδίδουν σταφίδες κακής ποιότητας¹¹⁷. Την περίοδο αυτή ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου Γεωργιάδης αμφισβητείται διαρκώς, κατηγορείται μάλιστα για μεροληψία από το πλέον ισχυρό κομμάτι του Επιμελητηρίου, τον Σύνδεσμο Εξαγωγέων και ιδιαίτερα τον πανίσχυρο σύλλογο των εμποροβιομηχάνων σταφίδας, με αφορμή άλλοτε σημαντικά άλλοτε ασήμαντα περιστατικά, ενδεικτικά πάντως των τεταμένων σχέσεων που επικρατούν μεταξύ των διαφόρων εμπορικών ομάδων στους κόλπους του Επιμελητηρίου¹¹⁸.

Πολλοί μικροί και μεσαίοι έμποροι αναζητούν και βρίσκουν καταφύγιο στην Ένωση Σουλτανοπαραγωγών Κρήτης η οποία ιδρύεται το 1936, με την ιδιότητά τους ως παραγωγών σουλτανίνας, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να διατηρήσουν το μερίδιό τους στην εμπορία του προϊόντος, ιδίως στο εξωτερικό. Παρά το γεγονός ότι οι ποσότητες εξαγωγής σουλτανίνας που αναλογούν στην Ένωση είναι υποπολλαπλάσιες εκείνων που αναλογούν στον Σύνδεσμο Εμποροβιομηχάνων εξαγωγέων, η μείωση των εισαγωγών σταφίδας από το γερμανικό κράτος προκαλεί εντάσεις μεταξύ της Πανελλήνιας Ένωσης βιομηχάνων εξαγωγέων παράρτημα της οποίας αποτελεί ο τοπικός Σύνδεσμος Εμποροβιομηχάνων με τις Ενώσεις των παραγωγών που επιχειρούν να εισέλθουν στο χώρο της εμπορίας των προϊόντων, μεταξύ των οποίων και η Ένωση Σουλτανοπαραγωγών Κρήτης. Κάθε κρατική παρέμβαση για διατήρηση των Εξαγωγών της Ένωσης θεωρείται ότι αποβαίνει σε

¹¹⁷ Ίδη, 17/8/1935.

¹¹⁸ Στο τέλος του 1933 ο πρόεδρος παραιτείται εξαιτίας της καχυποψίας και στη συνέχεια διάχυτης αμφισβήτησής του από το Σύλλογο των Εξαγωγέων. Παρότι η παραίτησή του δεν γίνεται αποδεκτή το ρήγμα μεταξύ αυτού και ομάδων εμπόρων είναι γεγονός.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ. ό. π. Βιβλίου 5^ο, 1936-1939 τις θυελλώδεις, όπως αποτυπώνονται στα πρακτικά, συνεδριάσεις στις 3/11/1933, 21/11/1933 και 24/11/1933.

Το 1937 ο Σύλλογος Εμποροβιομηχάνων σταφίδας Ηρακλείου με αφορμή την επίσκεψη του Έλληνα βασιλιά και του Μεταξά στο Ηράκλειο κατηγορεί τον πρόεδρο του Επιμελητηρίου επειδή δεν εκλήθη να παραστεί στο τραπέζι που παρέθεσε στο βασιλέα.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ. ό. π. Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 22/3/1937.

Η χρήση αθέμιτων μέσων συνιστά βασικό εργαλείο σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου στον πόλεμο μεγάλων και μικρών εμπόρων με στόχο να πληγεί η εμπορική πίστη των τελευταίων.

Ίδη, 18/5/1935

Εν τέλει και παρά τις προσπάθειες του προέδρου του Δ.Σ. να διατηρηθούν οι ισορροπίες, οι ισχυροί έμποροι με το πλέον εύγλωττο παράδειγμα του Συνδέσμου Εργοστασιαρχών Εξαγωγέων σταφίδων επιβάλλουν τη βούλησή τους. Μεταξύ των άλλων ο Σύνδεσμος πρότεινε και επέβαλε στο Επιμελητήριο τον Απρίλιο του 1936, με αφορμή την ανάγκη συντονισμού των ενεργειών για εξαγωγή στη Γιουγκοσλαβία, τη συγκέντρωση όχι μόνο της πελοποννησιακής μαύρης σταφίδας αλλά και της ξανθιάς ηρακλειώτικης που εξαγωγή τα μέλη του. Στην συγκρότηση μάλιστα της εννεαμελούς επιτροπής που προτείνει για την εξέταση εφεξής κάθε ζητήματος αναφορικά με την εμπορία της σταφίδας αποφασίζεται να προοδεύει ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου, να μετέχουν ακόμη δύο αντιπρόσωποι του Εμπορικού Επιμελητηρίου, ένας του Γεωργικού, ο πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου και τέσσερα μέλη του Συνδέσμου Εργοστασιαρχών Εξαγωγέων.

βλ. Ανόρθωσις, 19/4/1936.

βάρος των πανίσχυρων Εμποροβιομηχάνων και η σύγκρουση καθίσταται αναπόφευκτη¹¹⁹.

Η διευθέτηση των αγροτικών χρεών από τη μεταξική δικτατορία με τον αναγκαστικό νόμο 677 τον Μάιο του 1937 που επέβαλε τη διαγραφή όλων των κεφαλοποιημένων τόκων των αγροτικών χρεών προς ιδιώτες σε συνδυασμό με μια ακόμη σειρά προστατευτικών μέτρων για το αγροτικό εισόδημα¹²⁰, επιδείνωσε ακόμη περισσότερο την εξαιρετικά βεβαρημένη κατάσταση στις τάξεις των εμπόρων. Το Επιμελητήριο γίνεται αποδέκτης επιστολών οίκων, κυρίως του εξωτερικού, για αθέτηση υποχρεώσεων μελών του ζητώντας την επέμβαση του Επιμελητηρίου για τη ρύθμιση των διαφορών τους. Το γεγονός ότι διακυβεύεται εκ νέου, και μάλιστα όσο ποτέ άλλοτε η φερεγγυότητα της ηρακλειώτικης αγοράς, κινητοποιεί τον πρόεδρο και το Δ.Σ.. Ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς που εκφράζει κυρίως τα συμφέροντα των ισχυρών του Επιμελητηρίου προτείνει την καταχώρηση των, αθετούντων τις υποχρεώσεις τους, εμπόρων σε ειδικό μαυροπίνακα αναρτημένο στο Επιμελητήριο, όπως ισχύει και σε άλλα κράτη, προκειμένου να επανεύρει η τοπική αγορά τους ρυθμούς της και ν' αποκατασταθεί η παραδοσιακή περιώνυμη αξιοπιστία της¹²¹. Η αντιπαράθεση στα πλαίσια του Επιμελητηρίου δεν λέει να κοπάσει. Με υπόμνημά του στο Επιμελητήριο, ο Εμπορικός σύλλογος Ηρακλείου ζητά τη ρύθμιση και των αστικών χρεών. Η επιτροπή που συγκρότησε το προεδρείο του Επιμελητηρίου δεν κατόρθωσε να καταλήξει σε κοινά αποδεκτά συμπεράσματα/προτάσεις για τον τρόπο ρύθμισης, το χρόνο κ.α.. Το Επιμελητήριο διαιρείται για μία ακόμη φορά ανάμεσα στους μικρούς και μεσαίους εμπόρους που στοιχίζονται πίσω από την πρόταση για διαγραφή και τους μεγαλεμπόρους που επισείουν διάφορους κινδύνους, όπως για παράδειγμα ενδεχόμενους περιορισμούς στην παροχή πιστώσεων, σε περίπτωση υλοποίησης της διαγραφής. Η σφοδρότητα της σύγκρουσης εκδηλώνεται με αφορισμούς συμβούλων υπέρ της ρύθμισης που κρίνουν ότι «όσοι αντιτίθενται (στη ρύθμιση) εμφανίζουν την οικονομική των ευεξίαν»¹²². Το 1939 τα πράγματα βαίνουν επί τω χείρω. Σύμβουλοι κρούουν το καμπανάκι εξαιτίας της πιστωτικής ασφυξίας ενώ αρκετοί έμποροι ενώνουν τις δυνάμεις τους σε νέα εταιρικά σχήματα π.χ. Ένωση εισαγωγών ορύζης κ.α.¹²³. Η πίεση προς τους μικρο/μεσαίους εμπόρους εντείνεται μήνα με το μήνα. Η χαριστική βολή γι' αυτούς, που είναι κυρίως έμποροι εγχωρίων προϊόντων, δίνεται με τον αναγκαστικό νόμο 2476 «Περί εκτάκτων μέτρων ρυθμίσεως εμπορίας ελληνικών προϊόντων». Στα προϊόντα περιλαμβάνεται και η σταφίδα, ενώ ο νόμος προβλέπει τη συμπερίληψη των μεγάλων σταφιδοεξαγωγέων

¹¹⁹ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 28/7/1937.

¹²⁰ Πετμεζάς, Σ., «Αγροτική οικονομία» ό. π., σελ. 341-342.

Σε επείγον ταξίδι του στην Αθήνα ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου Γεωργιάδης συναντά τον πρωθυπουργό Μεταξά καθώς και τον Υπουργό Γεωργίας και τους υποβάλλει υπόμνημα για τη λήψη ανακουφιστικών μέτρων για τους εμπόρους που πλήττονται από τη ρύθμιση των αγροτικών χρεών. Ζητά εξασφαλίσεις για την αποπληρωμή του υπόλοιπου χρέους καθώς και τη διευθέτηση και των εμπορικών χρεών που είχαν αναλάβει την αγροτική πίστη πριν από την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας. βλ. Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 18/6/1937.

¹²¹ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 11/2/1938.

¹²² Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 19/4/1938.

¹²³ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π. Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδριάσεις των 25/9/1939 και 22/11/1939.

σ' έναν οργανισμό με ταυτόχρονο αποκλεισμό των μικρο/μεσαίων μεταπρατών. Οι εκκλήσεις των εμπόρων που τίγονται για παρέμβαση του Επιμελητηρίου προκειμένου ν' αναβληθεί η εφαρμογή του νόμου οδηγούν στη συγκρότηση επιτροπής η οποία μεταβαίνει στην Αθήνα, χωρίς όμως αποτέλεσμα¹²⁴. Ο πόλεμος ενισχύει τις υπάρχουσες τάσεις και επιταχύνει τις εξελίξεις. Η κατάρρευση του εμπορίου, η επιβολή δικαιοστασίου υποχρεώνει πολλούς εμπόρους, μεσίτες κ.α. να παραιτηθούν από την άσκηση των επαγγελμάτων τους και να αιτηθούν τη διαγραφή τους από τις τάξεις του Επιμελητηρίου¹²⁵. Για τους εμπόρους αλλά και –λιγότερο- τους βιομηχάνους του Ηρακλείου ο πόλεμος σηματοδοτεί το τέλος όχι απλά ενός (οικονομικού) κύκλου αλλά μιας εποχής. Η κατοχική περίοδος που θ' ακολουθήσει θα επικυρώσει έως ένα βαθμό τη δυναμική των μεσοπολεμικών εξελίξεων, θέτοντας παράλληλα τις βάσεις για την οικοδόμηση ενός νέου οικονομικού (και βέβαια εμπορικού) πλαισίου που θ' αποκρυσταλλωθεί στα ύστερα μετακατοχικά χρόνια.

¹²⁴ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 6^{ov}, 1939-1948, συνεδριάσεις των 12/8/1940 και 26/9/1940.

¹²⁵ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 6^{ov}, 1939-1948, συνεδρίαση της 29/11/1940.

Οι αστοί, το κράτος και η αγορά.

«... το Επιμελητήριο έχει δικαίωμα ως συμπαραστάτης και σύμβουλος του Κράτους...».

Ν. Μεταξάς, διευθυντής Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου (συνεδρία Δ.Σ. 25/5/1937).

Ο οικονομικός φιλελευθερισμός που θεμελιώνεται στην οικονομία της αγοράς και την ατομική ιδιοκτησία αποτελούσε φυσιολογικά την κυρίαρχη ιδεολογική αντίληψη των εμπόρων και βιομηχάνων του μεσοπολεμικού Ηρακλείου. Κατά συνέπεια το ελεύθερο εμπόριο και η ελευθερία των συναλλαγών προσκόπτει στον κρατικό παρεμβατισμό που εγκαινιάζεται με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και κορυφώνεται μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 1929, όταν τερματίζεται και τυπικά η κυριαρχία των αρχών του *laissez-faire* που θριάμβευσαν το 19^ο αιώνα. Ο παρεμβατισμός αυτός εκδηλώνεται με ποικίλους τρόπους με κυρίαρχο τον προστατευτισμό με στόχο την επίτευξη τουλάχιστον στην ελληνική αγροτική οικονομία την αυτάρκεια¹²⁶. Παρά το γεγονός ότι η ρητορεία του Επιμελητηρίου, επίσημου εκφραστή των εμπόρων και βιομηχάνων του Ηρακλείου, εξακολουθεί να παραπέμπει στην ελεύθερη αγορά, η συγκυρία της κρίσης οδηγεί σε προσαρμογές που συχνά είναι αντίθετες με τις βασικές ιδεολογικές αρχές του, φανερώνοντας θέσεις και πρακτικές έναντι τόσο της αγοράς όσο και του κράτους δηλωτικές μια νέας ισορροπίας μέσα από τις αντιφάσεις που επιβάλλει η οικονομική κρίση. Σε μια ανασκόπηση του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου ο βουλευτής και επιχειρηματίας μεγαλοεξαγωγέας Περδικογιάννης διεκτραγωδεί την κατάσταση του εμπορίου εξαιτίας α) των διαφόρων περιορισμών β) του κρατικού παρεμβατισμού και γ) των οργανωμένων συνεταιρισμών¹²⁷. Στην πρώτη περίπτωση που δεν προέκυψε στην περίοδο κρίσης αλλά πολύ νωρίτερα συγκαταλέγονται οι υψηλοί φόροι και δασμοί ιδιαίτερα για τα δύο βασικά εξαγωγικά προϊόντα τη σταφίδα και το λάδι. Το αίτημα για μείωση αφορά αφενός τη φορολογία της εξαγόμενης ντόπιας σταφίδας που θεωρείται επαχθέστερη της επιβάρυνσης της αντίστοιχης πελοποννησιακής, αφετέρου τη φορολογία για το εξαγόμενο λάδι και την εξίσωσή της με την αντίστοιχη φορολογία για το λάδι περιοχών της ηπειρωτικής χώρας, συνιστούν πάγια αιτήματα τουλάχιστον από τις απαρχές λειτουργίας του Επιμελητηρίου¹²⁸.

¹²⁶ Berend, I., Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το *Laissez-faire* στην παγκοσμιοποίηση, Gutenberg, Αθήνα, 2009, σελ. 84-120 και Heilbroner, R., Mildberg, W., Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας, Κριτική, Αθήνα, 2010, σελ. 207-256.

¹²⁷ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 4^{ου}, 1932-1936, συνεδρίαση της 22/2/1934.

¹²⁸ Βλ. ενδεικτικά Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 2^{ου}, 1926-1928 συνεδριάσεις της 25/6/1926, 25/2/1927 και Βιβλίου 3^{ου}, 1928-1932, συνεδρίαση της 20/12/1929.

Η φορολογία και ιδιαίτερα η δημοτική είναι ένα ακόμη ζήτημα που διχάζει το Επιμελητήριο αφού κάποιοι σύμβουλοι κρίνουν ότι η επιβολή τοπικής φορολογίας στα εισαγόμενα προϊόντα θα εκτοπίσει τη μικρή βιομηχανία η οποία θ' απορροφηθεί από το μεγάλο κεφάλαιο. Άλλοι συμφωνούν, ζητούν, όμως, μικρή αύξησή της για την προάσπιση των ντόπιων βιομηχανιών χωρίς να εμποδίζει την ανάπτυξη των ομοειδών εταιριών στο εσωτερικό της χώρας. Άλλοι (μεγαλέμποροι) αντιδρούν

Εκεί όμως που το Επιμελητήριο εμφανίζεται αμείλικτο είναι στην κρατική παρέμβαση στον αγροτικό χώρο, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσω της ίδρυσης οργανισμών για τη διαχείριση είτε της χρόνιας υπερπαραγωγής π.χ. για τη σταφίδα είτε της διασφάλισης των τιμών των παραγωγών για την υλοποίηση μιας πολιτικής που αποσκοπούσε στη σιτάρκεια, όπως συνέβαινε με το σιτάρι¹²⁹. Έτσι το Επιμελητήριο ενώ αποφαίνεται με πρωτοφανή σφοδρότητα αρνητικά στο ενδεχόμενο ίδρυσης Αυτόνομου Οργανισμού Ελαίας στα πρότυπα του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού¹³⁰, λιγότερο από δύο χρόνια μετά επιθυμεί το κράτος να προχωρήσει σε εξαγορά μιας ποσότητας λαδιού προκειμένου να επέλθει η «φυσική» ανατίμηση της τιμής του προϊόντος¹³¹. Ακόμη μεγαλύτερη αναστάτωση προξενεί η πληροφορία για τη δημιουργία Οργανισμού συγκέντρωσης σταφίδας ο οποίος θεωρείται εξ ορισμού επιζήμιος για αυτό και κάποιοι σύμβουλοι, επιχειρώντας ρελάνς, αντιπροτείνουν την ανάγκη ίδρυσης χρηματιστηρίου εμπορευμάτων στο οποίο η σταφίδα θα έχει περίοπτη θέση¹³².

Το Επιμελητήριο όμως επιλέγει τη συμπεριφορά ενός οιονεί τοπικού κράτους όταν καλείται να γνωμοδοτήσει για την ίδρυση νέων επιχειρήσεων στην πόλη ή το Νομό Ηρακλείου κάνοντας αρνητική εισήγηση όταν πλήττονται τα συμφέροντα ισχυρών μελών του, ιδιοκτητών συναφών επιχειρήσεων. Στις περιπτώσεις αυτές κάνει κατάχρηση της γνωμοδοτικής του βαρύτητας, λησμονώντας και την ανάπτυξη του υγιούς ανταγωνισμού, θεμέλιου του οικονομικού φιλελευθερισμού που υπερασπίζεται σθεναρά όταν το κράτος παρεμβαίνει στην ελεύθερη αγορά. Με τη στάση του αυτή το Επιμελητήριο και η οικονομική ελίτ της πόλης αποκαλύπτει ότι πρωταρχική της έγνοια είναι η αναπαραγωγή μιας τοπικής αγοράς με μονοπωλιακά και ολιγοπωλιακά χαρακτηριστικά, απ' τη λειτουργία της οποίας αποκομίζει

συνολικά υποστηρίζοντας ότι μια μικρή αύξηση δεν θα ήταν λυσιτελής ενώ μια μέγιστη θα επιφέρει περιστολές στο εσωτερικό εμπόριο με συνέπεια τον κίνδυνο κατάργησης του συναγωνισμού ο οποίος αποβαίνει σε βάρος της κατανάλωσης. Ο Κοσμοδάκης, εκπρόσωπος των Επαγγελματιών και Βιοτεχνών και μετέπειτα πρόεδρος του Επιμελητηρίου τους, προτείνει την επιβολή δασμών μόνο στα εισαγόμενα βιοτεχνικά προϊόντα.

βλ. Πρακτικά ό. π., Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 3/12/1931.

Τέσσερα περίπου χρόνια μετά ο προσδιορισμός του δημοτικού φόρου επί των μεταφερόμενων και εξαγόμενων προϊόντων γίνεται απόλυτα συναινετικά με την παρουσία στη συνεδρίαση του Δ.Σ. του ίδιου του δημάρχου αδελφού του προέδρου του Επιμελητηρίου Αλ. Γεωργιάδη. Ο Δήμαρχος στην πρόταση που αναλαμβάνει να κάνει το Επιμελητήριο απλά ζητά να ληφθούν υπόψη οι ανάγκες και του Δήμου.

Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 4^{ov}, 1932-1936, συνεδρίαση της 6/3/1935.

Από την άλλη λάβρο είναι το Επιμελητήριο εναντίον της Επιτροπής διατίμησης αγαθών, αφού, όπως διατείνεται συνήθως αποφασίζει τιμές που είναι κάτω του κόστους. Γι' αυτό και το Δ.Σ. αποφασίζει να αιτηθεί την κατάργηση της επιτροπής.

Πρακτικά ό. π. Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 30/1/1929.

¹²⁹ Για τον κρατικό παρεμβατισμό μέσω της ίδρυσης οργανισμών βλ. Αγγριαντώνη, Χ.-Πανσεληνά, Γ., «Η ελληνική οικονομία. Διεθνής κρίση και εθνικός προστατευτισμός», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ) ό. π., σελ. 124-125.

¹³⁰ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 19/5/1930.

¹³¹ Πρακτικά Δ.Σ. ό. π., Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 12/1/1932.

¹³² Πρακτικά ό. π., Βιβλίου 6^{ov}, 1939-1948, συνεδρίαση της 19/4/1940.

τεράστια κέρδη κι όχι η προώθηση της ελεύθερης αγοράς¹³³. Μάλιστα η εμπορική και βιομηχανική τάξη του Ηρακλείου δεν έχει κανένα ιδεολογικό ενδοιασμό όταν πρόκειται για από κοινού επιχειρηματική σύμπραξη με το κράτος όπως π.χ. στις υπεραστικές συγκοινωνίες¹³⁴.

Το κράτος τέλος είναι εκείνο από το οποίο ζητούν αποζημίωση οι πληττόμενες κατηγορίες εμπόρων ή εκείνο το οποίο οφείλει να καταστήσει «κλειστό» ένα επάγγελμα κρίσιμο για την διεκπεραίωση των οικονομικών δραστηριοτήτων των εμπόρων ενώ ταυτόχρονα οι τελευταίοι διεκδικούν τη λειτουργία μιας αγοράς εργασίας χωρίς τον οποιονδήποτε περιορισμό¹³⁵.

Οι εμπορικοί συνεταιρισμοί από αγρότες συνιστούν το τρίτο και ίσως σημαντικότερο εμπόδιο για το ελεύθερο εμπόριο σύμφωνα με το Επιμελητήριο. Με αφορμή σχέδιο νόμου για τη συνένωση σε συνεταιρισμό των κитροπαραγωγών του Νομού Ρεθύμνης στο τέλος του 1930, ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς αξιολογεί το εγχείρημα σαν επικίνδυνο πειραματισμό που θα υπονομεύσει τα, μέχρι τη στιγμή εκείνη καλά, εμπορικά αποτελέσματα του συγκεκριμένου προϊόντος. Ζητά την αναστολή του νόμου και ν' αφαιρεθεί ελεύθερο το εμπόριο, άλλως απειλεί με διεκδίκηση αποζημιώσεων από την πλευρά των θιγόμενων εμπόρων. Στο τέλος του 1933 κι ενώ έχει αρχίσει να γίνεται αισθητή η κρίση στον εμπορικό κόσμο και οι εμπορικοί περιορισμοί δημιουργούν πιέσεις για άρση των μονοπωλίων, μεγαλέμποροι ζητούν από το Επιμελητήριο ν' απευθυνθεί στο Υπουργείο Γεωργίας και να τροποποιήσει επί το συνταγματικότερον το νόμο που έδινε τη δυνατότητα εμπορίας των κίτρων αποκλειστικά στην Ένωση Κιτροπαραγωγών. Την αξίωσή τους την τεκμηριώνουν στην πτώση της παραγωγής από τους 5000 στους 1000 τόνους, εξαιτίας της έλλειψης εμπορικής τεχνογνωσίας από την Ένωση¹³⁶.

Η οικονομική κρίση συνοδεύτηκε από τη θέσπιση ενός νέου νομοθετικού πλαισίου αναφορικά με την εμπορική πολιτική της Ελλάδας. Η πολιτική αυτή εστιάζεται σε μια σαφή προσπάθεια μείωσης των εισαγωγών με την προώθηση εμπορικών συμφωνιών

¹³³ Βλ. ενδεικτικά τις περιπτώσεις στα Πρακτικά ό. π., Βιβλίων 4^{ov} 1932-1936, συνεδρίαση της 13/1/1936, Βιβλίων 5^{ov}, 1936-1939, συνεδριάσεις της 30/6/1936, 3/2/1938, 11/2/1938, 24/10/1938, 19/4/1940.

Στις 24/10/1936 εξετάζεται η πλέον αποκαλυπτική περίπτωση που αφορά την αίτηση ίδρυσης στο Ηράκλειο δευτέρου εργοστασίου τυποποίησης λαδιού. Η κυρίαρχη στο χώρο εταιρεία «Τάλως» με τον εκπρόσωπό της Γραμματικάκη αποσπά την αρνητική εισήγηση του Επιμελητηρίου στηριζόμενη σε προφανή σε όλους ψευδή στοιχεία για την παραγωγή λαδιού κ.λ.π.

Στα περισσότερα αιτήματα πιθανή θετική εισήγηση του Επιμελητηρίου θα έθιγε τα συμφέροντα των επιχειρήσεων, εμπορικών και βιομηχανικών, που συνδέονται με τα βασικά εξαγωγίμα προϊόντα της σταφίδας και του λαδιού.

Επίσης, ενώ το συμφέρον πρώτιστα της τοπικής οικονομίας αποτελεί αδιαπραγμάτευτο επιχείρημα του Επιμελητηρίου, όταν καλείται να λάβει αποφάσεις ταυτίζεται πάντοτε με τα συμφέροντα των ισχυρών μελών του κι όχι π.χ. με τα συμφέροντα βιοτεχνών και επαγγελματιών της πόλης. Εκεί ισχύουν οι αδυσώπητοι νόμοι της αγοράς.

βλ. Πρακτικά ό. π., Βιβλίων 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 3/6/1938.

¹³⁴ Πρακτικά ό. π., Βιβλίων 5^{ov} 1936-1939, συνεδρίαση της 11/2/1938.

¹³⁵ Πρακτικά ό. π., Βιβλίων 6^{ov}, 1939-1948, συνεδρίαση της 26/9/1940 και Βιβλίων 4^{ov}, 1932-1936, συνεδρίαση της 19/12/1932.

¹³⁶ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 18/12/1930 και Βιβλίων 4^{ov}, 1932-1936, συνεδρίαση της 3/11/1933.

συμψηφισμού (κλήρινγκ). Για την υλοποίηση της πολιτικής αυτής ανακοινώθηκαν το 1932 ποσοτώσεις για ένα ευρύ φάσμα εμπορευμάτων, επιμερισμένες στις διάφορες περιφέρειες με βάση την εμπορική δραστηριότητα του προηγούμενου έτους. Ανατέθηκε σε κάθε τοπικό εμπορικό επιμελητήριο η κατανομή των ποσοτώσεων αυτών με βάση τη δραστηριότητα κάθε εισαγωγέα για το διάστημα 1929-1931. Οι εισαγωγείς εφοδιάζονταν με ονομαστικό βιβλίο εισαγωγής¹³⁷. Περίπου ένα χρόνο μετά το Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου απευθύνεται με υπόμνημα στον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας προσπαθώντας να οριοθετήσει την αναπόφευκτη κρατική παρέμβαση ώστε να μην διαταραχτεί το μέχρι τότε εμπορικό στάτους με μέτρα πρόχειρα και σπασμωδικά, όπως η θρυλούμενη ρύθμιση για υπαγωγή του εμπορίου με το εξωτερικό σε ειδικό, κεντρικά ελεγχόμενο οργανισμό. Ζητά, κατ' αρχάς, να μην αγνοείται το ομώνυμο Επιμελητήριο, στις προτάσεις του για τη ρύθμιση των εξαγωγών, τη στιγμή μάλιστα που αυτό εδρεύει σε διαμέρισμα της χώρας όπου σημειώνεται πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο. Επισημαίνει τον κίνδυνο τυχόν πειραματισμοί μέσω της ίδρυσης συγκεντρωτικού οργανισμού που θα ρυθμίζει το εισαγωγικό εμπόριο, από τη μία να υπονομεύσει τις εμπορικές προόδους που έχουν επιτευχθεί και από την άλλη να επιβαρύνει τους παραγωγούς αυτών των προϊόντων με περαιτέρω επιδείνωση της θέσης τους. Το Επιμελητήριο αποφαινεται ότι αφού καμία συγκεντρωτική ρύθμιση δεν είναι δυνατό να προάγει το εξωτερικό εμπόριο, η μόνη περίπτωση αποδοχής σύστασης συγκεντρωτικού οργανισμού θα ήταν εάν αυτός αρκούσαν στη διαφώτιση των οργανώσεων των παραγωγών για τις τιμές εξωτερικού και τους δασμούς με απώτερο στόχο να αρθεί η διένεξη μεταξύ των δύο πλουτοπαραγωγικών τάξεων (έμποροι και αγρότες) εξαιτίας των κατασυκοφάντησης των πρώτων για πλεονεξία και αισχροκέρδεια. Προτείνει έτσι α) την αποφυγή πανελλήνιας συγκεντρωτικής ρύθμισης του εμπορίου μέσω της σύστασης ειδικού οργανισμού β) την ανάθεση στα επιμελητήρια, με αξιοσημείωτη εμπορική δραστηριότητα με το εξωτερικό, της σύστασης επιτροπών για τη λυσιτελέστερη ρύθμιση του εξωτερικού εμπορίου, στις οποίες επιτροπές να συμπροεδρεύουν οι διευθυντές των υποκαταστημάτων τραπεζών Ελλάδας και Εθνικής, αντιπρόσωποι των σωματείων εξαγωγέων εμπόρων και εμπορικών αντιπροσώπων εξωτερικού και ο τελώνης γ) η εποπτεία των επιτροπών ν' ασκείται από τη Διεύθυνση Εμπορίου και δ) στις τοπικές αυτές επιτροπές ν' ανατεθεί και η διεξαγωγή του ανταλλακτικού εμπορίου της περιφέρειάς τους, ιδίως για τα είδη πρώτης ανάγκης¹³⁸.

Στο τέλος του 1934 σε μια αποκαλυπτική απολογιστική, για την πορεία του εμπορίου, συνεδρίαση οι μικροί και μεσαίοι έμποροι τοποθετούνται εναντίον οιοδήποτε περιορισμών στην εμπορική δραστηριότητα αφού αυτοί ωφελούν τους λίγους και βλάπτουν την πλειοψηφία του εμπορικού κόσμου. Με τη θέση των πολλών συμφωνεί και ο πρόεδρος του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου που παρευρίσκεται στη συνεδρίαση επειδή οι περιορισμοί οδήγησαν, μεταξύ άλλων, και στην αύξηση του τιμαρίθμου. Ο πρόεδρος Γεωργιάδης τάσσεται με την πλειοψηφική

¹³⁷ Mazower, M. ό. π., σελ. 276-278.

¹³⁸ Ανόρθωσις, 18 και 19/3/1933.

άποψη αφού αφενός οι περιορισμοί αντιβαίνουν την έννοια του εμπορίου και αφετέρου από τις χορηγηθείσες ποσοστώσεις πλήττονται τα περιφερειακά επιμελητήρια εξαιτίας του γεγονότος ότι η κατανομή τους έγινε με βάση τις εισαγωγές του 1931, οι οποίες συμπτωματικά ήταν ασήμαντες για τις επαρχίες και τεράστιες για την Αθήνα και τον Πειραιά. Επειδή όμως αντιλαμβάνεται τη δυσκολία άρσης των περιορισμών εξαιτίας της ανάγκης προστασίας του εθνικού νομίσιματος προτείνει α) την ανακατανομή των ποσοστώσεων ανά Επιμελητήριο βάσει του μέσου όρου των εισαγωγών της τελευταίας πενταετίας πριν το 1931 β) την επέκταση των συναλλαγών και για άλλα συναφή είδη εμπορίου γ) την προσπάθεια αύξησης των εισαγομένων ποσοτήτων δ) την εκ νέου κατανομή μεταξύ των εισαγωγέων ούτως ώστε να ικανοποιηθούν και οι νέες επιχειρήσεις και οι αδικηθέντες ε) την παροχή στα επιμελητήρια των καθ' υπέρβαση χορηγούμενων ποσοτήτων κι όχι στην κεντρική επιτροπή κατανομής στ) την κατάργηση του δικαιώματος μεταβίβασης των ποσοστώσεων από τα επιμελητήρια ώστε να παύσει η αγοραπωλησία αυτών με επιβολή κυρώσεων και ζ) την, κατ' αρχήν, αναγνώριση της βαθμιαίας κατάργησης των περιορισμών. Αναφορικά με το σύστημα του βιβλιαρίου εισαγωγής συμφωνήθηκε η διατήρησή του εφόσον θα εξακολουθήσουν οι περιορισμοί αφού συνιστά αποδεικτικό τίτλο κατοχής της σχετικής ποσοστώσεως. Το Δ.Σ. πρότεινε επίσης την απαγόρευση μεταβίβασης των ποσοστώσεων μεταξύ εμπόρων διαφόρων πόλεων ενώ στο ζήτημα μιας γενίκευσης του συμψηφιστικού εμπορίου ο πρόεδρος τάχθηκε εναντίον, αφού τα ελληνικά προϊόντα πλην του καπνού και του κρασιού δεν διέρχονται κρίση. Στον αντίλογο όμως ότι το συμψηφιστικό εμπόριο αύξησε τις συναλλαγές με κάποιες χώρες (Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία κ.α.) αποφασίστηκε τελικά η επιλογή και επιδίωξη της πλέον συμφέρουσας λύσης επιμένοντας όμως στην ενίσχυση των ιδιωτικών συναλλαγών¹³⁹.

Η πίστη των εμπόρων του Ηρακλείου στις αρχές του *laissez faire* μεσοσύσης της κρίσης δοκιμάζεται με την πάροδο του χρόνου. Κυρίαρχη φροντίδα τους και ιδίως των μικρών και μεσαίων εμπόρων είναι ο αποκλεισμός νέων εμπόρων και κυρίως εκείνων που προέρχονται έξω από τους κόλπους της ηρακλειωτικής αγοράς. Από τις πλέον ενδεικτικές περιπτώσεις είναι το «σκάνδαλο» σύμφωνα με τους ντόπιους εμπόρους που ξεσπά τον Αύγουστο του 1935 μετά από απόφαση της Σταφυλικής Επιτροπής, που υπό την προεδρία του Νομάρχη κατανέμει τις «δυναμικότητες» (ποσοστώσεις) στους εμπόρους για την εξαγωγή σταφυλιών. Η Επιτροπή εκτός από τους γνωστούς 25 εμπόρους δίνει τη δυνατότητα εξαγωγής και σε 20 νέους, που, ως επί το πλείστον, δεν δραστηριοποιούνταν στην εξαγωγή του συγκεκριμένου προϊόντος, με συνέπεια οι «δυναμικότητες» των παλαιών εμπόρων να είναι αισθητά μειωμένες συγκριτικά με τα προηγούμενα έτη. Η αποχώρηση από τη Σταφυλική Επιτροπή του εκπροσώπου των παλαιών εμπόρων, η πλειοψηφία των οποίων πρόσκειτο στο κόμμα των Φιλελευθέρων, συνοδεύεται και από καταγγελία του Νομάρχη ο οποίος κατηγορείται ότι παίρνει εντολές για τη σύνταξη του καταλόγου των εμπόρων από το κόμμα του (Λαϊκό). Μάλιστα η συμπερίληψη στον κατάλογο και ενός μεγαλέμπορου εβραϊκής καταγωγής αποτελεί αφορμή για την εκδήλωση των

¹³⁹ Πρακτικά, ό. π., Βιβλίων 4^{ov}, 1932-1936, συνεδρίαση της 18/11/1934.

έντονων αντισημιτικών αισθημάτων από την πλευρά των ντόπιων βενιζελικών εμπόρων¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Ανόρθωσις, 15/8/1935
Ίδην, 17/8/1935.

Οι αστοί, οι αγρότες και οι εργάτες.

Η μαζική στροφή των αγροτών στις εμπορευματικές και εξαγωγικές καλλιέργειες (σταφίδα, καπνός) από τη μία και η συρροή και εγκατάσταση στην πόλη του Ηρακλείου μετά τον ερχομό των προσφύγων ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων των οποίων η επιβίωσή εξαρτάται αποκλειστικά από την πώληση της εργατικής τους δύναμης, συνιστούν τις βάσεις πάνω στις οποίες θα συγκροτηθούν οι νέες σχέσεις εξουσίας που θα καθορίσουν τις στάσεις και πρακτικές των αστών εμπόρων και βιομηχάνων της πόλης έναντι των αγροτών και εργατών. Η πειθάρχησή τους καθίσταται κυρίαρχο μέλημα της ελίτ με την άλλοτε διακριτική κι άλλοτε ολοφάνερη συνδρομή των μηχανισμών του κράτους. Το αποτέλεσμα φαίνεται να κρίνεται από την ένταση της καπιταλιστικοποίησης των παραγωγικών σχέσεων σε ένα οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον που καθορίζει η κρισιακή συνθήκη. Παρότι η διαχείριση της αγροτικής από την εργατική διαμαρτυρία από την ελίτ της πόλης φαίνεται να διαφοροποιείται –πιο οργανωμένη, πιο συστηματική και βέβαια αποτελεσματικότερη η διαχείριση των αγροτών- δεν κινείται μέχρι τέλους ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Η ακούσια μάλλον εμπλοκή των αγροτών στον κοινωνικό πόλεμο μεταξύ αστών και εργατών και η εθνοτική διάκριση της πρωτοπορίας των τελευταίων (πρόσφυγες) από τους γηγενείς φαίνεται να καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την ένταση καθώς και την πορεία της σύγκρουσης. Το πολιτικό στοιχείο, δηλαδή η πολιτική τοποθέτηση και συμπεριφορά των κοινωνικών αυτών ομάδων και οι διαφοροποιήσεις τους, ενίσχυσαν τις επιμέρους διακρίσεις (π.χ. εθνοτικές) τουλάχιστον στο φαντασιακό των αστών. Αυτό δε σημαίνει σε καμία περίπτωση την εκτόπιση των κυρίαρχων παραγωγικών σχέσεων ως δημιουργό και καθοριστή σε τελευταία ανάλυση της εξέλιξης και τελικής έκβασης της κοινωνικής αντιπαράθεσης.

Οι μεγάλες αγροτικές κινητοποιήσεις που σημειώνονται το 1928 στην Κρήτη πυροδοτούνται με την καταστροφή των φορολογικών αρχείων ήδη τον Ιανουάριο του ίδιου έτους από εκατοντάδες αγρότες στις Μοίρες στην περιοχή της Μεσσαράς με αφορμή την επαχθή φορολόγηση από την κυβέρνηση Ζαΐμη. Η κορύφωση των κινητοποιήσεων αυτών σημειώνεται με το συλλαλητήριο που οργανώνουν οι αγρότες στις 30 Ιανουαρίου στην πόλη του Ηρακλείου. Η διεύρυνση του καταλόγου των αγροτικών αιτημάτων από ζητήματα φορολογικά (μειώσεις και καταργήσεις φόρων, φορολογική εξίσωση της τοπικής σταφιδοπαραγωγής με την κορινθιακή, κατάργηση των διαπύλιων τελών που επιβάρυναν σημαντικά τη μεταφορά των αγροτικών προϊόντων στην πόλη, κατάργηση τα αυθαιρεσίας από τους εφοριακούς υπαλλήλους), με ζητήματα πιο πολιτικά (κατασκευή ανεκτού οδικού δικτύου, εμπέδωση της ασφάλειας στην ύπαιθρο με καταπολέμηση της ζωοκλοπής, πάταξη της διαφθοράς, αποφυλάκιση των κρατουμένων για χρέη στο δημόσιο), κλιμακώθηκε με την αποκήρυξη των τοπικών βουλευτών, «ουδόλως ενδιαφερθέντας δια τα ζητήματα του τόπου», το αίτημα αντικατάστασης κρατικών λειτουργών και την τηλεσιγραφική προθεσμία για την ικανοποίηση των αιτημάτων αυτών, απειλώντας σε αντίθετη περίπτωση με ένοπλη εισβολή στην πόλη. Το γεγονός αυτό φαίνεται να δημιούργησε πανικό όχι μόνο στους τοπικούς εκπροσώπους της κρατικής διοίκησης,

-οι οποίοι με τη λήψη κατασταλτικών μέτρων εξήψαν περισσότερο τα πνεύματα- αλλά και στις τάξεις των αστών του Επιμελητηρίου. Το Δ.Σ. μεσολαβώντας στην προφανή διένεξη των αγροτών με το κράτος προσπαθεί με τηλεγράφημα να εκτονώσει την κατάσταση, από τη μια πλευρά ευχαριστώντας την κυβέρνηση για την κατανόηση και τις ευνοϊκές αποφάσεις της σχετικά με τα αιτήματα των «συλλαλητηρίων του λαού», από την άλλη καταλογίζοντας αποκλειστικά την ευθύνη για την αναταραχή στην ύπαιθρο στις δυσβάσταχτες κρατικές φορολογικές πολιτικές. Συγχρόνως «αποδοκιμάζει πάσαν ενέργειαν, ήτις θα έτεινεν εις την εκμετάλλευσιν του λαού και διασάλευσιν της δημόσιας τάξεως, ήτις απεφεύχθη μέχρι σήμερα, δια της στάσεως των ανωτέρων κρατικών λειτουργιών και της πατριωτικής νομιμοφροσύνης του λαού». Σε υπόμνημα μάλιστα του προέδρου του Επιμελητηρίου δηλώνεται αφενός η απόλυτη κατανόηση για τα αγροτικά αιτήματα, αφετέρου, με περισσή αυταρέσκεια, η δικαίωση του Επιμελητηρίου για τις προειδοποιήσεις που είχε στο παρελθόν απευθύνει στο κράτος αναφορικά με τους κινδύνους της αγροτικής υπερφορολόγησης¹⁴¹.

Την πρώτη φάση του ήπιου πατερναλισμού όπου δεσπάζει η αυτόκλητη, από το Επιμελητήριο, υποστήριξη των αγροτικών δικαίων διαδέχεται μια δεύτερη με κύριο χαρακτηριστικό έναν σαφώς πιο επιθετικό πατερναλισμό που εξελίσσεται σε αντιπαράθεση και υπαγορεύεται από τον αυξανόμενο φόβο των εμπόρων εξαιτίας της διάχυσης στις τάξεις των αγροτών της άποψης, που τείνει να καταστεί κυρίαρχη, ότι για τη διατήρηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων και ιδίως της σταφίδας σε χαμηλά επίπεδα, ευθύνονται αποκλειστικά οι έμποροι. Η αντιπαράθεση, συν τω χρόνω, εντοπίζεται αποκλειστικά μεταξύ των σταφιδοπαραγωγών και των εμπόρων σταφίδας. Ενισχύεται μάλιστα και από τις προτάσεις που προβάλλονται από μια μερίδα των σταφιδοπαραγωγών αρχικά για την ανάγκη σύστασης σταφιδικού οργανισμού στα πρότυπα του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού (ΑΣΟ) και στη συνέχεια για την ανάληψη του εμπορίου, του «χρυσόφορου» αυτού προϊόντος όπως γλαφυρά το χαρακτηρίζει ο τύπος της εποχής, από τους ίδιους του παραγωγούς. Η έναρξη της αντιπαράθεσης τοποθετείται στην αρχή της σταφιδικής περιόδου και κορυφώνεται τους επόμενους μήνες με κατά τόπους αγροτικά συλλαλητήρια¹⁴². Για

¹⁴¹ Στο υπόμνημα επισημαίνεται ότι το Επιμελητήριο παρακολουθούσε πάντοτε εκ του σύνεγγυς την κατάσταση στην ύπαιθρο, αναγνωρίζει τη δεινή κρίση από την οποία δοκιμάζεται ο τόπος εξαιτίας των θεομηνιών, του χαλαζιού και της αφορίας των τελευταίων ετών, που έχουν φέρει σε απόγνωση τον γεωργικό κόσμο, ο οποίος αποτελεί το πολυαριθμότερο στοιχείο του τόπου. Αποδίδει τη συγκεκριμένη κρίση στην «αζητησία των προϊόντων οφειλομένην εις την βαρείαν αυτών φορολογίαν, ήτις τα θέτει εκτός συναγωνισμού εις τα καταναλωτικά κέντρα του εξωτερικού» και αποφαινεται ότι «υπό τοιαύτας δεινάς οικονομικές συνθήκας, εκλήθη ήδη ο λαός να καταβάλει σειρά φόρων πολλών, δια την καθυστέρησιν της πληρωμής των οποίων δεν ήτο υπεύθυνος αυτός». Διαβεβαιώνει ότι «ο λαός δεν αρνείται να πληρώσει τους φόρους του, αλλά θέλει να μην συνθλιβεται υπό μίαν βαρίαν φορολογίαν και ζητή ως ανταλλάγματα συγκοινωνίαν, ασφάλειαν και προστασίαν των προϊόντων του άτινα μέχρι σήμερον δεν έχει» και καταλήγει ότι «αν το Κράτος ελάμβανε σοβαρώς και εγκαίρως υπ' όψιν του τας συστάσεις του, (Επιμελητηρίου) δεν θα ελάμβαναν χώρα τα τελευταία θλιβερά γεγονότα...»

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίον 2^ο, 1926-1928, συνεδρίαση της 13/2/1928.

¹⁴² Τα αγροτικά συλλαλητήρια λαμβάνουν χώρα τον Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 1928 με τελευταίο εκείνο στο χωριό Βασιλική. Οι επιτροπές οργάνωσης των συλλαλητηρίων με υπομνήματά τους στο Υπουργείο Γεωργίας διαμαρτύρονται για τη χαμηλή τιμή της σουλτανίνας και καταφέρονται εναντίον

την πειθάρχηση των σταφιδοπαραγωγών επιλέγεται ως εργαλείο η πλημμελής εργασία των παραγωγών, που θεωρείται αποκλειστικά υπεύθυνη για την εμφάνιση των όποιων προβλημάτων και η οποία δεν συνάδει με την εξέλιξη των σύγχρονων καλλιεργητικών μεθόδων και αναμφίβολα με μια αντίστοιχου τύπου ηθική¹⁴³. Τα μέλη του Δ.Σ. του Επιμελητηρίου διαβεβαιώνουν ρητά πως οι έμποροι δεν εκμεταλλεύονται τους παραγωγούς. Αρνούνται επίσης ότι υπάρχει «σταφιδική κρίσις», όπως αποφαινεται κατά κόρον μέσα από τα δημοσιεύματα ο τοπικός τύπος και εντοπίζουν το πρόβλημα στη σταφίδα κατώτερης ποιότητας η οποία μένει στα αζήτητα, αφού οι έμποροι δεν μπορούν να τη διαθέσουν στα αλλοδαπά καταναλωτικά κέντρα, για τον πρόσθετο λόγο ότι θα συνιστούσε επικίνδυνη δυσφήμιση του συνόλου της κρητικής σταφίδας. Ως λύση προτείνεται η εξοικείωση των παραγωγών με τις νέες καλλιεργητικές τεχνικές και μεθόδους π.χ. χρήση τεντών που θα βελτιώσουν την ποιότητα του προϊόντος. Για την ίδρυση Σταφιδικού Οργανισμού στην Κρήτη ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς αποφαινεται με κατηγορηματικό τρόπο ότι θα αποτύχει, αφενός διότι δεν υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις όπως στην Πελοπόννησο, αφετέρου επειδή είναι υπαρκτός ο κίνδυνος ένας τέτοιος Οργανισμός ν' απορροφήσει τα όποια κέρδη καθώς και μέρος της αξίας του εμπορεύματος, αφού θα υποχρεωθεί να χρηματοδοτήσει διάφορες ποικιλίες σταφίδας κι όχι μόνο εκείνη της σουλτανίνας. Το Δ.Σ. αντιπροτείνει την ένωση των παραγωγών σε συνεταιρισμούς με αποκλειστικό όμως σκοπό αυτοί «να διδαχθούν την καλή καλλιέργειαν της αμπέλου και την επιμελημένην κατεργασίαν του προϊόντος των, εις τρόπον ώστε να δύνανται να παρασκευάζουν καλάς, μόνον ποιότητας σταφίδων». Δεν παραλείπει να τονίσει και τις κρατικές ευθύνες επισημαίνοντας την ανάγκη οικονομικής ενίσχυσης του γεωργικού κόσμου προκειμένου να γίνει εφικτή η βελτίωση της καλλιέργειας. Προθυμοποιείται μάλιστα να μεσολαβήσει στην Κυβέρνηση για να χορηγηθούν δάνεια από την Εθνική Τράπεζα στους παραγωγούς με ευνοϊκούς όρους¹⁴⁴.

Το Δ.Σ. αναδιπλώνεται πολύ σύντομα στο ζήτημα της σταφιδικής κρίσης όταν ο Πρόεδρος του Σωματίου των γεωργοκτηματιών ζητά τη μεσολάβηση του Επιμελητηρίου για την αποσόβηση της κρίσης που πλήττει τα μέλη του και για την περαιτέρω προώθηση των πωλήσεων στις αγορές του εξωτερικού και ιδίως στην πολωνική. Αυτή τη φορά όμως εντοπίζει την κρίση σε μια μόνο ποικιλία (ταχτά), την οποία αποδίδει, αφενός στην κρατική αδιαφορία για τη δασμολογική προστασία της, αφετέρου στην κακή ποιότητά της που βαρύνει αποκλειστικά τους παραγωγούς (κακή συσκευασία, πρόωρη σταφιδοποίηση, σταφιδοποίηση με σόδα εν γνώσει των παραγωγών και αδιαφορία για τις επιπτώσεις στην ποιότητα του προϊόντος κ.α.)¹⁴⁵.

των εμπόρων. Την ίδια περίοδο οι σταφιδοπαραγωγοί της Σητείας με αίτησή τους στο ίδιο Υπουργείο ζητούν την ίδρυση Σταφιδικού Οργανισμού στην Κρήτη. Το Υπουργείο ζητάει και για τα δύο θέματα τη γνώμη του Επιμελητηρίου.

¹⁴³ Την εργασία ως μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου διαπραγματεύεται ο Θανάσης Αλεξίου στο Περιθωριοποίηση και ενσωμάτωση. Η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρχησης, Παπαζήσης, γ' έκδοση, Αθήνα, 2007, σελ. 155-157.

¹⁴⁴ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίον 2^ο, 1926-1928, συνεδρίαση της 30/10/1928.

¹⁴⁵ Όπως για τα σταφύλια έτσι και για τη σταφίδα οι έμποροι πίεσαν για τη δημιουργία αντίστοιχης επιτροπής υπό την αιγίδα του Νομάρχη με σκοπό τον έλεγχο της ποιότητας του προϊόντος. Η

Στην ίδια συνεδρίαση ο Πρόεδρος με αφορμή «την επικρατούσαν, παρά τω γεωργικό κόσμω αδικαιολόγητον προκατάληψιν κατά του εμπορίου, εις το οποίον απέδιδε τα αίτια των δεινών του» που διέγνωσε στο συγκληθέν στην πόλη γεωργικό συνέδριο, διαμαρτύρεται για τις αντιλήψεις αυτές οι οποίες είναι αβάσιμες, επειδή «ο εμπορικός κόσμος εις προς το ίδιον αυτού συμφέρον, απέβλεπεν μετά συμπαθείας πολλής προς τας γεωργικάς τάξεις»¹⁴⁶ Η διαπίστωση για ταύτιση συμφερόντων εμπόρων/βιομηχάνων και αγροτών κινητοποιεί τους πρώτους σε δράση υπέρ των συμφερόντων των δευτέρων, αφού το Δ. Σ «εφρόνει και φρονεί ότι βάση της ευημερίας του τόπου είναι η Γεωργία» και υπόσχεται ότι το Επιμελητήριο θα συνεχίσει να δρα αθορύβως, παρατηρώντας ότι εάν πολλές ενέργειές του δεν στέφθηκαν από επιτυχία δεν ευθύνεται το ίδιο. Καλοδέχεται μάλιστα την εκφρασθείσα πρόθεση του γεωργικού κόσμου ν' αναλάβει ο ίδιος την εμπορία των σταφίδων του αφού μόνον έτσι είναι βέβαιο πως θα λυθεί η οφειλόμενη σε παρεξήγηση αντίληψη των παραγωγών, ότι τους εκμεταλλεύονται οι έμποροι, αφού σε περίπτωση ευόδωσης των εμπορικών προσπαθειών του ο γεωργικός κόσμος θα διδαχθεί εμπράκτως πως το εμπόριο έχει πολύ συχνά ζημιές πράγμα βέβαια που το Δ.Σ. απεύχεται να συμβεί στους επίδοξους εμπόρους. Το Δ.Σ. πάντως κρίνει μείζον ζήτημα την εκπαίδευση των γεωργών και υποστηρίζει μετ' επιτάσεως πως καλό είναι να γίνουν γεωργικές σχολές και ιδιαίτερα αμπελουργικές αφού πολλοί παραγωγοί αγνοούν την αμπελουργία. Η εκπαίδευσή όμως δεν αποτελεί το μοναδικό καθήκον τους γι' αυτό και ο πρόεδρος του Δ.Σ. περαιώνοντας τη συζήτηση θέτει εκ νέου τους παραγωγούς ενώπιον και άλλων ευθυνών τους που σχετίζονται με την εν γένει νοοτροπία τους χαρακτηριστικό της οποίας είναι η επικέντρωσή τους στη μονοκαλλιέργεια της σταφίδας ,αφού «ουσιωδέστερο πάντων είναι να διδαχθεί ο γεωργός ότι η μονόπλευρος καλλιέργεια είναι η χειρίστη πασών»¹⁴⁷.

Οι αγρότες έναν χρόνο αργότερα, παίρνουν ακόμη ένα μάθημα τη φορά αυτή αναφορικά με τη λειτουργία της αγοράς και την ανάγκη προσαρμογής στους αδήριτους κανόνες της. Αφορμή στάθηκε η καταγγελία της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Σουλτανίνας για εισαγωγή από συγκεκριμένο σταφιδοεργοστασιάρχη και έμπορο μεγάλων ποσοτήτων κορινθιακής σταφίδας και ανάμειξή της με την «υπερέχουσα», σύμφωνα με εκτίμηση που κυριαρχεί τόσο μεταξύ των εμπόρων όσο και μεταξύ των παραγωγών, του Ηρακλείου. Ο προφανής στόχος της εισαγωγής σταφίδας από την Πελοπόννησο και η ανάμειξή της με την ντόπια -μια συνήθης την εποχή πρακτική -ήταν κυρίως ο έλεγχος της τιμής διάθεσης της ντόπιας παραγωγής σε χαμηλά επίπεδα. Στη συζήτηση που ακολουθεί το Δ.Σ. διχάζεται ενώ διατυπώνεται από μερίδα εμπόρων και πρόταση για απαγόρευση εκ νέου εισαγωγής άλλου τύπου σταφίδας. Στη συνεδρίαση όμως που ακολουθεί 15 ημέρες μετά το Δ.Σ. θεωρεί λήξαν το θέμα αμφισβητώντας από τη μια την άποψη για την ανωτερότητα της ηρακλειώτικης σταφίδας και αρνούμενο από την άλλη την πρόταση για απαγόρευση της εξαγωγής του προϊόντος από τη μια πόλη της ελληνικής επικράτειας

επιτροπή μάλιστα είχε το δικαίωμα επιβολής κυρώσεων σε αγρότες που σταφιδοποιούσαν πλημμελώς το προϊόν.

¹⁴⁶ Πρακτικά Δ.Σ. ,ό. π., Βιβλίου 3^{ov} 1928-1932, συνεδρίαση της 26/11/1928.

¹⁴⁷ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π. , Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 26/11/1928.

στην άλλη αφού έτσι πλήττεται η ελευθερία των συναλλαγών. Ο διευθυντής, όμως, του Επιμελητηρίου Μεταξάς δράττεται της ευκαιρίας ν' απευθύνει μάθημα στην Ένωση και εν γένει στους αγρότες υποστηρίζοντας, πως επειδή υπάρχει υπερπαραγωγή της σταφίδας παγκοσμίως (μόνο το 1/3 της παραγωγής βρίσκεται στις αγορές), οι παραγωγοί πρέπει να μάθουν να διαθέτουν το προϊόν τους στις εκάστοτε τρέχουσες τιμές κι όχι σ' εκείνες που οι αγορές του εξωτερικού προτίθενται να δώσουν¹⁴⁸.

Η ανακίνηση του χρεοστασίου ως μέτρου ανακούφισης των υπερχρεωμένων ελλήνων αγροτών στο μεταίχμιο των δεκαετιών 1920 και 1930 εξαιτίας των τραγικών σοδειών, λόγω δυσμενών καιρικών συνθηκών, αποτελεί ένα ακόμη επίδικο ζήτημα μεταξύ αγροτών και εμπόρων. Το Επιμελητήριο από την πρώτη στιγμή τοποθετείται, κατ' αρχάς, εναντίον κάθε σκέψης για χρεοστάσιο αφού θα είχε ολέθριες συνέπειες στην αγορά. Κρίνει επιπλέον ότι η νομοθετική επιβολή χρεοστασίου δεν είναι αναγκαία διότι οι τράπεζες θα πάνουν να πιέζουν τους οφειλέτες, οι δε ιδιώτες δανειστές από φιλανθρωπία και ανθρωπισμό θα αρκούνται σε τμηματικές καταβολές του κεφαλαίου χωρίς ν' αξιώνουν τη ολοκληρωτική εξόφληση των απαιτήσεών τους. Δεν παραλείπει όμως να προειδοποιήσει ότι εάν προχωρήσει το χρεοστάσιο για τους αγρότες, στα πλαίσια της ισονομίας και ίσης μεταχείρισης θα ζητηθεί να συμπεριληφθούν σ' αυτό οι έμποροι, οι βιοτέχνες και οι επαγγελματίες «διότι δεν είναι δίκαιο να προστατεύεται η μία τάξις» σε βάρος των υπολοίπων. Η αντιπρόταση του Επιμελητηρίου ενώπιον της αδυναμίας των ιδιωτών και ιδίως των αγροτών να εξυπηρετήσουν τα δάνειά τους είναι η ανάληψη και εξόφλησή αυτών από μια τράπεζα ή ένα τραστ τραπεζών. Η επιβολή του χρεοστασίου προκαλεί μια εφ' όλης της ύλης συζήτηση στο Επιμελητήριο με την παρουσία των βουλευτών και γερουσιαστών του κυβερνώντος κόμματος στο νομό. Κι ενώ οι βουλευτές είναι απολογητικοί ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου αν και θεωρεί ότι η κυβέρνηση ακολουθεί ορθή γεωργική πολιτική παρατηρεί ότι, επειδή τα συμφέροντα της οργάνωσης που εκπροσωπεί είναι συνυφασμένα με την ευημερία του γεωργικού κόσμου, η όποια εισήγηση προστατευτικών μέτρων στο εξής θα πρέπει να γίνεται από τις οργανώσεις (όπως είναι το Επιμελητήριο) που είναι καθορισμένες από το νόμο¹⁴⁹.

Η αξίωση όμως λίγο αργότερα από το Γεωργικό Επιμελητήριο για επέκταση του χρεοστασίου σε όλους τους αγρότες κι όχι μόνο σ' εκείνους που υπέστησαν ζημιές στην παραγωγή τους, περαιτέρω διχάζει το Επιμελητήριο, αφού από τη μία θα ενθάρρυνε την κακοπιστία ενώ από την άλλη το Δ.Σ. δεν επιθυμεί να έρθει αντιμέτωπο με τους αγρότες¹⁵⁰. Είναι η περίοδος που εμφανίζονται συνεχή

¹⁴⁸ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 2 και 20/12/1929.

Στη δεύτερη συνεδρίαση είχε κληθεί και ο οιοινεί ισόβιος πρόεδρος της Ένωσης, Γ. Βαρούχας ο οποίος είχε προχωρήσει στην καταγγελία, χωρίς όμως τελικά να δώσει το παρόν, αν και είχε προσκληθεί.

¹⁴⁹ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 26/9/1929, της 5/11/1929 και της 8/10/1930.

Η δεύτερη συνεδρίαση γίνεται παρόντος του βουλευτή των Φιλελευθέρων Πολυχρονάκη ο οποίος θεωρεί ότι το χρεοστάσιο θα αφορά αγρότες των οποίων καταστράφηκε περισσότερο από το 1/3 της παραγωγής τους εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών που είχαν προηγηθεί.

¹⁵⁰ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 22/4/1931. Στη συνεδρίαση

δημοσιεύματα του τοπικού τύπου, κυρίως του προσκείμενου στο Λαϊκό κόμμα, για εκμετάλλευση των αγροτών από τους μεγάλους εξαγωγικούς οίκους της σταφίδας, η δε πανθομολογούμενη πλέον κρίση στο εμπόριο της σταφίδας και οι επιπτώσεις της επιβαρύνουν περαιτέρω το κλίμα για τον εμπορικό κόσμο και υποχρεώνουν το Επιμελητήριο σε δημόσια παρέμβαση με δημοσίευμα στον τοπικό τύπο. Στην απάντησή του στα δημοσιεύματα «που κακοποιούν την αλήθεια», επειδή μέμφονται τους σπουδαιότερους εξαγωγικούς οίκους σταφίδας, οι οποίοι εκμεταλλεύονται σύμφωνα με τις καταγγελίες «τη δεσπόζουσα έως ολιγοπωλιακή» θέση τους στην αγορά, αγοράζοντας έτσι σταφίδες σε τιμές «άκρως ασυμφόρους» για τους παραγωγούς, το Επιμελητήριο, προσπερνώντας την κατηγορία, επιφυλάσσεται να δια φωτίσει τόσο για τις τιμές της ηρακλειώτικης σταφίδας στην αγγλική και γερμανική αγορά συγκριτικά με εκείνες της σταφίδας από τη Σμύρνη, όσο και για τις επιβαρύνσεις και τα έξοδα κατά τη μεταφορά του προϊόντος από το Ηράκλειο μέχρι τις αγορές προορισμού αποκαθιστώντας, έτσι, την αλήθεια¹⁵¹.

Η τρίτη φάση της όξυνσης του κλίματος μεταξύ των εμπόρων και γεωργών σηματοδοτείται με την ίδρυση της Ένωσης Σουλτανοπαραγωγών Ηρακλείου. Θεωρητικά πρόκειται για την υλοποίηση του στόχου των παραγωγών σουλτανίνας για είσοδο και στο χώρο της εμπορίας του συγκεκριμένου προϊόντος. Στην πράξη όμως ήταν ένας συμβιβασμός μεταξύ της Ένωσης των Εμπορο-βιομηχάνων Εξαγωγέων η οποία έλεγχε τόσο τους οικονομικούς διαύλους για την προώθηση της σταφίδας στο εξωτερικό όσο και τους, αναγκαίους αντίστοιχους, πολιτικούς στο εσωτερικό, και ενός μέρους των παραγωγών αφού στη νεότευκτη ανώνυμη αυτή εταιρεία οι τελευταίοι συγκροτούν μια ιδιότυπη και σχετικά περιορισμένη κατηγορία¹⁵². Σε παρεξήγηση που λύθηκε γρήγορα στα πλαίσια του Επιμελητηρίου ο

επανέρχεται και πάλι η άποψη ότι η επιβολή του όποιου χρεοστασίου δεν μπορεί να είναι μονόπλευρη ευνοώντας αποκλειστικά την αγροτική πλευρά.

¹⁵¹ Ανόρθωσις, 28/2/1932

Στην ίδια του παρέμβαση το Επιμελητήριο αποκρούει τους υπαινιγμούς που διατυπώνονται για μεροληπτική πολιτική των πιστωτικών ιδρυμάτων της πόλης υπέρ των μεγαλεμπόρων. Λίγο αργότερα υπερασπίζεται τον διευθυντή του τοπικού καταστήματος της Εθνικής Τράπεζας Αλ. Μαρή, αδελφό του βουλευτή και υπουργού των Φιλελεύθερων, έναντι των κατηγοριών ότι κομματίζεται και φατριάζει κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του.

Ανόρθωσις, 21/8/1932.

¹⁵² Η Ένωση Σουλτανοπαραγωγών Κρήτης Α.Ε. καταχωρήθηκε στο Μητρώο στις 7/8/1936. Μέτοχοί της κατά σειρά είναι η Αγροτική Τράπεζα, 836 παραγωγοί απ' όλη την Κρήτη, 26 Γεωργικοί Συνεταιρισμοί και η Ένωση Συνεταιρισμών Ηρακλείου.

βλ. Μητρώο Εμπορικού/Βιομηχανικού Επιμελητηρίου 1924-1939 αριθμός εγγραφής 1026.

Μέλη της Ένωσης όμως είναι παραγωγοί σουλτανίνας ανεξαρτήτως του επισήμου επαγγέλματος τους (έμποροι, επιστήμονες, κτηματίες κ.α.). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αντιπρόεδρος της Ένωσης είναι ο έμπορος Α. Καστελλάκης μέλος του Δ.Σ. του Εμπορικού και βιομηχανικού Επιμελητηρίου και πρόεδρός του μετά την αποχώρηση του Α. Γεωργιάδη το 1942.

Γι' αυτό και το πρόβλημα εστιάζεται κυρίως στη συμμετοχή της Αγροτικής Τράπεζας γεγονός που κατά πολλούς σηματοδοτεί ευθεία ανάμιξη του κράτους στο εμπόριο. Δεν είναι τυχαίο ότι το 1937 ένα από τα θέματα που προτείνει το Επιμελητήριο στο τέταρτο Συνέδριο των Εμπορο-βιομηχανικών Επιμελητηρίων που συνέρχεται στην Καβάλα είναι η ανάμιξη της Αγροτικής Τράπεζας στο εμπόριο. Μπορεί η συμμετοχή της (κρατικής) τράπεζας ν' αποτελεί κόκκινο για τον εμπορικό κόσμο, δεν παύει όμως αυτή η συμμετοχή να προκαλεί αμφίθυμα συναισθήματα λόγω της κεφαλαιακής της επάρκειας, ιδίως σε περιόδους κρίσης και ανασφάλειας.

Σύλλογος Εμπορο/βιομηχάνων της σταφίδας δηλώνει κατηγορηματικά ότι η Ένωση έγινε για την αναβάθμιση του εμπορίου του προϊόντος αλλά και για να συντελέσει στην πρυτάνευση της λογικής ώστε «να παύσει η σκόπιμος και υστερόβουλος διάδοσις ότι το εξαγωγικόν εμπόριον εκμεταλλεύεται το εισόδημα των αγροτών»¹⁵³.

Ο πατερναλισμός των εμπόρων έναντι των αγροτών είναι εύγλωττος και στην περίπτωση του έτερου σημαντικού προϊόντος προς εξαγωγή που είναι τα νωπά σταφύλια. Εξηγώντας ο πρόεδρος του νεότευκτου Συνδέσμου Σταφυλοπαραγωγών Ηρακλείου τη σκοπιμότητα ίδρυσής του και ταυτόχρονα αμφισβητώντας τις πληροφορίες για δυσμενή απήχησή του στην πλειονότητα των παραγωγών, επισημαίνει την ανάγκη οργάνωσης του αγροτικού κόσμου και στηλιτεύει την ίδρυση ομόρρυθμης εταιρείας με την επωνυμία «Ηνωμένοι Εξαγωγείς Σταφυλών» καταλογίζοντας στους εμπόρους προσπάθεια ελέγχου του συνόλου της παραγωγής που εξάγεται στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου «δημιουργώντας τραστ και αποκλείοντας στην ουσία τον συναγωνισμό που θ' απέβαινε υπέρ των παραγωγών». Παράλληλα ανασκευάζει τις κοινότητες κατηγορίες των εμπόρων για αποτυχία του Συνδέσμου εξαιτίας της έλλειψης κεφαλαίων και τεχνογνωσίας¹⁵⁴. Στην απάντησή τους οι έμποροι υποστηρίζουν ότι ο σκοπός της εταιρείας τους είναι ο περιορισμός των εξόδων και η ανάκτηση του ελέγχου της τιμής πώλησης των σταφυλιών στην αγορά της Αλεξάνδρειας. Δηλώνουν κατηγορηματικά ότι δεν στρέφονται εναντίον των παραγωγών και ως απόδειξη επικαλούνται την ανεπίσημη πρόσκληση της Αγροτικής Τράπεζας να συμμετάσχει με κεφάλαιά της στην εταιρεία προστατεύοντας έτσι και τον παραγωγό από το ενδεχόμενο της επιδίωξης αθέμιτων κερδών από την πλευρά των εμπόρων. Τονίζουν μάλιστα πως είναι σύμφωνοι στην ιδέα της οργάνωσης των παραγωγών, όχι όμως για ν' αντιπολιτευθούν τους εμπόρους αλλά αφενός για να καθοδηγούνται τα μέλη-παραγωγοί προκειμένου να βελτιώνουν την ποιότητα του προϊόντος τους καλλιεργώντας τα αμπέλια τους σε επιστημονική βάση, αφετέρου για να προστατεύονται από την πιθανή εκμετάλλευσή τους από τους εμπόρους. Καταλήγουν επισημαίνοντας την αξία του καταμερισμού της εργασίας διότι «καθένας πρέπει να κινείται και να ενεργεί μέσα στην ειδικότητά του εάν

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 21/4/1937.

¹⁵³ Το ζήτημα προέκυψε από εγκύκλιο του ανταποκριτή της νεότευκτης Ένωσης στο Αμβούργο στην οποία αναφέρεται ότι η Ένωση ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης με σκοπό τη συγκέντρωση όλης της παραγωγής σταφίδας στην Κρήτη και η προώθησή της στις αγορές. Εξαιτίας της άμεσης αντίδρασης του Συλλόγου Εμπορο/βιομηχάνων Εξαγωγέων σταφίδων Ηρακλείου πραγματοποιείται συνάντηση του προέδρου του Επιμελητηρίου με το Δ.Σ. της Ένωσης –μέλη της οποίας είναι και μέλη του Επιμελητηρίου- στην οποία τα μέλη της Ένωσης διαβεβαιώνουν ότι ο ανταποκριτής στο Αμβούργο λειτούργησε αυτοβούλως.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 20/7/1936.

Στην αμέσως επόμενη συνεδρίαση της 21/7 οι τόνοι των μελών της Ένωσης είναι χαμηλοί και απολογητικοί.

Το σύνολο των μελών του Δ.Σ. υποστηρίζουν ότι ο στόχος της Ένωσης είναι η άρση της κατασκευοφάντησης των εμπόρων στις τάξεις των παραγωγών και πως οι δύο εταιρίες (Ένωση Σουλτανοπαραγωγών και Σύλλογος Εμπορο/βιομηχάνων Σουλτανίνας) έχουν κοινούς στόχους με κυριότερο την οικονομική ανόρθωση των σταφιδοπαραγωγών. Κοινός εχθρός τους δε είναι η παραγωγή σταφίδας από τη Σμύρνη που απευθύνεται στις ίδιες αγορές.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π. Βιβλίου 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 21/7/1936.

¹⁵⁴ Ελευθέρα Σκέψις, 29/9/1936.

θέλομεν να προοδεύσομεν και όχι να υποβλέπει τον άλλον και να θέλει να πάρει το ψωμί του»¹⁵⁵.

Η διευθέτηση των αγροτικών χρεών από το μεταξικό καθεστώς τον Μάιο του 1937 θέτει σε νέα δοκιμασία τις σχέσεις αγροτών και εμπόρων και κινητοποιεί το Επιμελητήριο όσο κανένα άλλο ζήτημα- πλην ίσως της αναζήτησης κατάλληλου οικοπέδου στο κέντρο της πόλης για την ανέγερση κτιρίου αντάξιου του Επιμελητηρίου- από τις απαρχές της λειτουργίας του. Κι αυτό διότι ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού κόσμου κυρίως με την προαγορά της παραγωγής αντλούσε κεφάλαια από τους εμπόρους. Παρά το γεγονός ότι δεν επικράτησαν οι φωνές για παροχή ανταλλαγμάτων στον εμπορικό κόσμο ανάλογων των αγροτικών ρυθμίσεων στη γνωστή βάση της ισότιμης μεταχείρισης εξαιτίας της ενδεχόμενης δυσπιστίας που θα προκαλούσε στο εμπόριο και του κλονισμού της εμπορικής και βιομηχανικής πίστης, στο υπόμνημα που συντάχθηκε περιλήφθηκε και η λογική των ανταλλαγμάτων όπως με αποκαλυπτικό τρόπο εκφράστηκε από το διευθυντή του Επιμελητηρίου Μεταξά. Ο Μεταξάς έκρινε σκόπιμο να τονιστεί στο υπόμνημα ότι «δια της δεδικοιολογημένης προστατευτικής, υπέρ των αγροτών, προνοίας του Κράτους αλλά και άνευ ειδικής, υπέρ του πληττομένου εμπορίου, μερίμνης και αντιλήψεώς του, μερίζεται η κοινωνική αλληλεγγύη και δημιουργούνται ταξικά ζητήματα». Στο υπόμνημα ζητούνταν εξασφαλίσεις για την αποπληρωμή του 70% των αγροτικών χρεών που δεν διαγράφηκαν καθώς και η ανάγκη διευθέτησης και των εμπορικών χρεών που είχαν αναλάβει την αγροτική πίστη πριν από την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας. Μάλιστα κρίθηκε σκόπιμη και η μετάβαση του Προέδρου του Επιμελητηρίου στην Αθήνα όπου και συναντήθηκε με τον ίδιο τον δικτάτορα Μεταξά καθώς και με τον Υπουργό Γεωργίας¹⁵⁶.

Όμως η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των μικρών και μεσαίων εμπόρων και βιομηχάνων που αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των μελών του Επιμελητηρίου, μεσούσης της εμπορικής κρίσης που εκδηλώνεται με αθέτηση υποχρεώσεων από εμπόρους, θέτει στην ημερήσια διάταξη τη ρύθμιση, κατ' αναλογία των αγροτικών, και των αστικών χρεών. Το αίτημα ανακινεί επίσημα ο Εμπορικός Σύλλογος Ηρακλείου με υπόμνημά του στο Επιμελητήριο. Η συζήτηση καθώς και η επιτροπή που συγκροτείται για την εξέταση του ζητήματος είναι ενδεικτική των διαφορετικών και συχνά αντικρουόμενων συμφερόντων στο χώρο του Επιμελητηρίου. Το έτος μέχρι το οποίο προτείνεται να γίνει ρύθμιση καθώς και ο τρόπος που αυτή θα υλοποιηθεί συνιστούν τα δύο συγκρουσιακά θέματα. Παρά τις διαφορές όμως όλοι συμφωνούν ότι η ρύθμιση είναι επιβεβλημένη διότι το μεταπρατικό εμπόριο έχει πληγεί ανεπανόρθωτα μετά τη ρύθμιση των αγροτικών χρεών και επιπλέον διότι για τη δυσχερή κατάσταση που αυτό έχει περιέλθει δεν ευθύνονται διόλου οι έμποροι¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 4/3/1936.

¹⁵⁶ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π. Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδριάσεις στις 25/5/1937 και 18/6/1937.

¹⁵⁷ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π. Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδριάσεις στις 24/3/1938, 19/4/1938 και 21/10/1938.

Στην τελευταία συνεδρίαση μια νέα επιτροπή που συγκροτήθηκε από το Επιμελητήριο προσπαθεί να συμβιβάσει τις προτάσεις μεταξύ των ισχυρών και αδύναμων εμπόρων. Μεταξύ του τέλους του 1934

Όμως εάν η στάση των αστών εμπόρων και βιομηχάνων του Ηρακλείου έναντι των αγροτών κινείται σε ένα φάσμα που ξεκινά από την κατανόηση και φτάνει μέχρι τη διεκδίκηση από το κράτος ισότιμης με αυτούς μεταχείρισης, υπηρετώντας τον ίδιο στόχο της ποδηγέτησης και ενσωμάτωσης των αγροτών σ' ένα οικονομικό πλαίσιο που θα ελέγχεται απόλυτα από τους ίδιους, τα πράγματα με τους εργάτες είναι τελείως διαφορετικά. Η έντονη πολιτικοποίηση του κινήματος των εργατών και η υιοθέτηση ιδεών και πρακτικών που για την περίοδο του μεσοπολέμου στο φαντασιακό των αστών βρίσκονται στα όρια ή και εκτός της ανοχής του αστικού καθεστώτος, διαμορφώνει τους όρους μιας τελείως διαφορετικής αντίδρασης απ' αυτούς στο οξύτατο κοινωνικό ζήτημα που αφορούσε την ένταξη και συμμετοχή των εργατικών στρωμάτων στο κοινωνικό σώμα και στους πολιτικούς θεσμούς.

Το μέγιστο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι εργοδότες είναι η προσχώρηση των εργατών σε σωματεία τα οποία επιβάλλουν όρους που αφορούν το χρόνο εργασίας, το ημερομίσθιο κ.α. Ο εφοδιασμός επιπλέον των εργατών με βιβλιάρια εργασίας από το σωματείο μετατρέπει το επάγγελμα σε οιονεί κλειστό και απόλυτα ελεγχόμενο, ενισχύοντας έτσι την πρόθεση του σωματείου να εμφανίζεται ως ο μοναδικός πόλος απέναντι στην εργοδοσία κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης για ζητήματα που αφορούν την αμοιβή της εργασίας, τα ωράρια τις συνθήκες εργασίας κ.α.¹⁵⁸. Στο Ηράκλειο οι εργοδότες δυσανασχετούν με την πρακτική αυτή που ακολουθούν αρχικά οι φορτοεκφορτωτές λιμενεργάτες. Το Δ.Σ. του Επιμελητηρίου έρχεται πολύ συχνά σε αντιπαράθεση με το κρίσιμο, για την φόρτωση και εκφόρτωση των εμπορευμάτων, σωματείο των λιμενεργατών το οποίο αποτελεί πηγή έμπνευσης για τη δημιουργία νέων σωματείων στο χώρο του λιμανιού και όχι μόνο. Πολλά μέλη του Επιμελητηρίου ζητούν την κυβερνητική παρέμβαση για τη διασφάλιση του ελεύθερου της εργασίας ή και την αφαίρεση από την κατοχή των εργατών των βιβλιαρίων εργασίας, που τους παρασχέθηκαν υπό προϋποθέσεις –πριν την ίδρυση του σωματείου- οι οποίες, τα μέλη αυτά θεωρούν ότι, πλέον δεν

που προτείνουν οι πρώτοι να φθάσει χρονικά η ρύθμιση, εκφράζοντας το φόβο ότι θα επιφέρει περιορισμούς στην παροχή πιστώσεων και του 1937 που προτείνουν οι δεύτεροι, η επιτροπή επιλέγει ως σολομόντεια λύση το τέλος του 1936.

Ενδιαφέρον έχει η άποψη του Αλ. Μαρή, διευθυντή του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στο Ηράκλειο, ο οποίος ζητά οι αξιώσεις του Επιμελητηρίου να επικεντρωθούν στην τροποποίηση του νόμου περί αγροτικών χρεών για να εξυπηρετηθούν οι έμποροι ιδίως εκείνοι των εγχώριων προϊόντων οι οποίοι είχαν πληγεί περισσότερο απ' όλους από τη ρύθμιση των αγροτικών χρεών.

¹⁵⁸ Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι το Επιμελητήριο την ίδια περίπου περίοδο εξαιτίας προβλημάτων με το τελωνείο που δυσχεραίνουν το εξαγωγικό εμπόριο (απροθυμία των τελωνειακών υπαλλήλων για υπερωρίες εξαιτίας της ευτελούς αποζημίωσής τους), εκφράζει την κατανόησή του στους υπαλλήλους και αποφαινεται πως η ευτελής υπερωριακή αποζημίωση δεν ενισχύει το ενδιαφέρον των υπαλλήλων. Γίνεται μάλιστα πρόταση να συσταθεί επιτροπή από το Επιμελητήριο, που σε συνεργασία με τον τελώνη να ορίζει το ύψος της υπερωριακής αμοιβής των υπαλλήλων την οποία «μετ' ευχαριστήσεως θα πληρώνουν οι ίδιοι οι έμποροι εφ' όσον θα εξυπηρετούνται».

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932, συνεδρίαση της 10/12/1928.

Το 1929 το Επιμελητήριο δεν διστάζει να μετακυλίσει στις αμοιβές των λιμενεργατών την προσπάθεια περικοπής ενός ποσοστού των κερδών από τους ναυτιλιακούς πράκτορες.

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932 συνεδρίαση της 1/10/1929.

υφίστανται όταν οι εργάτες εγκαταλείπουν τους εργοδότες τους¹⁵⁹. Η μόνιμη έγνοια των εργοδοτών για περιορισμό των δικαιωμάτων των φορτοεκφορτωτών εκδηλώνεται με ποικίλους τρόπους που υπαγορεύονται κυρίως από τη συγκυρία. Έτσι μετά την αιματηρή καταστολή της γενικής απεργίας στις 2 και 5 Αυγούστου του 1935 το Δ.Σ. του Επιμελητηρίου προσπαθεί να εκμεταλλευτεί τη στοχοποίηση των πρωταιτίων μέσα από τις τάξεις των κομμουνιστών απαιτώντας εκκαθάριση των φορτοεκφορτωτών στο λιμάνι από τα «άτακτα επιβλαβή στοιχεία» και την ανάθεση της παροχής των αδειών εργασίας στο Λιμενάρχη. Επιπλέον συζητούνται τρόποι για την παρεμπόδιση της διατίμησης του ημερομισθίου επειδή εκφράζονται φόβοι ότι αυτή θ' αποτελέσει βάση για τη διεκδίκηση αυξήσεων¹⁶⁰. Το θετικό πλαίσιο για την εργοδοσία, που κατά την εκτίμηση του Επιμελητηρίου συνιστά η μεταξική δικτατορία, δίνει τη δυνατότητα για έκφραση και προώθηση πιο προχωρημένων προτάσεων για την αποδυνάμωση των λιμενεργατών. Οι απόψεις πλέον κινούνται ανάμεσα στη διατήρηση υπεράριθμου εργατικού δυναμικού για τον έλεγχο των ημερομισθίων σε χαμηλά επίπεδα «προς ανακούφισιν των παραγωγικών και εμπορικών τάξεων» και στην επιστροφή στο παλιό καθεστώς όπου οι έμποροι χρησιμοποιούσαν δικούς τους εργάτες¹⁶¹.

Η προώθηση από τον Ε. Βενιζέλο την τετραετία 1928-1932 μιας πολιτικής ελέγχου του εργατικού κινήματος μέσω της ενσωμάτωσης περιλάμβανε και τη θεσμοθέτηση των κοινωνικών ασφαλίσεων¹⁶². Με αφορμή την οργάνωση μιας στατιστικής απογραφής μισθωτών και μισθών από την κυβέρνηση με παρότρυνση και καθοδήγηση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας που κρίθηκε αναγκαία πριν τη τελική νομοθετική διευθέτηση της κοινωνικής ασφάλισης του εργατικού κόσμου, το Επιμελητήριο εκφράζει συλλήβδην την αντίθεση του για τον επικείμενο θεσμό. Ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς υποστηρίζει το δυσεφάρμοστο των κοινωνικών ασφαλίσεων επικαλούμενος την επικρατούσα δεινή οικονομική κατάσταση. Το πλαίσιο που συμφωνείται ν' αναδείξει ο διευθυντής του Επιμελητηρίου, στην επίσκεψή του για το θέμα αυτό στην πρωτεύουσα, αφορά τα θεωρούμενα τρωτά σημεία του υπό ψήφιση νόμου. Οι εμποροβιομηχανικές τάξεις επιπλέον δηλώνουν πλήρη αδυναμία οιασδήποτε συμβολής τους υπέρ του θεσμού των ασφαλίσεων ανασύροντας για μία ακόμη φορά το επιχείρημα περί ισότιμης μεταχείρισης. Έτσι η αδυναμία και απροθυμία συνεισφοράς τους ενισχύεται στο βαθμό που «ουδεμία εισέτι ελήφθη νομοθετικά απόφασις παρά του κράτους δια την αντίστοιχον εξασφάλισιν αυτών τούτων των εμπόρων και βιομηχάνων εν περιπτώσει

¹⁵⁹ Βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., ενδεικτικά Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 16/1/1930 και Βιβλίου 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 8/5/1936. Τα προβλήματα πολλαπλασιάζονται αφού ιδρύουν σωματείο και οι φορτοεκφορτωτές κάρων στο λιμάνι του Ηρακλείου. Ο Σύλλογος των Ιδιοκτητών κάρων ζητά από το Επιμελητήριο να ενεργήσει ώστε οι καροΐδιοκτήτες να μην υποχρεώνονται να προσλαμβάνουν εργάτες αποκλειστικά από τον νεοϊδρυθέντα σύνδεσμο φορτοεκφορτωτών κάρων στο λιμάνι του Ηρακλείου.

¹⁶⁰ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 15/5/1936.

¹⁶¹ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^{ov}, 1936-1939, συνεδριάσεις της 17/3/1938 και 9/1/1939.

¹⁶² Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα, 1993, κυρίως σελ. 443-447, 469-470 και 479-482.

γήρατος ή ασθενείας». Στη συνεδρίαση όμως του Δ.Σ. συμφωνείται ότι εάν, παρ' ελπίδα, ο μεταβών στην Αθήνα Μεταξάς αντιληφθεί ότι το μέτρο θα υλοποιηθεί, εξουσιοδοτείται από το Επιμελητήριο να εισηγηθεί η όποια επιβάρυνση του εμπορικού κόσμου να μην είναι υπερβολική¹⁶³.

Παρόμοιες αντιλήψεις διέπουν τη στάση του Επιμελητηρίου και για άλλες πτυχές της εργατικής νομοθεσίας. Κεφαλαιώδες ζήτημα κρίνεται από τα μέλη του Δ.Σ. του Επιμελητηρίου εκείνο που αφορά τα εργατικά ατυχήματα ξηράς και θάλασσας εν μέσω μιας ευρύτερης αναταραχής εξαιτίας των εργατικών διεκδικήσεων σ' ολόκληρη τη χώρα το 1936. Το νομοθετικό πλαίσιο για τα εργατικά ατυχήματα χαρακτηρίζεται κάκιστο επειδή έχει συντρίψει οικονομικά τη βιομηχανία και τη ναυτιλία. Στην περίπτωση αυτή το Επιμελητήριο αποφασίζει να ζητήσει αποσαφήνιση των νομίμων συμφερόντων των εργοδοτών¹⁶⁴.

Στο φαντασιακό του ηρακλειώτικου εμπορικού κόσμου, όπως άλλωστε και σε κάθε μεσοπολεμική πόλη που σημειώνεται συγκέντρωση πληθυσμού εργατικής προέλευσης, η σύνδεση των εργατών με κοινωνικές ταραχές είναι έκδηλη όχι μόνο στο διάστημα του ασταθούς μεσοπολεμικού κοινοβουλευτισμού αλλά και κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας. Στο ερώτημα που απευθύνει το Υπουργείο Εργασίας και στο Επιμελητήριο για τον αριθμό εγκατάστασης στην πόλη του Ηρακλείου παλιννοστούντων από την Ε.Σ.Σ.Δ., διατυπώνεται στο Επιμελητήριο η άποψη ότι δεν είναι δυνατή η εγκατάστασή τους εφόσον ακόμη υπάρχουν άστεγοι που προέρχονται από τον προσφυγικό πληθυσμό και κατά συνέπεια πολλαπλασιάζεται ο κίνδυνος αναταραχής. Τελικά με εισήγηση του ο πρόεδρος του Δ.Σ. τοποθετείται θετικά στο ενδεχόμενο εγκατάστασής τους προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για να καλύψουν την αυξημένη ζήτηση εργατικών χεριών τόσο της αγροτικής και αστικής οικονομίας όσο και των δημοσίων έργων, με την προϋπόθεση όμως, ότι θα τους εξασφαλιστεί στέγη¹⁶⁵. Πάντως οι πραγματικές διαθέσεις της οικονομικής ελίτ του Ηρακλείου στο ζήτημα της εργατικής κατοικίας και του μεγάλου αριθμού αστέγων στην πόλη εκδηλώνονται λίγο αργότερα με αφορμή την πρόσκληση στο Επιμελητήριο για να γνωμοδοτήσει σχετικά με την ίδρυση αυτόνομου οικοδομικού οργανισμού για τη στέγαση, εργατικής προέλευσης, απόρων οικογενειών. Πέρα από τους φόβους και τις προτάσεις για τη διασκέδασή τους αναφορικά με αναταράξεις που θα επέφερε ο συννοικισμός εκτός πόλης στην εμπορική ζωή και το οικονομικό ενδιαφέρον αφού, όπως ισχυρίζονται πολλοί σύμβουλοι, δεν θα εξυπηρετηθεί μόνον η κοινωνική ανάγκη αποκατάστασης των αστέγων αλλά θα τονωθεί και η οικονομία (εδώ πάντως διατυπώνονται επιφυλάξεις σε περίπτωση που το εγχείρημα της ανέγερσης του συννοικισμού συνοδεύεται από φορολογικές επιβαρύνσεις οι οποίες θα πλήξουν τον αστικό πληθυσμό), η κουβέντα επικεντρώνεται στην κοινωνική διάσταση του ζητήματος. Σημαίνων σύμβουλος διατυπώνει αντίθετη άποψη επειδή το Ηράκλειο δεν έχει βιομηχανία για να απορροφήσει τη διαθέσιμη εργατική προσφορά με συνέπεια την αύξηση της

¹⁶³ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 19/5/1930.

¹⁶⁴ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^{ov}, 1928-1932, συνεδρίαση της 30/6/1936.

¹⁶⁵ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 6^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 17/11/1938.

ανεργίας. Υπενθυμίζει μάλιστα, προς επίρρωση του επιχειρήματός του, ότι εάν δεν υπήρχαν τα λαϊκά συσσίτια, και οι ποικίλες αρωγές του Δήμου και των κατοίκων της πόλης, θα συνέβαιναν ταραχές εξαιτίας της εγκατάστασης στην πόλη εργατών (προσφύγων) που αρχικά είχαν αποκατασταθεί αγροτικά. Προτείνει να μην ιδρυθεί ο εν λόγω οργανισμός αφού η δημιουργία του θα λειτουργήσει ως πόλος έλξης και για πολλούς άλλους άστεγους, οι οποίοι με τη σειρά τους θ' απαιτήσουν και τη δική τους αποκατάσταση, προκαλώντας έτσι μια μη ελεγχόμενη αστυφιλία. Έτερος σύμβουλος επιστρατεύει και στην περίπτωση αυτή τη λογική της απαίτησης για ισότιμη μεταχείριση κατηγορώντας το Νομόρχη –παρότι ο τελευταίος στην εισηγητική του έκθεση αποσαφηνίζει ότι όσοι πρόκειται να στεγαστούν δεν θα προέρχονται αποκλειστικά από τις τάξεις των εργατών και ότι σε κάθε περίπτωση θα γίνει εκκαθάριση των ενδιαφερομένων όταν μετά 3 χρόνια αποπερατωθεί η ανέγερση των κατοικιών- ότι «σκέπτεται πολυτελώς» διότι δεν λαμβάνει καμία πρόνοια για τη στέγαση επαγγελματιών και άλλων, πέραν των εργατών, πολλοί εκ των οποίων στερούνται κατοικίας¹⁶⁶.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικά των αληθινών προθέσεων, των αντιφάσεων, αμφιταλαντεύσεων και των πιθανών διαιρέσεων στους κόλπους του Επιμελητηρίου αναφορικά με τα εργατικά ζητήματα είναι τα έτη 1935 και 1936. Τα γεγονότα στην πόλη το καλοκαίρι του 1935 που κορυφώνονται με την πρωτοφανή αιματηρή καταστολή της εργατικής κινητοποίησης, με τη συνδρομή και του στρατού στις 4 και 5 Αυγούστου μετά την πανεργατική απεργία που προκηρύχθηκε από το Εργατικό Κέντρο για την ικανοποίηση αιτημάτων, κυρίως του πλέον πολυπληθούς σωματείου της πόλης των σταφιδεργατών/τριών, σηματοδοτούν, αν μη τι άλλο, την οριστική αλλαγή σελίδας στη σχέση εργοδοτών και εργατών. Το Επιμελητήριο επιλέγει τη σιωπή αμέσως μετά το διήμερο αιματοκύλισμα και αρκείται, χωρίς καν τη στοιχειώδη έκφραση των συλλυπητηρίων στις οικογένειες των θυμάτων εργατών, σε μία τυπική χρηματική ενίσχυση αυτών¹⁶⁷. Όμως από την άλλη πλευρά η διακριτική αποστασιοποίηση του Επιμελητηρίου από τους χειρισμούς που προηγήθηκαν της καταστολής, υποχρεώνει το ισχυρότερο τμήμα του (Σύλλογος εμπόρων/βιομηχάνων/εξαγωγέων σταφίδας) να παρέμβει, εξαιτίας της αδιαλλαξίας που του αποδόθηκε από το σύνολο, σχεδόν, του τύπου στην έκβαση της εργατικής κινητοποίησης, με εκτενές έγγραφο του που δημοσιεύεται στον τύπο. Εξ' αρχής στην παρέμβασή του ο Σύλλογος αποσαφηνίζει ότι η έκθεση των γεγονότων στην οποία προβαίνει δεν σκοπεύει στην απόδοση ευθυνών (οι ίδιοι πάντως δηλώνουν πως έχουν τη συνείδησή τους ήσυχη) και αποδίδει την καθυστερημένη παρέμβασή του στο σεβασμό του για «την άνευ λόγου συγκλονισθείσαν ησυχίαν του τόπου». Οι σταφιδέμποροι απευθυνόμενοι στο Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο ζητούν τη συνδρομή του για την αποκατάσταση της αλήθειας εξαιτίας των δημοσιευθέντων σε βάρος τους ανακριβειών, «εφόσον φρονείται ότι από της πρώτης στιγμής ημείς καθορίσαμεν με ευθύτητα την θέσιν μας αποβλέποντες κυρίως εις το γενικότερον συμφέρον του τόπου». Μετά από την παράθεση μιας σειράς αιτιών που τοποθετούν,

¹⁶⁶ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 6^{ov}, 1939-1948, συνεδρίαση της 25/7/1940.

¹⁶⁷ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 4^{ov}, 1932-1936, συνεδρίαση της 12/8/1935.

κατά τη γνώμη τους, την ελληνική σουλτανίνα σε δυσχερή θέση (υπερπαραγωγή, ανταγωνισμός με τη φθηνότερη σταφίδα τουρκικής προέλευσης στην προνομιακή για την εξαγωγή γερμανική αγορά, ανημπόρια και ανικανότητα επίλυσης του προβλήματος από το Ελληνικό Κράτος, αισθητά χαμηλότερα ημερομίσθια των σταφιδεργατών/τριών σε Χανιά και Σητεία συγκριτικά με εκείνα των σταφιδεργατών/τριών του Ηρακλείου), οι σταφιδέμποροι υπενθυμίζουν ότι εγκαίρως και σε κάθε περίπτωση, πριν τα αιματηρά συμβάντα γνωστοποίησαν τη θέση τους ότι δεν ήταν ορθό να αναλάβει ο σύλλογός τους την πρωτοβουλία και ευθύνη σχετικά με τη ζητούμενη αύξηση των σταφιδεργατικών ημερομισθίων. Επιπλέον αποσαφηνίζουν ότι δεν ήταν ούτε καν δικό τους δικαίωμα αλλά κυρίως των σταφιδοπαραγωγών «διότι οιαδήποτε αύξεις των ημερομισθίων φυσικόν και αναπότρεπτον αποτέλεσμα έχει την αύξηση του κόστους της επεξεργασίας και επομένως αποτελεί πρόσθετον επιβάρυνσιν της σταφιδοπαραγωγής». Ενώ λοιπόν από τη μία δηλώνουν την επιθυμία τους για βελτίωση των όρων ζωής των εργατών, αναγνωρίζοντας ότι η εργασία τους πρέπει να αμείβεται ούτως ώστε να αντιμετωπίζονται οι βιοτικές τους ανάγκες, από την άλλη έρχονται ως αυτόκλητοι προστάτες των σταφιδοπαραγωγών επειδή έχουν ηθική υποχρέωση «να μην τίθενται εις κατωτέραν μοίραν τα συμφέροντα της δεινοπαθούσης τάξεως των ». Κι έτσι ενώ λοιπόν οι ίδιοι δεν τρέφουν καμία αντίθεση για τους εργάτες αφού απλώς οι τελευταίοι προσφεύγουν στην εργασία τους και εκείνοι τους αμείβουν γι' αυτή, ουσιαστικά οι εργοδότες υποστηρίζουν ότι « τα έξοδα επεξεργασίας καταβάλλει η σταφιδοπαραγωγή... η οποία ενδιαφέρεται και δικαιούται να έχει εν προκειμένω την κρατούσαν γνώμη». Κατά συνέπεια δηλώνουν διατεθειμένοι να δεχθούν «οιαδήποτε καθορισμόν των ημερομισθίων των σταφιδεργατών ήθελε προτείνει η σταφιδοπαραγωγή δια την αντιπροσώπων των οργανώσεών της»¹⁶⁸. Παρότι η ευθεία πρόσκληση του Συλλόγου, για υιοθέτηση μιας άποψης που όχι μόνο απέτρεπε τη διαμόρφωση συμμαχιών μεταξύ εργατών και αγροτών σπέρνοντας διχόνοια μεταξύ τους, και έθετε, αφενός τους αγρότες απέναντι στους εργάτες, αφετέρου τους εργοδότες στο πλευρό των «δεινοπαθόντων», από τη διεκδίκηση εργατικών αυξήσεων, αγροτών, δεν βρήκε ανταπόκριση από το Επιμελητήριο, πιθανόν εξαιτίας του μουνδιάσματος της ηρακλειώτικης κοινωνίας αμέσως μετά την αιματηρή καταστολή των απεργών, φαίνεται να ανέστειλε την ορμή του διαμορφούμενου κινήματος των εργατών. Έτσι εξηγείται και η απαίτηση για επαναφορά του ante eventum καθεστώτος εργασίας που απαίτησαν οι έμποροι, μεταξύ των οποίων και σημαίνων μέλος του Επιμελητηρίου, ακυρώνοντας έτσι την παρέμβαση του Επόπτη Εργασίας, ο οποίος μετά τα γεγονότα της 4^{ης} και 5^{ης} Αυγούστου απαίτησε από τον εργοδοτικό κόσμο σεβασμό της εργατικής νομοθεσίας¹⁶⁹. Όμως οι σταφιδέμποροι/εξαγωγείς δεν είναι οι μόνοι που εμφανίζονται στο πλευρό των παραγωγών, στην ουσία όμως εκβιάζοντας τους παραγωγούς και ωθώντας τους εναντίον των εργατών. Το 1935 οι Έμποροι Εξαγωγείς σταφυλιών Ηρακλείου εξαιτίας των οικονομικών αξιώσεων των

¹⁶⁸ Οι θέσεις του Συλλόγου Εμπόρων Εξαγωγέων σταφίδας δημοσιεύτηκαν στο σύνολο του ηρακλειώτικου τύπου στις 15/8/1935. Ενδεικτικά βλ. τα φύλλα της Ανόρθωσης και Ίδης.

¹⁶⁹ Ελευθέρα Σκέψις, 31/8/1935.

λεμβούχων, των σωφέρ, των εργατών-συσκευαστών και των εργατριών διαλογής οι οποίοι προχώρησαν στην κήρυξη πανεργατικής απεργίας που συντονίζεται για λογαριασμό τους από το Εργατικό Κέντρο, προαναγγέλλουν την κήρυξη αποκλειστικά μη προβαίνοντας «εάν οι ανωτέρω εμμένουν εις τας απόψεις των, εις την αγοράν ούτε οκάς σταφυλών, διότι τούτο θα εξημίωσεν την εξαγωγήν και τους παραγωγούς, επειδή θα αναγκασθούν οι εξαγωγείς να αυξήσουν την τιμήν πωλήσεως των σταφυλών εις τας ξένας αγοράς και δεν θα δυνηθούν, κατά συνέπειαν, να συναγωνισθούν εισαγωγείς άλλων χωρών»¹⁷⁰.

Εάν η σιωπή ήταν επιλογή του Επιμελητηρίου στα γεγονότα του καλοκαιριού του 1935 η διεξοδική συζήτηση και ο προβληματισμός είναι η αντίδραση στα συμβάντα που συγκλόνισαν την πόλη στις 13 Μαΐου του 1936. Στην πανεργατική απεργία που κηρύχθηκε από τη ΓΣΕΕ συμμετείχε και το Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου σε ένδειξη συμπαράστασης στα θύματα της εργατικής καταστολής λίγες μέρες πριν τη Θεσσαλονίκη. Στον απόηχο της απεργιακής κινητοποίησης που την απεργιακή ημέρα παρέλυσε την οικονομική ζωή της πόλης του Ηρακλείου, η επιλογή του κρατικού μηχανισμού να μην κλιμακώσει περαιτέρω τη συσσωρευμένη ένταση και αντίδραση του εργατικού κόσμου επιλέγοντας αυτή τη φορά τη θέση του θεατή των εξελίξεων, βρίσκεται στο επίκεντρο της συζήτησης και κριτικής στο Δ.Σ. του Επιμελητηρίου δύο μέρες μετά την απεργία. Ο πρόεδρος του Γεωργιάδης διεκτραγωδεί «την εικόνα τρομοκρατίας και πρωτοφανούς αναρχίας» αφού «άτακτα και αναρχικά στοιχεία, οικειοποιούμενα καθήκοντα κρατικής εξουσίας (η οποία για λόγους άγνωστους, όπως υποστηρίζει, ήταν ανύπαρκτη) κυριάρχησαν, παραγγέλλοντας να κλείσουν όλα τα καταστήματα». Συμμερίζεται τη θλίψη του εμπορικού κόσμου και περισσότερο των «εργαζόμενων συντηρητικών τάξεων» επειδή υποχρεώθηκαν να συμμετάσχουν χωρίς τη θέλησή τους στο πένθος για τα συμβάντα της Θεσσαλονίκης για τα οποία, ειρήσθω εν παρόδω, δηλώνει πως «ανεξαρτήτως των αιτιών συντρίβεται κάθε ελληνική ψυχή διότι χύθηκε ελληνικό αίμα». Μετά από διεξοδική συζήτηση στη διάρκεια της οποίας όλοι οι συμμετέχοντες καταφέρονται εναντίον των Αρχών για την αδράνειά τους με συνέπεια την κατίσχυση των αναρχικών στοιχείων, ενώ καθήκον τους είναι η διασφάλιση του δικαίωματος στην εργασία για όσο διάστημα διαρκούν οι απεργίες, ο πρόεδρος θεωρεί ότι «εάν το κράτος δεν προσαρμόσει την εφορμοζόμενη κοινωνικήν εν γένει πολιτικήν του προς τας διαφορετικάς συνθήκας ας διαμόρφωσεν η μεταπολεμική περίοδος, είναι σχεδόν βέβαιον ότι παρόμοια γεγονότα θα εκδηλώνονται συνεχώς εν τη ελληνική κοινωνία με επακόλουθο την ενίσχυσιν των εξ' επαγγέλματος υπονομευτών της ησυχίας του τόπου και της εθνικής υποστάσεως». Το Συμβούλιο συμφωνώντας στη λήψη των αναγκαίων μέτρων στα κοινωνικά και επαγγελματικά ζητήματα για τη θεραπεία αυτών «προς αποσόβησιν εξεγέρσεων», αποφασίζει να εγκρίνει την αποστολή τηλεγραφήματος στην κυβέρνηση και τον τύπο «δι ου να εκτίθενται η επικρατήσασα αναρχία εν τη πόλει... να εκδηλούται η δυσφορία του επαγγελματικού εν γένει κόσμου και η διαμαρτυρία του δια τα παρουσιασθέντα έκτροπα, δια της υποκαταστάσεως της κρατικής δυνάμεως υπό των φρουρών με

¹⁷⁰ Ίδου, 27/7/1935 και Ελευθέρα Σκέψις, 27/7/1935.

ερυθρά περιβραχιόνια» και να ζητείται η μελέτη «των αιτιών της κακοδαιμονίας» από την οποία ταλαιπωρείται η ελληνική κοινωνία από τέτοιου είδους αναρχικές εκδηλώσεις. Παρότι ο εκπρόσωπος των μικρεμπόρων και ο ίδιος ο πρόεδρος εκφράζουν την ανάγκη αφενός λήψης κυβερνητικών μέτρων που θ' αποσκοπούν στην παροχή εργασίας και πιστώσεων για «την τουλάχιστον προσωρινή ανακούφιση της εργατικής και επαγγελματικής τάξης», αφετέρου της μελέτης του φορολογικού συστήματος «μήπως προκύψει περιθώριο ελάττωσης ορισμένων φόρων προπάντως επί των γεωργικών προϊόντων» το κλίμα στο Συμβούλιο είναι πολεμικό. Σύμβουλοι ζητούν ο εμπορικός κόσμος να συσπειρωθεί στις οργανώσεις του και «να προβλέψει τον τρόπο άμυνας» για την αντιμετώπιση μελλοντικής απεργίας ή άλλης αιτίας εκτράχυνσης της κατάστασης. Άλλος αποφαίνεται ότι ενώ, μέχρι την περίοδο αυτή, ο εμπορικός κόσμος δεν έκρινε σκόπιμη τη διαμόρφωση μετώπου επειδή ακριβώς προστατευόταν από το κράτος, πλέον με δεδομένες τέτοιες καταστάσεις πρέπει να σκεφθεί για την άμυνά του πριν είναι αργά. Με δεδομένη την παραδοχή όλων στο Συμβούλιο ότι ο φόβος είναι το κυρίαρχο συναίσθημα που διακατέχει πλέον τον κόσμο της εργοδοσίας, ο αντιπρόεδρος του Επιμελητηρίου κρίνει ότι είναι υποχρέωση των Αρχών να περιφρουρούν «δια στρατιωτικής τουλάχιστον δύναμews και δια περιπόλων» τις οικονομικές δραστηριότητες και συναλλαγές «δια να μην αποθαρρύνονται οι αστικάί τάξεις»¹⁷¹.

¹⁷¹ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίον 5^{ov}, 1936-1939, συνεδρίαση της 15/5/1936.

Τα όρια της προόδου, της φιλανθρωπίας και της επαγγελματικής ηθικής.

Το Επιμελητήριο ως πρωτοπόρο τμήμα της πόλης εκδηλώνει έντονο και διαρκές ενδιαφέρον για την εν γένει πρόοδό της. Στη συνείδηση των μελών του Δ.Σ. η πρόοδος ταυτίζεται με έργα υποδομής εμβληματικότερο των οποίων αποτελεί το λιμάνι. Απαίτηση κοινή είναι ένα λιμάνι που θ' ανταποκρίνεται στις αυξανόμενες ανάγκες της εμπορικής κίνησης του νομού. Γι' αυτό και η κατασκευή του που είναι μακροχρόνια εξαιτίας του υψηλού κόστους συνιστά μόνιμο θέμα συζητήσεων. Το Επιμελητήριο μετέχει με εκπρόσωπό του στις συνεδριάσεις της Λιμενικής Επιτροπής η οποία έχει αναλάβει τη χρηματοδότηση κι επίβλεψη των εργασιών. Παρά το ενδιαφέρον όμως διατυπώνονται διαρκώς επιφυλάξεις και προτείνονται συνεχώς εκπτώσεις στην υλοποίηση των αρχικών σχεδίων κατασκευής, αφού η υλοποίηση του συνόλου των λιμενικών έργων πολλαπλασιάζει το κόστος κατασκευής και κατά συνέπεια τις δανειακές ανάγκες της Λιμενικής Επιτροπής. Η αύξηση των δανειακών αναγκών όμως της Επιτροπής συμπαρασύρει σε αύξηση των φορτοεκφορτωτικών δικαιωμάτων που επιβαρύνουν τους χρήστες εμπόρους -εισαγωγείς και εξαγωγείς-, επειδή το ύψος των δανείων που συνάπτονται από την Επιτροπή προσαρμόζονται στα έσοδα της από τα δικαιώματα φορτοεκφόρτωσης (φορτηγίδες κ.α.)¹⁷².

Το άλλο σημαντικό έργο, η τύχη του οποίου είναι αντιστρόφως ανάλογη του λιμανιού, είναι η κατασκευή σιδηροδρόμου στην εύφορη πεδιάδα –σιτοβολώνα του Ηρακλείου- της Μεσαράς μήκους περίπου 40-50 χιλιομέτρων. Το Δ.Σ. του Επιμελητηρίου εμφανίζεται εξ αρχής προβληματισμένο και διχασμένο αφού η κατασκευή του εν λόγω έργου μοιραία θα συνοδευόταν κι από κατασκευή μεγάλου λιμανιού στα νότια του νομού με πολύ πιθανό τον κίνδυνο παρακμής του λιμανιού της πόλης του Ηρακλείου. Εκφράζονται επίσης έντονες ανησυχίες και φόβοι για το ενδεχόμενο η υλοποίηση του σιδηροδρομικού δικτύου να επιφέρει νέες επιβαρύνσεις σε βάρος του εμπορικού και βιομηχανικού κόσμου. Τα μέλη του Δ.Σ. συγκλίνουν στην άποψη ότι το έργο, εάν και εφόσον υλοποιηθεί, να χρηματοδοτηθεί εξολοκλήρου από το κράτος¹⁷³. Η εξέλιξη της ιδέας κατασκευής με την εκδήλωση ενδιαφέροντος από ξένες εταιρείες ωθεί το Επιμελητήριο στην υποβολή υπομνήματος προς την κυβέρνηση τονίζοντας, αφενός τη σπουδαιότητα του έργου αφού θα εξασφαλίσει τη μεταφορά των παραγομένων, στην μεσσαρίτικη πεδιάδα, προϊόντων και «θα θεραπεύσει αρκετές λαϊκές ανάγκες», αφετέρου το αίτημα να μην επιβαρυνθούν περαιτέρω εξαιτίας της κατασκευής οι ήδη υπερβεβαρυμένοι φορολογικώς πολίτες του νομού¹⁷⁴. Αυτός ακριβώς ο όρος που θέτει το Επιμελητήριο στέλνει τον σιδηρόδρομο στις καλένδες εξαιτίας της κρατικής οικονομικής

¹⁷² Το ζήτημα του λιμανιού απασχολεί το Δ.Σ. σε πολλές συνεδριάσεις βλ. κυρίως τις συνεδριάσεις της 26/11/1931 στο Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^{ov}, 1928-1932 και 16/8/1939 στο Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 5^{ov}, 1936-1939.

¹⁷³ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 2^{ov}, 1926-1928, συνεδρίαση, της 25/6/1926.

¹⁷⁴ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 2^{ov}, 1926-1928, συνεδρίαση, της 30/10/1928.

δυσχέρειας, όπως ενημερώνεται το Επιμελητήριο από το Υπουργείο μέσω του Νομάρχη¹⁷⁵.

Η πρόοδος στην κοινωνική συνείδηση συνδέεται άρρηκτα και με την εκπαίδευση. Γι αυτό και από πολύ νωρίς το Επιμελητήριο εκδηλώνει έμπρακτα το ενδιαφέρον του για τη Δημόσια Εμπορική Σχολή που λειτουργεί στην πόλη, θεσμοθετώντας βραβεία και αμοιβές για τους μαθητές οι οποίοι επιδεικνύουν ιδιαίτερο ζήλο. Το 1927 το Δ.Σ. του Επιμελητηρίου υλοποιεί, κατά πλειοψηφία παλιότερες αποφάσεις του για εκούσια φορολογία επί των μεταφερόμενων, διαμέσου του τελωνείου, εμπορευμάτων και κατάθεση ποσοστού της τάξης του 5% της σχετικής εισπραξης στο όνομα του Σχολικού Ταμείου της Δημόσιας Εμπορικής Σχολής με στόχο την ανέγερση νέου διδακτηρίου. Ο διευθυντής Μεταξάς μάλιστα στη βάση αυτή προτείνει τη διερεύνηση του ενδεχόμενου συγκυριότητας του νεοαναγειρόμενου κτιρίου της Σχολής. Τα πενιχρά, όμως, αποτελέσματα της εκούσιας φορολογίας (έχει αποδώσει μόλις 8 χιλ. δρχ. ενώ ο στόχος ήταν 500 χιλ.) οδηγούν στο ναυάγιο και αυτού του σχεδίου¹⁷⁶.

Η φιλανθρωπία αποτελεί μία ακόμη διάσταση του εμπορικού κόσμου που συσπειρώνεται γύρω από το Επιμελητήριο. Παρότι η κύρια μορφή της είναι η εξατομικευμένη, όπως αυτή εκδηλώνεται με αφορμή συνενυρέσεις για διασκέδαση των επιφανών οικογενειών της πόλης, συνήθως στις παραμονές των μεγάλων εορτών (Χριστούγεννα, Απόκριες, Πάσχα), σημαντική συμβολή έχουν και αστές γυναίκες, που ως επί το πλείστον έβλεπαν στην άσκηση φιλανθρωπίας ένα πεδίο χειραφέτησής τους¹⁷⁷, το Επιμελητήριο ως ο κορυφαίος οικονομικός θεσμός στην πόλη δεν μπορεί ν' απέχει. Εξάλλου όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο πρόεδρος του μετά από αίτημα του Μορφωτικού Συλλόγου Γυναικών Ηρακλείου και του Δημάρχου για ενίσχυση υπέρ του Ασύλου της εγκαταλελειμμένης γερόντισσας το Επιμελητήριο βρίσκεται σε δύσκολη θέση όποτε του ζητούνται ανάλογες εισφορές, «διότι ως εκ του τίτλου του η κοινωνία πάντοτε προσδοκά την αρωγή αυτού, μολονότι δεν φρονεί ότι δια της παρεχόμενης συνδρομής του ουδέ πόρρωθεν συντελεί εις τον δι' ου αυτή

¹⁷⁵ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932, συνεδρίαση, της 9/2/1930.

¹⁷⁶ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 2^ο, 1926-1928, συνεδριάσεις 25/6/1926, 12/12/1927 και 30/10/1928.

¹⁷⁷ Η φιλανθρωπία που ασκείται παραμονές εορτών ή οργανώνεται από συλλόγους και ιδρύματα προβάλλεται ιδιαίτερα από τον τοπικό τύπο μέσω κυρίως των κοσμικών στηλών τους βλ. ενδεικτικά το ρεπορτάζ της ετήσιας εκδήλωσης του Πατριωτικού Ιδρύματος στην περίοδο των Αποκριών στην εφημερίδα Ίδη, 4/3/1937.

Από το 1934 ιδρύονται πολλοί σύλλογοι δεσποινίδων και κυριών με σκοπό την ηθική και υλική ενίσχυση των φιλανθρωπικών οργανώσεων και εν γένει ευαγών ιδρυμάτων της πόλης, όπως ο «Σύλλογος Δεσποινίδων Ηρακλείου». Η ίδρυση των συλλόγων αυτών πυκνώνει και στην επαρχία στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας.

Ο Μορφωτικός Σύλλογος Γυναικών Ηρακλείου συστάθηκε με σκοπό «την ανάπτυξιν των γυναικών όλων των ηλικιών και όλων των κοινωνικών τάξεων, δια διαλέξεων, ιδρύσεως νυκτερινού σχολείου κ.λ.π.» το 1935. «Επειδή όμως τα μέλη του δεν ικανοποιούνταν από το μεμονωμένο αυτό στόχο προχώρησαν και στην υλοποίηση του Ασύλου» βλ. Κρητικά Νέα, 28/7/1938.

Για τους συλλόγους δεσποινίδων και κυριών βλ. Βιβλίο Μητρώου Σωματείων του Πρωτοδικείου Ηρακλείου καταχωρίσεις με αριθμό 248, 254, 301, 326.

Για τη φιλανθρωπία ως πεδίο της γυναικείας χειραφέτησης βλ. Βαρίκα, Ε., Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 1987.

φιλανθρωπικόν σκοπόν προορίζεται, εν τούτοις αδυνατεί και ν' αρνηθεί ταύτην»¹⁷⁸. Η εκδήλωση φιλανθρωπίας διαπνέεται από την ανάγκη ηθικής καταξίωσης και βέβαια, καθολικής αναγνώρισης και αποδοχής της θέσης υπεροχής των μελών του Επιμελητηρίου, όχι μόνο από τους αποδέκτες των φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων αλλά και το σύνολο της πόλης, στο βαθμό που οι δράσεις αυτές τυγχάνουν δημοσιότητας. Παράλληλα όμως το Δ.Σ. αξιώνει να ορίζει το ίδιο τους αποδέκτες της φιλανθρωπικής του δράσης, και το ύψος της εισφοράς γιαυτό και δυσανασχετεί όταν η τελευταία έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα¹⁷⁹. Στην ουσία διεκδικεί τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών εκείνων των οποίων έρχεται αρωγός και άρα την οριοθέτηση της ανημπόριας. Έτσι των φιλανθρωπικών του ευαισθησιών και πρακτικών αποδέκτες είναι οι ηλικιωμένοι, τα εγκαταλελειμμένα παιδιά κ.α. όχι όμως και οι φτωχοί γεγονός που προδίδει, αν μη τι άλλο, την ταύτιση στη συνείδηση των μελών του Δ.Σ. της ανέχειας με την αεργία¹⁸⁰. Η μοναδική περίπτωση που το Επιμελητήριο συναινεί στη διάθεση ποσού για τους φτωχούς είναι η γενναιόδωρη ανταπόκρισή του στην εγκύκλιο Επιτροπής Ηρακλειωτών για την επανέναρξη των Λαϊκών Συσσιτίων που έχουν διακοπεί ελλείψει πόρων. Πρόκειται για την περίοδο του καλοκαιριού του 1936, όταν η τοπική κοινωνία δείχνει να «συνέρχεται», εξαιτίας της καταστολής μετά από μια διετία αναστατώσεων που επιφέρουν οι διεκδικήσεις κυρίως των εργατών της πόλης και αγωνιά για την αποτροπή επανάληψής τους. Το Συμβούλιο μάλιστα εξαίρει αυτή την προσπάθεια «σίτισης των απορότερων συμπολιτών κατά τας, κατά την άγονον περίοδον, ημέρας ανεργίας». Ο πρόεδρος όμως δεν παραλείπει να ανακοινώσει ότι η κυβέρνηση κινείται προς την κατεύθυνση λήψης σχετικών μέτρων κοινωνικής πρόνοιας και κατά συνέπεια «είναι ενδεχόμενον να μην παραστεί ανάγκη ολοσχερούς ή μείζονος του δέοντος συμβολή μας εις τα λαϊκά συσσίτια»¹⁸¹.

Αν κάτι πάντως συνιστά προτεραιότητα για το Επιμελητήριο και ρητορικά τουλάχιστον είναι μόνιμη η έγνοια για τη διασφάλισή της είναι η αξιοπιστία των ηρακλειωτών εμπόρων-μελών του, αφού το εμπόριο είναι ο κατεξοχήν κλάδος από την ποιότητα των υπηρεσιών του οποίου κρίνεται το κύρος και η επιβίωσή του ίδιου του επιμελητηριακού θεσμού. Η αξιοπιστία αυτή εξαρτιέται αποκλειστικά από τις οικονομικές πρακτικές των μελών του και συνιστά το θεμέλιο της επαγγελματικής

¹⁷⁸ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^ο, 1936-1938, συνεδρίαση της 11/2/1938.

¹⁷⁹ Η ανάγκη για φιλανθρωπικές δράσεις προτείνεται ήδη από το 1929. Το Επιμελητήριο όμως δυσανασχετεί με την πρωτοβουλία του Μορφωτικού Συλλόγου Γυναικών για την ίδρυση του Ασύλου Γερόντισσας, αφού δεν φρόντισε να εξασφαλίσει εκ των προτέρων τα έσοδά του ώστε η εισφορά του Επιμελητηρίου ν' αποτελεί ένα μικρό μέρος των πόρων του. Μάλιστα επιφυλάσσεται για την υποχρεωτική εισφορά που λίγα χρόνια μετά επιβάλλει η Νομαρχία προκειμένου να ενισχυθούν τα μαθητικά συσσίτια, ενώ ο πρόεδρος εκφράζει τη θλίψη του, όταν στις αρχές του 1941 στην έκκληση βοήθειας που απεύθυνε η διοίκηση του Δημοτικού Βρεφοκομείου (πρόκειται για το σημαντικότερο «φιλανθρωπικό» ίδρυμα της πόλης), διότι η δεινή οικονομική κατάσταση του Επιμελητηρίου δεν του επιτρέπει να έλθει αρωγός του.
βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932 συνεδρίαση της 27/10/1929, Βιβλίου 5^ο, ό.π., 1936-1939, συνεδρίαση της 11/2/1938 και Βιβλίου 6^ο, ό.π., 1939-1938, συνεδριάσεις στις 24/1/1940 και 30/1/1941.

¹⁸⁰ Βλ. Αλεξίου, Θ., Περιθωριοποίηση και ενσωμάτωση. Η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρχησης, Αθήνα, 2007, σελ. 141 κ.ε..

¹⁸¹ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 30/6/1936.

τους ηθικής αξιολογείται δε από το σύνολο των κανόνων συμπεριφοράς στις οποίες υπόκεινται, αναπτύσσοντας τις εμπορικές τους δραστηριότητες με όλους όσους συναλλάσσονται όπως αγρότες, άλλοι έμποροι, εργάτες, εμπορικοί οίκοι του εξωτερικού, τράπεζες κ.α. Φυσικά στη συνείδηση του εμπορικού κόσμου η αξιοπιστία έναντι των οίκων του εξωτερικού ή των τραπεζών έχει ιδιαίτερη βαρύτητα σε σχέση π.χ. με εκείνη έναντι των αγροτών. Έτσι στο ζήτημα της ανάμιξης της ντόπιας σταφίδας με την εισαγόμενη, φθηνότερα, κορινθιακή και στις καταγγελίες της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών το Δ.Σ. του Επιμελητηρίου όχι μόνον διαφοροποιείται από την πάγια άποψη για το «χρυσάφι» που αποτελεί η σουλτανίνα, αλλά αμφισβητεί την ανωτερότητά της έναντι της κορινθιακής. Επιπρόσθετα εκθειάζεται η εισαγωγή και επεξεργασία στο Ηράκλειο σταφίδας που προέρχεται από άλλες περιοχές, με το επιχείρημα ότι έτσι θα προσφέρεται περισσότερη δουλειά στον εργατικό κόσμο του Ηρακλείου¹⁸².

Το φαινόμενο της ανάμιξης παίρνει νέες διαστάσεις όταν με αφορμή ενδείξεις ανάμιξης ντόπιας με ξένη (περσική) σταφίδα αφενός και την εξαγωγή ποσοτήτων ακατέργαστης σταφίδας για επεξεργασία της στην Τεργέστη αφετέρου, ο Νομάρχης και πρόεδρος της Σταφιδικής Επιτροπής θεωρεί δυσφήμιση για το ηρακλειώτικο προϊόν παρόμοιων πρακτικών και ζητά την τήρηση μαύρης λίστας όπου θα αναγράφονται τα ονόματα των εμπόρων εκείνων που επιδιώκουν την ικανοποίηση των ατομικών τους συμφερόντων σε βάρος του γενικού συμφέροντος¹⁸³. Στη συζήτηση που προκλήθηκε στο Επιμελητήριο μέλη του Δ.Σ. αποφαίνονται ότι η ανάμιξη της σταφίδας έγινε στο εξωτερικό γι' αυτό και αποκρούουν τις προτάσεις της Σταφιδικής Επιτροπής για απαγόρευση εξαγωγής ακατέργαστης σταφίδας όπως και τη σύνταξη μαύρης λίστας εμπόρων. Ο διευθυντής μάλιστα του Επιμελητηρίου αφήνει να εννοηθεί πως οι αναμεμιγμένες ποσότητες σταφίδας δεν εξήχθησαν από την Κρήτη αφού δεν εξάγεται μόνον η κρητική σουλτανίνα ενώ θα ήταν ευχής έργο αν ο γεωργικός κόσμος της υπόλοιπης χώρας αντιλαμβανόταν ότι θα ήταν προς το συμφέρον του η επεξεργασία και της δικής του παραγωγής σταφίδας να γινόταν στην Κρήτη¹⁸⁴. Το φαινόμενο πάντως της ανάμιξης λαμβάνει με το χρόνο τεράστιες διαστάσεις παρότι μεμονωμένοι σταφιδοπαραγωγοί προειδοποιούν πως η ανάμιξη αυτή θα επιφέρει βλάβη στην εμπορία του προϊόντος¹⁸⁵.

Η επαγγελματική ηθική όμως του εμπορικού κόσμου στο Ηράκλειο πλήττεται εξαιτίας της αθέτησης των οικονομικών υποχρεώσεων πολλών εμπόρων της πόλης. Το φαινόμενο αποτελεί μια σταθερά από το 1929 και αποδίδεται στην οικονομική στενότητα¹⁸⁶. Όταν όμως παίρνει τη μορφή χιονοστιβάδας οι ενέργειες του εμπορικού κόσμου κινητοποιούν τη Γενική Διοίκηση Κρήτης, η οποία ζητά από την Εθνική Τράπεζα, όπως διαβεβαιώνει ο διευθυντής του υποκαταστήματος στο Ηράκλειο, να μην ασκεί πιέσεις σε εμπόρους για την τακτοποίηση των οφειλών τους

¹⁸² Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932, συνεδριάσεις στις 2 και 20/12/1929.

¹⁸³ Ανόρθωσις, 31/8/1932.

¹⁸⁴ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 4^ο, 1932-1936, συνεδρίαση της 8/9/1932.

¹⁸⁵ Βλ. ενδεικτικά Κρητικά Νέα, 8/5/1936.

¹⁸⁶ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932, συνεδρίαση της 20/3/1929.

οι οποίες δεν εξυπηρετούνται, εξαιτίας του περιορισμού στην παροχή πιστώσεων από την τράπεζα¹⁸⁷.

Εκεί πάντως που το Επιμελητήριο εμφανίζεται αμείλικτο είναι όταν, προΐουσης της κρίσης, καταφθάνουν επιστολές διαμαρτυρίας οίκων κυρίως του εξωτερικού και ζητούν επιτακτικά την παρέμβασή του για τη ρύθμιση διαφορών τους με εμπόρους της πόλης. Ο πρόεδρος του Δ.Σ. θεωρεί ότι το γεγονός αυτό θίγει την υπόσταση της τοπικής αγοράς και ζητά τη λήψη μέτρων τα οποία θα αποκλείουν την επανάληψη παρόμοιων πρακτικών. Ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς προτείνει την έναρξη καταχώρησης των αθετούντων, τις υποχρεώσεις τους, εμπόρων σε ειδικό μαυροπίνακα που θ' αναρτηθεί στο Επιμελητήριο, όπως άλλωστε ισχύει και σε άλλα κράτη, προκειμένου να επανεύρει η ηρακλειώτικη αγορά τους ρυθμούς της και να επανακτήσει την περιώνυμη παραδοσιακά φερεγγυότητά της, πρόταση όμως που φαίνεται να μην υλοποιήθηκε ποτέ¹⁸⁸.

Το 1939 ξεσπά ένα σκάνδαλο που αφορά την ποιότητα των προμηθειών με τις οποίες εφοδιάζεται, από τους ηρακλειώτες εμπόρους, το 43^ο Σύνταγμα πεζικού που εδρεύει στην πόλη. Στο Δ.Σ. έμποροι καταλογίζουν τις ευθύνες στο 43^ο Σύνταγμα επειδή από τη μία δεν απέκλεισε από τους μειοδοτικούς διαγωνισμούς ασυνεπείς εμπόρους και από την άλλη επιζητεί και επιτυγχάνει τέτοιες τιμές -κατώτερες ακόμη και του κόστους- εξαιτίας των οποίων είναι αδύνατη η παράδοση εμπορευμάτων καλύτερης ποιότητας¹⁸⁹. Όταν όμως η Στρατιωτική υπηρεσία αποκλείει συγκεκριμένο έμπορο και καταθέτει μήνυση εναντίον του για απάτη αφού παρέδωσε τρόφιμα χειρίστης ποιότητας, είναι η ανάρμοστη συμπεριφορά την οποία επέδειξε ο περί ου ο λόγος έμπορος ενώπιον των μελών της επιτροπής διενέργειας του διαγωνισμού προμηθειών που ωθεί το Δ.Σ. του Επιμελητηρίου σε παραπομπή του στο πειθαρχικό του συμβούλιο¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^ο, 1928-1932, συνεδρίαση της 18/10/1929.

¹⁸⁸ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 5^ο, 1936-1939, συνεδρίαση της 11/2/1938.

¹⁸⁹ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 6^ο, 1939-1948, συνεδρίαση της 22/11/1939.

¹⁹⁰ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 6^ο, 1939-1948, συνεδρίαση της 30/5/1940.

Το έθνος, η πολιτική, το αστικό καθεστώς και ο κομμουνισμός.

Αν και η ηγετική ομάδα του Επιμελητηρίου ανήκει πολιτικά στο χώρο των Φιλελεύθερων, καταβάλλεται διαρκώς προσπάθεια το Επιμελητήριο να εμφανίζεται ως ένας υπερκομματικός οργανισμός που δεν εμπλέκεται στις πολιτικές αντιπαραθέσεις του μεσοπολέμου. Στην κατεύθυνση αυτή το εκάστοτε Δ.Σ. του Επιμελητηρίου φροντίζει για τη διατήρηση αγαθών σχέσεων τόσο με την εκάστοτε δημοτική αρχή, η οποία βέβαια είναι φιλελεύθερων πεποιθήσεων όσο και με το σύνολο των βουλευτών του νομού που προέρχονται από τα δύο κυρίαρχα αστικά κόμματα σ' όλη τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου. Εξάλλου δεν είναι λίγα τα αιρετά μέλη του δημοτικού συμβουλίου και του πολιτικού προσωπικού, τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, τα οποία προέρχονται από τους κόλπους του Επιμελητηρίου ή συνδέονται με πρώτου βαθμού συγγένεια με πρωταγωνιστικά πρόσωπα του επιμελητηριακού θεσμού. Η υπερκομματική αυτή διάθεση διευκολύνεται και ταυτόχρονα ενισχύεται από την φανερή πρόθεση του Βενιζέλου το 1928 για σύνθεση των αντιτιθέμενων τάξεων και ιδεολογιών στο εσωτερικό ενός «εθνικού» κόμματος, το οποίο σε συνδυασμό με το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα θα εξασφάλιζε μεγαλύτερη κυβερνητική σταθερότητα¹⁹¹. Η διάθεση αυτή, όμως, φαίνεται να εκπορεύεται σε μεγάλο βαθμό και από έναν ιδιαίτερο ρόλο και προορισμό που φαίνεται να επιφυλάσσει η κυρίαρχη ομάδα στον εαυτό της. Η ταύτισή της με την πρωτοπορία του έθνους, την ηγέτιδα τάξη και κατ' επέκταση με το ίδιο το έθνος είναι διάχυτη στα πρακτικά του Επιμελητηρίου. Εύλογα το Δ.Σ. τοποθετείται υπέρ του εθνικού αγώνα των Κυπρίων, λίγο μετά το ξέσπασμα της οκτωβριανής εξέγερσης στο νησί το 1931 και παρά την ρητή καταδίκη της από τον Ελ. Βενιζέλο¹⁹², ενώ σπεύδει, όποτε υπάρχει αίτημα, να καταθέτει μικρά ή μεγάλα ποσά για την ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων¹⁹³.

¹⁹¹ Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και δικτατορία» στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1929-1940, τόμ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σελ. 94.

¹⁹² Βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 3^ο, 1928-1932, συνεδρίαση της 5-6 και 12/11/1931.

Για την εξέγερση στην Κύπρο και τη στάση του πολιτικού κόσμου της Ελλάδας βλ. Παπαπολυβίου, Π., «Κύπρος 1922-1940, στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 329-331.

¹⁹³ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίων 4^ο, 1932-1936, συνεδρίαση της 5/4/1935.

Το βασικό θέμα της συνεδρίασης είναι η συνδρομή του Επιμελητηρίου για την κατασκευή αεροπλάνου το οποίο «θα φέρει το όνομα της ιδιαίτερας πατρίδος μας του Ηρακλείου» όπως τονίζει ο Πρόεδρος του Δ.Σ. Γιαυτό και χαρακτηρίζει το θέμα «ιερό» και κατά συνέπεια μη επιδεχόμενο συζήτηση.

Το ίδιο γαλαντόμο είναι το Επιμελητήριο και 2 χρόνια μετά όταν διαθέτει ένα σημαντικό ποσό υπέρ της Εθνικής Αεροπορίας. Η διάθεση του ποσού συνοδεύεται και από προεδρικό εγκωμιαστικό λογύδριο για τον Κυβερνήτη Μεταξά και τις Ένοπλες Δυνάμεις. Στην εισήγησή του ο αντιπρόεδρος του Επιμελητηρίου τονίζει ότι όταν «όλοι ευρίσκονται εν συναγερμώ και παρορμώμενοι από την εθνική πρωτοβουλία της κυβερνήσεως δια την ανάπτυξιν των αμυντικών δυνάμεων της χώρας, αμιλλώνται ποιος θα παράσχει γενναιοτέραν συνδρομήν υπέρ της Ελληνικής ταύτης υποθέσεως». Το Ηράκλειο δεν μπορεί ν' απέχει αφού διεκρίθη έκπαλαι δια την προθυμίαν μεθ' ης αντιμετωπίζει τοιαύτης σημασίας εθνικάς επιδιώξεις και παρείχεν εκάστοτε αμέριστον την υλικήν αυτού συμβολήν»

Το Δ.Σ. φαίνεται να αθετεί την υπερκομματική «εθνική» του στράτευση τον Μάρτιο του 1932 όταν, παρά την αντίδραση ορισμένων μελών του να μην εμπλακεί το Επιμελητήριο στα πολιτικά ζητήματα αλλά ν' ακολουθήσει «καιροσκοπική» πολιτική, αποφασίζει, ενόψει της οικονομικής κρίσης και της ανάγκης «η χώρα να κυβερνάται από κυβέρνηση που θα εκπροσωπεί ομοθύμως τη λαϊκή βούληση και συνεπώς θα διασφαλίζει την υποταγή του λαού στα κελεύσματά της», να στηρίξει την βενιζελική πρόταση για συγκρότηση οικουμενικής κυβέρνησης που θα έβγαζε το κόμμα των Φιλελευθέρων και τον Βενιζέλο από τη δύσκολη θέση της λήψης επώδυνων και αντιδημοφιλών αποφάσεων¹⁹⁴. Ο πρόεδρος και η πλειοψηφία παραδέχονται ότι το Επιμελητήριο δεν έχει αρμοδιότητα όμως ασκεί το δικαίωμα να απαιτεί οτιδήποτε θα υπερασπιστεί τόσο τα εθνικά όσο και τα ιδιωτικά συμφέροντα «εφόσον βλέπει κινδυνεύοντα ζωτικότερα συμφέροντα των ταξείων του»¹⁹⁵. Το Επιμελητήριο παραβιάζει την πολιτική της «ουδετερότητας» άλλες δύο φορές με αφορμή το θάνατο πρώτα του Ε. Βενιζέλου, τον Μάρτιο του 1936, στον οποίο επιδαμνεί εγκώμια και τιμές και στη συνέχεια τον Ιανουάριο του 1941 του Μεταξά για τον οποίο επίσης δεν φείδεται κολακευτικών χαρακτηρισμών και επαίνων¹⁹⁶.

Όμως είναι η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και οι εργατικές διεκδικήσεις στη δεκαετία του 1930 που υποχρεώνουν το Επιμελητήριο στην εγκατάλειψη της υπερκομματικής –«απολίτικης» στάσης του, ιδιαίτερα όταν διαπιστώνει πως επικίνδυνες ιδέες εμφιλοχωρούν και στους χώρους των επαγγελματιών-βιοτεχνών. Αφορμή είναι οι απόψεις που εκφράζονται στο Γ' Πανεπαγγελματικό Συνέδριο της Θεσσαλονίκης σε μια περίοδο που επιδεινώνεται το κλίμα μεταξύ των εμπόρων/βιομηχάνων από τη μια πλευρά και των επαγγελματιών/βιοτεχνών από την άλλη. Ο διευθυντής του Επιμελητηρίου Μεταξάς θεωρεί πως οι απόψεις αυτές δεν συμπίπτουν «προς τας γνώμας των εν Κρήτη αντιστοίχων οργανώσεων, διότι αι τελευταίαι ουδέποτε εξεδήλωσαν τάσεις αριστερίζουσας, οίαι αι κατά το ανωτέρω Συνέδριον χαρακτηριστικώς εμφανισθείσαι»¹⁹⁷. Στην ίδια συνεδρίαση τα μέλη του Δ.Σ., παρότι ακολουθούν σε

¹⁹⁴ Για την πρόταση οικουμενικής κυβέρνησης από τον Ε. Βενιζέλο λίγο πριν το χρεοστάσιο βλ. Δαφνής, Γ., Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940, τόμ. Β', Ίκαρος, Αθήνα, 1974, σελ. 118-124.

¹⁹⁵ Βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίο 3ον, 1928-1932, συνεδρίαση της 22/3/1932.

¹⁹⁶ Για το θάνατο του Βενιζέλου το Δ.Σ. συνέρχεται σε έκτακτη συνεδρίαση. Πλέκεται το εγκώμιο του «Εθνάρχη» και «μεγαλύτερου τέκνου της Κρήτης».

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίο 5^{ον}, 1936-1939, συνεδρίαση της 18/3/1936.

Ο Μεταξάς υμνείται από τον φιλελεύθερο πρόεδρο του Επιμελητηρίου Αλ. Γεωργιάδη. Αποκαλείται «χαλύβδινος κυβερνήτης» και «μία των ιστορικότερων μορφών της συγχρόνου Ελλάδος» του οποίου η απώλεια συνιστά «καίριον εθνικόν πλήγμα» ενώ στο ψήφισμα τονίζεται ότι ο εμπορικός και βιομηχανικός κόσμος... συνέτρεξε το αναδημιουργικόν έργον του εκλιπόντος Μεγάλου Ανδρός» και δηλώνει «συντετριμμένος από το αδόκητον μήνυμα του θανάτου του».

βλ. Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίο 6^{ον}, 1939-1948, συνεδρίαση της 30/1/1941.

¹⁹⁷ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίο 3^{ον}, 1928-1932, συνεδρίαση της 3/3/1931.

Ο διευθυντής Μεταξάς, σε πολλές περιπτώσεις, εξαιτίας της καθολικής αναγνώρισης του τεχνοκρατικού πνεύματός του από το σύνολο σχεδόν των μελών του Δ.Σ., με τις προτάσεις και πρωτοβουλίες του απαλλάσσει τα μέλη του από την εμπλοκή τους στο στενό πολιτικό παιχνίδι, αποτελώντας όμως τη γνήσια φωνή και συνείδησή τους διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την πολυπόθητη συνοχή τους.

γενικές γραμμές τη ρητορική του Πρωθυπουργού και του Επιμελητηρίου Αθηνών, είναι αποκαλυπτικά όχι μόνο για τον διαγραφόμενο, πλέον, πολιτικό κίνδυνο -που κατά τη γνώμη πολλών μεταγενέστερων μελετητών της περιόδου είναι μάλλον φανταστικός- αλλά και για την αυτοεικόνα τους. Το Δ.Σ. ασχολείται με την απεργιακή κινητικότητα που εμφανίζεται τον Φεβρουάριο του 1931 στις τάξεις των δημοσίων υπαλλήλων. Η συζήτηση στη συνεδρίαση δεν εξαντλείται στην έκφραση της οικονομικής δυσαρέσκειας των μελών του αλλά εκτείνεται και στη δημοσιοποιηθείσα κυβερνητική πρόθεση για απαγόρευση του δικαιώματος της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων σε συνδυασμό με το δραστικό περιορισμό των συνδικαλιστικών τους δικαιωμάτων. Η προετοιμασία απεργιακής κινητοποίησης σε πανελλαδικό επίπεδο, με αλληλέγγυα τη ΓΣΕΕ και υπό την απειλή πανεργατικής απεργίας, προκαλεί μια πρωτοφανή, σε βιαιότητα, επίθεση του ίδιου του πρωθυπουργού Βενιζέλου, ο οποίος αμφισβητεί διαρρήδην το απεργιακό δικαίωμα στους δημοσίους υπαλλήλους με το επιχείρημα ότι αφού ο εργοδότης αυτών είναι το κράτος η υλοποίηση του δικαιώματος αυτού ταυτίζεται με στασιαστική ενέργεια. Η σφοδρή επίθεση εναντίον των δημοσίων υπαλλήλων μεταφέρεται από τον ίδιο και στη βουλή, όπου απειλώντας με απολύσεις, βλέπει, πίσω από την κινητοποίηση και παρά τις δημόσιες αντιρρήσεις και διαψεύσεις της ΓΣΕΕ, κομμουνιστικό δάκτυλο¹⁹⁸. Το Επιμελητήριο λαμβάνοντας υπόψη ότι ανάλογες «ανατρεπτικά διαθέσεις» εκδηλώνονται από ένα μέρος «αριστεριζόντων δημοσίων υπαλλήλων, τάσσεται παρά το πλευρόν της Κυβερνήσεως, προσφερομένου ολοψύχως να ενισχύσει οιαδήποτε κυβερνητικήν προσπάθειαν αποσκοπούσαν εις την οριστικήν εξουδετέρωσιν πάσης, εν τω μέλλοντι, αναλόγου διαθέσεως εκ μέρους των Δημοσίων υπαλληλικών τάξεων, των αι μισθοδοσΐαι καλύπτονται εκ των υστερημάτων της, δια τοιούτων εκθέσεων μέσων υπονομευομένης, κοινωνίας, ας τ' αποδοτικότερα στοιχεία εκπροσωπεί η οργάνωσις μας»¹⁹⁹.

Ο κομμουνιστικός κίνδυνος απειλεί, σύμφωνα με τη ρητορική των αστών δημοσιολόγων της εποχής, το αστικό καθεστώς, στηρίγματα του οποίου αποτελούν τα «υγιή» στοιχεία της κοινωνίας. Κι επειδή το αστικό καθεστώς ταυτίζεται με τα συγκροτητικά στοιχεία της ελληνικής εθνικής κοινωνίας, είναι ακριβώς αστοί εκείνοι που υπερασπίζονται το Ελληνικό έθνος από την κομμουνιστική απειλή. Εκκινώντας από την προβολή της «καθόλα αντεθνιστικής» και κατά συνέπεια «προδοτικής» θέσης του ΚΚΕ για το Μακεδονικό την δεκαετία του 20²⁰⁰, θεσμοποιείται ο αντικομμουνισμός²⁰¹ και οικοδομείται σταδιακά ο αποκλεισμός και η αποβολή των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα που θα συντελεστεί μεταπολεμικά. Παράλληλα προετοιμάζεται και η εκτροπή από τις ράγες του αστικού κοινοβουλευτισμού με

¹⁹⁸ βλ. Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31), τόμ. γ', σελ. 191-194, Κομμούνα, 1987, Αθήνα.

¹⁹⁹ Πρακτικά Δ.Σ., ό. π., Βιβλίου 3^ο, 1928-1932, συνεδρίαση της 3/3/1931.

²⁰⁰ Για το ΚΚΕ και τη συνθηματολογία του για το Μακεδονικό και Θρακικό βλ. Μαυρογορδάτος, Γ Θ., «Οι εθνικές μειονότητες», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ) Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος. τόμ. Β2, σελ. 30-31, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003.

²⁰¹ Για τη θεσμοποίηση του αντικομμουνισμού βλ. Μαρκέτος, Σ., «Η Ελληνική αριστερά», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ) ό. π., σελ. 142-147 και Αλιβιζάτος, Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.

περιορισμό των ελευθεριών και ψαλίδισμα των δικαιωμάτων που εγγυάται η τυπική αστική δημοκρατία. Κι ενώ στη κατεύθυνση αυτή μετέχει το σύνολο της ελληνικής αστικής τάξης, το ρόλο του δυναμικού πρωταγωνιστή διεκδικεί και κατακτά η βενιζελική φιλελεύθερη μερίδα της²⁰² η οποία εργαλειοποιεί το σύνολο της συντηρητικής ρητορείας του παρελθόντος²⁰³.

²⁰² Ένα από τα πλέον εμβληματικά κείμενα που δημοσιεύθηκαν στον μεσοπολεμικό ηρακλειώτικο τύπο και δη στην εφημερίδα Ανόρθωση του Ανδρέα Ζωγράφου που συνήθως απηχούσε τις απόψεις του Επιμελητηρίου, ιδιαίτερα μάλιστα των δυναμικότερων και ισχυρότερων μελών του, είναι του ηρακλειώτικης καταγωγής συνεργάτη της εφημερίδας και παλιότερα διευθυντή ντόπιου φύλλου, Γεωργίου Λιανουδάκη. Ο συντάκτης μετά τη δολοφονική εισβολή των αστυνομικών αρχών στο Ενωτικό Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης το Φεβρουάριο του 1933 που στοίχισε τη ζωή 7 εργατών και δεκάδων τραυματιών καταλογίζει αναφανδόν την ευθύνη στα θύματα και τους ομοϊδεάτες τους αφού στη σύγκρουση αυτή το κράτος δεν είχε άλλη επιλογή από την κατίσχυση επί αυτών. «Δια λόγους στοιχειώδους αμύνης δεν επιτρέπεται εις το αστικόν κράτος να ανέχεται εις τους κόλπους του ανθρώπους οι οποίοι ομιλούν περί αυτά μετά πρωτοφανούς χυδαιότητος και βίας και οι οποίοι εργάζονται με όλας των τας δυνάμεις για την ανατροπήν του». Κρίνει παραλογοισμό «εις κοινωνίαν της οποίας ως βάσεις συγκροτήσεως χρησιμεύουν η πατρις, η θρησκεία, η οικογένεια και η περιουσία εις την υπεράσπισιν των οποίων είναι αφιερωμένα όλα αι φροντίδαι της, να δύναται ο τυχών να χαρακτηρίζει την πρώτην ως ανοησίαν, τη δεύτερη ως ένα μεγαλο ψεύδος, την τρίτην ως βλακείαν και την τέταρτην ως κλοπήν και ο τυχών αυτός να παραμένει ακαταδίωκτος». Χαρακτηρίζει επιτόλαιους όσους απαντούν ότι το αστικό καθεστώς είναι καθεστώς ελευθερίας που μπορεί ο καθένας να εκφράζει ελεύθερα τις ιδέες του, να κρίνει το καθετί και να υπονομεύει τα θεμέλια του οικοδομήματος που το στεγάζει. Τέτοιες αντιλήψεις αποφαίνεται δεν είναι παρά αποκηρύματα αρρώστου νοοτροπίας, «αφού όλα τα πράγματα στον κόσμο είναι σχετικά... άρα σχετική είναι και η ελευθερία η οποία σταματά όταν η δράση υπερβαίνει την ουσία του (αστικού) καθεστώτος· διαφορετικά καταντά ανομία και μωρία να υπάρχουν νόμοι που προστατεύουν την περιουσία και την οικογένεια». Καταλήγει ότι το αστικό καθεστώς, εάν δεν θέλει ν' αυτοκτονήσει, πρέπει να πράξει το ίδιο με το κομμουνιστικό καθεστώς της Ρωσίας το οποίο δεν ανέχεται και καλά πράττει άλλη ιδεολογία πέραν του μαρξισμού. Όσοι λοιπόν δεν συμμορφώνονται με το αστικό καθεστώς «δεν έχουν θέσιν υπό τον ουρανόν του, και οφείλουν να υπάγουν αλλαχού, όπου κοινοί πόθοι και κοιναί ελπίδαι υπάρχουν».

βλ. Ανόρθωσις, 21/2/1933.

Για τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης βλ. Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36), τόμ. δ', Κομμούνια, Αθήνα, 1994, σελ. 92.

²⁰³ Για τον αντιβενιζελικό συντηρητισμό του μεσοπολέμου βλ. Παπαδημητρίου, Δ., Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, Σαββάλας, Αθήνα, 2006.

Για τις απαρχές και την εξέλιξη του συντηρητισμού όπως συμπυκνώνεται στο σύνθημα Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια βλ. Γαζή, Έ., «Πατρίς, θρησκεία, Οικογένεια- Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930, Πόλις, Αθήνα, 2011.

Την δεκαετία του 1930 προσχωρεί στο συντηρητικό στρατόπεδο υπό το εμβληματικό αυτό σύνθημα το σύνολο σχεδόν του φιλελεύθερου πολιτικού κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Το κίνημα των αγροτών.

Το διεκδικητικό κίνημα των αγροτών κατά τη μεσοπολεμική περίοδο καθορίστηκε από το συνδυασμό των ευρύτερων διεθνών εξελίξεων αφενός και των ελληνικών και βέβαια τοπικών χαρακτηριστικών αφετέρου. Συνελόντι ειπείν επηρεάστηκε από τη γενικευμένη γεωργική κρίση που παρατηρείται μεταξύ των ετών 1929 και 1932 και οφείλεται στη ραγδαία πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων²⁰⁴, την φορολογική πολιτική που ακολουθεί το ελληνικό κράτος στο διάστημα 1926-1928 και βέβαια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αφορούν το νομό Ηρακλείου και σχετίζονται τόσο με το καθεστώς της έγγειας ιδιοκτησίας όσο και με την επιλογή συγκεκριμένων καλλιεργειών. Σε κάθε περίπτωση και το κίνημα των αγροτών του Ηρακλείου είχε τα συγκεκριμένα όρια και τις δυσκολίες που παρατηρούνται σε πολλές άλλες περιοχές κι όχι μόνο στον ελληνικό χώρο. Γενικόλογα και επιγραμματικά για τους αγρότες τα όρια τίθενται από το βραχύβιο χαρακτήρα των διεκδικητικών αγώνων τους, το κατανοητό φόβο που ανέπτυσσαν στο εσωτερικό των λιγότερο ή περισσότερο κλειστών κοινωνιών τους ενώπιον σημαντικών κοινωνικών αλλαγών, φόβος που θεμελιωνόταν στη σχέση τους με τα μέσα παραγωγής και την, αποκρυσταλλωμένη απ' αυτή τη σχέση, ιδεολογία. Ακόμη από την εξάρτησή τους από τους μηχανισμούς της κρατικής εξουσίας μέσω των πελατειακών δικτύων καθώς επίσης και τα εγγενώς διαφοροποιημένα συμφέροντά τους που επιβάλλουν τα γεωφυσικά και κλιματικά χαρακτηριστικά των κατά τόπο και χρόνο παραγόμενων προϊόντων, γεγονός που συνήθως αποκλείει τη γενικότερη σύμπτωση των αιτημάτων και διεκδικήσεών τους, καθώς και τις εσωτερικές ανισότητες που προκύπτουν συνήθως από το μέγεθος της γεωργικής τους εκμετάλλευσης. Όλα αυτά, κατά κοινή ομολογία, επιτείνουν τα όρια και πολλαπλασιάζουν τις δυσκολίες και τα εμπόδια στην ανάπτυξη ενός ισχυρού αγροτικού κινήματος²⁰⁵. Παρότι η άποψη που θεωρεί ως καθοριστικό κριτήριο συγκρότησης του αγροτικού κινήματος την ύπαρξη ενός αγροτικού πολιτικού κόμματος αμφισβητείται²⁰⁶, είναι κοινά αποδεκτό πως το διεκδικητικό κίνημα των Ελλήνων αγροτών δεν έθεσε ως στόχο τη μεταβολή των κοινωνικών σχέσεων. Ακόμα και αν η εμβληματική εξέγερση του Κιλελέρ, που συνιστά σημείο αναφοράς για τους αγώνες των αγροτών, θεωρείται ότι ήταν μάλλον αυθόρμητη και ενστικτώδης παρά η

²⁰⁴ Κωστή, Κ., Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Τα τεκμήρια, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1990, σελ. 44, και Σακελλαρόπουλου, Θ., Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας., Διόνικος, Αθήνα, 2003, σελ. 146-148

²⁰⁵ Μωυσιάδης, Α. (επιμ), Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα έως σήμερα, Νήσος/Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα, 2011, σελ. 12-14.

²⁰⁶ Χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της άποψης αυτής είναι ο Ν. Μουζέλης με το έργο του Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα, 1987.

Για την αμφισβήτηση βλ. Σακελλαρόπουλος, Θ., Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922, Εξάντας, Αθήνα, 1991, σελ. 180-181.

Για το αγροτικό κόμμα βλ. Παναγιωτόπουλος, Δ., Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Όψεις του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα, Πλέθρον/Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2010.

κορύφωση ενός συνειδητού αγώνα μιας τάξης αγροτών²⁰⁷ κρίνεται υπερβολική, οι αγώνες των αγροτών δεν πληρούν βασικές προϋποθέσεις, όπως την εμπλοκή τους σε συγκρουσιακές σχέσεις με σαφώς προσδιορισμένους αντιπάλους, τη σύνδεσή τους με πυκνά τυπικά ή άτυπα δίκτυα και την υιοθέτηση μιας διακριτής συλλογικής ταυτότητας²⁰⁸, προκειμένου να χαρακτηριστούν κίνημα. Περισσότερο έχουμε να κάνουμε με το φαινόμενο της αγροτικής διαμαρτυρίας²⁰⁹ που εμφανίζεται στον ελληνικό αγροτικό χώρο ήδη από τον 19^ο αιώνα²¹⁰.

Η κοινωνική διαμαρτυρία συνιστά μια μη κανονικοποιημένη μορφή επηρεασμού της πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής διαδικασίας μέσω ενός ρεπερτορίου που χρησιμοποιεί καινοτόμες και συχνά ανορθόδοξες και αμφιλεγόμενης νομιμοποίησης μεθόδους πειθούς και καταναγκασμού, προκειμένου να προωθηθούν ή να παρεμποδιστούν αλλαγές στις θεσμοθετημένες σχέσεις εξουσίας²¹¹. Στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο, όπως άλλωστε και σε άλλες περιοχές, το ρεπερτόριο των αγροτών περιλαμβάνει την πραγματοποίηση συλλαλητηρίων, τα οποία ενίοτε είναι ένοπλα, που καταλήγουν σε συγκέντρωση και εκφώνηση ομιλιών στο κέντρο του χωριού και στην επίδοση ψηφίσματος στις τοπικές αρχές. Συχνά όμως το συλλαλητήριο πραγματοποιείται στην πόλη του Ηρακλείου, όπου συρρέουν μαζικά αγρότες από περισσότερες περιοχές. Στις περιπτώσεις αυτές, νεκρώνοντας το σύνολο των αστικών λειτουργιών, επιδιώκεται η επίδειξη δύναμης στις αρχές του νομού. Εκτός από τα συλλαλητήρια το ρεπερτόριο μπορεί να περιλαμβάνει τη συλλογή υπογραφών, την άρνηση πληρωμής φόρων και τις καταλήψεις. Σημαντικό χαρακτηριστικό σχεδόν όλων των μορφών διαμαρτυρίας είναι η χρήση έμμεσων διαύλων επηρεασμού των αρχών. Στην περίοδο αυτή τίθεται σε κίνηση και στο νομό Ηρακλείου μια διαδικασία έμμεσης πειθούς που διαμεσολαβείται από τις εφημερίδες και τους ισχυρούς κοινωνικούς δρώντες (βουλευτές, δήμαρχος, Εργατικό κέντρο, Επιμελητήριο κ.α.). Οι διαμαρτυρίες απευθύνονται σε τοπικούς δρώντες ή κυρίως στην έδρα τοπικών εκπροσώπων εθνικών δρώντων²¹². Χαρακτηριστικό γνώρισμα της διαμαρτυρίας είναι τέλος ο αυτόνομος χαρακτήρας της αφού είναι συνήθης η αδιαφορία ή άλλοτε η αδυναμία συντονισμού της διαμαρτυρίας των αγροτών του νομού με τους αγρότες των άλλων νομών του νησιού και πολύ περισσότερο με τους αγρότες της υπόλοιπης χώρας.

Τα στοιχεία που καθόρισαν τη μορφή της διεκδίκησης και εν γένει της αγροτικής διαμαρτυρίας στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο αφορούσαν κατ' αρχάς την πανελλήνια σταθερά του «ωκεανού» γεωργικών μικροϊδιοκτησιών με ανεπαρκή και πολυτεμαχισμένο κλήρο, γεγονός που ανακύκλωνε τα αρχαϊκά καλλιεργητικά συστήματα και συντηρούσε, μια, ως επί το πλείστον, αγροτική παραγωγή

²⁰⁷ Βλ. Δερτιλής, Γ., Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909), Αθήνα, Εξάντας, 1985, σελ. 136.

²⁰⁸ Porta, D., Diani, M., Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή, Κριτική, Αθήνα, 2010, σελ. 61-64.

²⁰⁹ Σακελλαρόπουλος, Θ., ό. π., σελ. 184-186 όπου η διαφορά μεταξύ κινήματος και διαμαρτυρίας και μια τυπολογία της τελευταίας.

²¹⁰ Βλ. Αρώνη-Τσιχλή, Κ., Αγροτικές Εξεγέρσεις στην παλαιά Ελλάδα 1833-1881, Αθήνα, 1989.

²¹¹ Porta, D., Diani, M., ό. π., σελ. 291.

²¹² Για το ρεπερτόριο της διαμαρτυρίας, τις μορφές, τις λογικές κ.α. βλ. Porta, D.,-Diani, D., ό. π. το 7^ο κεφάλαιο σελ. 287-335.

αυτοκατανάλωσης, απόλυτα προσαρμοσμένη στις ανάγκες του κάθε νοικοκυριού. Η τάση αυτή ενισχύθηκε και παγιώθηκε με τον ερχομό των προσφύγων. Παρότι είναι λανθασμένη η θεώρηση των αγροτών ως μία αδιαφοροποίητη και ομοιογενή μάζα και επιπλέον ότι ακόμη και στην Κρήτη -όπου η παλαιόθεν κυριαρχία της μικρής ιδιοκτησίας έκανε περιττή την συντελεσθείσα από το 1917 αγροτική μεταρρύθμιση- η πλειοψηφία των μικροκαλλιεργητών στέναζε υπό το βάρος των στερήσεων και των κακουχιών, είναι πολύ δύσκολο να υποστηρίξει κανείς πως στην ύπαιθρο τον τόνο έδιναν οι μεγάλες ανισότητες που προέκυπταν από την ανισοκατανομή της γης²¹³. Εξάλλου όπως πλέον είναι παραδεκτό η μικροϊδιοκτησία αποτελούσε το εργαλείο για την επίτευξη πολλαπλών, οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών στόχων της πολιτικής των Φιλελεύθερων που ενισχύθηκε μετά την ήττα του 1922 και την διάψευση των επεκτατικών βλέψεων, υπηρετώντας την αδήριτη ανάγκη για εθνική και οικονομική ανασυγκρότηση μέσω της ενσωμάτωσης της αγροτικής παραγωγής²¹⁴. Την κατεύθυνση αυτή, εξάλλου υπηρετούσε η θεσμοθέτηση τόσο των συνεταιρισμών από το 1914 όσο και των Γεωργικών Επιμελητηρίων που συνολικά στην Κρήτη παρουσιάζουν έντονη δραστηριότητα²¹⁵ μέσω κυρίως των οποίων επιχειρήθηκε ο έλεγχος της συλλογικής δράσης των αγροτών. Άλλωστε αυτοί ακριβώς οι θεσμοί θ' αποτελέσουν την αιχμή για τη διολίσθηση στον κρατικό κορπορατισμό της δεκαετίας του 1930²¹⁶.

Το δεύτερο σημαντικό γνώρισμα της αγροτικής διαμαρτυρίας στο Ηράκλειο είναι ότι αιχμή αυτής συνιστούν οι αμπελοκαλλιεργητές και ιδίως οι σταφιδοπαραγωγοί. Η παραγωγή σουλτανίνας μετά την έλευση των προσφύγων πολλαπλασιάζεται με φρενήρεις ρυθμούς ιδίως στις επαρχίες γύρω από το Ηράκλειο (Τεμένους, Μαλεβιζίου και Πεδιάδος) σε βάρος κυρίως της ελαιοκαλλιέργειας. Το φαινόμενο παρατηρείται ήδη από τη δεκαετία του 1920, προκαλεί, μεταξύ άλλων, την αντίδραση του Εμπορικού Επιμελητηρίου²¹⁷ και συνεχίζεται με αμείωτη ένταση τη δεκαετία του 1930 παρά τις διαρκείς προειδοποιήσεις εξαιτίας της κατάρρευσης

²¹³ Απόψεις για την ανισοκατανομή του κλήρου που δεν εγγυόταν μια ελάχιστη αγοραστική δύναμη ως σημαντική αιτία του κινήματος διαμαρτυρίας των αγροτών στη μεσοπολεμική περίοδο διατυπώνει ο Σεραφείμ Σεφεριάδης στο *Small rural ownership, sub-sistence agriculture, and peasant protest in interwar Greece: The agrarian question recast*, *Journal of Moderne Greek Studies*, Volume 17, 199, p. 277-323.

Πάντως είναι βέβαιο πως η δημιουργία μιας μεγάλης μάζας μικροϊδιοκτητών παραγωγών δεν συνοδεύτηκε κι από την παροχή των αναγκαίων εργαλείων και χρηματοδοτικών μέσων που θα λειτουργούσαν απελευθερωτικά στο μόνιμο άγχος της μικροϊδιοκτητης αγροτικής παραγωγής, γεγονός άλλωστε που δυσκολεύει την υλοποίηση του βασικού στόχου της κοινωνικοοικονομικής ενσωμάτωσης της.

²¹⁴ Βλ. ενδεικτικά τις συμβολές του Σωκράτη Πετμεζά για την «Αγροτική Οικονομία» στην Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος, τόμ. Β₁, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σελ. 189-249 και του Δημήτρη Παναγιωτόπουλου, «Αγροτική Οικονομία Αναπτυξιακές Στρατηγικές στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο» στην Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 τομ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 159-168.

²¹⁵ βλ. Αβδελίδη, Π. Σ., Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, Παπαζήσης, Αθήνα, 1976, κυρίως σελ. 55-73.

²¹⁶ Βλ. Καλογιάννης, Δ. «Συλλογική δράση και πολιτική κινητοποίηση των αγροτών κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου», στο Μωυσιάδης, Α., Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα έως σήμερα, Νήσος, Αθήνα, 2011, σελ. 115-116.

²¹⁷ Ίδω, φύλλο της 31/3/1927.

των τιμών της σταφίδας το 1935²¹⁸ και παρά τα μέτρα για την περιστολή του φαινομένου που πλέον έχουν αρχίσει να λαμβάνονται²¹⁹. Η απόλυτη στροφή προς την εμπορευματική καλλιέργεια της σταφίδας, που σε πολλές περιοχές τείνει να καταστεί μονοκαλλιέργεια, πολλαπλασιάζει τους κινδύνους που, έτσι ή αλλιώς, προέκυπταν εξαιτίας του ευάλωτου χαρακτήρα του εξαγωγικού και μάλλον πολυτελούς αυτού προϊόντος στις διακυμάνσεις της διεθνούς αγοράς²²⁰. Κι αυτό σε μια περίοδο που έχει σημαίνει πλέον η μεταστροφή της σταφιδικής καλλιέργειας στην Πελοπόννησο στην οποία παραδοσιακά η περιοχή αυτή κυριαρχούσε, ούτε βέβαια δικαιολογούσε το μέγεθος της γερμανικής αγοράς στην οποία κυρίως κατευθύνεται η ηρακλειώτικη σουλτανίνα. Επιπρόσθετα η αμπελοκαλλιέργεια γύρω από το Ηράκλειο και το λιμάνι του αναπαρήγαγε και όξυνε τις περιφερειακές αντιθέσεις με αναπόφευκτη συνέπεια τη διχοτόμηση της υπαίθρου σε δύο απόλυτα διακριτές ζώνες: μία εκσυγχρονισμένη, εμπορευματική και ιδιαίτερα δυναμική γύρω από το αστικό κέντρο και μια περιχαρακωμένη στην αυτάρκεια και αυτοκατανάλωση στην ενδοχώρα²²¹.

Η υπόσχεση μεγάλων και σχετικά γρήγορων κερδών από την εμπορευματική καλλιέργεια της σταφίδας ώθησε όχι μόνο τους κατεξοχήν επαγγελματίες αγρότες αλλά και πολλούς άλλους προερχόμενους από διαφορετικούς επαγγελματικούς τομείς να επενδύσουν στην αμπελοκαλλιέργεια. Έτσι πολλοί που αρκούσαν στη στοιχειώδη εκμετάλλευση των πατρογονικών κτημάτων τους για την εξασφάλιση βασικών αγροτικών προϊόντων (π.χ. λάδι) για αυτοκατανάλωση στα πλαίσια ενός νοικοκυριού, πρακτική άλλωστε που επιβιώνει σε μεγάλο βαθμό έως τις μέρες μας, αναλαμβάνουν το ρίσκο της επένδυσης με στόχο πλέον την αγορά²²². Στην κατεύθυνση αυτή

²¹⁸ Ανόρθωσις, της 28/9/1935.

Η εφημερίδα θεωρεί πως πρέπει να καταπολεμηθεί η μανία της καταστροφής των ελαιόδεντρων χάριν της αμπέλου και ζητά την ανάληψη «σταυροφορίας» από το κράτος προς αυτή την κατεύθυνση.

²¹⁹ Ανόρθωσις, της 8/4/1936.

Η εκρίζωση εξακολουθεί, διαπιστώνει η εφημερίδα, παρά το γεγονός ότι σε μικρό χρονικό διάστημα υποβλήθηκαν 351 μηνύσεις ιδίως σε χωριά γύρω από το Ηράκλειο όπως το Καλέσσα, ο Άγιος Μύρωνας, η Τύλισσος, το Κεραμούτσι, το Πετροκέφαλο.

Υπολογίζεται ότι από το 1921 μέχρι το 1936 έχουν πενταπλασιαστεί οι εκτάσεις στις οποίες καλλιεργείται σουλτανίνα η οποία πλέον εκτείνεται και σε ακατάλληλα εδάφη. Ακόμα ότι εκριζώθηκαν 500 χιλιάδες ελαιόδεντρα στις επαρχίες Μαλεβιζίου, Τεμένους και την περιοχή Αγ. Παρασκιές οι οποίες αμπελοφυτεύτηκαν εξαιτίας και της πενιχρής απόδοσης της ελιάς λόγω έλλειψης νερού, λιπασμάτων και ασθενειών.

Ανόρθωσις, της 11/6/1936.

²²⁰ Πολλοί κρούουν το καμπανάκι του κινδύνου εξαιτίας της υπερπαραγωγής της σταφίδας σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση.

βλ. Συνέντευξη του Εμμ. Τσουδερού στην ηρακλειώτικη εφημερίδα Ελευθέρα Σκέψις της 22/8/1935.

²²¹ Το φαινόμενο παρατηρείται σε πολλές περιοχές βλ. Πετμεζάς, Σ., ό.π., σελ.208.

Ο νομός Ηρακλείου παράγει ακόμη δημητριακά (κυρίως στην πεδιάδα της Μεσσαράς) που όμως δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες του και βέβαια ελαιόλαδο το οποίο επειδή υπερκαλύπτει τις ανάγκες των κατοίκων του, εξάγεται ακατέργαστο, κυρίως στην Ιταλία.

βλ. Στατιστικά κ.λ.π.πληροφορία επί παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων από του έτους 1935-1957 και διάσπαρτα στοιχεία που απόκινεται στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου.

²²² Ντόπιος γεωπόνος διαπιστώνει το 1936 πως «δεν έμεινε άνθρωπος στο Ηράκλειο (επαγγελματίας, υπάλληλος, συνταξιούχος, επιστήμων) που να μην φύτεψε σουλτανίνα» και ότι η σουλτανίνα καλλιεργείται πλέον στο Ηράκλειο από πολλούς «όχι ως αυτοκαλλιέργεια αλλά ως επιχείρησις».

ενθαρρύνονται αφού σε γενικές γραμμές και παρά τις αναπόφευκτες διακυμάνσεις της ζήτησης μέχρι το 1934 με εξαίρεση το έτος 1929, η αμπελοκαλλιέργεια απέδιδε, σε κάθε περίπτωση, πολύ περισσότερο από κάθε άλλη γεωργική εκμετάλλευση. Στη διαχρονική υπερχρέωση των Ελλήνων αγροτών είτε μέσω των θεσμικών διαύλων, αρχικά της Εθνικής και στη συνέχεια της Αγροτικής τράπεζας με διαμεσολαβητές και εγγυητές της αποπληρωμής των βραχυχρόνιων δανείων τους πιστωτικούς, ως επί το πλείστον, συνεταιρισμούς, είτε των άτυπων, παραδοσιακά, τοκογλυφικών δικτύων που εξακολουθούν να υφίστανται κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, προστίθεται πλέον και μία ακόμη –ανομοιογενής κι αυτή- κατηγορία οιονεί αγροτών πολλοί εκ των οποίων εκμεταλλεύονται τη συγκυρία ίδρυσης της Κτηματικής Τράπεζας το 1927 από την κυρίαρχη Εθνική μετά από την πιθανή πίεση της αγγλικής Τράπεζας Hambros Bank and Erlangers Ltd η οποία υπήρξε από το 19^ο αιώνα ο τραπεζίτης του Ελληνικού Δημοσίου, συνάπτοντας προνομιακά, για την εποχή, δάνεια²²³. Πολλά από τα κτηματικά αυτά δάνεια συνήφθησαν από αστούς Ηρακλειώτες, ασκούντες κατεξοχήν αστικά επαγγέλματα, που αποφάσισαν να επενδύσουν στην αμπελοκαλλιέργεια και τη σουλτανίνα ειδικότερα.

Στην αποτροπή διαμόρφωσης ενός ρωμαλέου και διεκδικητικού αγροτικού κινήματος συμβάλλει και ο έλεγχος της αγοράς των σημαντικότερων προϊόντων όπως του ελαιολάδου, του σταφυλιού και ιδίως της σταφίδας από μια ολιγομελή ομάδα μεγαλεμπόρων οι οποίοι έχουν δημιουργήσει όλες τις προϋποθέσεις λειτουργίας ενός «ολιγοπωλίου». Ο έλεγχος των τιμών αγοράς της σταφίδας επιτυγχάνεται είτε με τη δημιουργία ενός δικτύου μικρεμπόρων οι οποίοι αγοράζουν για λογαριασμό των μεγαλεμπόρων από τους παραγωγούς συμπιέζοντας σε βαθμό απίστευτο τις τιμές είτε με άλλα τεχνάσματα που ουσιαστικά αποσκοπούν στην ακύρωση του ανταγωνισμού και στον εκβιασμό των παραγωγών²²⁴. Αρωγοί των εμπόρων σπεύδουν τόσο η

Βλ. Ανόρθωσις, της 11/6/1936.

²²³ Για τη Χάμπρο βλ. τη συμβολή της Ο. Χριστοδουλάκη, «Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος» στο Χρ. Χατζηϊωσήφ (επιμ), ό.π. τόμ. Β₁, σελ. 255.

²²⁴ Η συμπολιτευόμενη το 1934 εφημερίδα Ίδη παρότι θεωρεί τα αιτήματα των αμπελοκτημόνων δίκαια κάνει λόγο για «καρτέλ» που εκμεταλλεύεται τους παραγωγούς ελέγχοντας τις τιμές θεωρώντας πως συνιστά το κύριο πρόβλημα στο σταφιδεμπόριο. Ο Σύνδεσμος Εμπορο/βιομηχάνων σταφίδας που ελέγχει το εμπόριο του προϊόντος στο νομό απαρτίζεται στη συντριπτική του πλειοψηφία από στελέχη, βουλευτές ή απλά επώνυμους οι οποίοι είναι γνωστοί για τη στράτευσή τους στο κόμμα των Φιλελευθέρων.

βλ. Ίδη, της 16/6/1934 και 21/6/1934.

Ένα χρόνο μετά η ίδια εφημερίδα κάνει λόγο για τεχνητή σταφιδική κρίση. Ενώ λοιπόν οι έμποροι έχουν κλείσει συμβόλαια με τις περυσινές τιμές, σκοπίμως δεν αγοράζουν προκειμένου να καταρρεύσουν οι τιμές εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη των παραγωγών όπως και την έλλειψη απ' τους τελευταίους της δυνατότητας αποθήκευσης του προϊόντος.

Βλ. Ίδη, της 1/9/1935.

Λίγο αργότερα η Ελευθέρα Σκέψις, που εκπροσωπεί την αριστερή πλευρά των Φιλελευθέρων αποκαλύπτει ότι οι μεγαλέμποροι έχουν δημιουργήσει ένα ιδιότυπο «τραστ» που δίνει τη δυνατότητα στον κάθε μεγαλέμπορο να αγοράζει μια συμπεφωνημένη ημέρα κατά την οποία δεν επιτρέπεται να αγοράζουν οι υπόλοιποι έμποροι αποκλείοντας έτσι το νόμιμο και ζωογόνο ανταγωνισμό.

βλ. Ελευθέρα Σκέψις, της 26/10/1935.

Αγροτική Τράπεζα η οποία κατηγορείται για χειραγώγηση των τιμών όσο και οι προξενικές αρχές στη Σμύρνη οι οποίες συμβάλλουν στην κατακρήμνιση των τιμών μέσω της διασποράς ψευδών πληροφοριών για την εξαιρετική ποιότητα και ποσότητα της, ανταγωνιστικής του Ηρακλείου, σταφίδας της Σμύρνης²²⁵. Οι παραγωγοί σταφίδας εξάλλου δεν έχουν εναλλακτική επιλογή διάθεσης του προϊόντος τους αφού οι έμπορο/βιομήχανοι είναι εκείνοι οι οποίοι εγγυώνται τη μικρή προστιθέμενη αξία του προϊόντος μέσω, αφενός της στοιχειώδους επεξεργασίας που οι ίδιοι κατ' αποκλειστικότητα προσφέρουν, αφετέρου της συσκευασίας και αποστολής του στις αγορές του εξωτερικού και της τεχνογνωσίας τους που οι ίδιοι, αποκλειστικά, κατέχουν. Τα ίδια πάνω-κάτω συμβαίνουν και με τα νωπά σταφύλια, ένα ιδιαίτερα ευπαθές προϊόν, που εξάγεται κυρίως στην Αίγυπτο. Την ευπάθεια αυτή του προϊόντος εκμεταλλεύονται οι έμποροι προκειμένου ν' αγοράζουν σε φθηνές τιμές²²⁶. Κατά καιρούς διατυπώνονται καταγγελίες για την ύπαρξη και λειτουργία παρόμοιου καθεστώτος και για το ελαιόλαδο²²⁷.

Σε άρθρο του δικηγόρος και σταφιδοπαραγωγός κατηγορεί τους εργοστασιάρχες/εξαγωγείς ότι αγοράζουν σε τιμές κάτω από το κόστος παραγωγής. Ζητά τη νομοθέτηση απαγόρευσης πώλησης της σταφίδας από τους παραγωγούς απευθείας στους εξαγωγείς, παρέχοντάς έτσι τη δυνατότητα πώλησής της σε οποιονδήποτε άλλο έμπορο.

Ανόρθωσις, της 8/9/1935.

Η απειλή και κήρυξη ενός ιδιότυπου και πάντοτε προσωρινού λοκ άουτ με την παύση των αγορών από τους εμπόρους είναι ένα ακόμη τέχνασμα που χρησιμοποιείται, ιδίως από τους εμπόρους σταφυλιών, προκειμένου, εκβιάζοντας, να υποχρεώσουν τους παραγωγούς στην αποδοχή των τιμών που τους επιβάλλονται.

βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 23 και 24/7/1935 και Ίδη της 27/7/1935.

²²⁵ Ελευθέρα Σκέψις, της 11/4/1936.

Παρακολουθώντας το ρεπορτάζ γύρω από τη σταφίδα μέρα με τη μέρα εύκολα μπορεί κανείς να συμπεράνει συνέργειες ακόμη και από τις τράπεζες οι οποίες, στην περίοδο της «αζητησίας» του προϊόντος, δεν δίνουν πίστωση στους δεύτερης και τρίτης κατηγορίας ανεξάρτητους (μικρ)εμπόρους οι οποίοι θα μπορούσαν να διατηρήσουν, για μικρό χρονικό διάστημα, ζωντανή την αγορά.

βλ. Ανόρθωσις, της 21/9/1935.

Ακόμη και οι υποτιθέμενες διευκολύνσεις με πρωτοβουλία της Αγροτική Τράπεζας λειτουργούν αρνητικά. Το 1935 αγρότες καταγγέλλουν ότι η απόφαση της Τράπεζας για χορήγηση δανείων επ' ενεχύρω της παραγωγής των σουλτανίνων στο διάστημα που οι έμποροι δεν αγοράζουν και η απόγνωση των αγροτών βρίσκεται στο ζενίθ, έριξε περισσότερο τις τιμές, αποδίδοντας την νέα μείωση στον αντιπερισπασμό των εμπόρων οι οποίοι έχουν συμφέρον να διατηρήσουν τις τιμές σε εξευτελιστικά επίπεδα προκειμένου ν' αποθαρρύνουν τους παραγωγούς να δώσουν επ' ενεχύρω τη σταφίδα τους στην Τράπεζα.

Ανόρθωσις, της 29/9/1935.

²²⁶ Ανόρθωσις, της 21/9/1935.

²²⁷ Στο Γ' Παγκρήτιο Γεωργοσυνεταιριστικό Συνέδριο, οι εργασίες του οποίου έλαβαν χώρα τον Ιούλιο του 1936 στο Ηράκλειο, αποκαλύπτεται ότι οι ελαιοεξαγωγείς του Ηρακλείου, αρκετοί εκ των οποίων ταυτίζονται με τους εξαγωγείς σταφίδας, συγκρότησαν εταιρεία το 1931-32 και αγόρασαν σε χαμηλές τιμές το λάδι από την Αγροτική Τράπεζα η οποία, νωρίτερα, το είχε συγκεντρώσει από τους παραγωγούς.

Ανόρθωσις, της 9/7/1936.

Μάλιστα οι καταγγελίες γίνονται από τον μετέπειτα αντιστασιακό και βουλευτή των Φιλελευθέρων Πετρακογιώργη, ο οποίος καταλογίζει ευθύνες στην ίδια την Αγροτική Τράπεζα ενώ αποκαλύπτει πως στην εταιρεία μετείχαν και ντόπιοι βουλευτές του κόμματος των Φιλελευθέρων.

βλ. Ίδη της 8 και 9/7/1936.

Το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο σε έγγραφό του στον Υφυπουργό Αγορανομίας διαφεύδει τα περί αισχροκέρδειας των εμπόρων σχετικά με το ελαιόλαδο. Θεωρεί μάλιστα πως όλα

Αναμφίβολα οι ποικίλες φορολογικές και άλλες επιβαρύνσεις είναι εκείνες που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο συνέβαλαν στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της μεσοπολεμικής αγροτικής διαμαρτυρίας. Η μείωση της άμεσης έγγειας φορολογίας ήδη από το 19^ο αιώνα που παρατηρεί ο Γ. Δερτιλής επιτρέπει την υπόθεση για μειούμενη φορολογική επιβάρυνση των γεωργών και κτηνοτρόφων παρότι παραμένει αδιευκρίνιστη η επιβάρυνση της αυξανόμενης έμμεσης φορολογίας που πλήττει κυρίως τα χαμηλότερα -άρα και τους περισσότερους αγρότες- κοινωνικά στρώματα²²⁸. Σε κάθε περίπτωση πάντως οι φορολογικές πολιτικές δεν προέρχονται, κατ' ανάγκη, από ένα κράτος που συγκροτείται ως αυθύπαρκτος και ανεξάρτητος μηχανισμός αφού στο πεδίο του διαπραγματεύονται και φυσικά συγκρούονται κοινωνικές δυνάμεις τόσο σε εθνική κλίμακα όσο και στη μικροκλίμακα της περιφέρειας, του νομού, ακόμα και της πόλης. Γι' αυτό άλλωστε οι όποιες αποφάσεις αφορούν την φορολογική πολιτική δεν είναι, εξ' ορισμού, ορθολογικές, ούτε βεβαίως υπαγορεύονται από ένα υπερβατικό και κοινά αποδεκτό σύστημα αξιών που δίδει προτεραιότητα στο δημόσιο συμφέρον έναντι του ιδιωτικού και κομματικού²²⁹. Στις επιβαρύνσεις είναι αναγκαία η συμπερίληψη των δημοτικών φόρων που καταβάλλονται από τους παραγωγούς οι οποίοι υποχρεώνονται στην καταβολή τους στις πύλες της πόλης, επειδή επωμίζονται οι ίδιοι το βάρος της μεταφοράς των προϊόντων τους από τον τόπο παραγωγής. Οι φόροι μεταφοράς είτε από τη χερσαία είτε από τη θαλάσσια οδό αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα έσοδα της τοπικής αυτοδιοίκησης για την άσκηση τοπικής πολιτικής και βέβαια μια έμμεση μεταφορά πόρων από την ύπαιθρο στην πόλη. Οι δυσμενείς, για την αγροτική παραγωγή, συνθήκες, η αφορία, η πτώση τιμών των γεωργικών προϊόντων, επιδεινώνουν τους υλικούς όρους της ζωής των αγροτών και φυσικά εντείνουν την απροθυμία καταβολής των ποικίλων φορολογικών επιβαρύνσεων. Όταν μάλιστα το κράτος μετέρχεται εργαλεία που από τη φύση τους είναι βίαια (κατασχέσεις, πλειστηριασμοί, κ.α.) η οξύτητα της αντίδρασης των αγροτών είναι συνήθως απρόβλεπτη. Γι' αυτό ακριβώς στο κράτος και τα όργανά του προσωποποιούνται στα μάτια του αγροτικού κόσμου τόσο η αιτία της κρίσης όσο η απανθρωπιά και αδιαφορία τους να σπεύσουν αρωγοί των μαστιζόμενων αγροτών και των οικογενειών τους²³⁰.

αυτά δημιουργούν αχαλίνωτη δημαγωγία και απεργάζονται αδικαιολόγητες εχθρότητες μεταξύ των τάξεων. Χωρίς να δίδει απάντηση στις συγκεκριμένες καταγγελίες, θεωρεί πως για όλα ευθύνεται ο κρατικός παρεμβατισμός που έχει επιβαρύνει την εμπορία του λαδιού αφού πλέον αυτό συμπεριλήφθη στα πολυτελή είδη.

Ανόρθωσις της 14/7/1936.

Στο ίδιο Συνέδριο διατυπώνονται καταγγελίες και για την περίοδο της Παγκαλικής δικτατορίας όταν οι έμποροι σφετερίστηκαν ένα μεγάλο ποσό από το Δημόσιο που προοριζόταν για τους παραγωγούς. Κι ενώ καταλογίστηκε με νόμο η επιστροφή του ποσού αυτού στους παραγωγούς από το 1932, οι έμποροι έχουν μέχρι το καλοκαίρι του 1936 ματαιώσει την απόδοσή του στους αγρότες δικαιούχους. βλ. Ίδη της 8 και 9/7/1936.

²²⁸ Πετμεζάς, Σ., Αγροτική Οικονομία, στο Κωστής, Κ. και Πετμεζάς, Σ. (επιμ), Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας του 19^{ου} αιώνα, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ. 134-135.

²²⁹ Δερτιλής, Γ., Ατελέσφοροι ή τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό κράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993, κυρίως σελ. 49-52.

²³⁰ Ανάμεσα στα κυρίαρχα αιτήματα όλων των διαμαρτυριών του κόσμου της ηρακλειώτικης υπαίθρου, βρίσκονται οι φορολογικές ελαφρύνσεις. Το 1928 αποτελούν την αφορμή μιας μάλλον

Είναι βέβαιο ότι στο βαθμό, που τα αγροτικά ζητήματα εξακολουθούν ν' αποτελούν προνομιακό πεδίο σύγκρουσης των πολιτικών δυνάμεων του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, η μεσοπολεμική πολιτική συγκυρία επηρέασε κι αυτή με τη σειρά της, άλλοτε σε μεγαλύτερο κι άλλοτε σε μικρότερο βαθμό την αγροτική διαμαρτυρία. Έτσι η σύγκρουση των δύο αστικών παρατάξεων αφορά και σε αγροτικά ζητήματα που όμως συχνά αποτελούν το προπέτασμα καπνού ευρύτερων στοχεύσεων τόσο πολιτικών όσο και πολιτειακών, αφού ο αγροτικός κόσμος, παρότι βαίνει συρρικνούμενος, εξακολουθεί ν' αποτελεί την μεγαλύτερη εκλογική δεξαμενή, χαρακτηριζόμενος μάλιστα απ' όλα εκείνα τα συστατικά που συγκροτούν τον σκληρό πυρήνα του συντηρητισμού όπως την ιδιοκτησία, ή τον σκεπτικισμό έναντι της αλλαγής²³¹.

Θα ήταν, τέλος, παράλειψη να μην αναφερθεί η συμβολή ποικίλων κέντρων και μηχανισμών θεσμικών και μη που συνέβαλαν είτε στη διόγκωση, είτε στον αποπροσανατολισμό και την εκτόνωση της αγροτικής διαμαρτυρίας. Θεσμικοί μηχανισμοί όπως τα πολιτικά κόμματα που δρουν στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο, το Γεωργικό Επιμελητήριο, η Ένωση Συνεταιρισμών Νομού Ηρακλείου, οι τοπικοί φορείς κρατικής ή άλλης εξουσίας όπως οι νομάρχες, οι δήμαρχοι, αλλά ακόμα και οι εφημερίδες που αποτελούν το μοναδικό δίαυλο ενημέρωσης και άρα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης ή μη θεσμικοί όπως οι πελατειακές σχέσεις αποκρυσταλλώνουν επίσης σε σημαντικό βαθμό τα βασικά χαρακτηριστικά της αγροτικής διαμαρτυρίας.

Με βάση αυτές τις παραδοχές η αγροτική διαμαρτυρία στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο εμφανίζεται σε δύο χρονικούς κύκλους με τελείως διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά. Ο πρώτος κύκλος ανοίγει στις αρχές του 1928 όπου και αναπάντεχα κορυφώνεται και φαίνεται να κλείνει στο τέλος του 1929, ενώ ο δεύτερος αφορά τα έτη 1934-1936. Παρότι ζυμώσεις στον αγροτικό κόσμο είχαν προηγηθεί τόσο μέσω του κινήματος των Παλαιών Πολεμιστών και της διεκδίκησης μοναστηριακών κτημάτων για την αποκατάσταση των ακτημόνων, όσο και εξαιτίας της αγροτικής

κακής χρονιάς αφού η αιτία βρίσκεται στα επακόλουθα της υλοποίησης του διετούς σταθεροποιητικού προγράμματος που υιοθέτησε η οικουμενική κυβέρνηση.

βλ. τις συμβολές των Γ. Μητροφάνη, «Η δημόσια οικονομία. Ανασυγκρότηση και κρίση» και Καλαφάτη, Θ., «Η εξυγίανση της δραχμής. Τα μέτρα για τη «νομισματική σταθεροποίηση»» στην Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 141-158 και 135-140 αντίστοιχα.

Το 1936 η απροθυμία των αγροτών για καταβολή του δημοτικού φόρου μεταφοράς εγχωρίων προϊόντων είναι τόσο ανησυχητική ώστε ο Δήμαρχος Ηρακλείου κρούει το καμπανάκι του κινδύνου για τα συνεχώς μειούμενα δημοτικά έσοδα.

βλ. Ανόρθωσις, της 1/3/1936.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ενώ την ίδια περίοδο οι αγρότες των Χανίων έχουν κάνει σημαία των διεκδικήσεών τους τη μείωση των δημοτικών φόρων υιοθετώντας μεταξύ άλλων, και ακραίες πρακτικές, όπως το εμπάργκο μεταφοράς αγροτικών προϊόντων στην πόλη των Χανίων, δεν αναλαμβάνεται καμία προσπάθεια συντονισμού των ενεργειών του αγροτικού κόσμου των δύο, τουλάχιστον, νομών της Κρήτης.

βλ. Ανόρθωσις, της 18/4/1936, 19/4/1936, 23/5/1936 και 21/6/1936.

²³¹ Για το συντηρητισμό βλ. ενδεικτικά Heywood, A. Πολιτικές ιδεολογίες, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007, ιδίως σελ. 143-166.

Επίσης Ρήγος, Α., Η Β' Ελληνική δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σελ. 149-157.

επιβάρυνσης απόρροια της φορολογικής μεταρρύθμισης του 1927²³², ο μετασχηματισμός μιας αυθόρμητης κίνησης απεγνωσμένων γεωργών σε ένα υπό διαμόρφωση μαζικό αγροτικό κίνημα ήταν κάτι πρωτόγνωρο και συγκλόνισε, όχι μόνο την ύπαιθρο αλλά και, κυρίως, την πόλη του Ηρακλείου. Στις 18 Ιανουαρίου 1928 εκατοντάδες αγρότες από τη Μεσσαρά και το Μυλοπόταμο συγκεντρώθηκαν έξω από την Οικονομική Εφορία Μοιρών. Η αδυναμία πολλών ν' ανταποκριθούν στα εντάλματα πληρωμής φόρων- κυρίως οι καλλιεργητές καπνού- και οι ανέκκλητες αποφάσεις φυλάκισης που προβλέπονταν για όσους αδυνατούσαν ν' ανταπεξέλθουν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις, τους έφερε στις Μοίρες την ημέρα που επρόκειτο να εκδικαστούν οι ενστάσεις αρκετών απ' αυτούς. Στη θέα του πλήθους οι υπάλληλοι της Εφορίας τρομοκρατήθηκαν και ανέβαλαν την εκδίκαση των ενστάσεων γεγονός που εξόργισε τους αγρότες με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να εισβάλλουν στο κτήριο της Οικονομικής Εφορίας και να καταστρέψουν, ρίχνοντας στην πυρά, τα φορολογικά αρχεία. Παρά τα αρνητικά συναισθήματα που προκάλεσε το γεγονός αφού «το κράτος εξήλθε με την υπόληψή του καταρρακωμένη... διότι όπου πολίται θραύουν θύρας και παράθυρα δημοσίων ιδρυμάτων και επιτίθενται κατά των κρατικών αντιπροσώπων και τους αναγκάζουν να πηδούν εκ του παραθύρου δια να σώσουν τουλάχιστον τη ζωή των εκεί κράτος δεν υπάρχει», η αρχική αντίδραση ήταν μάλλον συγκαταβατική αφού «το κράτος δεν έκανε τίποτα για τον αγρότη και τον φορολογούμενο χωρικό. Δεν του εξασφάλισε ασφάλεια, δρόμους, προστασία της περιουσίας του, ούτε τον προστάτευε από την τοκογλυφία...». Μάλιστα από τον τοπικό τύπο καταλογίζονται ευθύνες συλλήβδην στο πολιτικό προσωπικό («βουλευταί, υπουργοί, δικτάτορες και στυλοβάται καθεστώτων και καταστάσεων») διότι ενώ όλοι αυτοί παραδέχονταν δημοσίως τη δεινή κατάσταση του αγροτικού κόσμου, δεν έπρατταν τίποτε, παρά τις υποσχέσεις, για τη θεραπεία των προβλημάτων της υπαίθρου²³³.

Είναι όμως η αναγγελία συλλαλητηρίου των αγροτών της επαρχίας Μελεβιζίου στην πόλη του Ηρακλείου που οδηγεί, αφενός σε μία άνευ προηγουμένου κινδυνολογία για δημαγωγούς και εκμεταλλευτές των γεγονότων στις Μοίρες αφού η υπέρβαση «των ορίων της λογικής και της φρονήσεως» αποδίδεται «εις στιγμιαίαν έξαψιν των φορολογουμένων και ουχί εις αίτια ή διαθέσεις ανατρεπτικής», αφετέρου σε παρεμβάσεις των τοπικών βουλευτών οι οποίοι βεβαιώνουν για την κυβερνητική εντολή αναστολής πληρωμής φόρων, προκειμένου ν' αποτραπεί η διεξαγωγή του συλλαλητηρίου²³⁴. Το μαζικό συλλαλητήριο πραγματοποιήθηκε στις 30 Ιανουαρίου

²³² Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Το συνδικαλιστικό κίνημα στο Νομό Ηρακλείου από το 1929 έως τη δικτατορία τη 4^{ης} Αυγούστου 1936» στο Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ₁, Ηράκλειο, 2005, σελ. 395.

²³³ Ανόρθωσις, της 25/1/1928.

Ο συντάκτης αποφαινεται ότι «Ο λαός πεινά... υποφέρει... λιμοκτονεί. Διατί να παρορώμεν την πικράν αλλά μεγάλην αυτήν αλήθεια; Και διατί να εξανιστάμεθα εναντίον των παρεκτραπέντων; Αντί τούτου δεν θα ήτο προτιμότερον να ανεκαλούσαμεν το κράτος εις την τάξιν; Διότι αυτό κατά πρώτο λόγο παρεξετράπη του προορισμού του και αυτό ελησμόνησε όσας υποχρεώσεις ανέλαβε κατά καιρούς έναντι των φορολογουμένων πολιτών.

²³⁴ Η αμφισβήτηση μάλιστα του πολιτικού συστήματος είναι τέτοια που εκδηλώνεται με απροθυμία των πολιτών για αντικατάσταση των εκλογικών βιβλιαρίων γεγονός που αφήνει χώρο «σε στοιχεία

στην πόλη του Ηρακλείου παρά την ύστατη προσπάθεια να μεταπεισθούν οι διαδηλωτές από το Νομόρχη και τον Διοικητή Χωροφυλακής Ηρακλείου και αφού οι κάτοικοι της περιοχής των Αρχανών πείσθηκαν να αναβάλουν το δικό τους συλλαλητήριο για να μην συμπέσει με εκείνο των Μαλεβιζιωτών. Μετά τις ομιλίες στο κέντρο της πόλης μέρος των διαδηλωτών κατευθύνθηκε στις φυλακές Ηρακλείου όπου κρατούνταν αγρότες για χρέη και δυναμικά πέτυχε την απελευθέρωση κάποιων απ' αυτούς. Στο ψήφισμα που επιδόθηκε και το οποίο υπέστη αλλοιώσεις από διαφορετικές ομάδες γίνεται αναφορά στο σύνολο των προβλημάτων του αγροτικού κόσμου (οικονομικά, φορολογικά, ασφάλεια της υπαίθρου, κατασκευή οδικού δικτύου, κατάργηση των διαπύλιων δημοτικών και δημοσίων τελών κ.α.). Οι διαδηλωτές θέτουν προθεσμία 8 ημερών για την επίλυσή τους «άλλως θέλομεν δι' ένοπλου εξεγέρσεως επιζητήσει την πραγματοποίησιν του παρόντος ψηφίσματος και την τιμωρίαν των υπαιτίων»²³⁵. Την ίδια μέρα πραγματοποιούνται συλλαλητήρια σε

αναρχικά, επικίνδυνα και ξένα προς το ισχύον κοινωνικόν καθεστώς των οποίων ενδεχόμενη εκλογική επικράτησις θα γεννήσει ζητήματα και συμφορά, αφαντάστους εις τον τόπον» σημειώνει εμφατικά η εφημερίδα Ανόρθωσις της 28/1/1928.

²³⁵ Μέλη του ΚΚΕ που είχαν προγραμματισμένη εκδήλωση την ίδια μέρα για να τιμήσουν την επέτειο του θανάτου των Λούξεμπουργκ, Λίμπκνεχτ και Λένιν προσπάθησαν να παίξουν ενεργό ρόλο στο συλλαλητήριο.

Υπάρχουν οι αναμνήσεις δύο εξ αυτών του Στέλιου Παπαδομιχελάκη σημαντικού στελέχους και υποψηφίου βουλευτή του κόμματος στη μεσοπολεμική περίοδο, στο βιβλίο του, Θ' ανθρωπέψει ο άνθρωπος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, με σύντομη αναφορά στα γεγονότα και μια εκτενέστερη του μετέπειτα, ηγετικού στελέχους, σφοδρά όμως αμφισβητούμενου, Δημήτρη Βλαντά, στο Βασανιστική πορεία 1915-1940, Λογοθέτης, Αθήνα, 1980, όπου όπως συνηθίζει στα απομνημονεύματά του προβάλλει ιδιαίτερα την προσωπική του συμμετοχή. Η φιλελεύθερη εφημερίδα Ανόρθωση στο δικό της χρονικό κάνει λόγο για προσπάθεια εκμετάλλευσης του συλλαλητηρίου από «ολιγάριθμους κομμουνίζοντες» οι οποίοι όμως, σημειώνει χαϊρέκακα, απομονώθηκαν και ένας εξ' αυτών ξυλοκοπήθηκε από τους διαδηλωτές.

Βλ. Ανόρθωσις, της 31/1/28.

Η επίδοση του ψηφίσματος έγινε από διακομματική επιτροπή στην οποία μετείχαν τόσο φιλελεύθεροι όσο και λαϊκοί. Η φιλελεύθερη «Ανόρθωση» βεβαίωσε την πολιτική, εθνική και ηθική ποιότητα των συμμετεχόντων στο συλλαλητήριο βεβαιώνοντας ρητά πως αυτοί δεν ήταν «αναρχικοί ή κομμουνίζοντες. Όχι απείθαρχοι πολίται ή ταραχοποιοί. Όχι εκμεταλλευταί των περιστάσεων ή δημοκόποι. Όχι αργόσχολοι ή ανατροπείς. Αλλά (ήταν) γνωστοί φιλελεύθεροι και φιλονόμοι πολίται εξ' εκείνων που έταξαν χιλιάκης το στήθος των υπέρ των εθνικών ιδεωδών, αλλά γνωστοί ιδεολόγοι που πρωταγωνίστησαν πλειστάκις εις τας δεινάς του τόπου περιστάσεις, αλλ' άλλοτε εκπορούντες και νυν δεκατιζόμενοι εκ της ανεχείας και της κρίσεως των οποίων εδημιούργησαν οι παγκαλικοί εξωφρενισμοί και αι κακαί των τελευταίων ετών σοδειαί».

Ανόρθωσις, ό. π.

Αναφορικά με τις αλλοιώσεις στο επιδοθέν ψήφισμα είναι βέβαιη η παραποίηση από την «Ανόρθωση» η οποία έχει προσθέσει ανάμεσα στα οικονομικά και φορολογικά αιτήματα υποτιθέμενη δήλωση των συμμετεχόντων στο συλλαλητήριο ότι τίθενται αντιμέτωποι των κομμουνιστών. Χαρακτηριστικό στοιχείο που επιβεβαιώνει την παραποίηση είναι ότι η δήλωση αυτή δεν εμφανίζεται σε κανένα άλλο από τα ψηφίσματα που κοινοποιήθηκαν στα συλλαλητήρια που ακολούθησαν. Μικρή διαφοροποίηση συγκριτικά με τα υπόλοιπα ψηφίσματα υπάρχει στο σημείο που αφορά το αίτημα περιορισμού των δημόσιων υπαλλήλων. Ουσιαστικά πρόκειται για μια πρώιμη μορφή κοινωνικού αυτοματισμού, εν όψει της προϊούσας συνδικαλιστικής συνειδητοποίησης των δημοσίων υπαλλήλων, που χρησιμοποιεί η κρατική εξουσία αποσκοπώντας στον αποπροσανατολισμό από τη ουσία των προβλημάτων, στοχοποιώντας κοινωνικές ομάδες. Για την αντιπαράθεση του δημοσιουπαλληλικού κινήματος με το κράτος στο Μεσοπόλεμο βλ. Αβδελά, Ε., Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον

δύο ακόμη χωριά του νομού (Άγιος Θωμάς, Μοχός) και ακολουθούν την επόμενη νέα στο Βενεράτο και στη Νεάπολη Λασιθίου, ενώ δύο μέρες μετά πραγματοποιούνται νέα συλλαλητήρια σε χωριά του Λασιθίου που συνορεύουν με το Ηράκλειο. Συγχρόνως ο Νομάρχης απορρίπτει την αίτηση αδείας νέου συλλαλητηρίου στην πόλη του Ηρακλείου από τους αγρότες της περιοχής των Αρχανών. Ο έλεγχος φαίνεται να χάνεται παρά το γεγονός ότι ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Τίτος Γεωργιάδης προσωπικός φίλος του Ε. Βενιζέλου σπεύδει στο Ηράκλειο μαζί με τοπικούς βουλευτές διαβεβαιώνοντας για την αποδοχή από την κυβέρνηση των αγροτικών αιτημάτων, ενώ ο Ε. Βενιζέλος με τηλεγράφημά του κινδυνολογεί για να πετύχει την αποτροπή τέλεσης και νέων συλλαλητηρίων. Κι ενώ τα συλλαλητήρια εξακολουθούν στην ύπαιθρο, η σύσκεψη του Γεωργιάδη με «λαϊκούς αντιπροσώπους» απέτυχε εξαιτίας της δυσπιστίας των τελευταίων στις κυβερνητικές εξαγγελίες και υποσχέσεις. Η ένταση κλιμακώνεται επικίνδυνα τις επόμενες μέρες εν μέσω φημών για ένοπλη αγροτική εισβολή στην πόλη. Στις 6/2/1928 αναχαιτίστηκαν στις παρυφές της πόλης μερικές εκατοντάδες αγρότες- οι οποίοι σχεδίαζαν να πραγματοποιήσουν νέο συλλαλητήριο- από στρατιωτικό απόσπασμα, οι άντρες του οποίου έκαναν χρήση των όπλων τους για εκφοβισμό. Επρόκειτο για αγρότες που προέρχονταν από κοντινά χωριά στα οποία φαίνεται ότι ασκούσαν επιρροή στελέχη του ΚΚΕ όπως ο Σ. Παπαδομιχελάκης. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας γίνεται απόπειρα εισβολής στη Νομαρχία από πολίτες η οποία απετράπη την τελευταία στιγμή. Την έκρυθμη κατάσταση που επικρατεί προσπαθεί να εκμεταλλευτεί ο βουλευτής Λασιθίου Ρούσος Κούνδουρος υπέρ του συγγενή του Ιωσήφ Κούνδουρου ο οποίος το διάστημα αυτό δικαζόταν εξαιτίας της συμμετοχής του στη δικτατορική κυβέρνηση του Πάγκαλου²³⁶.

Η εξακολούθηση όμως συλλαλητηρίων (στην Επισκοπή, στη Νεάπολη όπου μάλιστα αποκηρύσσονται «ως παρεκκλίνοντες» οι βουλευτές κ.α.) προκαλεί νέα σύσκεψη στη Νομαρχία υπό τον Γεωργιάδη. Αυτή τη φορά έχει κληθεί η οικονομική και πολιτική ελίτ της πόλης και με κείμενο που δημοσιεύεται στο σύνολο του τοπικού τύπου προτρέπονται οι αγρότες να μείνουν ήσυχοι αναμένοντας με εμπιστοσύνη την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, διαφορετικά επισείεται ο κίνδυνος της αναρχίας και της αδελφικής σύρραξης που θα στιγμάτιζαν της ιστορία του τόπου²³⁷. Ενώ όμως

δημόσιο τομέα, 1908-1955, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1990,σελ. 84-97.

²³⁶ Η σύγκρουση μαίνεται και στο εσωτερικό του κόμματος των Φιλελευθέρων. Η εφημερίδα «Ανόρθωση» βάλλει κατά της «Νέας Εφημερίδος» φιλελελεύθερη επίσης, που είχε όμως στηρίξει τις επιλογές του Ι. Κούνδουρου κατά τη διάρκεια της Παγκαλικής δικτατορίας και η οποία στήριζε χωρίς επιφυλάξεις τις αγροτικές κινητοποιήσεις.

βλ. τα φύλλα των εφημερίδων ιδιαίτερα το πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου 1928.

²³⁷ Ανόρθωσις, της 7/2/1928.

Το κείμενο υπογράφεται και από ακραίους πολιτευτές και βουλευτές και παράγοντες των Λαϊκών οι οποίοι έχουν αποσυρθεί από την «οικουμενική» κυβέρνηση από τον Αύγουστο του 1927. Υπογράφεται επίσης από τους εκδότες Ζωγράφο και Μαρνελάκη που εξέδιδαν την φιλελεύθερη «Ανόρθωση» και τη Λαϊκή «Ίδη» αλλά και το διευθυντή της «Νέας Εφημερίδας», τον διευθυντή του τοπικού υποκαταστήματος της Εθνικής τράπεζας Αλ. Μαρή, το δήμαρχο, τον πρόεδρο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, τον πρόεδρο του Συνδέσμου Εφέδρων Αξιωματικών, σημαίνοντες εμπόρους, δικηγόρους και γιατρούς της πόλης.

με απανωτά δημοσιεύματα έχουν στοχοποιηθεί οι Παγκαλικοί ως εκείνοι που εκμεταλλεύονται τις αγροτικές κινητοποιήσεις (μεταξύ των άλλων έχει ανασυρθεί στην επιφάνεια και το «αυτονομίστικο» παρελθόν του Ι. Κουνδούρου), ο Γεωργιάδης σε σύσκεψη με τους διευθυντές τραπεζών ζητά τη χαλάρωση των πιστικών μέτρων έναντι των αγροτών πελατών τους μέχρις ότου η Εθνική Τράπεζα ν' αρχίσει τη χορήγηση κτηματικών και γεωργικών δανείων. Ταυτόχρονα ο τοπικός φιλελεύθερος τύπος προσπαθεί να διασκεδάσει τις ανησυχίες για διασάλευση της τάξης κάνοντας λόγο για ευφορία μετά τις εξαγγελίες για τους αγρότες από την ανασχηματισμένη κυβέρνηση συνεργασίας του Ζαΐμη στην οποία μετέχει και ο ντόπιος βουλευτής Γ. Μαρής ως υπουργός Εσωτερικών, γεγονός που αποτελεί μια ακόμη εγγύηση για την τήρηση των κυβερνητικών υποσχέσεων. Στις 13 Φεβρουαρίου οργανώνεται νέο μαζικό συλλαλητήριο στον Άγιο Μύρωνα Μαλεβιζίου όπου πρωταγωνιστούν τα ίδια ηγετικά πρόσωπα με εκείνα του συλλαλητηρίου της 30/1 με την προσθήκη, αυτή τη φορά, του στελέχους του ΚΚΕ, Παπαδομιχελάκη. Στο ψήφισμα που κοινοποιήθηκε στο τύπο κρίνονται ανεπαρκείς οι υποσχέσεις του υπουργού Μαρής, αξιώνεται η αντικατάσταση του Γενικού Διοικητή Κρήτης, Γεωργιάδη, του Νομάρχη, του Νομομηχανικού και του Οικονομικού Εφόρου Ηρακλείου και αποκηρύσσεται η συνελθούσα επιτροπή υπό τον Γεωργιάδη στη Νομαρχία Ηρακλείου²³⁸. Το συλλαλητήριο αυτό κλείνει τον κύκλο ενός ταραγμένου μήνα που συγκλόνισε όχι μόνο το Νομό Ηρακλείου αλλά ολόκληρη την Κρήτη αφού χρειάστηκε να ρίξει όλο του το πολιτικό βάρος ο Ελ. Βενιζέλος προκειμένου να ματαιωθούν τα συλλαλητήρια που είχαν προγραμματιστεί και στα Χανιά²³⁹. Η παραίτηση Γεωργιάδη, η αντικατάστασή του από τον στρατηγό, επίσης ηρακλειώτικης καταγωγής, Κατεχάκη και ο πολλαπλασιασμός μιας κινδυνολογούσας αρθρογραφίας (πλάι στον κίνδυνο νεκρανάστασης των παγκαλικών, επισείεται η απειλή νέκρωσης της οικονομικής ζωής, επιστρατεύονται σύλλογοι, κοινότητες, προσωπικότητες και δεκάδες πολίτες που αποδοκιμάζουν τις έκνομες ενέργειες, γίνεται επίκληση στο τοπικιστικό συναίσθημα για την αποτροπή δυσφήμισης της Κρήτης στην ηπειρωτική Ελλάδα, και υπερτονίζεται η απουσία εναλλακτικής πλην της κυβερνητικής λύσης όπως και η ματαιότητα των εκλογών)²⁴⁰ σε συνδυασμό με απολογητικά σημειώματα των βουλευτών του νομού οι οποίοι κατηγορήθηκαν για αδιαφορία και ανικανότητα καθώς και την ψήφιση από την κυβέρνηση ενός νέου νόμου που έθετε σοβαρότατους περιορισμούς στον τρόπο άσκησης του δικαιώματος του συνέρχεσθαι²⁴¹ αποδεικνύουν, αν μη τι άλλο, την έκταση και ένταση της αγροτικής κινητοποίησης στο Ηράκλειο αυτούς τους πρώτους μήνες του 1928. Οι αγροτικές κινητοποιήσεις που ακολουθούν στο τέλος του 1929 σηματοδοτούν τόσο το τέλος του πρώτου όσο και την απαρχή ενός νέου κύκλου αφού πλέον έχουν τελειώσ διαφορετικά

²³⁸ Ανόρθωσις, της 14/2/1928.

²³⁹ Ανόρθωσις, της 9/2/1928.

²⁴⁰ Ανόρθωσις, φύλλα της 15,16,17,18,19,20/2/1928.

Μάλιστα υπήρξαν και συλλήψεις ατόμων που κατηγορούνται ότι προετοίμαζαν ένοπλη εξέγερση σε γειτονικό χωριό με στόχο την κατάληψη της πόλης του Ηρακλείου.

Η φιλελεύθερη «Ανόρθωση» στις 22/2/1928 θεωρεί ηθικούς αυτουργούς τη «Νέα Εφημερίδα» και τους Κουνδουρικούς/Παγκαλικούς.

²⁴¹ Ανόρθωσις, της 8/3/1928.

χαρακτηριστικά. Πλέον αφορούν κυρίως συγκεκριμένη ομάδα παραγωγών (σταφιδοκαλλιεργητές) και τα αιτήματά τους είναι «συντεχνιακά», περισσότερο οικονομικά, και σχεδόν καθόλου πολιτικά. Τα συλλαλητήρια πραγματοποιούνται στα σταφιδοχώρια Άγιο Μύρωνα, Καλέσσα και Κρουσώνα με τη συμμετοχή σταφιδοπαραγωγών και άλλων χωριών της επαρχίας Μαλεβιζίου και βασικά αιτήματα είναι η διευθέτηση των γεωργικών δανείων, η έναρξη λειτουργίας της Αγροτικής Τράπεζας και η μείωση των φόρων επί της σταφίδας, του κρασιού και του λαδιού²⁴². Αναμφισβήτητα ήταν η κακή σοδειά της χρονιάς εξαιτίας της καταστροφής μεγάλου μέρους αυτής από τις βροχοπτώσεις του Σεπτεμβρίου που συνέβαλε σημαντικά στην όξυνση των προβλημάτων της υπαίθρου και στη, χειμερινή αυτή τη φορά, αγροτική έκρηξη.

Το 1934 έτος που αναφέρονται τα προβλήματα που σχετίζονται με τη σταφίδα (υπερπαραγωγή και μονοπωλιακή αγορά από μια ομάδα εμπόρων /βιομηχάνων) το πολιτικό σκηνικό έχει μεταβληθεί. Η κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος δεν είναι ευπρόσδεκτη από το συντριπτικά φιλελεύθερο πλειοψηφούν εκλογικό σώμα του νομού με συνέπεια τα αγροτικά ζητήματα να εντάσσονται στο πεδίο αντιπαράθεσης των δύο κομμάτων και μάλιστα σε ένα ιδιαίτερα οξυμένο κλίμα μετά το αποτυχημένο πλασθητικό κίνημα του Μαρτίου 1933. Το κυρίαρχο αίτημα των σταφιδοκαλλιεργητών είναι η δημιουργία μιας σταφιδικής εταιρείας που θα αγοράζει σε καλύτερες τιμές από τους παραγωγούς απ' ό,τι τα «τραστ» των εμπόρων/βιομηχάνων. Στην κατεύθυνση αυτή συγκροτήθηκε το καλοκαίρι του 1934 ο Σύλλογος Αμπελοκτημόνων φιλοδοξώντας να συγκεντρώσει στις τάξεις του το σύνολο των παραγωγών για την προώθηση μιας σειράς αιτημάτων με πρόεδρο έναν μεγαλοαμπελοκτήμονα προερχόμενο από παλιό πολιτικό σόι και μετριοπαθή λαϊκό, τον Αριστείδη Μιχελιδάκη. Η κυβερνητική κωλυσιεργία στην απαίτηση των παραγωγών για επίλυση των προβλημάτων τους εξώθησε σε 4 συλλαλητήρια που πραγματοποιήθηκαν στις 27 Μαΐου 1934 ταυτόχρονα σε 4 σημαντικά σταφιδοχώρια, ενώ ο υπουργικός εμπαιγμός, όπως θεωρήθηκε η συνεχής αναβολή άφιξης του υπουργού Γεωργίας στο Ηράκλειο, όπως ο ίδιος είχε υποσχεθεί, σε συνδυασμό με την αναβολή έγκρισης για μια ακόμη φορά του καταστατικού της Ανωνύμου Κρητικής Εταιρίας Σουλτανοπαραγωγών με τον ορατό πλέον κίνδυνο ματαίωσης της ίδρυσής της, εξώθησε στην αναγγελία συλλαλητηρίου στην πόλη του Ηρακλείου. Το συλλαλητήριο προπαγανδίστηκε φανατικά τόσο από τον βενιζελικό τύπο προσδοκώντας στη κυβερνητική φθορά των Λαϊκών εξαιτίας της «ανύπαρκτης», όπως ισχυριζόταν, αγροτικής πολιτικής τους, όσο και από τον προσκείμενο στην κυβέρνηση τύπο ο οποίος όμως εστίασε κυρίως στα ζητήματα της υπερπαραγωγής της σταφίδας, και του «μυστικού συνεταιρισμού» μεταξύ των μεγάλων σταφιδεμπόρων που λυμάνονταν τους σταφιδοπαραγωγούς και οι οποίοι ήταν γνωστοί βενιζελικοί²⁴³. Το συλλαλητήριο πραγματοποιήθηκε στις 17/6, ήταν ογκωδέστατο και μαχητικό, η δε πλειοψηφία των αγροτών κρατούσε υψωμένες μαύρες σημαίες και σε μεγάλο βαθμό καταφερόταν κατά των Χανιωτών αφού η

²⁴² Βλ. Ίδη, της 10/12/1927 και Ανόρθωσις, της 11, 12/12/1929.

²⁴³ Ανόρθωσις, της 10,13,14,15,16,17/6/1934 και Ίδη, της 15,16,17,21/6/1934.

κυβέρνηση είχε υπερφορολογήσει τους αγρότες, εξαιτίας της μεγαλύτερης παραγωγής του νομού Ηρακλείου, προκειμένου να δημιουργηθεί Οργανισμός Οινοποιών Κρήτης στα Χανιά. Βασικά αιτήματα όπως αποτυπώθηκαν στην προκήρυξη της Οργανωτικής Επιτροπής του «Παλλαϊκού συλλαλητηρίου» εκτός από την άμεση έγκριση της σταφιδικής εταιρείας και την τροποποίηση του νόμου περί Οργανισμού Οινοποιείων Κρήτης, ήταν η κατάργηση του παρακρατήματος επί της σταφίδας και του κρασιού, η απόσταξη των βεβλαμμένων οίνων του νομού και η εξακολούθηση της εξαγωγής σταφυλιών στην Αίγυπτο από την Εταιρεία της Αγροτικής Τράπεζας αφού με την απόσυρσή της η εμπορία τους περνούσε αποκλειστικά στα χέρια των ιδιωτών εμπόρων²⁴⁴.

Η επιδείνωση των όρων διάθεσης της σταφίδας τον επόμενο χρόνο, αφενός φέρνει απόγνωση στις τάξεις των παραγωγών, αφετέρου αναδεικνύει το πρόβλημα της εισβολής στο χώρο της σταφιδοκαλλιέργειας πληθώρας άλλων επαγγελματιών. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός του μαρασμού, μετά την αρχική ανάπτυξη, του Συλλόγου των αμπελουργών, αφού από τις χιλιάδες παραγωγούς ελάχιστοι καταβάλλουν κι αυτή ακόμη την πενιχρή τους συνδρομή²⁴⁵. Η απόγνωση σιγά-σιγά γίνεται οργή εξαιτίας των εξευτελιστικών τιμών που προσφέρουν οι έμποροι, γι' αυτό σημειώνονται κινήσεις από την πλευρά των σταφιδοπαραγωγών που καταλήγουν σε ευρεία σύσκεψη και την επίδοση υπομνήματος στο Νομόρχη ζητώντας, μεταξύ των άλλων, τετράμηνη αναστολή κάθε απαίτησης κατά των σταφιδοπαραγωγών, την πώληση σταφίδων με ανταλλαγή προϊόντων με κυβερνητική φροντίδα ή την αγορά από το κράτος σε τιμή κόστους της σταφίδας δεύτερης ποιότητας, την ελάττωση του εξαγωγικού φόρου και την κατάργηση της δημοτικής φορολογίας όπως και την απόσταξη σταφίδας τρίτης ποιότητας σε άμβυκες μικρής χωρητικότητας. Στην ίδια σύσκεψη καυτηριάζεται η στάση του Γεωργικού Επιμελητηρίου και θεωρείται ύποπτο το όψιμο ενδιαφέρον του καθώς και η απόπειρα μεσολάβησης κομματικών παραγόντων που προστατεύουν την κυβέρνηση επειδή όπως καταγγέλλεται στοχεύουν στον εκφυλισμό του αγώνα των αγροτών²⁴⁶.

Ενώπιον της κατάστασης αυτής και με νωπή ακόμη την αιματηρή καταστολή της απεργίας των σταφιδεργατών στις αρχές Αυγούστου καθώς και την εξίσου αιματηρή εξέγερση των σταφιδοπαραγωγών στην Πύλο²⁴⁷, τις απαραίτητες ανάσες,

²⁴⁴ Ανόρθωσις, και Ίδη της 19/6/1934.

²⁴⁵ Ο ίδιος ο Μιχελιδάκης πρόεδρος του συλλόγου υπολογίζει σε 5000 τους σταφιδοπαραγωγούς στο νομό εκ των οποίων μόλις 164 προθυμοποιήθηκαν να καταβάλουν την εισφορά τους που ανερχόταν σε 60 δραχμές ήτοι 6 περίπου οκάδες σταφίδας σε τιμές 1935, 4 σε τιμές 1934.

Ελευθέρα Σκέψις, της 27/10/1935.

²⁴⁶ Ελευθέρα Σκέψις, της 13/9/1935.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πόλη βρίσκεται σε αναβρασμό εξαιτίας της συγκέντρωσης χιλιάδων πολιτών δημοκρατικών φρονημάτων εν όψει του δημοψηφίσματος, παρότι αυτό δεν έχει επίσημα ανακοινωθεί, ενώ στις τάξεις των αγροτών υπάρχει οργή αφού οι δανειστές, όπως καταγγέλλουν παραγωγοί της περιοχής Βουτών που βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα από το Ηράκλειο, πιέζουν τους παραγωγούς ενώ δικηγόροι επισκέπτονται χωριά προκειμένου να προχωρήσουν σε πλειστηριασμό αγροτικών περιουσιών.

βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 11/9/1935.

²⁴⁷ Καραμπάτσος, Η., Η σταφιδική εξέγερση του 1935. Ο ατέρμονος «μεσοπόλεμος» της αγροτιάς, Σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα, 2015.

μέχρι οι έμποροι ν' αγοράσουν σε ανεκτές τιμές, δίδει η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Ηρακλείου η οποία προθυμοποιείται να συνδράμει με μικροδάνεια τους μικροπαραγωγούς σταφίδας στους οποίους οι τράπεζες έχουν πάψει να χορηγούν πιστώσεις²⁴⁸.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1935 έχει προκύψει και το ζήτημα με τα κτηματικά δάνεια Hambros²⁴⁹. Οι «Χαμπρόπληκτοι» στο Ηράκλειο υπολογίζονταν σε 4000 περίπου άτομα και το ποσό που έχουν δανειστεί στα 230 εκατομμύρια δρχ.²⁵⁰. Στις 18 Ιουλίου πραγματοποιείται συγκέντρωση όπου παρευρίσκονται αντιπρόσωποι γεωργικών οργανώσεων, χρεωμένοι αγρότες και περισσότεροι από 100 χρεωμένοι κτηματίες. Συντάσσονται τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας προς την κυβέρνηση και τις αθηναϊκές εφημερίδες και ανατίθεται στο Γεωργικό Επιμελητήριο η παρακολούθηση του ζητήματος αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες συνεννόησης με τους απανταχού στην Ελλάδα οφειλέτες Χάμπρο²⁵¹. Τον Μάρτιο του 1936 συγκροτείται στο Ηράκλειο Σύλλογος των οφειλετών Χάμπρο με πρόεδρο το δικηγόρο Ηρ. Κοσμαδάκη και γραμματέα το δημοσιογράφο Θρ. Σταυράκη²⁵². Οργανώνεται συλλαλητήριο στις 19 Απριλίου όπου μετέχουν χρεωμένοι αγρότες και επαγγελματίες. Παρευρίσκονται και χαιρετούν ο Δήμαρχος Γεωργιάδης και βουλευτές απ' όλο τον πολιτικό κόσμο²⁵³. Μια νέα σύσκεψη των οφειλετών της Κτηματικής πραγματοποιείται τον Ιούνιο στην οποία παρευρίσκονται οι αρχές του τόπου, ο Γενικός Διοικητής Κρήτης και δεκάδες μεγαλοκτηματίες. Προκειμένου να συντονίσουν τις ενέργειές τους με τους οφειλέτες από την υπόλοιπη χώρα προχωρούν στην εκλογή επιτροπής για να μεταβεί στην Αθήνα προκειμένου να κάμψει τις αντιρρήσεις και αντενέργειες των τραπεζιτών και των ελληνικών ομολογιούχων²⁵⁴. Την περίοδο όμως αυτή το συνολικότερο κοινωνικοπολιτικό κλίμα τείνει να καταστεί εκρηκτικό και ελάχιστα πείθει η προσπάθεια μερίδας του τύπου να ταυτίσει το αγροτικό και εν γένει, κοινωνικό ζήτημα αποκλειστικά με το πρόβλημα των «Χαμπρόπληκτων».

²⁴⁸ Ανόρθωσις, της 24/9/1935.

²⁴⁹ Η υπόθεση των «Χαμπρόπληκτων» ξεκινά το 1927 όταν το κράτος επιχείρησε να πετύχει τη σταθεροποίηση της δραχμής και παράλληλα να ενισχύσει την εθνική παραγωγή. Η επίτευξη των δύο αυτών στόχων προϋπέθετε τον δανεισμό του σε ξένο συνάλλαγμα. Για το λόγο αυτό ιδρύθηκε η Εθνική Κτηματική Τράπεζα η οποία με την εγγύηση του κράτους συνήψε δάνειο σε λίρες Αγγλίας από την Hambros. Το ποσό αυτό χορηγήθηκε υπό τον τύπο ενυπόθηκων δανείων σε διάφορους ιδιώτες και νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Οι δανειζόμενοι ήταν εξασφαλισμένοι χάρις στη σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής με την αγγλική λίρα (1 λίρα=375δρχ.). Μετά το ξέσπασμα όμως, της οικονομικής κρίσης, τη νομισματική αστάθεια και την άρση της χρυσής βάσης της δραχμής που ακολούθησαν, η λίρα ανατιμήθηκε και η Ελληνική Κυβέρνηση, από τη μία για να προστατεύσει τους οφειλέτες και από την άλλη για να ικανοποιήσει την πιστώτρια τράπεζα, όρισε την τιμή της λίρας στη συμβατική τιμή των 425 δρχ. Ο νέος αναγκαστικός νόμος που ψηφίστηκε από την κυβέρνηση των Λαϊκών όριζε ότι η εξόφληση θα γίνεται πλέον στην εκάστοτε τιμή της λίρας δηλαδή θα εξαρτάται από τις συναλλαγματικές διακυμάνσεις. Ήδη τον Ιούλιο του 1935 η τιμή της λίρας είχε ανέλθει στις 535 δρχ.

Βλ. ενδεικτικά Ανόρθωσις, της 17, 20/7/1935.

²⁵⁰ Ανόρθωσις, της 15/3/1936.

²⁵¹ Ανόρθωσις, της 18/7/1935 και Ελευθέρα Σκέψις, της 20/7/1935.

²⁵² Ελευθέρα Σκέψις, της 15/3/1936.

²⁵³ Ανόρθωσις, της 21/4/1936.

²⁵⁴ Ανόρθωσις, της 30/5/1936 και 2/6/1936.

Η μετατροπή του φύλλου της «Ελευθέρας Σκέψεως» μετά την ανάληψη της διεύθυνσής της από το Μιχ. Τζενάκη σε «όργανον των επαγγελματικών και εργαζόμενων τάξεων» προσφέρει βήμα και φωνή, μεταξύ των άλλων και στους αγρότες²⁵⁵. Τίθεται πλέον επιτακτικά το ζήτημα της ενότητας του αγροτικού κόσμου με εξαίρεση τους μεγάλους κτηματίες οι οποίοι «έχουν για ορμητήριό τους την πόλιν και για κέντρο εκμεταλλεύσεώς των την ύπαιθρον και οι οποίοι δεν έχουν άλλην σχέσιν με τον αγρότη παρά ότι εκμεταλλεύονται τη γη που του ανήκει»²⁵⁶. Υπάρχει πλέον ευθεία αμφισβήτηση θεσμικών οργάνων όπως το Γεωργικό Επιμελητήριο διότι ελέγχεται από την εκάστοτε κυβέρνηση, και ενώ χρηματοδοτείται από τις αγροτικές εισφορές επικρίνεται επειδή μένει άπρακτο μπροστά στα μεγάλα αγροτικά προβλήματα²⁵⁷. Η ανάγκη αφύπνισης και οργάνωσης των αγροτών αποτελεί κοινό τόπο στον τύπο, ενώ διατυπώνονται όλο και συχνότερα απόψεις που θέτουν επιτακτικά την ανάγκη ξεχωριστής πολιτικής οργάνωσης των αγροτών μέσω ενός καθαρόαιμου αγροτικού κόμματος²⁵⁸. Αμφιβολίες εκφράζονται επίσης και για την υπό ίδρυση Ένωση Σταφιδοπαραγωγών η οποία φιλοδοξεί να εμπορευτεί το προϊόν στις αγορές του εξωτερικού προσφέροντας καλύτερες τιμές στον παραγωγό. Διατυπώνεται η άποψη ότι το κεφάλαιό της των 5 εκατομμυρίων δραχμών είναι ανεπαρκές για να συναγωνιστεί τους μεγαλοεξαγωγείς οι οποίοι διαθέτουν, όχι μόνο μεγαλύτερα κεφάλαια, αλλά και την ως εκ των ων ουκ άνευ τεχνογνωσία της αγοράς του εξωτερικού κι ακόμα αναγνωρισμένη φήμα με δίκτυο από πελάτες και ανταποκριτές με τραπεζική υποστήριξη. Επισημαίνεται επιπλέον πως στην κατανομή των 5000 μετοχών προς 1000 δρχ. η κάθε μία, αποκλείστηκαν οι μεσαίοι και πτωχότεροι παραγωγοί αφού τις μετοχές μοιράστηκαν η Αγροτική Τράπεζα και ελάχιστοι μεγαλοκτηματίες του Ηρακλείου και τέλος προβλέπεται ότι διαθέτοντας οι παραγωγοί τη σοδειά τους στην Ένωση θα πληρώνονται όπως θα πληρώνονταν και από την Εξαγωγική Ένωση των εμπορών/βιομηχάνων.

Όμως η σαφής προσπάθεια ελέγχου της αγροτικής διαμαρτυρίας δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Ο απόηχος των αγροτικών συλλαλητηρίων στην υπόλοιπη Ελλάδα (Θήβα, Μεσσηνία), ενώ η επιμονή στην πρακτική αποκλεισμού της πόλης των Χανίων από αγρότες που ζητούν κατάργηση των δημοτικών φόρων φτάνουν και στο

²⁵⁵ Η εφημερίδα ανήκε ανέκαθεν στον ευρύτερο φιλελεύθερο χώρο ακολουθώντας όμως κριτική στάση, συχνά ιδιότυπη, όπως υπαγορευόταν από τα διαρκώς μεταβαλλόμενα συμφέροντα του εκδότη. Γι' αυτό και η πολιτική και ηθική υπόσταση του εκδότη της Ι. Μουρέλλου είχε αμφισβητηθεί ουκ ολίγες φορές στη μακρά διαδρομή του στο χώρο του τύπου. Η μετατροπή της εφημερίδας σε όργανο των επαγγελματιών και εργαζόμενων τάξεων αναγγέλλεται στις 17/3/1936. Η πολεμική εναντίον της κυρίως από την «Ανόρθωση» είναι αμείλικτη. Το φύλλο κλείνει στις 11/5/1936. Ο διευθυντής του Μ. Τζενάκης βρίσκεται ένα μήνα μετά στην διεύθυνση της «Φωνής του Λαού» η οποία εκδίδεται για πρώτη φορά στις 14/6/1936. Πρόκειται για τον τίτλο που μετά την κατοχή θα βγει ως επίσημο φύλλο του ΚΚΕ στο Ηράκλειο.

²⁵⁶ Ελευθέρα Σκέψις, της 1/4/1936.

²⁵⁷ Ίδω, της 4/2/1936.

²⁵⁸ Βλ. ενδεικτικά Ελευθέρα Σκέψις, της 5/4/1936 και της 19/4/1936.

Στη Φωνή του Λαού της 2/7/1936 δημοσιεύεται, ανάμεσα σε πολλά άλλα, άρθρο για την ανάγκη ταξικής οργάνωσης των αγροτών. Η συντριπτική πλειοψηφία των άρθρων αυτών προέρχεται από ανθρώπους με άλλη επαγγελματική ιδιότητα (κυρίως δικηγόροι).

Ηράκλειο²⁵⁹. Και μπορεί έως ένα βαθμό τα συλλαλητήρια που πραγματοποιούνται στην ύπαιθρο να επιδοκιμάζονται διότι ακριβώς πατρνώνονται, ως ένα βαθμό, από την επιτροπή των Χαμπρόπληκτων που έχει συγκροτηθεί στην πόλη, σιγά-σιγά όμως τα αιτήματα γενικεύονται και το κλίμα αρχίζει να παραπέμπει στο 1928²⁶⁰. Πολλά επενδύονται στη διεξαγωγή του Γ΄ Παγκρήτιου Γεωργικού Συνεδρίου στο Ηράκλειο. Παρά την έντονη προσπάθεια να δοθεί αρκετά νωρίτερα ένα διαφορετικό ιδεολογικό στίγμα στο επερχόμενο συνέδριο²⁶¹, τελικά το συνέδριο μετατρέπεται σε πεδίο αντιπαράθεσης των υπερασπιστών της κυβέρνησης και των βενιζελικών με εκατέρωθεν καταγγελίες και αποκαλύψεις που επιδεινώνουν ακόμη περισσότερο το κλίμα. Ολοκληρώνεται με την κατάθεση υπομνήματος από δεκάδες κοινότητες του νομού που ζητούν την άμεση κατάργηση των δημοτικών δασμολογιών και του φόρου κατανάλωσης των εγχώριων προϊόντων που εισάγονται είτε από την ξηρά είτε από τη θάλασσα²⁶².

Κατά συνέπεια εκείνο που μένει προκειμένου ν' αποφευχθούν τα χειρότερα είναι η επανάληψη της πάγιας ρητορικής από τον τύπο που από τη μία κατανοεί και δικαιώνει τις αγροτικές διεκδικήσεις, από την άλλη ασκεί πίεση σ' όλους εκείνους (κράτος, τοπικές αρχές, τράπεζες, συνεταιρισμοί, έμποροι) που θα μπορούσαν με τις αποφάσεις τους να εκτονώσουν την κατάσταση. Η πρακτική αυτή αποδίδει στο βαθμό που κερδίζεται χρόνος αφού το χρονικό ορόσημο είναι οι αρχές του φθινοπώρου, όταν, με φυσιολογικές συνθήκες, καταβάλλονται στους γεωργούς και

²⁵⁹ Βλ. Ανόρθωσις, της 7/4/1936 για συλλαλητήριο στη Θήβα και Ίδη, της 24/6/1936 για το ογκώδες συλλαλητήριο στη Μεσσηνία.

Στο διάστημα από τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούνιο του 1936 το ζήτημα των αγροτών των Χανίων απασχολεί και τον ηρακλειώτικο τύπο. Αρχικά με συμπάθεια στη συνέχεια με καχυποψία που ταχύτατα μετασχηματίζεται σε απαξίωση και εμπάθεια.

βλ. Ανόρθωσις, της 21/6/1926.

²⁶⁰ Βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 9 και 28/4/1936, Ανόρθωσις, της 5 και 10/5/1936 και Ίδη, της 1/7/1936.

Πρόκειται μεταξύ άλλων για συλλαλητήρια στον Αγ. Μύρωνα και τα Πεζά περιοχές σταφιδοπαραγωγές. Συλλαλητήρια σημειώνονται επίσης στη Χερσόνησο και στο Πέραμα Μυλοποτάμου.

²⁶¹ Ο αναντικατάστατος πρόεδρος της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Ηρακλείου Γ. Βαρούχας, διαπρύσιος κήρυκας του σφοδρού αντικομμουνισμού της περιόδου αποφαίνεται, στο πλέον χαρακτηριστικό από τα δημοσιευθέντα κείμενα, ότι το συνέδριο θα διεξαχθεί σε εποχή σύγχυσης, διαστρέβλωσης των πάντων και αναρχίας καθότι «βέβηλοι εισέρχονται εις τον ιερόν οίκον του αγρότου προσπαθώντας να μιάνουν αυτόν, να τον μορφώσουν και να τον σπρώξουν υπό τους πόδας των ιδίων συμφερόντων και των παράλογων ιδεών εις στιγμάς καθ' ας ο οιοσδήποτε παρείσακτος, το οιοσδήποτε απόβρασμα κοινωνικό, υπό τη μάσκα του αγρότου, ψιθυρίζει στ' αυτί του δυστυχούντος αγρότου όνειρα ανεκπλήρωτα, ελπίδας φευγαλέας, δια να τον κάμει όργανον, να τον τραβήξει του ορθού δρόμου και να τον κρημνήσει εις την εποχήν της αβεβαιότητας, ασάφειας και θολώματος του ορίζοντος...» Δηλώνει μάλιστα βέβαιος πως στο συνέδριο «δια της βροντερής φωνής του αγρότου θα σκορπισθούν τα μαύρα νέφη που εσκόρπισαν οι δήθεν προστάται του δια να κρύβονται όπισθεν, δια της φωτεινής μαθιάς του θα κεραυνώσιν τους ανόσιους και δια της χειρός του, της σιδηράς θα αρπάξει και πάλιν τα ζητήματά του...»

Ανόρθωσις, της 4/6/1936.

Ο Βαρούχας φιλελεύθερος αρχικά, αποτελεί την πλέον χαρακτηριστική περίπτωση καιροσκόπου, αγροτοπατέρα στο μεσοπολεμικό και κατοχικό Ηράκλειο. Το συγκεκριμένο άρθρο του εντάσσεται στο κλίμα της συγκεκριμένης συγκυρίας και υπηρετεί την αντικομμουνιστική υστερία το καλοκαίρι του 1936.

²⁶² Ανόρθωσις, της 10/7/1936.

ιδίως στους σταφιδοπαραγωγούς οι προκαταβολές από την πώληση της σοδειάς τους. Δεν λείπει, βέβαια, και η κολακεία για τον αγροτικό κόσμο, ιδιαίτερα μάλιστα όταν προβάλλει έντονα ο κίνδυνος από τις εργατικές διεκδικήσεις με στόχο όχι μόνο τον αποπροσανατολισμό των αγροτών, την υπονόμευση της όποιας απόπειρας συνεργασίας εργατών και αγροτών αλλά και η ενεργοποίηση του αναγκαίου κοινωνικού αυτοματισμού στη βάση της ηθικής και εθνικής υπεροχής του αγροτικού στοιχείου εξαιτίας της αγνότητάς του έναντι της νοσηρότητας των εργατών της πόλης²⁶³.

²⁶³Είναι χαρακτηριστική η αρθρογραφία των περισσότερων εφημερίδων μετά την τεράστια επιτυχία της πανεργατικής απεργίας στις 12 Μαΐου 1936. Στόχος η αποτροπή της, διακαώς επιζητούμενης από τους εργάτες, συνεννόησης με τους αγρότες που επιχειρείται από το καλοκαίρι του 1935.

Η Ανόρθωση του Α. Ζωγράφου μετά τη διαπίστωση ότι «καμία τάξις δεν υποφέρει και δεν μασιτίζεται από ανέχεια φρικτών όσο ο χειρώναξ της υπαίθρου χώρας και ο μικροπαραγωγός των χωρίων...» ζητά κυρίως ο αγρότης να τύχει αρωγής διότι όχι μόνο υποφέρει «αλλά διότι αυτός αποτελεί το υγιέστερο στοιχείο του τόπου και εις αυτόν και πρωτίστως και το κράτος και το σύνολο πρέπει να δίδουν χείρα βοηθείας όταν υποφέρει...»

Ανόρθωσις, της 19/5/1936.

Στην ίδια εφημερίδα και την ίδια περίοδο μετά την πανεργατική απεργία δημοσιεύονται τρεις ανώνυμες επιστολές αγροτών που εκφράζουν τον αναβρασμό της υπαίθρου για τα συμβάντα στην πόλη. Εκτός από το γεγονός ότι καταφέρονται εναντίον των απεργιών, εξυψώνουν την ύπαιθρο και τον αγροτικό κόσμο ο οποίος συνιστά το αληθινά εργαζόμενο μέρος του λαού και δηλώνουν τη διαθεσιμότητά τους για την αποκατάσταση της τάξης στην πόλη.

Ανόρθωσις, της 16/5/1936.

Λίγες μέρες μετά έτερος ανώνυμος αγρότης αφού καταδικάζει την καταρράκωση του κράτους καταλήγει «Ημείς αι αγρόται είμεθα έτοιμοι εν δεδομένη στιγμή να βαδίσωμεν κατά φάλαγγας δια να προστατεύσομεν την ηρεμία αυτού του δυστυχούς τόπου, του οποίου η ελευθερία απεκτήθη δια θυσίας αίματος... και την ευρυθμίαν του υπάρχοντος κοινωνικού καθεστώτος... από την καλήν λειτουργίαν του οποίου εξαρτάται η ευημερία του λαού».

Ανόρθωσις, της 22//5/1936.

Το κίνημα των εργατών.

Το εργατικό κίνημα δηλαδή η πράξη ένωσης και συλλογικής δράσης των εργαζομένων για οικονομικούς ή και πολιτικούς σκοπούς μέσω των οργανώσεών τους συνδέεται άρρηκτα με την απόκτηση συνείδησης που προκύπτει κυρίως, όχι όμως αποκλειστικά, από τη θέση τους στην παραγωγική διαδικασία και τους ευρύτερους πολιτισμικούς δεσμούς που δημιουργούνται τόσο εντός της παραγωγής όσο και στο πλαίσιο της ευρύτερης καθημερινής ζωής. Η συνείδηση αυτή που βασίζεται στη βάση των ποικίλων αυτών εμπειριών και αφορά μεγάλα σύνολα ανθρώπων εκβάλλει στη συγκρότηση της κοινωνικής τους τάξης όταν πλέον τα σύνολα αυτά αισθάνονται και αρθρώνουν την ταυτότητα των συμφερόντων τους τόσο ανάμεσα στα μέλη τους όσο και έναντι άλλων ανθρώπων των οποίων τα συμφέροντα είναι διαφορετικά και συνήθως αντίθετα από τα δικά τους. Η συγκρότηση λοιπόν της εργατικής κοινωνικής τάξης δεν είναι αντικειμενική, ουσιοποιημένη και στατική αλλά μια σύνθετη ιστορική διαδικασία στην οποία συμβάλλει ενεργητικά και η ίδια εκτός από τις συνθήκες. Κατά συνέπεια η εργατική τάξη, όπως άλλωστε και κάθε άλλη κοινωνική τάξη, δεν νοείται παρά μόνο με σαφήνεια προσδιορισμένη μέσα σ' ένα σύνθετο πλαίσιο οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων²⁶⁴.

Ο τρόπος λοιπόν συγκρότησης της υποκειμενικότητας τους από τους εργάτες κατά τη μεσοπολεμική περίοδο είναι συνάρτηση διαφόρων παραγόντων που αφορούν όχι μόνο τον τρόπο που κατανέμονταν στην παραγωγική διαδικασία, τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής, τον τρόπο σύλληψης και υλοποίησης των συλλογικοτήτων τους, τις προσδοκίες τους, τη νομοθεσία και την αντιμετώπισή τους από το κράτος, αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους που τους διαφοροποιούν από περιοχή σε περιοχή του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και βέβαια τον τρόπο μετασχηματισμού παραδεδομένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών μέσω της δράσης τους στους χώρους, κατ' αρχάς της δουλειάς τους, της κατοικίας τους, της εν γένει κοινωνικής τους ζωής και φυσικά του συνδικαλισμού και της πολιτικής²⁶⁵. Το

²⁶⁴ Βλ. Thompson, E. P., *The making of the English working class*, Vintage Books, New York, p. 9-11.

Για τη διαδρομή της ιστορικής κατηγορίας της κοινωνικής τάξης, βλ. Αβδελά, Ε., «Η κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία: από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», Τα Ιστορικά, τόμ. 22, σελ.173-204.

²⁶⁵ Βλ. Λιάκος, Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*. Το διεθνές γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1993, σελ. 94.

Εκτός από τη μελέτη του Α. Λιάκου για το εργατικό κίνημα του Μεσοπολέμου σημαντικές, μεταξύ άλλων, είναι οι συμβολές των Πιζάνια, Π., *Οι φτωχοί των πόλεων, η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993, Σεφεριάδη, Σ., «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σ' ένα παλιό θέμα», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Νο 6, σελ. 9-78, Φουντανόπουλου, Κ., «Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», στο Χατζηϊωσήφ, Χρ. (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β₁, σελ.295-335, Λιβιεράτου, Δ., *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1. (1923-1927, 2. (1927-1931) και 3. (1932-1936)*, Κομμούνια, Αθήνα, 1. 1985, 2. 1987, 3. 1994, Τζεκίνη, Χ., *1870-1987, Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*, Γαλαίος, Αθήνα, 1987 και Γκίκα, Α., *Ρήξη και ενσωμάτωση. Συμβολή στην ιστορία του εργατικού κομμουνιστικού κινήματος του Μεσοπολέμου, 1918-1936, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα, 2010.

κίνημα των εργατών στο Ηράκλειο του μεσοπολέμου ταυτισμένο με το θεσμικό συνδικαλισμό θα μπορούσε να διακριθεί σε τρεις περιόδους. Η πρώτη σηματοδοτείται από την εμφάνιση μετά το 1914 των πρώτων αμιγών εργατικών ενώσεων και του Εργατικού Κέντρου που ιδρύεται το 1915 και ολοκληρώνεται με τη διάλυση του Εργατικού Κέντρου της πόλης το 1928. Πρόκειται για μια περίοδο που, ιδιαίτερα μετά το 1923, χαρακτηρίζεται από την έντονη διαπάλη μεταξύ από τη μία πλευρά του κράτους με συμμάχους τα συντηρητικά σωματεία και από την άλλη των σωματείων που πρωταγωνιστούν οι κομμουνιστές. Η δεύτερη περίοδος που θα μπορούσε να αποκληθεί «βουβή» εξαιτίας ενός αγώνα που μαίνεται για τον έλεγχο των σωματείων με τους κομμουνιστές συνδικαλιστές να δρουν συνήθως υπογείως, βρίσκει το κράτος να επιτίθεται όχι μόνο θεσμικά, αλλά και κατασταλτικά και τα συνδικάτα που επιθυμούσαν πραγματικά να εκφράσουν τις ανάγκες και διαθέσεις των εργαζομένων να αμύνονται σθεναρά δημοσίως ή και στα παρασκήνια. Η τρίτη και τελευταία περίοδος άρχεται με την επανίδρυση του Εργατικού Κέντρου στο τέλος του 1934 και ολοκληρώνεται με δραματικό τρόπο λίγο πριν την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας. Αντίθετα από την αγροτική διαμαρτυρία που στην πορεία της κατέστη ελεγχόμενη, η εργατική διαμαρτυρία ωριμάζει και κορυφώνεται στη διάρκεια της τρίτης και τελευταίας περιόδου.

Οι εργάτες και οι εργάτριες.

Τα χαρακτηριστικά εκείνα που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη συλλογική οργάνωση και διεκδίκηση των Ελλήνων εργατών στο μεσοπόλεμο συνδέονται καταρχάς με την καθυστερημένη εκβιομηχάνιση. Ιδιαίτερα στο Ηράκλειο οι σημαντικότερες βιομηχανικές μονάδες καταπιάνονται με την επεξεργασία των βασικών αγροτικών προϊόντων (σταφίδα, λάδι, αλεύρι) και στη συντριπτική τους πλειοψηφία απασχολούν μικρό αριθμό εργαζομένων. Το ίδιο συμβαίνει και με τις πάμπολλες βιοτεχνικές και εμπορικές επιχειρήσεις. Τα χαρακτηριστικά αυτά ενέτεινε η ανομοιογένεια του ανθρώπινου αυτού δυναμικού. Η υπάρχουσα διαφοροποίηση που υφίστατο μεταξύ των κατοίκων εργατών της πόλης και των χωρικών πρώτης γενιάς που μεταναστεύουν στο Ηράκλειο μετά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, ενισχύθηκε αμέσως μετά τη μαζική έλευση των προσφύγων και την εγκατάσταση του μεγαλύτερου μέρους αυτών στην πόλη. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι συγκρατεί, για πολλά χρόνια μετά, τη μαζική μετακίνηση από την ύπαιθρο προς την πόλη με συνέπεια η εσωτερική μετανάστευση να συντελείται με ήπιο και αργόσυρτο τρόπο μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Παρότι ένα υποσύνολο μόνο του προσφυγικού πληθυσμού αποκαταστάθηκαν ως αστοί, οι άνθρωποι αυτοί επειδή έχουν τελειώς διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και παραδόσεις από τους ντόπιους, διαμορφώνουν έναν νέο, ανθρωπολογικά τύπο εργάτη. Κατά συνέπεια οι πρόσφυγες-εργάτες συνιστούν την πρώτη σημαντική τομή που πραγματοποιείται στο εργατικό σώμα της πόλης. Είναι επίσης βέβαιο πως στην αγορά εργασίας εισέρχονται πολλές γυναίκες-πρόσφυγες²⁶⁶. Σημαντικό ακόμη χαρακτηριστικό της αγοράς ήταν η εποχικότητα με κυρίαρχο παράδειγμα την επεξεργασία της σταφίδας.

²⁶⁶ Ο μεσοπόλεμος αποτελεί τομή διότι το γυναικείο ζήτημα έρχεται στο προσκήνιο παρά το γεγονός ότι δεν επιφυλάσσει ανατροπές στη ζωή των περισσότερων ελληνίδων. βλ. Αβδελά, Ε., «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ), ό. π., σελ. 337-359. Στο Ηράκλειο το γυναικείο ζήτημα και ιδίως η απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων, κορυφαία επιδίωξη των γυναικών του μεσοπολέμου, αντιμετωπίζεται κυρίως σε χρονογραφήματα με αρκετή ειρωνεία ως μάλλον ανώριμο, αναπαράγοντας το στερεότυπο μιας γυναίκας που από τη φύση της είναι αδιάφορη για τα κοινά. Βλ. ενδεικτικά, Ανόρθωσις, της 21/3/1928.

Είναι χαρακτηριστικό επίσης της εποχής ότι ο νεοσύστατος Μορφωτικός Σύλλογος Γυναικών στην πόλη φροντίζει να προσδιοριστεί πρώτιστα αρνητικά, αποσαφηνίζοντας πως δεν έχει καμία σχέση με τον φεμινισμό, ούτε όμως και με την φιλανθρωπία. Θέτει ως βασικό στόχο την απόκτηση από τις γυναίκες μόρφωσης στην οποία φιλοδοξεί να συμβάλει. Η μόρφωση όμως αυτή εξαντλείται στην υποχρέωση των γυναικών για την απόκτηση όλων εκείνων των γνώσεων που θα τους επιτρέψουν πρώτιστα την παροχή καλής ανατροφής των παιδιών τους, καθώς και τη δημιουργία ζεστής ατμόσφαιρας στο σπίτι και τέλος την καλλιέργεια της καλοσύνης και του αλτρουϊσμού για τα πλάσματα που υποφέρουν.

Ελευθέρα Σκέψις, της 6/6/1935.

Ο σκοπός του Μορφωτικού Συλλόγου Γυναικών Ηρακλείου είναι η «προσπάθεια προς ανάπτυξιν των γυναικών όλων των ηλικιών και όλων των κοινωνικών τάξεων, δια διαλέξεων, ιδρύσεως νυκτερινού σχολείου κ.α.»

βλ. Βιβλίο Μητρών Σωματείων πρωτοδικείου Ηρακλείου. α/α.254.

Είχε προηγηθεί λίγο νωρίτερα ο «Σύλλογος Δεσποινίδων Ηρακλείου» με σκοπό «την ηθική και υλική ενίσχυση των φιλανθρωπικών οργανώσεων και εν γένει ευαγών ιδρυμάτων της πόλεως».

βλ. Βιβλίο Μητρών Σωματείων, ό. π., α/α.248.

Μάλιστα η τεράστια αύξηση της προσφοράς μετά τον ερχομό των προσφύγων και το άνοιγμα κυρίως της γερμανικής αγοράς στην εξαγωγή του προϊόντος δημιούργησαν τεράστια ζήτηση εργατικών χεριών με αποτέλεσμα την εξακολούθηση της μετακίνησης νεαρών γυναικών, από γειτονικά στην πόλη, χωριά, προκειμένου να εργαστούν στην περίοδο αιχμής που ξεκινούσε στο τέλος του καλοκαιριού . Οι γυναίκες αυτές μεταναστεύοντας στην πόλη για ένα μικρό σχετικά διάστημα και νοικιάζοντας ανά 3- 4 μικρά δωμάτια συμπλήρωναν με τον τρόπο αυτό το πενιχρό αγροτικό εισόδημα της οικογένειάς τους, απασχολούμενες ως ανειδίκευτες για το καθάρισμα (ξελίκισμα) της σταφίδας²⁶⁷. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ήταν ένα επίσης χαρακτηριστικό του εργατικού πληθυσμού της πόλης. Είναι ευνόητο ότι το ποσοστό του αναλφαβητισμού ήταν πολύ υψηλότερο στις τάξεις των εργατριών.

Παρότι οι πηγές δίνουν, συχνά αντιφατικά, στοιχεία για την ανεργία στην πόλη, το κυρίαρχο πρόβλημα φαίνεται, όπως και σε άλλες ελληνικές πόλεις, να είναι η υποαπασχόληση. Κι ενώ η ενίσχυση της μισθωτής εργασίας είναι αναμφισβήτητη, και βέβαια κατεξοχήν προϋπόθεση για την ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων²⁶⁸, το πέρασμα από το ένα επάγγελμα στο άλλο, που μπορεί ν' αφορά την παροχή υπηρεσιών ή και το περιστασιακό μικρεμπόριο ή ακόμη τη συνδρομή, κατά περιόδους, στην εκμετάλλευση του οικογενειακού κλήρου, δυσκολεύει όπως εύλογα αντιλαμβάνεται κανείς τη συγκρότηση από τον κόσμο αυτό μιας αμιγούς εργατικής ταυτότητας ανάλογη μ' εκείνη όσων ήταν αποκλειστικά μισθωτοί²⁶⁹.

²⁶⁷ Το ζήτημα της στέγασης των εργατών που έρχονται στην πόλη για την επεξεργασία της σταφίδας είναι ένα από τα ζητήματα που θέτει το σωματείο των σταφιδεργατών. Είναι μάλιστα ένα από τα προβλήματα για τα οποία υπόσχεται λύση ο Επιθεωρητής Εργασίας κατά την κάθοδό του στο Ηράκλειο το Μάρτιο του 1936.

βλ. Ανόρθωσις, της 12/3/1936.

²⁶⁸ Οι πηγές μας δίνουν αντιφατικές πληροφορίες για το ύψος της ανεργίας. Στις αρχές του 1936 ο ελεγχόμενος από την αριστερά Πανεργατικός Σύνδεσμος επέδωσε στο Νομάρχη κατάσταση των ανέργων μελών του οι οποίοι ανέρχονταν στα 540 άτομα.

Ελευθέρα Σκέψις της 5/1/1936.

Τρεις μήνες αργότερα το Εργατικό Κέντρο κρίνει ανεπαρκές το ποσό της χρηματικής βοήθειας που πρόσφερε ο Δήμος Ηρακλείου αφού αναλογούσε ένα εξευτελιστικό ποσό σε καθέναν από τους 2500 ανέργους της πόλης.

Ελευθέρα Σκέψις, της 9/4/1936.

²⁶⁹ Αβδελά, Ε., «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων στο μεσοπόλεμο», Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, Νο 8, 1996, σελ. 83-99.

Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και το Εργατικό Κέντρο.

Η θέσπιση του νόμου 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία από την κυβέρνηση Βενιζέλου έδωσε μεγάλη ώθηση στην ίδρυση και των εργατικών σωματείων τα οποία πλέον υπερβαίνουν τον συντεχνιακό χαρακτήρα της προτεραιάς περιόδου. Το 1915 υπάρχουν ήδη 6 εργατικά σωματεία τα οποία θ' αποτελέσουν τον ιδρυτικό πυρήνα του Εργατικού Κέντρου της πόλης του Ηρακλείου. Ο ανομολόγητος στόχος του νομοθέτη για έλεγχο και ενσωμάτωση του εργατικού κόσμου, στο σχέδιο του βενιζελικού αστικού εκσυγχρονισμού που υλοποιείται από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, με σαφείς ασφαλιστικές δικλίδες για τον μεγαλύτερο δυνατό περιορισμό της καταφυγής στο δικαίωμα της απεργίας²⁷⁰, συναντά λίγο αργότερα την εξυπηρέτηση μέσω του οργανωμένου σε εθνική επικράτεια πλέον, εργατικού κινήματος, τις εθνικές επιδιώξεις και σκοπιμότητες του Βενιζέλου²⁷¹. Είναι πάντως σαφές εξ αρχής έστω σε επίπεδο ρητορείας ότι η εργατική αλληλεγγύη συνιστά την ως εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση προκειμένου τα νεοσύστατα σωματεία να πετύχουν τον βασικό τους στόχο που δεν είναι άλλος από τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των μελών τους²⁷².

Αρχικά η δράση των εργατικών σωματείων περιστρεφόταν σχεδόν αποκλειστικά γύρω από τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας και την εξισορρόπηση μεταξύ της προσφοράς και ζήτησης εργασίας²⁷³. Αναμφίβολα οι

²⁷⁰ Μουδόπουλος, Σ., «Ο νόμος 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος», στο Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. – Χατζηϊωσήφ, Χ., Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1988, σελ. 225-253.

²⁷¹ Λιάκος, Α., «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Διεθνές Γραφείο Εργασίας», στο Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. – Χατζηϊωσήφ, Χ., ό. π. σελ. 255-270 και επίσης Λεονταρίτης, Γ. Β., Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, Εξάντας, Αθήνα, 1978.

²⁷² Βλ. Σάββας, Δ., Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η., Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2011, σελ. 14-16.

²⁷³ Στην κατεύθυνση αυτή βρίσκεται η αντίδραση του σωματείου των λιμενεργατών στην απόπειρα ίδρυσης νέου σωματείου με τη συνδρομή της εργοδοσίας επειδή κάτι τέτοιο τους αφαιρούσε τη δυνατότητα ελέγχου του αριθμού των εργαζομένων και των προϋποθέσεων που πρέπει να πληρούν. Η επιδίωξη του ελέγχου αποσκοπούσε μάλλον στη δημιουργία ενός κλειστού επαγγέλματος.

βλ. Σάββας, Δ., ό. π. σελ. 57.

Την ίδια κατεύθυνση υπηρετούν και οι διαμαρτυρίες του νεοϊδρυθέντος Εργατικού Κέντρου για τη μη πρόσληψη Ελλήνων λιθοξόνων στην ανέγερση του νέου Δημαρχιακού μεγάρου. Καταγγέλλεται μάλιστα η προτίμηση στην απασχόληση μετακληθέντων Ιταλών τεχνιτών στους οποίους καταβάλλονται υπέρογκα ημερομίσθια.

Σάββας, Δ., ό. π. σελ. 53.

Την ίδια λογική εξυπηρετούν και οι αγώνες των καπνεργατών που μέχρι τη δεύτερη δεκαετία συγκροτούσαν ένα ισχυρό σωματείο το οποίο αγωνιζόταν για τη διάσωση των θέσεων εργασίας ενόψει της αντικατάστασής του από μηχανές. Απ' αυτούς πραγματοποιείται και μια από τις πρώτες απεργίες στο Ηράκλειο.

Σάββας, Δ., ό. π. σελ. 61.

Ακόμα όμως και στη δεκαετία του 1930 σημειώνονται τέτοιου είδους διεκδικήσεις όπως του ισχυρότατου σωματείου των υποδηματεργατών οι οποίοι ζητούν την πρόσληψη των απολυμένων, εξαιτίας της συμμετοχής τους σε απεργία, συναδέλφων τους προκειμένου η εργασία να κατανέμεται καλύτερα. Βλ. Ανόρθωσις, της 2/2/1930.

προσπάθειες επανακαθορισμού των όρων οργάνωσης της εργασίας από τους εργαζομένους, αντίθετα μάλιστα με την εργοδοτική βούληση, προδίδει μια, τηρουμένων των αναλογιών, ηθική αντίληψη για την οικονομία. Η αντίληψη αυτή δεν βρισκόταν σε αντιστοιχία ούτε με την επιχειρηματική αντίληψη που απέρρευε από τους κανόνες που επέβαλε η οικονομία της αγοράς, ούτε φυσικά με τον τρόπο που οι εργοδότες αντιλαμβάνονταν την οργάνωση και λειτουργία των κοινωνικών σχέσεων, αφού οι εργαζόμενοι είχαν μια άλλη αντίληψη π.χ. για την εξασφάλιση και κατανομή της εργασίας²⁷⁴. Η κρατική παρέμβαση και εγγύηση φέρνει μετά το 1918 και τις πρώτες, θα λέγαμε νεωτερικού τύπου, συμβάσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων. Οι συμβάσεις αυτές όταν το συνδικάτο είναι αξιόμαχο εκτός από τα ζητήματα, της αμοιβής, της υποχρέωσης του εργοδότη πρόσληψης περισσότερων εργαζομένων σε περιόδους αύξησης της παραγωγής, την υποχρέωση του εργοδότη να μην αιφνιδιάζει με απόλυση τους εργαζόμενους αλλά να τους ειδοποιεί ένα εύλογο διάστημα πριν την απόλυση, τον καθορισμό του περιεχομένου της εργασιακής ημέρας (ρυθμός εργασίας, συχνότητα διαλειμμάτων), παγιώνει και την υποχρέωση των εργοδοτών να προσλαμβάνουν εργαζόμενους που αποτελούν αποκλειστικά μέλη εγγεγραμμένα στο επαγγελματικό σωματείο²⁷⁵.

Πάντως το πρώτο αυτό διάστημα της εμφάνισης των επαγγελματικών σωματείων δεν εκδηλώνεται κάποια ιδιαίτερη διαμαρτυρία όπως ίσως θ' ανέμενε κάποιος διαβάζοντας, για παράδειγμα, τον τύπο της εποχής ο οποίος κατά την πρόωμη αυτή περίοδο βρίθει δημοσιευμάτων σχετικά με την οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση μεγάλου μέρους του πληθυσμού της πόλης. Επιβεβαιώνεται έτσι ότι η αντίληψη για γραμμική σχέση μεταξύ του βιοτικού επιπέδου (φτώχεια και εξαθλίωση) και τις διαμαρτυρίας είναι μάλλον απλοϊκή²⁷⁶. Απόδειξη ότι με εξαίρεση μια απεργία των ραπτεργατών της πόλης, οι οποίοι μάλιστα ζητούν αύξηση του ημερομισθίου, οι υπάρχουσες πηγές δεν μαρτυρούν οτιδήποτε ιδιαίτερα αγωνιστικό, παρά μόνο αισθήματα συμπάθειας και συμπόνιας ανάλογα μ' αυτά που εξέφραζαν οι συντάκτες στον τοπικό τύπο, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τα δημοσιεύματα που αφορούν όλους εκείνους που υποφέρουν. Τουναντίον πολλά εργατικά σωματεία της πόλης σε τηλεγράφημά τους στον Πλαστήρα όχι μόνο τάσσονται στο πλευρό της «Επανασταστικής Κυβερνήσεως πειθαρχούντα Νόμοις Πατρίδος ευρισκόμενης εις τόσον κρίσιμον στάδιον» αλλά και επιδοκιμάζουν την αντεργατική του πολιτική «συνιστώντα συνάμα εμμονήν εις ληφθέντα μέτρα κατά απεργών»²⁷⁷. Είναι επίσης,

Απόληξη παρόμοιων διεκδικήσεων είναι και η απαίτηση κλάδων εργαζομένων για αποζημίωσή τους από το κράτος εξαιτίας της σταδιακής εξαφάνισης του επαγγέλματός τους από την έλευση της τεχνολογίας, π.χ. οι καραγωγείς του Ηρακλείου το 1937.

Ίδη της 20/3/1937.

²⁷⁴ Βλ. Φουντανόπουλος, Κ., ό. π., σελ. 306.

²⁷⁵ Βλ. τη σύμβαση του πανίσχυρου την περίοδο αυτή σωματείου των αρτεργατών με τους εργοδότες, Νέα Εφημερίς, της 2/12/1922.

²⁷⁶ Geary, D., Το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα (1848-1939),

Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 19.

²⁷⁷ Νέα Εφημερίς της 28/8/1923.

Πρόκειται για τις μεγάλες απεργίες το καλοκαίρι του 1923 με κατάληξη την αιματοχυσία στο Πασαλιμάνι τον Αύγουστο βλ. Λιβιεράτου, το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα 1918-1923, Καρανάσης, Αθήνα, 1976, σελ. 143-149.

αφοσιωμένα στην υλοποίηση της εθνικής ιδέας με προεξάρχον το ισχυρό αλλά συντηρητικό όλη τη μεσοπολεμική περίοδο σωματείο των λιμενεργατών, το οποίο, τηρουμένων των αναλογιών, αποτελεί την εργατική αριστοκρατία της πόλης κατά τη διάρκεια τουλάχιστον της περιόδου αυτής. Το σωματείο αυτό το οποίο αποτελεί πεδίο σύγκρουσης για τα δύο μεγάλα κόμματα με επίδικο τον έλεγχό του, ελέγχεται αρχικά από το Λαϊκό και στη συνέχεια από το βενιζελικό κόμμα όταν και εκδηλώνει ιδιαίτερα φιλοβενιζελικά αισθήματα στο βαθμό που ο Βενιζέλος προωθεί τα εθνικά ζητήματα²⁷⁸. Η σύγκρουση πάντως δεν θ' αποφευχθεί όταν το καλοκαίρι του 1923 η «επαναστατική» κυβέρνηση αποφασίζει κατ' απαίτηση των εργοδοτών τη μείωση των ημερομισθίων. Το απεργιακό κύμα σαρώνει ολόκληρη τη χώρα το καλοκαίρι του 1923 και κορυφώνεται το τρίτο δεκαήμερο του Αυγούστου με την πανελλαδική απεργία την οποία πραγματοποιεί η ΓΣΣΕ, που έχει τεθεί επικεφαλής των εργατικών αγώνων. Στο Ηράκλειο οι λιμενεργάτες ήταν το μόνο σωματείο που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα και απήργησαν αντίθετα απ' όλα τ' άλλα τα οποία από τη μια επιδοκίμασαν την καταστολή των απεργιών στην Αθήνα, στηλιτεύοντας από την άλλη τη στάση των λιμενεργατών και αποδίδοντάς την στο γεγονός ότι στο σωματείο προΐσταται «γνωστός ανατροπέυς»²⁷⁹. Η αιματηρή καταστολή της απεργίας στην Αθήνα με το μακελειό στο Πασαλιμάνι όπου έχασαν τη ζωή τους 11 εργάτες κλείνει τον πρώτο κύκλο του αρτιγέννητου ελληνικού εργατικού κινήματος αφού η κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά διέλυσε όλα τα σωματεία και κατέσχεσε την περιουσία τους²⁸⁰. Στη διάρκεια της Παγκαλικής δικτατορίας ξεκινούν διώξεις εναντίον των συνδικαλιστών που προέρχονται από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Από τα διαθέσιμα στοιχεία φαίνεται πως πολλά σωματεία στο Ηράκλειο είχαν περάσει στον έλεγχο των κομμουνιστών²⁸¹. Το τέλος της πρώτης αυτής περιόδου που

²⁷⁸ Νέα Εφημερίς, της 23/4/1919, της 15/11/1919 και 1/8/1920.

Ο φιλοβενιζελικός προσανατολισμός πολλών σωματείων αποδεικνύεται σε πολλές άλλες περιπτώσεις π.χ. με την καταδίκη της «αντεπανάστασης» του 1923.

Βλ. Νέα Εφημερίς, της 24/10/1923.

Η ισχύς του σωματείου των λιμενεργατών αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι ο αντιπρόσωπός τους στο 4^ο συνέδριο της ΓΣΕΕ εξελέγη και συνομοσπονδιακός σύμβουλος για ολόκληρη την Κρήτη.

Βλ. Ανόρθωσις, της 23/5/1928.

Στις εκλογές της Γερουσίας το 1929 οι λιμενεργάτες δημοσιοποιούν την πρόθεσή τους να ψηφίσουν το κόμμα των Φιλελευθέρων πειθαρχώντας στις υποδείξεις του Ε. Βενιζέλου και εκδηλώνοντας ταυτόχρονα την ευγνωμοσύνη τους προς αυτόν για τη φιλεργατική του πολιτική.

Ανόρθωσις, της 19/4/1929.

²⁷⁹ Νέα Εφημερίς, 24/8/1923 και 28/8/1923. Βλ. και υποσημείωση 277.

²⁸⁰ Για τα γεγονότα του 1923 βλ. Λιβιεράτος, Δ., Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923, Καρανάσης, Αθήνα, 1976, σελ. 141-150 και Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) Επαναστατικές εξαγγελίες, Κομμούνια, Αθήνα, 1985, σελ. 36.

²⁸¹ Στην Παγκαλική περίοδο εκδηλώνεται ένα κύμα αλληλεγγύης πολλών σωματείων της πόλης για τους εργάτες σανδαλοποιούς οι οποίοι απεργώντας κατά της μείωσης των αμοιβών τους, αντιμετωπίζουν το λοκ άουτ των εργοδοτών.

Νέα Εφημερίς, 19/9/1925.

Ενδιαφέρον έχει επίσης η υπονόμηση που επιχειρείται από εργατικά σωματεία και το Εργατικό Κέντρο της προσπάθειας νομιμοποίησης που επιδιώκουν ντόπιοι συντηρητικοί παράγοντες, της κυβέρνησης Αθ. Ευταξία η οποία αποτελούσε μια προσπάθεια «πολιτικοποίησης» της Παγκαλικής δικτατορίας.

Ανόρθωσις, 3/8/1926.

χαρακτηρίζεται κυρίως από την έκρηξη ίδρυσης δεκάδων σωματείων όχι μόνο εργατικών αλλά και εργοδοτικών σηματοδοτούν στο Ηράκλειο δύο σημαντικά γεγονότα. Το πρώτο αφορά μια μεγάλη συγκέντρωση εργατών το Μάρτιο του 1927 σε κινηματογράφο του Ηρακλείου και την έγκριση ενός ψηφίσματος προς την νεοπαγή «Οικουμενική» κυβέρνηση η οποία είχε προκύψει μετά τις εκλογές το Νοέμβριο του 1926. Με το ψήφισμα αυτό οι εργαζόμενοι του Ηρακλείου ζητούσαν μεταξύ άλλων την ταχεία λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της ανεργίας, την αυστηρή εφαρμογή του οκταώρου, την αποζημίωση των καπνεργατών και σιγαροποιών, την ίδρυση κρατικού εργοστασίου αρβυλών, τη φορολόγηση των εισαγομένων επίπλων και των ετοιμών δερμάτινων ειδών. Οι εργάτες, υπό την καθοδήγηση των κομμουνιστών συνδικαλιστών, ζητούν επίσης την βαριά φορολόγηση του κεφαλαίου την κατάργηση των συμβάσεων με τις εταιρείες Ούλεν, Πάουερ και Φαουντέσιον ενώ ζητούν τη λήψη μέτρων, αρχικά για τους αγρότες, οι οποίοι πλέον πλήττονται από την υπερφορολόγηση, στη συνέχεια για τους πρόσφυγες και τέλος για την προστασία γυναικών και ανηλίκων.

Το δεύτερο γεγονός είναι η διάλυση του Εργατικού Κέντρου της πόλης. Το Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου που ιδρύθηκε το 1915 με πολλές φιλοδοξίες σύμφωνα με τον εργατικό τύπο της εποχής (πρώτα ο «Εργάτης» και στη συνέχεια ο «Λαός»), στην πρώτη τουλάχιστον περίοδο δεν κατόρθωσε να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στα εργατικά ζητήματα, όπως συνέβη σε αρκετές άλλες ελληνικές πόλεις. Αμφισβητήθηκε πολύ νωρίς εξαιτίας, όπως καταγγέλθηκε, της προσπάθειας ποδηγέτησής του από άτομα που δεν ανήκαν στις τάξεις των εργατών, αλλά σχετίζονταν με τα έντυπα που το στήριζαν²⁸². Η επικράτηση των κομμουνιστών συνδικαλιστών σε πολλά σωματεία ιδίως μετά τον ερχομό των προσφύγων φαίνεται να ενεργοποίησε, από την Παγκαλική δικτατορία και μετά, μηχανισμούς εκπορευόμενους από το κράτος για τον έλεγχο του Εργατικού Κέντρου με διαγραφές σωματείων ή με τη δημιουργία των αποκαλούμενων «κίτρινων» σωματείων, τα οποία ελέγχονταν από την εργοδοσία. Οι πρακτικές αυτές που σημειώθηκαν και σε άλλες πόλεις, είχαν καταλυτικές συνέπειες στην ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος με την επικύρωση της διάσπασης στο 4^ο συνέδριο της ΓΣΣΕ το 1928²⁸³. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση των συγκρούσεων αυτής της περιόδου αφορά το σωματείο των υπαλλήλων στα καφεζυθεστιατόρια της πόλης. Στις αρχαιρεσίες για την ανάδειξη νέου διοικητικού συμβουλίου οι συντηρητικοί, αφού επικράτησαν των κομμουνιστών, αποχώρησαν από το Εργατικό Κέντρο κατηγορώντας το «ως εκτραπέντος του προορισμού του και ακολουθούντος πρόγραμμα κομμουνιστικών». Οι ηττημένοι κομμουνιστές συνδικαλιστές, αντιδρώντας στην αποχώρηση, αρνήθηκαν την παράδοση της σφραγίδας και των βιβλίων που ήταν υποχρεωμένο να διατηρεί το σωματείο με συνέπεια οι συντηρητικοί-αντικομμουνιστές ν' απευθυνθούν στην αστυνομία ζητώντας τη συνδρομή της για την αντιμετώπιση της κατάστασης²⁸⁴. Είναι κοινά εξάλλου αποδεκτό πως το πρόβλημα με τα Εργατικά

²⁸² Ανόρθωσις, 15/3/1927.

²⁸³ Σάββας, Δ., ό.π. σελ. 54.

²⁸⁴ Βλ. ενδεικτικά Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) και Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-1931), ό. π.

Κέντρα ήταν ότι ενώ ο ρόλος τους ήταν καθοριστικός εξαιτίας της απουσίας μεγάλων εθνικής κλίμακας ομοσπονδιών και της δυνατότητάς τους να αντισταθμίζουν σε ευρύτερη τοπική κλίμακα τη διασπορά και κατά συνέπεια αδυναμία των διαφόρων εργατικών κλάδων, εξασφαλίζοντας συνήθως το ελάχιστο πλαίσιο των διεκδικήσεων, την αναγκαία αλληλεγγύη, το συντονισμό και την κινητοποίηση των μελών τους, ήταν όμως ιδιαίτερα ευάλωτα στις διαθέσεις αντίθετης κατεύθυνσης που εκπορεύονταν από την κρατική εξουσία. Το γεγονός επίσης ότι οι αγώνες που συντόνιζαν τα Εργατικά Κέντρα αποκτούσαν, κατά κανόνα, πολιτικό χαρακτήρα επειδή τα αιτήματα που πρόβαλαν υπερέβαιναν τα ιδιαίτερα κλαδικά, το κράτος σε αगाστή σύμπνοια με τους εργοδότες, αντιλαμβανόμενο την ισχύ τους σε τοπικό επίπεδο τα αντιμετώπισε ως κατεξοχήν εργαλείο ενσωμάτωσης των εργατικών μαζών στο αστικό πλέγμα εξουσίας εξουδετερώνοντας τις ανεξάρτητες ή πολύ περισσότερο τις ανατρεπτικές πρωτοβουλίες που τα Εργατικά Κέντρα αναλάμβαναν²⁸⁵. Η αποχώρηση των συντηρητικών σωματείων από το ελεγχόμενο από τους κομμουνιστές Εργατικό Κέντρο οδήγησε στην απαξίωση και αποδυνάμωσή του η οποία κατέστησε ευκολότερη τη διάλυσή του με απόφαση του Πρωτοδικείου Ηρακλείου το καλοκαίρι του 1928²⁸⁶. Το Εργατικό Κέντρο και συνολικότερα το συνδικαλιστικό κίνημα στην πόλη κλείνουν τον πρώτο τους κύκλο λίγο μετά το 4^ο συνέδριο της ΓΣΕΕ που σηματοδεύτηκε από τον αποκλεισμό των αριστερών σωματείων και την επικύρωση της διάσπασης της ΓΣΕΕ.

Η επόμενη φάση προσδιορίζεται κατ' αρχάς από την ενεργό πλέον εμπλοκή του Βενιζέλου στα πολιτικά πράγματα. Η ανάδειξη τα προηγούμενα χρόνια του κοινωνικού ως του σημαντικότερου πλέον ζητήματος, ιδίως μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, καθιστά επιτακτική τη διευθέτησή του, προκειμένου να επιτευχθεί ομαλά η αναπαραγωγή του οικονομικού και πολιτικού συστήματος. Η άποψη του Βενιζέλου για την ανάγκη δημιουργίας ενός ρυθμιστικού πλαισίου αντί της γυμνής καταστολής που θ' αποτελούσε τη βάση της εργατικής πολιτικής προϋπέθετε ενεργότερη παρέμβαση του κράτους γεγονός που αυτόματα σήμαινε την αποστασιοποίηση από την, κυρίαρχη μέχρι τότε, αρχή του σεβασμού της ελευθερίας της εργασίας η οποία μεταφραζόταν σε ασυδοσία των εργοδοτών με την αρωγή, συνήθως, των κρατικών οργάνων. Μέτρα, όμως, όπως η θέσπιση της υποχρεωτικής διαιτησίας ή ακόμη και η προώθηση των κοινωνικών ασφαλίσεων που προέκρινε ο Βενιζέλος για την πρόληψη της όξυνσης του κοινωνικού ζητήματος συναντούσαν την αντίδραση του κόσμου της εργοδοσίας. Η αντίδραση αυτή που βρήκε ευήκοα ώτα, όχι μόνο στην αντιπολίτευση των Λαϊκών αλλά από το 1929 και μετά και στο εσωτερικό της βενιζελικής παράταξης και θα μπορούσε να συμπυκνωθεί στο αίτημα για πειθαρχία, φαίνεται να παίρνει σιγά-σιγά το πάνω χέρι και παρά τις παλινωδίες να δίνει όχι μόνο το στίγμα της βενιζελικής τετραετίας αλλά κυρίως να προετοιμάζει το αναγκαίο θεσμικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο πάνω στο οποίο θα στηριχθεί η

²⁸⁵ Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, ό. π., σελ. 99.

²⁸⁶ Ανόρθωσις, 8/6/1928.

Οι επιθέσεις στις διοικήσεις των Εργατικών Κέντρων όπου πλειοψηφούσαν οι κομμουνιστές συνιστά μια συνήθη πρακτική της εποχής. Το πιο τρανό παράδειγμα είναι το Εργατικό Κέντρο της Αθήνας βλ. Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-1931), ό. π. σελ. 73.

αντιβενιζελική παράταξη από το 1933 κι εντεύθεν²⁸⁷. Στην κατεύθυνση αυτή κινείται άλλωστε η ψήφιση του περιώνυμου «Ιδιωνύμου» το 1929, «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» ενός κατεξοχήν αντικομμουνιστικού νόμου που επεξέτεινε το μέτρο της διοικητικής εκτόπισης που ίσχυε μέχρι τότε²⁸⁸.

Από την άλλη η εσωκομματική σύγκρουση στη ΕΣΣΔ και η επικράτηση του Στάλιν επηρεάζει τις θεωρητικές και πολιτικές αναλύσεις του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος όπως αυτό αποτυπώνεται στην Κομμουνιστική Διεθνή. Η συμπερίληψη της σοσιαλδημοκρατίας στο στρατόπεδο του φασισμού και η ανάδυση και επικράτηση της γραμμής του «σοσιαλφασισμού» συγκροτούν το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο που υιοθετούνται και από το ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα, εγκαινιάζοντας μια περίοδο που κυριαρχεί ο σεκταρισμός και η συλλήβδην απόρριψη, με μια ακραία ρητορική, οποιουδήποτε βρίσκεται πέραν της κομματικής γραμμής. Ούτως ειπείν η «σοσιαλφασιστική» τακτική περιστρέφεται γύρω, αφενός από την προετοιμασία της γενικής πολιτικής απεργίας που θα οδηγήσει στην κατάρρευση του σαθρού πλέον καπιταλιστικού συστήματος και αφετέρου από μια, άνευ όρων και ορίων, καταδίκη όλων εκείνων (βενιζελικών, βασιλικού, κονδυλικού, καφανταρικού αλλά και σοσιαλιστές και αγροτιστές) που θέτουν εμπόδια στην επαναστατική ορμή των εργατών και αγροτών²⁸⁹. Στην κατεύθυνση αυτή οι κομμουνιστές συνδικαλιστές προχωρούν σε ένα επεισοδιακό συνέδριο εξαιτίας της εσωκομματικής αντιπολίτευσης το Φεβρουάριο του 1929 για την ίδρυση μιας ελεγχόμενης απ' αυτούς τριτοβάθμιας εργατικής οργάνωσης. Η Ενωτική ΓΣΕΕ που προέκυψε δεν μακροημέρευσε αφού λίγους μήνες μετά, το Δεκέμβριο του 1929 η κυβέρνηση Βενιζέλου προχωρά στη διάλυσή της με δικαστική απόφαση. Γι αυτό από την περίοδο αυτή η Ενωτική εξακολουθεί να δρα, αλλά παράνομα²⁹⁰.

Στο Ηράκλειο η έναρξη της εκκαθάρισης ξεκινά το 1929 μετά από αίτημα του Φρουραρχείου στη Νομαρχία για αποστολή του καταλόγου με τα υπάρχοντα αναγνωρισμένα σωματεία που έχουν σχέση με συνδικαλιστική δράση²⁹¹. Πλέον οι παρεμβάσεις στα σωματεία είναι άμεσες και χωρίς στοιχειώδη προσχήματα²⁹². Είναι βέβαιο πως το καταπιεστικό αυτό πλαίσιο αναστέλλει προσωρινά τη δράση πολλών συνδικαλιστών αφού απειλούνται με εξουθενωτικές κυρώσεις. Η εμπειρία, όμως, του Εργατικού Κέντρου είχε δείξει ότι η διασφάλιση του ελέγχου και συντονισμού της

²⁸⁷ Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος, τόμ Β₂, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σελ. 97-104.

²⁸⁸ Αλιβιζάτος, Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 340-361.

²⁸⁹ Ελεφάντης, Α., Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον μεσοπόλεμο, β' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979, σελ. 87-98.

²⁹⁰ Λιβιεράτου, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-1931), Κομμούνια, Αθήνα, 1987, σελ. 131-132.

²⁹¹ Ανόρθωσις, 18/12/1929.

²⁹² Οι παρεμβάσεις πλήττουν ακόμη και παραδοσιακά ισχυρά σωματεία όπως των λιμενεργατών του οποίου το Διοικητικό Συμβούλιο, με απόφαση της Νομαρχίας, κηρύσσεται έκπτωτο. Ακολουθεί ο διορισμός από τη Νομαρχία προσωρινής διοικητικής επιτροπής μέχρι την εκλογή νέου Διοικητικού Συμβουλίου.

Ανόρθωσις, 11/8/1932.

συλλογικής δράσης των εργατών επιτυγχάνεται ευκολότερα και αποτελεσματικότερα από μία οργάνωση σε ρόλο κεντρικό ανάλογο του Εργατικού Κέντρου πριν τη διάλυσή του. Η ανάγκη αυτή ικανοποιείται με την ίδρυση το 1931 δύο συνδικαλιστικών οργανώσεων με σαφές διακριτό πολιτικό στίγμα. Πρώτη ιδρύεται η Πανεργατική Ένωση Νομού Ηρακλείου η οποία συγκεντρώνει στους κόλπους της πρωτοβάθμια σωματεία που ελέγχονται από το Κόμμα των Φιλελευθέρων²⁹³. Την ίδια πάνω κάτω περίοδο με διαφορά ίσως κάποιους μήνες ιδρύθηκε ο Πανεργατικός Σύνδεσμος Νομού Ηρακλείου ο οποίος μετά την έγκριση του καταστατικού του αναγνωρίστηκε επίσημα από το Πρωτοδικείο με την υπ' αριθ. 1362 απόφασή του. Ο Σύνδεσμος συγκεντρώνει στις τάξεις του και τους κομμουνιστές οι οποίοι όμως (τουλάχιστον τα γνωστά στελέχη) κατά την πρώτη περίοδο παραμένουν αφανείς. Πρόεδρος του εξελέγη ο μετριοπαθής Ι. Μαρινέλλης ο οποίος διετέλεσε αργότερα και πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου μέχρι την παραίτησή του στις αρχές Μαρτίου του 1936²⁹⁴. Στο καταστατικό του Συνδέσμου δηλώνεται ρητά πως σκοπός του είναι «η εντός των νομίμων ορίων προστασία και προαγωγή των εργατικών συμφερόντων». Εξ αρχής καταβλήθηκε προσπάθεια ο Σύνδεσμος να ελέγχεται απόλυτα ώστε να δρα μέσα στα όρια που έθεταν οι αρχές γι' αυτό προφανώς ορίστηκε νομικός του σύμβουλος ο Ε. Ξανθάκης, σημαίνον στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος στο Ηράκλειο και νομάρχης Ηρακλείου μετά την υπουργοποίηση του Ι. Πασσαδάκη στη διάρκεια της κατοχικής περιόδου²⁹⁵. Ο Σύνδεσμος περνά στον έλεγχο των κομμουνιστών με τις αρχαιρεσίες που πραγματοποιούνται το καλοκαίρι του 1932. Η εκλογή τους μάλιστα στο Διοικητικό Συμβούλιο προξενεί ανησυχία στη ναυαρχίδα του φιλελεύθερου τύπου, την Ανόρθωση η οποία καταγγέλλει την προώθηση ατόμων που δεν σχετίζονται με την εργατική ιδιότητα²⁹⁶. Η διάλυση πάμπολλων πρωτοβάθμιων σωματείων το καλοκαίρι του 1932 με απόφαση του Πρωτοδικείου Ηρακλείου ασφαλώς και εντάσσεται στην προσπάθεια αποτροπής από τις αρχές της κομμουνιστικοποίησης του Συνδέσμου. Πάντως οι δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις εξακολούθησαν να λειτουργούν και μετά την επανίδρυση του Εργατικού Κέντρου το 1934, συγκεντρώνοντας στους κόλπους τους τα συντηρητικά σωματεία η Πανεργατική Ένωση και τα ελεγχόμενα από τους κομμουνιστές ο Πανεργατικός Σύνδεσμος. Συγχρόνως μετείχαν με εκπροσώπους τους στο Εργατικό Κέντρο (όταν αυτό επαναλειτούργησε) του οποίου τις δράσεις δεν ήταν υποχρεωμένες να ακολουθούν εάν έκριναν ότι αυτές παραβίαζαν τον πολιτικό-συνδικαλιστικό προσανατολισμό τους. Στα μεγάλα γεγονότα που συντάραξαν την πόλη τη διετία 1935-1936 με πρωταγωνιστές τους κομμουνιστές του Πανεργατικού Συνδέσμου, τα σωματεία της Πανεργατικής υποχρεώνονταν σε συμμετοχή επειδή μειοψηφούσαν, κρατούσαν όμως παθητική στάση και έσπευδαν να γίνουν σημαιοφόροι της αντίδρασης στους «ακραίους» κομμουνιστές, συντασσόμενα πλήρως με τις Αρχές και αναλαμβάνοντας το ρόλο του δούρειου ίππου στα πλαίσια της ανάγκης ελέγχου του εργατικού κινήματος.

²⁹³ Ανόρθωση, 2, 23/7/1931 και Ελευθέρα Σκέψις, 3,4,7,14 και 23/7/1931.

²⁹⁴ Ανόρθωση, 7/3/1936.

²⁹⁵ Ανόρθωση, 24/11/1931.

²⁹⁶ Ανόρθωση, 11/8/1932.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των εργατών είναι εύγλωττη πλέον στην πόλη και αποτυπώνεται σε εικόνες όπως εκείνη της κεντρικής πλατείας του Ηρακλείου η οποία έδινε την όψη δουλοπάζαρου, αφού από τη μια ο ερχομός των προσφύγων πολλαπλασίασε το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό από την άλλη τα σημάδια της διεθνούς κρίσης γίνονται πλέον ορατά και στο Ηράκλειο²⁹⁷. Το 1930 οι υποδηματεργάτες δύο ηρακλειώτικων καταστημάτων κατέρχονται σε απεργία με οικονομικά αιτήματα η οποία, μετά την απόλυση πολλών απεργών, πολύ γρήγορα γενικεύεται και τερματίζεται με αστυνομική επέμβαση²⁹⁸. Στο χορό των κινητοποιήσεων μπαίνουν και οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα όπως οι δάσκαλοι αρχικά και στη συνέχεια οι εργαζόμενοι στα ταχυδρομεία και στα τηλεγραφεία, η πανελλαδική απεργία των οποίων σημείωσε ιδιαίτερη επιτυχία στο Ηράκλειο. Προκάλεσε όμως τεράστια αντίδραση η οποία προερχόταν από φιλοβενιζελικά σωματεία και αγανακτισμένους πολίτες οι οποίοι απειλούσαν με κατάληψη των δημοσίων κτιρίων²⁹⁹.

Το γεγονός που επιταχύνει τις εξελίξεις προς τη κατεύθυνση επανένωσης του εργατικού κινήματος είναι αναμφίβολα η ανάληψη της κυβερνητικής εξουσίας τον Μάρτιο του 1933 από το Λαϊκό κόμμα, μετά την ήττα των Φιλελευθέρων και το αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα Πλαστήρα. Στο τέλος Οκτωβρίου με αρχές Νοεμβρίου του ίδιου έτους συνέρχονται σε συνέλευση τα προεδρεία των εργατικών σωματείων της πόλης με μοναδικό θέμα την επανίδρυση του Εργατικού Κέντρου. Προέβησαν σε ψήφιση του συνταχθέντος καταστατικού και σε αρχαιρεσίες για την εκλογή εκτελεστικής διοίκησης³⁰⁰. Η κυοφορία υπήρξε μακρά αφού οι διαφορές μεταξύ των προερχόμενων από αντίπαλες παρατάξεις συνδικαλιστών οξύνονταν από την προκατάληψη και καχυποψία, παραμένοντας έτσι αγεφύρωτες. Τελικά το καταστατικό το οποίο υποβάλλεται απερρίφθη επειδή έφερε ως έμβλημα το σφυρί γεγονός που προκαλεί τις έντονες διαμαρτυρίες των εκπροσώπων από τα σωματεία. Λίγο νωρίτερα έχουν ξεκινήσει διαβουλεύσεις μεταξύ των εκπροσώπων εργατικών σωματείων της πόλης με κεντρικό ζήτημα την προετοιμασία πανεργατικής απεργίας, ενώ στο τέλος Ιουλίου λύνεται με θετική έκβαση για τους εργαζόμενους η απεργία των αρτεργατών μετά από μεσολάβηση τμηματάρχη υπουργείου που είχε καταφθάσει στην πόλη³⁰¹. Σε κεντρικό επίπεδο γίνονται τα πρώτα δειλά βήματα για την υπέρβαση της τακτικής του σοσιαλφασισμού. Από το Σεπτέμβριο του 1934 υπάρχει μια σαφής απόπειρα προσέγγισης της Ενωτικής ΓΣΕΕ και του ΚΚΕ με τα σοσιαλιστικά και

²⁹⁷ Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Το συνδικαλιστικό κίνημα στο Νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο ό. π., σελ. 397. Τα ταμεία ασφαλίσεως όπως των αρτεργατών, στα πλαίσια της οικονομικής ενίσχυσης των ανέργων αρτεργατών, ζητούν στοιχεία από το πρόεδρο του σωματείου για τον αριθμό των ανέργων κ.α.

Ανόρθωσις, 13/4/1933

²⁹⁸ βλ. Φύλλα της Ανόρθωσης από τις 20/1/1930 μέχρι της 10/2/1930.

²⁹⁹ Ίδη 21, 24/5/1932.

Για την απεργία των τριατατικών βλ. Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-1936), Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1994, σελ. 47-48.

Η απεργία τερματίστηκε με επιστράτευση των απεργών ενώ έγιναν και δεκάδες συλλήψεις απεργών οι οποίοι παραπέμφθηκαν σε δίκη.

³⁰⁰ Ανόρθωσις, 12/11/1933.

³⁰¹ Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., ό. π., σελ. 400.

αγροτικά κόμματα καθώς και τις αντίστοιχες Εργατικές Ενώσεις³⁰². Η άφιξη στην πόλη του Ηρακλείου του προερχόμενου από τα Χανιά, Γενικού Γραμματέα της ΓΣΕΕ και γερουσιαστή Ι. Καλομοίρη στο τέλος Σεπτεμβρίου 1934 προκειμένου να εξετάσει επί τόπου τα εργατικά ζητήματα, αναμφίβολα επισπεύδει τις εξελίξεις προς την κατεύθυνση της ένωσης του συνδικαλιστικού κινήματος³⁰³. Τελικά στις 5 Οκτωβρίου 1934 υπογράφεται στην Αθήνα το «Σύμφωνο Κοινής Δράσης Ενάντια στη Στρατιωτικοφασιστική Δικτατορία» που παρόλη την πρακτικά ασήμαντη απόδοσή του, φανερώνει τις μεταβολές στην πολιτική συμμαχιών για την απόκρουση του φασισμού που θα σημειωθούν και στις τάξεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς με το 7^ο συνέδριό της τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1935 και στην 4^η ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου. Η αλλαγή αφορά τον επαναπροσδιορισμό του κινδύνου που πλέον ταυτίζεται με την επαναφορά της μοναρχίας και κατά συνέπεια τη δυνατότητα συμμαχιών από τα κομμουνιστικά και με αστικά κόμματα υπό τον όρο βέβαια πως τα τελευταία εναντιώνονται στην παλινόρθωση³⁰⁴.

Αφορμή για την επίσπευση τη διαφαινόμενης επανασύστασης του Εργατικού Κέντρου ήταν η νέα μεγάλη απεργία των υποδηματεργατών η οποία πήρε σχεδόν παγκρήτια διάσταση. Το Εργατικό Κέντρο επανιδρύθηκε στο τέλος Νοεμβρίου με την υπ' αριθμό 1673/30-11-1934 απόφαση του Πρωτοδικείου Ηρακλείου και εμφανίστηκε στο δημόσιο χώρο στις 10/12/1934³⁰⁵ μετά από έναν συμβιβασμό μεταξύ των κομμουνιστών συνδικαλιστών και την πλευρά των συντηρητικών που αποτυπώνεται στον σκοπό της ίδρυσής του όπως αποτυπώνεται στο νέο καταστατικό του. Σκοπός του λοιπόν είναι «να κατευθύνη σύμφωνα με τας υποδείξεις και τας αποφάσεις της Συνομοσπονδίας μεθοδικά και με την ιδικήν του πρωτοβουλία τον αγώνα τον επαγγελματικών της εργατικής τάξεως Ηρακλείου εν τη αρχή της πάλης των τάξεων και έξω πάσης πολιτικής επιρροής, εφ' όσον η Γενική Συνομοσπονδία ακολουθεί αυτήν την γραμμήν»³⁰⁶. Η απεργία των υποδηματεργατών σηματοδοτεί τη δυναμική επιστροφή του Εργατικού Κέντρου στους κοινωνικούς αγώνες και βέβαια την έναρξη της τρίτης περιόδου του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο. Πλέον το

³⁰² Ελεφάντη, Α., ό. π., σελ 230-231.

³⁰³ Ανόρθωσις, 1/10/1934.

³⁰⁴ Ελεφάντη, Α., ό. π., σελ 230-237.

³⁰⁵ Ανόρθωσις, 12/12/1934.

³⁰⁶ Βλ. Βιβλίο Μητρώου Σωματείων, ό. π., α/α.250.

Ο συμβιβασμός είναι σαφής αφού η αναφορά στην πάλη των τάξεων φαίνεται να ικανοποιεί τους κομμουνιστές συνδικαλιστές ενώ η αναγνώριση αφενός της πρωτοκαθεδρίας της ΓΣΕΕ στην οποία κυριαρχούσε πλέον ο Καλομοίρης, αφετέρου του «καθαρού», πέραν της πολιτικής, συνδικαλισμού ικανοποιούσε και εξασφάλιζε την πλευρά Καλομοίρη. Το τελευταίο στοιχείο είναι παλιά επίδραση του αναρχοσυνδικαλισμού. Ο Καλομοίρης το 1932 αποφαινόταν ότι η φύση του κοινωνικού καθεστώτος είναι υπόθεση των πολιτικών κομμάτων, αντίθετα με τις επαγγελματικές οργανώσεις των οποίων καθήκον είναι η βελτίωση της θέσης των εργαζομένων εντός του υφιστάμενου οικονομικού και κοινωνικού καθεστώτος. Κατά συνέπεια οι επαγγελματικές οργανώσεις οφείλουν να παραμένουν ανεξάρτητες από τα πολιτικά κόμματα.

βλ. Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική..., ό. π.,σελ. 126-127.

Ο συμβιβασμός έστω μερικώς έχει επικυρωθεί και στο Ζ συνέδριο της ΓΣΕΕ τον Οκτώβριο του 1934. Εκεί ενώ απουσίαζαν όλες οι παρατάξεις πλην του Καλομοίρη, η Ενωτική ΓΣΕΕ είχε προσκληθεί μόνο στο θέμα που αφορούσε την αντιμετώπιση του φασισμού και την οργάνωση του Ενιαίου Μετώπου. βλ. Λιβιεράτου, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-1936), ό. π.,σελ. 219.

βενιζελικό πλαίσιο της περιόδου 1928-1932 που στο πεδίο της εργατικής πολιτικής, σε επίπεδο ρητορικής περισσότερο, πρωτοδοτούσε την κρατική παρέμβαση μέσω της δημιουργίας ενός ρυθμιστικού πλαισίου που προέκρινε τη θεσμική παρεμπόδιση των απεργιών, αντικαθίσταται από το προγενέστερο πλαίσιο που βασιζόταν στην αρχή του σεβασμού της ελευθερίας της εργασίας και εξειδικευόταν στη χρησιμοποίηση απεργοσπαστών από τους εργοδότες με την προστασία των σωμάτων ασφαλείας, συχνά-πυκνά και του στρατού, οδηγώντας αναπότρεπτα πια στην ευκαιριακή χρήση βίας κατά των απεργών³⁰⁷. Η συγκεκριμένη απεργία στην πόλη του Ηρακλείου μετατρέπεται γρήγορα σε πανεργατική εξαιτίας της αδιαλλαξίας -πλην ενός- των εργοδοτών και της αποτυχημένης παρέμβασης του παρεπιδημούντος στην πόλη Γενικού Διοικητή Κρήτης. Η προειδοποίηση αρχικά για πανεργατική απεργία και η υλοποίηση της στη συνέχεια προέκυψε από μεγάλη συγκέντρωση 18 εργατικών σωματείων υπό τη σκέπη του Εργατικού Κέντρου³⁰⁸. Τα αιτήματα περιελάμβαναν την αύξηση των ημερομισθίων κατά 40%, την εφαρμογή του 10ώρου για τους υποδηματεργάτες και ραπτεργάτες και δώρου για όλους τους υπόλοιπους εργαζόμενους, την περιφρούρηση των κοινωνικών ασφαλίσεων, την χορήγηση επιδομάτων, τη λειτουργία συσσιτίων για τους ανέργους κ.α.. Η πανεργατική απεργιακή ημέρα της 11^{ης} Δεκεμβρίου οργανώθηκε με τρόπο ώστε ν' αποτραπεί το άνοιγμα όλων των καταστημάτων και να παρεμποδιστούν οι επιθυμούντες να εργαστούν με στόχο την παράλυση της οικονομικής ζωής της πόλης. Μεγάλες ομάδες απεργών κατήλθαν στο λιμάνι εμποδίζοντας την εργασία σε απεργοσπάστες με συνέπεια μικροσυγκρούσεις και μικροσυμπλοκές μεταξύ απεργών και απεργοσπαστών. Τα επεισόδια γενικεύτηκαν όταν έφιπποι χωροφύλακες με την ενίσχυση στρατιωτικής δύναμης την οποία είχαν αιτηθεί οι αρχές για να αποτραπούν ενδεχόμενα έκτροπα «εκ της προκλητικής στάσεως ην διάφορα κομμουνιστικά στοιχεία ετήρουν από τινών ημερών» επιχείρησαν τη διάλυση των συγκεντρώσεων. Η μαζικότητα και αποφασιστικότητα των απεργών οδήγησαν στην υποχώρηση της αστυνομίας και του στρατού και στην ανάληψη νέας προσπάθειας για λύση της απεργίας τόσο από το Γενικό Διοικητή όσο και από τον Εισαγγελέα που με τη σειρά τους αποτυγχάνουν κι αυτοί³⁰⁹.

Πλέον μπαίνει σε εφαρμογή από τις αρχές ένα σχέδιο που κλιμακώνεται με το πέρασμα των ημερών. Η Διοίκηση Χωροφυλακής σε συνεργασία με το Φρουραρχείο και τη διοίκηση του εδρεύοντος στην πόλη Συντάγματος πεζικού ενίσχυσε τις δυνάμεις στην πόλη η οποία πλέον στρατοκρατείται ενώ απαγορεύτηκαν όλες οι

³⁰⁷ βλ. Χατζηϊωσήφ, Χ., «Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο Μεσοπόλεμο», στο Μαυρογορδάτος, Γ. – Χατζηϊωσήφ, Χ., ό. π., σελ. 443-446.

³⁰⁸ Ίδην, 11/12/1934.

³⁰⁹ Χαρακτηριστικό είναι το κλείσιμο του ρεπορτάζ μετά την αποτυχημένη κρατική παρέμβαση «... ο απεργιακός αγών ενεφάνισε την εικόνα πλήρους αναρχίας. Γενικώς η εντύπωση του κόσμου εκ της κρατικής αβουλίας υπήρξε αυτόχρονα αποκαρδιωτική. Δια το Ηράκλειον, πρώτην φορά αντιμετώπιζαν τοιαύτην εικόνα. Τα χθεσινά γεγονότα υπήρξαν πρωτοφανή»

Ανόρθωσις, 12/12/1934.

Σε ρεπορτάζ άλλης εφημερίδας η αποτυχία της κρατικής παρέμβασης χρεώνεται στους κομμουνιστές, οι οποίοι επιθυμούν τη συνέχιση της απεργίας.

Ο Αγών, 12/12/1934.

συγκεντρώσεις. Ο τμηματάρχης της Γενικής Διοίκησης, ο οποίος αφίχθη στην πόλη προερχόμενος από τα Χανιά αφού ενημερώθηκε από όλα τα μέρη προέβη σε δηλώσεις οι οποίες αντανάκλασαν με σαφήνεια την κυβερνητική πολιτική. Απευθυνόμενος ειδικότερα αποκλειστικά στους απεργούς και δη τους υποδηματεργάτες, επισήμανε πως είναι απολύτως ελεύθεροι να συνεχίσουν την απεργία τους, όπως όμως ελεύθεροι είναι και οι εργοδότες να ρυθμίσουν τα ζητήματα με το συμφερότερο γι' αυτούς τρόπο. Το κράτος αναλαμβάνει την τήρηση της δημόσιας τάξης προστατεύοντας την ελευθερία της εργασίας και περιοριζόμενο αυστηρά στο ρόλο του ουδέτερου διαιτητή, αφού η επιβολή των απόψεων της εργατικής τάξης σ' εκείνη των εργοδοτών, αφενός θα δημιουργούσε κοινωνική ανισότητα, αφετέρου η πρόσθετη επιβάρυνση των εργοδοτών θ' απέβαινε, τελικά, σε βάρος της εργατικής τάξης επειδή τελικά θα υπέκυπτε στον ανταγωνισμό. Ο τμηματάρχης όμως δεν αρκείται σε μια πολιτικο -οικονομική προσέγγιση. Υποδεικνύει στους εργάτες ότι η κάθοδος στα πεζοδρόμια και οι μαχητικές διαδηλώσεις είναι ο χειρότερος τρόπος προώθησης των απόψεών τους και ακόμη πως με την απεργία τους προσβάλλουν τον αποδεδειγμένο αλτρουϊσμό της κοινωνίας του Ηρακλείου, η οποία έχει επωμιστεί μεγάλα βάρη για την περίθαλψη των ενδεών έχοντας «οργανωμένην κοινωνικήν ευποιϊαν εν πλήρει δράσει», η οποία θ' ανασταλεί σε περίπτωση εξακολούθησης των έκνομων ενεργειών τους. Δηλώνει κατηγορηματικά στους απεργούς ότι οφείλουν ν' αφήσουν την προαγωγή των συμφερόντων τους στο κράτος αλλιώς «ότι ενδεχόμενη πανεργατική απεργία δεν θα ηδύνατο ν' αντιμετωπιστεί η ως επανάστασις» και βεβαιώνει τους κατοίκους της πόλης ότι χάρις στα ληφθέντα, από τις τοπικές αρχές, μέτρα η τάξη είναι απολύτως εξασφαλισμένη³¹⁰. Ακολούθως απορρίπτεται από τη Διοίκηση Χωροφυλακής Ηρακλείου η αίτηση για συγκέντρωση που υπέβαλε το Εργατικό Κέντρο και ενεργοποιούνται οι απεργοσπαστικοί μηχανισμοί για την επανέναρξη των εργασιών στα υποδηματοποιεία. Τα συντηρητικά σωματεία προτρέπονται σε αποχώρηση από τις τάξεις του Εργατικού Κέντρου, πρακτική που θα παγιωθεί το επόμενο διάστημα αφού αρκετά σωματεία μετέχουν επιλεκτικά στο Εργατικό Κέντρο και αποτελούν το δούρειο ίππο στο εσωτερικό του, τα μάτια και τ' αυτιά των κρατικών αρχών και βέβαια τις βάσεις του μηχανισμού υπονόμησης των όποιων σχεδίων κρίνονται ανατρεπτικά για την ομαλή οικονομική λειτουργία. Ο εκφυλισμός της απεργίας επιτεύχθηκε μετά τη σύλληψη 5 κορυφαίων κομμουνιστών της πόλης³¹¹.

Η επανίδρυση του Εργατικού Κέντρου συνοδεύεται από την προσπάθεια των περισσοτέρων σωματείων μελών του, που ελέγχονται από τους κομμουνιστές συνδικαλιστές να το καταστήσουν ως το κυρίαρχο εκφραστή των συμφερόντων του συνόλου της εργατικής τάξης της πόλης. Στην κατεύθυνση αυτή το Εργατικό Κέντρο σπεύδει αλληλέγγυο, όπως είχαν κάνει και πολλά εργατικά σωματεία ήδη από το

³¹⁰ Ανόρθωσις, 14/12/1934.

³¹¹ Η σύλληψη των 5 προκάλεσε μικροεπεισόδια στην πόλη. Από την πρώτη στιγμή αυτοί τέθηκαν σε αυστηρή απομόνωση και δεν επιτράπηκε ούτε στους συνηγόρους τους να τους επισκεφθούν. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας οι 5 κήρυξαν απεργία πείνας που λύθηκε την ίδια μέρα αφού επιτράπηκε τελικά η συνάντησή με τους συνηγόρους τους.
βλ. Ο Αγών, 16/12/1934 και Ίδη, 20/12/1934.

1934 στον αγώνα των αμπελοπαραγωγών, στις επιμέρους διεκδικήσεις των σωματείων μελών του αναδεικνύοντας τα εργατικά ζητήματα και διεκδικώντας λύσεις από τις τοπικές αρχές, προωθώντας παράλληλα το ζήτημα της ενότητας εργατών, αγροτών και επαγγελματιών. Το πεδίο δράσης του όμως δεν περιορίζεται στα στενά εργατικά ζητήματα. Πρωταγωνιστεί, κατ' αρχάς, στη συγκρότηση του δημοκρατικού μετώπου στην πόλη οι βάσεις του οποίου τίθενται το καλοκαίρι του 1935 με στόχο την αποτροπή επαναφοράς της μοναρχίας που έχει πλέον δρομολογηθεί από το Λαϊκό Κόμμα, υπό την πίεση ακραίων κύκλων του³¹². Γίνεται έτσι εφικτή μια εύθραυστη αλλά υπαρκτή συμμαχία των κομμουνιστών οι οποίοι κρατούν το πηδάλιο του Εργατικού Κέντρου και των «συντηρητικών» εργατικών σωματείων στα οποία κυριαρχούν οι βενιζελικοί. Η υπεράσπιση της δημοκρατίας συνιστά τη βάση συνεννόησης και από κοινού χάραξης πορείας αγώνα του Εργατικού Κέντρου με την Ομοσπονδία Επαγγελματικών Σωματείων Ηρακλείου κάνοντας έτσι ένα σημαντικό βήμα στη σύναψη μιας ευρύτερης συμμαχίας εργατών, επαγγελματιών και αγροτών³¹³. Το Εργατικό Κέντρο προβάλλει, σε κάθε περίπτωση, ως ο κατεξοχήν υπερασπιστής των αδυνάτων ιδιαίτερα όταν δεν αποκαθίστανται εξόφθαλμες αδικίες που τους έπληξαν³¹⁴. Με πρωτοβουλία του επίσης πραγματοποιούνται συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας για τις συνεχιζόμενες διώξεις για συνδικαλιστική και πολιτική δράση εργατών και υπαλλήλων³¹⁵. Είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο στο ζήτημα της ανεργίας του εργατικού κόσμου διεκδικώντας βοηθήματα για τους ανέργους, διαχειρίζεται και διανέμει τα χρηματικά ποσά που διατίθενται από τη Νομαρχία σ' αυτούς ή προτείνει τρόπους για την εξασφάλιση μεγαλύτερων (έρανοι)³¹⁶. Ακόμη αποτελεί το βασικό διαχειριστή των λαϊκών συσσιτίων που χρηματοδοτούνται από τη Νομαρχία και αφορούν 300 πάνω κάτω απόρους όταν και

³¹² Ελευθέρα Σκέψις, 30/7/1935, 13/9/1935 και 10/10/1935.

Η σθεναρή του δράση υπέρ της δημοκρατίας εκδηλώνεται και μέσω της αρθρογραφίας των μελών του Δ.Σ.

Βλ. ενδεικτικά Ελευθέρα Σκέψις, 29/9/1935.

Το Εργατικό Κέντρο λίγους μήνες μετά τηλεγραφεί στον πρωθυπουργό της κυβέρνησης, τους πολιτικούς αρχηγούς και κεντρικές αθηναϊκές εφημερίδες επισημαίνοντας τον κίνδυνο εξωκοινοβουλευτικών λύσεων εν όψει της κινητικότητας που παρατηρείται στο στράτευμα από δεξιούς αξιωματικούς στο ενδεχόμενο σχηματισμού κυβέρνησης από τους Φιλελεύθερους με την κοινοβουλευτική υποστήριξη του ΚΚΕ.

βλ. Herring, G., Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2004, τόμ Β' σελ. 1266-1267.

Για το τηλεγράφημα του Εργατικού Κέντρου βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 8/3/1936.

³¹³ Ελευθέρα Σκέψις, 10/10/1935.

³¹⁴ Το Εργατικό Κέντρο κατορθώνει μετά από συνεχείς πιέσεις ν' αποσπάσει τη συναίνεση του ίδιου του Βασιλιά για την αμνήστευση όσων κατηγορούνται για τα γεγονότα στις 4 και 5 Αυγούστου 1935. Ελευθέρα Σκέψις, 4/3/1936.

Διαμαρτύρεται για την αποβολή από το Ορφανοτροφείο, τέκνου εργάτη που εφονεύθη στα ίδια γεγονότα.

Ανόρθωσις, 1/3/1936.

³¹⁵ Τα ψηφίσματα κυρίως προς το Διοικητή Κρήτης περιλαμβάνουν την κατάπαυση των διώξεων, την αμνήστευση πολιτικών κατάδικων και εξόριστων, την ελεύθερη κυκλοφορία του «αντιφασιστικού» τύπου, την κατάργηση του ιδιώνυμου και των επιτροπών ασφαλείας, την ελεύθερη διεξαγωγή των εκλογών κ.α.

Ανόρθωσις, 14/1/1936.

³¹⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 5/1/1936.

όσο διαρκούν. Στα πλαίσια τέλος των προγραμμάτων που υλοποιεί ο Δήμος Ηρακλείου από το τέλος του 1935 και το 1936 προτείνει, με βάση καταλόγους, άνεργους εργάτες, ώστε να προσλαμβάνεται εκ περιτροπής για μικρά χρονικά διαστήματα από το Δήμο³¹⁷. Το Εργατικό Κέντρο όμως φαίνεται να κατορθώνει και κάτι ακόμα. Την περίοδο αυτή στα μάτια των εργατών φαντάζει σαν ο θεματοφύλακας της νομιμότητας και της ηθικής, όχι μόνον εξαιτίας της διεκδίκησης για εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας αλλά και για ευρύτερα ζητήματα που αφορούν το δημόσιο συμφέρον το οποίο πλήττεται από εργοδοτικές ατασθαλίες³¹⁸. Όλα αυτά έχουν συμβάλει στην αποδοχή του από μεγάλο μέρος των εργατών ως αξιόπιστου εκπροσώπου τους και τον κατεξοχήν συνομιλητή της κρατικής διοίκησης.

Αυτό φυσικά δε σημαίνει πως έχει την αμέριστη αποδοχή όλου του εργατικού κόσμου. Και στην περίοδο αυτή πολλά σωματεία-μέλη του Εργατικού Κέντρου εξακολουθούν να διαφοροποιούνται ή ακόμη και να αντιτίθενται στις βουλές του. Σωματεία, όπως για παράδειγμα οι λιμενεργάτες, την απαίτηση του Εργατικού Κέντρου για εφοδιασμό όλων των μελών των εργατικών σωματείων με βιβλιάρια και την υποχρέωση των εργοδοτών για πρόσληψη εργατών μόνο μέσα από τις τάξεις των κατόχων αυτών, από εργαλείο για την αντιμετώπιση των εργοδοτικών απεργοσπαστικών πρακτικών, την μετέτρεψαν σε μέσο αναπαραγωγής του συντεχνιασμού που θεμελιωνόταν, ως επί το πλείστον, στις πελατειακές σχέσεις. Το γεγονός επίσης ότι τα δυναμικά κομμουνιστικά στελέχη που πρωταγωνιστούν στο Εργατικό Κέντρο έχουν ενεργό ρόλο στα πολιτικά-εκλογικά πράγματα της πόλης, είτε προπαγανδίζοντας τις θέσεις του ΚΚΕ είτε εκτιθέμενα ως υποψήφιοι βουλευτές στις εθνικές εκλογές, ενισχύει την καχυποψία και οδηγεί σε αποστάσεις από τις πρωτοβουλίες του Εργατικού Κέντρου. Ακόμη και στις αρχαιρεσίες για την εκλογή του Διοικητικού Συμβουλίου του Κέντρου πολλά σωματεία, ενώ είναι εγγεγραμμένα μέλη του, προτιμούν ν' απέχουν εξαιτίας βέβαια και των συσχετισμών που είναι καταφανώς υπέρ των κομμουνιστών συνδικαλιστών³¹⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι προνομιακό πεδίο της αντιπαράθεσης μεταξύ του Εργατικού Κέντρου και του κράτους αποτελεί η ίδια η εργατική νομοθεσία. Η αδιαφορία αφενός του κράτους για την εφαρμογή της και αφετέρου η έλλειψη αμοιβαιότητας που σήμαινε ότι οι νόμοι θεσπίζονταν αλλά δεν χρησιμοποιούνταν από τους άμεσα ενδιαφερόμενους εξαιτίας, της αδυναμίας, αλλά όχι μόνο, των συνδικάτων, ήταν χαρακτηριστικό της πορείας του συνδικαλιστικού κινήματος και στο Ηράκλειο³²⁰. Ο κοινός παρανομαστής του συνόλου σχεδόν των εργατικών αγώνων από την επανασύσταση του Εργατικού Κέντρου μέχρι την

³¹⁷ Κρητικά Νέα, 18, 19/5/1936.

³¹⁸ Ενδεικτικά στις 4/3/1936 το Εργατικό Κέντρο καταγγέλλει τον εργολάβο που έχει αναλάβει την ανοικοδόμηση του Μουσείου Ηρακλείου για κακοτεχνίες και χρήση υλικών κακής ποιότητας. βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 4/3/1936.

³¹⁹ Στις τελευταίες αρχαιρεσίες υπερψηφίζονται οι κομμουνιστές συνδικαλιστές. Από τα 33 σωματεία του Εργατικού Κέντρου στις αρχαιρεσίες μετείχαν αντιπρόσωποι από τα 23. Ελευθέρα Σκέψις, 2/4/1936.

³²⁰ Για την έλλειψη αμοιβαιότητας βλ. Λιάκος, Α., «Από κράτος φύλαξ εις κράτος πρόνοια οι παράμετροι της εργατικής πολιτικής στο Μεσοπόλεμο», στο Πρακτικά συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ΕΛΙΑ και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 1988, σελ. 169-185.

επιβολή της Μεταξικής δικτατορίας εκτός από τα οικονομικά είναι η εφαρμογή της νομοθεσίας που αφορά κυρίως το δωρο και τις κοινωνικές ασφαλίσεις. Δεν μπορούμε ν' αποφανθούμε με βεβαιότητα ότι ο εγκλωβισμός του εργατικού ταξικού λόγου στα πλαίσια που έθετε ο κυρίαρχος αστικός και η οικειοποίηση του δεύτερου από τον πρώτο ή με άλλα λόγια η επιμονή του εργατικού κινήματος στην τήρηση του συντάγματος και των νόμων, σήμαινε την αυτόματη αποδοχή των αρχών του φιλελευθερισμού³²¹. Η σκληρή, σε κάθε περίπτωση, εργοδοτική άρνηση εφαρμογής του νόμου σε συνδυασμό με την αλλαγή της εργατικής πολιτικής από την επικράτηση των Λαϊκών και μετά, φαίνεται να εξηγούν, ως ένα βαθμό, τον περιορισμό των διεκδικήσεων εντός του αστικού πλαισίου. Εξάλλου η ελληνική εργατική νομοθεσία επηρεάστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από το Διεθνές Γραφείο Εργασίας το οποίο επιχείρησε, μέσω μιας εναλλακτικής αστικής προοπτικής έναντι του κομμουνισμού, να τιθασεύσει τη ριζοσπαστικοποίηση των εργατικών στρωμάτων αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο³²². Στο Ηράκλειο ίσως κανένα άλλο κείμενο δεν συμπυκνώνει με λακωνικότερο τρόπο τις επιδιώξεις του εργατικού και εν γένει λαϊκού κινήματος μέσα σε μια εξαιρετικά αντικομμουνιστική ατμόσφαιρα, λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας το αναπόφευκτο της οποίας όλοι αναγνωρίζουν, όσο το κεντρικό του πρώτου φύλλου της προοδευτικής εφημερίδας «Φωνή του Λαού». Ο συντάκτης αφού διαπιστώνει από τη μία τη ραγδαία πτώση του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών στρωμάτων και από την άλλη τη διαρκή άνοδο της λαϊκής συνείδησης, ισχυρίζεται ότι ο εργαζόμενος λαός «διεκδικεί τη θέση, που δικαιωματικώς του ανήκει κάτω από τον ήλιον της ωραίας του χώρας. Δεν είναι ανατροπεύς κοινωνικών καθεστώτων ο Λαός ούτος, και δεν έχει κομμουνιστικές επιδιώξεις. Όσοι λένουν τα αντίθετα... ψεύδονται σκοπίμως. Το ψεύδος των, σκοπόν έχει να τους δώσει το πρόσχημα δια την κήρυξιν της δικτατορίας και την επιβολή της φασιστικής τυραννίας. Ο Λαός αντιθέτως βλέπει το όλον πρόβλημα ως καθαρώς αστικόν... Ο επαγγελματίας, ο αγρότης και ο εργάτης... θέλουν ν' αποκτήσουν εις την αστικήν Ελλάδα τα δικαιώματα τα αστικά και τας αστικές ελευθερίας που άλλοι Λαοί ήδη προ πολλού καρπούνται και τα οποία εις την χώραν μας σφετερίζεται μία ολιγαρχία μεγάλων κεφαλαιοκρατών...»³²³

Η επιλογή, τέλος, της απεργίας ως βασικό εργαλείο διεκδίκησης δεν επιβάλλεται πλέον από τις ιδεολογικές εμμονές των κομμουνιστών συνδικαλιστών, του ΚΚΕ και της κομμουνιστικής Διεθνούς που ήταν γνώρισμα της περιόδου του

³²¹ Φουντανόπουλου, Κ., ό. π., σελ. 332-334.

³²² Φουντανόπουλου, Κ., ό. π., σελ. 330.

βλ. και Λιάκου, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, ό. π.

Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση της συντηρητικής εφημερίδας Ίδη (Λαϊκή) στην πρόταση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, κατά τη διάρκεια της 19^{ης} διάσκεψής του, για καθιέρωση 40ωρης εβδομαδιαίας εργασίας ως αντίδοτο της ανεργίας. Η εφημερίδα αποκαλεί «πλατωνικές» όλες αυτές τις συζητήσεις που «κοροϊδεύουν» την εργατική τάξη αφού πολλά κράτη δεν εφαρμόζουν ούτε τη σύμβαση για το δωρο, όπως προβλέπεται από τη σύμβαση του 1919, έτους δημιουργίας του ΔΓΕ.

Τάσσεται στο πλευρό των εργοδοτικών οργανώσεων οι οποίες θεωρούν ότι η ανεργία θ' αντιμετωπιστεί μόνο με την έκλειψη του κρατικού παρεμβατισμού αφού μέτρα όπως το παραπάνω οδηγούν με μαθηματική ακρίβεια στην αύξηση του κόστους παραγωγής.

Ίδη, 5/7/1935.

³²³ Φωνή του Λαού, 14/6/1936.

σοσιαλφασισμού, πήγαζε από τη γραμμή της «τρίτης και τελευταίας περιόδου του καπιταλισμού» και πριμοδοτούσε μόνον εκείνες τις διεκδικήσεις που συνδέονταν με τη γενική πάλη κατά του καπιταλισμού, μέσω τοπικών απεργιών, μέχρι τη γενίκευσή τους σε γενική πολιτική απεργία και επανάσταση. Επιβάλλεται και από την εργοδοτική αλαζονεία και αδιαλλαξία και βέβαια την κρατική καταστολή η οποία πολλαπλασιάζεται. Η απόδειξη βρίσκεται στο γεγονός ότι τα εργατικά σωματεία προειδοποιούν με ποικίλους τρόπους και καλούν τόσο τους εργοδότες σε διαπραγμάτευση όσο και το κράτος να εγγυηθεί την εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας και ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο που θα επιτρέπει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, πριν την καταφυγή στην απεργία. Είναι αυτό καθαυτό, εξάλλου, το απεργιακό εργαλείο που συνέβαλε στη μαζικοποίηση του εργατικού κινήματος και την περαιτέρω ενδυνάμωσή του τα έτη 1935-36. Η κρατική καταστολή με τη σειρά της οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη πολιτικοποίηση και ριζοσπαστικοποίηση την εργατική διαμαρτυρία³²⁴ και τελικά σε πρωτοφανή ύψη την εργατική μαχητικότητα.³²⁵

³²⁴ Για το ρόλο της απεργίας στη μαζικοποίηση και πολιτικοποίηση του εργατικού κινήματος βλ. Geary, D., ό. π., σελ.27-28.

³²⁵ Βλ. Seferiadis, S., A European macro-historical analytical frame work and a Greek case-study, Διδακτορική διατριβή, Columbia University, Νέα Υόρκη, UMI, 1998, σελ.699-706.

Η δραματική κορύφωση και το τέλος.

Η μεγάλη πανεργατική απεργία τον Αύγουστο του 1935 έχει συνδεθεί με τους σταφιδεργάτες-τριες. Επρόκειτο για την πολυπληθέστερη ομάδα εργατών στην πόλη κατά την περίοδο αιχμής (Αύγουστος-Οκτώβριος) η οποία ξεκινούσε με τη συγέντρωση και ολοκληρωνόταν με την επεξεργασία, συσκευασία, μεταφορά και φόρτωση της σταφίδας στα πλοία που θα την μετέφεραν στις αγορές του εξωτερικού. Όλες οι πληροφορίες του τύπου της εποχής συγκλίνουν ότι ο αριθμός των εργαζομένων στη σταφίδα την περίοδο της αιχμής ανερχόταν και πιθανόν υπερέβαινε τα 2500 άτομα. Η εποχικότητα ήταν το βασικό χαρακτηριστικό της εργασίας αυτής την οποία, μετά τον ερχομό τους, ασκούσαν κυρίως πρόσφυγες οι οποίοι έλεγχαν και το κομμουνιστικό σωματείο των σταφιδεργατών/τριών. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μειώθηκε δραστικά ο αριθμός των ντόπιων εργαζομένων και ιδίως των γυναικών. Η τεράστια αύξηση της παραγωγής που σημειώθηκε την δεκαετία του 1930 απαιτούσε μεγάλο αριθμό εργατικών χεριών που δεν μπορούσε να καλυφθεί μόνον από του πρόσφυγες. Εκτός όμως από την εποχικότητα το σώμα των σταφιδεργατών/τριών χαρακτηριζόταν από έναν καταμερισμό εργασίας που, με την πάροδο του χρόνου, απέβαινε σε βάρος των ανδρών αφού εκτός από το καθάρισμα (ξελίκισμα), οι γυναίκες άρχισαν, εξαιτίας των χαμηλότερων ημερομισθίων με τα οποία αμείβονταν από την είσοδό τους στην παραγωγή, να ασχολούνται και με την εργασία ανάμειξης των διαφόρων ποιοτήτων σταφίδας (πατσάλιασμα) που προϋπέθετε στοιχειώδη γνώση κι άρα εξειδίκευση (εργασία που παραδοσιακά ήταν ανδρική υπόθεση) με αποτέλεσμα, συν τω χρόνω, να αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων αφού άγγιζαν το 80% του συνόλου. Αυστηρά ανδρική εργασία πάντως παρέμεινε η μεταφορά των σταφίδων που απαιτούσε μεγαλύτερη μυϊκή δύναμη³²⁶. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό τους είναι ότι απασχολούνταν ολόκληρες οικογένειες και γενικότερα άνθρωποι τους οποίους ένωναν συγγενειακοί δεσμοί με συνέπεια την επικράτηση άλλου τύπου σχέσεων στη διάρκεια της εργασίας πολύ διαφορετικές από τις τυπικές και απρόσωπες που αποτελούσαν ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της βιομηχανικής μισθωτής εργασίας. Τέλος σε μεγάλο βαθμό οι εργαζόμενοι στη σταφίδα οργάνωναν τη ζωή τους σε σημαντικό βαθμό με έναν τρόπο που οι εργασιακές τους σχέσεις επεκτείνονταν κι εκτός του εργασιακού τους χώρου με τη συγκέντρωσή τους σε συγκεκριμένους τόπους αναψυχής, τη συμμετοχή τους σε θρησκευτικές γιορτές κ.α.³²⁷.

Οι σταφιδεργάτες/τριες το 1935 διεκδικούν, μεταξύ άλλων, την αύξηση του ημερομισθίου όλων των κατηγοριών εργαζομένων, την καθιέρωση της δωρης εργασίας, τη μείωση του βάρους των σάκων μεταφοράς, τον αποκλεισμό των

³²⁶ Οι κατηγορίες των εργαζομένων είναι 5 με βάση τις αμοιβές τους.

Οι καλύτερα αμειβόμενοι είναι οι άνδρες τεχνίτες κι ακολουθούν οι εργάτες, οι ανήλικοι, οι εργάτριες Α' κατηγορίας και τέλος οι λοιπές εργάτριες.

³²⁷ Σάββας, Δ., Λες και ήταν χθες! Μνήμες... από το παλιό Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2010, σελ. 175-182.

εργολάβων οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τους εργάτες και την αναγνώριση στο σωματείο του δικαιώματος πρόσληψης και κατανομής των εργαζομένων στα διάφορα εργοστάσια³²⁸. Το ευρύτερο σκηνικό το καλοκαίρι του έτους αυτού είναι εκρηκτικό αφού δεν έχουν τερματιστεί ακόμη οι διώξεις, οι δίκες και η εμπρηστική αντιβενιζελική αρθρογραφία μετά το βενιζελικό κίνημα λίγους μήνες πριν. Παράλληλα έχει αρχίσει να διαμορφώνεται το κίνημα για την υπεράσπιση του δημοκρατικού πολιτεύματος το οποίο πλέον αμφισβητείται ανοικτά από τους θιασώτες της μοναρχίας. Λίγο έξω από το λιμάνι του Ηρακλείου εξακολουθούν να ναυλοχούν πολεμικά πλοία, ενώ εξακολουθούν με αμείωτη ένταση οι διώξεις αξιωματικών και υπαλλήλων για τη συμμετοχή τους στο κίνημα του Μαρτίου³²⁹. Υπάρχει επιπλέον ένα ακόμη ανοικτό εργασιακό μέτωπο μεταξύ των σταφυλοεξαγωγέων και των εργατών με τα πνεύματα να οξύνονται επικίνδυνα όταν διαρρέει η πληροφορία ότι σχεδιάζεται η μεταφορά εργατών από άλλα μέρη της Ελλάδας για τη συσκευασία των κρητικών σταφυλιών³³⁰. Λίγο πριν τα μέσα Ιουλίου καταφθάνει Επιθεωρητής Εργασίας από τα Χανιά για να επιληφθεί της διαφοράς εργοδοτών/σταφιδεμπόρων και σταφιδεργατών/τριών. Παρά την καλλιέργεια κλίματος αισιοδοξίας από τον τοπικό τύπο η μεσολαβητική προσπάθεια του επιθεωρητή αποτυγχάνει εξαιτίας της αδιαλλαξίας των εργοδοτών, οι οποίοι απειλούν με λοκ άουτ και εντέχνως επιδιώκουν να φέρουν σε αντιπαράθεση τους εργάτες με τους σταφιδοπαραγωγούς αφού δηλώνουν κατηγορηματικά ότι η καταβολή αυξημένων ημερομισθίων για τους εργάτες θα σημάνει αυτόματα μείωση της τιμής αγοράς του προϊόντος από τους παραγωγούς³³¹.

Η δυναμική που αναπτύσσει το σωματείο των σταφιδεργατών/τριών επιφέρει μεταβολές στη διοίκηση του Εργατικού Κέντρου της πόλης. Στις 15 Ιουλίου ανατρέπεται η αδύναμη και αδρανούσα διοίκηση του Κέντρου και τα ηνία του αναλαμβάνουν οι κομμουνιστές συνδικαλιστές. Το Εργατικό Κέντρο τίθεται επικεφαλής του αγώνα των εργαζομένων στη σταφίδα και διευρύνει τον κατάλογο των αιτημάτων συμπεριλαμβάνοντας αιτήματα και άλλων σωματείων σε μια προσπάθεια να συσπειρώσει το σύνολο των εργατών της πόλης³³². Η σκλήρυνση της στάσης του εργατικού κόσμου υποχρεώνει το Νομάρχη να καλέσει ανώτερο υπάλληλο Υπουργείου για να μεσολαβήσει εκ νέου ενώ οι εργάτες με διαδοχικές κλαδικές και πανεργατικές συγκεντρώσεις στην πόλη διατρανώνουν τη βούλησή τους να εμμείνουν στις απεργιακές κινητοποιήσεις τους μέχρι την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Παράλληλα επιχειρούν να έλθουν σε επαφή με τους παραγωγούς προκειμένου ν' αποδομήσουν τα επιχειρήματα των σταφιδεμπόρων και καταγγέλλουν τους τελευταίους για την προσπάθεια τορπιλισμού του εργατικού αγώνα μέσω της δημιουργίας κίτρινων σωματείων στα οποία καλούνται να εγγραφούν οι εργάτες/τριες

³²⁸ Ελευθέρα Σκέψις, 20/7/1935.

³²⁹ Ελευθέρα Σκέψις, 2/7/1935.

³³⁰ Ελευθέρα Σκέψις, 7/7/1935.

³³¹ Ελευθέρα Σκέψις, 14,17,18,20,23/7/1935.

³³² Συνέντευξη του, προσφυγικής καταγωγής, κομμουνιστή συνδικαλιστή Θεόδωρου Παπάζογλου ή Πάγκαλου, προέδρου του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου από τις 15 Ιουλίου και μετά, στην τοπική εφημερίδα Τόλη το 1989 που αναδημοσιεύθηκε από την Εφημερίδα των Συντακτών Κρήτης στις 4/8/2016.

υπό την καθοδήγηση των εργολάβων³³³. Για να εντείνουν την πίεση στους εργοδότες τα προεδρεία των εγγεγραμμένων, στο Εργατικό Κέντρο, σωματείων απεφάσισαν την κήρυξη 48ωρης πανεργατικής απεργίας σε χρόνο που θα έκριναν πρόσφορο. Στην απόφαση αυτή συναίνεσαν και τα προεδρεία σωματείων από πολλά χωριά του νομού στα οποία υπήρχαν παραρτήματα του Συνδέσμου συσκευαστών νωπών οπώρων και σταφυλών ενώ το Εργατικό Κέντρο προχωρά στην έκδοση χιλιάδων προκηρύξεων για την ενημέρωση του συνόλου των εργατών. Η αποτυχημένη εργοδοτική προσπάθεια αύξησης των ανδρικών ημερομισθίων με παράλληλη μείωση των γυναικείων οξύνει περαιτέρω τα πνεύματα και ο Νομάρχης καλεί σε ευρεία σύσκεψη για τα εργατικά ζητήματα όλους (έμποροι, βιομήχανοι, πρόεδροι και σύμβουλοι Γεωργικών οργανισμών, διευθυντές τοπικών εφημερίδων) πλην των εργατών³³⁴.

Στις 30 Ιουλίου πραγματοποιείται στην πόλη του Ηρακλείου, μετά από προσωρινή ανάκληση της άδειας από το νομάρχη και το Διοικητή Χωροφυλακής, ογκώδης συγκέντρωση του Πανδημοκρατικού Μετώπου Ηρακλείου με τον πρόεδρο του Εργατικού Κέντρου Παπάζογλου να είναι ένας από τους βασικούς ομιλητές. Στο ψήφισμα που εγκρίνεται ζητείται εκτός από την κατοχύρωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, η μη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την επαναφορά της μοναρχίας, η γενική αμνηστία και η άρση απαγόρευσης της κυκλοφορίας του εργατικού τύπου. Περιλαμβάνονται επίσης και εργατικά αιτήματα όπως η προώθηση των κοινωνικών ασφαλίσεων με επιβάρυνση των εργοδοτών και του κράτους, η αυστηρή εφαρμογή του δώρου κ.α. Η τελευταία μεσολάβηση για την επίλυση της σύγκρουσης στον σταφιδεργατικό χώρο ανατέθηκε στο Γεωργικό Επιμελητήριο, που ελεγχόταν από την εκάστοτε κυβέρνηση και το οποίο υποτίθεται εκπροσωπούσε τη φωνή των σταφιδοπαραγωγών. Η μεσολάβηση αυτή απέβη άκαρπη, καταγγέλθηκε από το Εργατικό Κέντρο εξαιτίας της απόλυτης ταύτισης των προτάσεων του Επιμελητηρίου με τις εργοδοτικές θέσεις και επέσπευσε την απεργία η οποία προγραμματίστηκε για τις 4 και 5 Αυγούστου³³⁵.

Το απεργιακό διήμερο υπήρξε από εκείνα τα διαστήματα που χαράσσουν ανεξίτηλα το σώμα μιας πόλης. Ενώπιον 4000 απεργών και διαδηλωτών το κράτος παρέταξε ολόκληρη την αστυνομική και στρατιωτική δύναμη (το τοπικό σύνταγμα πεζικού) η οποία ενισχύθηκε με τη συνδρομή 2 ακόμη λόχων από το σύνταγμα πεζικού του Ρεθύμνου. Επίσης τη δεύτερη ημέρα έφτασαν από τα Χανιά ο στρατηγός Μπακόπουλος επικεφαλής της 5^{ης} Μεραρχίας και ο ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής Κρήτης, οι οποίοι ανέλαβαν την επιβολή της τάξης, ενώ από την Αθήνα κατέφθασε ο Επιθεωρητής Εργασίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας με υδροπλάνο. Η σκέψη της κυβέρνησης για αποστολή ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων προκειμένου να βομβαρδιστεί η πόλη δεν υλοποιήθηκε. Η αφορμή της σύγκρουσης ήταν «η προστασία του δικαιώματος της εργασίας» από την πλευρά των αρχών, όταν απεργοί επιχείρησαν να παρεμποδίσουν τη φόρτωση σταφυλιών σε

³³³ Ελευθέρα Σκέψις, 24/7/1935.

³³⁴ Ελευθέρα Σκέψις, 27/7/1935.

³³⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 31/7/1935.

ατμόπλοιο στο λιμάνι της πόλης. Ο τραγικός απολογισμός του διήμερου ήταν 6 νεκροί εργάτες όλοι από πυροβόλο όπλο, 38 τραυματίες από τους απεργούς-διαδηλωτές, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων από πυροβόλο όπλο και 14 (11 αστυνομικοί και 3 στρατιωτικοί) τραυματίες από την πλευρά των αρχών. Τεράστιες υπήρξαν οι καταστροφές οικιών, καταστημάτων, και δημόσιων χώρων αφού η πόλη μετατράπηκε σε πεδίο μάχης. Κανείς από την ομάδα των τραυματιών από την πλευρά της αστυνομικής και στρατιωτικής δύναμης δεν έφερε τραύματα από όπλο, παρότι οι απεργοί διαδηλωτές διέθεταν όπλα από των αφοπλισμό δεκάδων μελών των δυνάμεων της τάξης και από τη διάρρηξη οπλοπωλείου στο κέντρο της πόλης³³⁶.

Στο Ηράκλειο που κηρύχθηκε ο στρατιωτικός νόμος έσπευσε αντιπροσωπεία της ΓΣΕΕ υπό τον γενικό γραμματέα της, Καλομοίρη και τον πρόεδρο του Εργατικού Κέντρου Αθηνών, Ευαγγέλου. Μετά από επαφές που είχε στην πόλη ο Καλομοίρης έδωσε την κατευθυντήρια ερμηνεία η οποία κυριάρχησε στο εξής: Ο νομάρχης, τον οποίο οι απεργοί κατηγόρησαν εξ' αρχής ως βασικό υπεύθυνο, ήταν με το μέρος των εργατών και το μοναδικό του σφάλμα ήταν η ανάθεση της διευθέτησης των διαφορών εργοδοτών και εργαζομένων στο Γεωργικό Επιμελητήριο, το οποίο απεδείχθη ανεπαρκές. Για τα επεισόδια ο Καλομοίρης έριξε την ευθύνη στο Διοικητή Χωροφυλακής Παπαευσταθίου ο οποίος ήταν υπεύθυνος και για το αιματοκύλισμα

³³⁶ Ρεπορτάζ από το διήμερο στην αντιβενιζελική Ίδη, 8/8/1935 και στις βενιζελικές Ανόρθωση και Κρητικά Νέα, 9/8/1935. Επίσης στον Ριζοσπάστη, 6/8/1935.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσίαση και ερμηνεία των γεγονότων από τον τοπικό τύπο. Η πρώτη ερμηνεία της Ίδης όργανο του Λαϊκού κόμματος (8/8/1935) ήταν ότι οι κομμουνιστές σε συμμαχία με βενιζελικούς παράγοντες τορπίλισαν τη λύση για διευθέτηση της διαφοράς εργοδοτών και εργαζομένων επειδή, αλλιώς, «θα εχάνετο η ευκαιρία της δημιουργίας «πραγμάτων» εις βάρος της Κυβέρνησης, εξ' ου εφρόνουν ότι είχαν πολλά να ωφεληθούν». Μάλιστα αποφαίνεται ότι οι βενιζελικοί παράγοντες για να πετύχουν το στόχο τους προσκάλεσαν και μπράβους από τα χωριά. Καταλογίζει ευθύνες στην πλευρά των απεργών διότι παρασύρθηκαν από τους ηγήτορες οι οποίοι τους ζήτησαν να επιβάλουν τις απόψεις τους με τη βία. Η εφημερίδα προβάλλει ιδιαίτερα, αφενός την προκήρυξη της απεργιακής επιτροπής που εξεδόθη μετά το τέλος των γεγονότων στην οποία η επιτροπή παραδέχεται ότι στον αγώνα «ανεμίχθησαν πρόσωπα απολύτως ξένα από την τάξιν μας» και καλεί σε λύση της απεργίας και πειθαρχία στις εντολές του Στρατιωτικού Διοικητή Κρήτης, αφετέρου τη διευθέτηση όλων των αιτημάτων με τη πλάστιγγα του νικητή να γέρνει στην πλευρά των εργατών. Στην ίδια κατεύθυνση επιμένει και την επόμενη 9/8 θεωρώντας πως «τα έκνομα γεγονότα δεν είχαν απεργιακόν χαρακτήρα αλλά καθαρά «στασιαστικόν» αφού στους σταφιδεργάτες «υπεισήλθον τα κομμουνιστικά στοιχεία της πόλης τα οποία εκμεταλλευθέντα τον πόνο του εργάτη και έχοντας ως παράπλευρο και σύμμαχο τον Βενιζελισμόν, ο οποίος υπούλως χειροκρότει τη διαιώνισιν της ανωμάλου καταστάσεως, εγκλημάτισαν κατά της νομίμου εξουσίας... υπό τον εργατικόν μανδύαν κρυβόταν οργανωμένη ανατρεπτική συνωμοσία στρεφόμενη κατά των νομίμων Αρχών και κατά της ησυχίας των πολιτών».

Από την άλλη πλευρά η βενιζελική Ανόρθωσις (9/8) στοχοποιεί τον ταγματάρχη επικεφαλής της αστυνομικής δύναμης Ηρακλείου καθώς και τις διοικητικές αρχές οι οποίες επέδειξαν πολυήμερη αβουλία και ανεπάρκεια. Απαντώντας την επόμενη 10/8 στις αιτιάσεις της Ίδης επισημαίνει ότι οι Φιλελεύθεροι, αποτελούντες τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού της πόλης και έχοντας συμφέροντα και περιουσίες, δεν είναι δυνατόν να υποκινούν το λαό σε ανταρσίες και να καλλιεργούν την ιδέα της αναρχίας. Συνιστά μάλιστα στους Λαϊκούς να πάψουν να συκοφαντούν τον νομιμόφρονα και συντηρητικό κόσμο των Φιλελευθέρων και να ακούσουν «το βογγητό του υποφώσκοντος υπό τους πόδας όλων μας κοινωνικού ηφαιστείου και να αισθανθούν τον κίνδυνο ο οποίος απειλεί να κρημνίσει εκ θεμελίων ολόκληρον τον κρατικόν μας οικοδόμημα».

ένα χρόνο πριν στην Καλαμάτα³³⁷. Ο Καλομοίρης ενώπιον των δεκάδων συλλήψεων εργατών και συνδικαλιστών κομμουνιστών (συνελήφθη ο πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου, πολλοί υποδηματεργάτες κ.α.), ζήτησε να πάψουν οι συλλήψεις και σε σύσκεψη των εργατικών σωματείων απαίτησε την εγγραφή τους στην ομοσπονδία στοχοποιώντας τα αριστερά απ' αυτά, τα οποία λειτουργούσαν στα πλαίσια της Ενωτικής ΓΣΕΕ, διαφορετικά απείλησε με διαγραφή τους από το Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου. Σε σύσκεψη τέλος των αρχών και φορέων της πόλης υποστήριξε πως οι εργάτες είναι οι πλέον νομιμόφρονες πολίτες «αλλά δυστυχώς εις την προκειμένην περίπτωση εισήλθον εις των αγώνα των τελειώς άσχετα προς αυτούς στοιχεία ένεκα των οποίων και εσημειώθησαν τα θλιβερά γεγονότα και διαβεβαίωσε τους παριστάμενους ότι θα κάνει σχετικές ανακοινώσεις(προτροπές και νουθεσίες) προς τους εργάτες»³³⁸. Έναν ασύλληπτο πρωτόγονο πατερναλισμό, ο οποίος ενόχλησε ένα μέρος του τοπικού βενιζελικού τύπου, προς τους εργάτες εκδήλωσε και ο Στρατιωτικός Διοικητής Κρήτης Μπακόπουλος, τη σθεναρή στάση του οποίου στην καταστολή των εργατών εξύμνησαν οι αρχές (δήμαρχος) και η ελίτ της πόλης. Σε ένα εκτενές κείμενό του που δημοσιεύθηκε σ' όλον τον τοπικό τύπο σε συνέχειες ο Μπακόπουλος απευθυνόμενος σε δεύτερο πρόσωπο αποκλειστικά στους εργάτες δίδει συμβουλές και κάνει παραινέσεις όχι όπως κάποιοι «σύντροφοι» και «αυτόκλητοι προστάτες» αλλά ως άνθρωπος που τους πονά και συμπάσχει. Αρχικά, αποδομεί τα βασικά «κομμουνιστικά» συνθήματα για «ελευθερία, ισότητα και δικαιοσύνη» διαβεβαιώνοντάς τους πως η κοινωνία που τους υπόσχονται είναι μία πλάνη και στη συνέχεια αναλύει την αναγκαιότητα και ωφελιμότητα του στρατού, ο οποίος αντιμετωπίζοντας τις κοινωνικές θεομηνίες, διαφυλάσσει τις περιουσίες και τις θέσεις εργασίας, ενώ δεν παραλείπει την εξύμνηση του ρόλου του στη γενικότερη διαπαιδαγώγηση του νέου ατόμου. Θεωρεί πως δεν υπήρξαν πολιτικά ελατήρια πίσω από τα γεγονότα του διημέρου και συνιστά ψυχραιμία και νηφαλιότητα αναφορικά με το πολιτειακό ζήτημα. Ζητά, επιπλέον, από τους εργάτες να διεκδικούν τα δικά τους με προσφυγή στα αρμόδια κρατικά όργανα και μόνον όταν διαπιστώνουν αδιαφορία να κάνουν χρήση της απεργίας, η οποία δεν ταυτίζεται με την επανάσταση, αφού «έκαστος έχει το δικαίωμα να εργάζεται ή να μην εργάζεται». Κανείς όμως, δηλώνει ρητά, δεν έχει το δικαίωμα να διασαλεύει την τάξη και «να επιτίθεται εναντίον των οργάνων της εξουσίας διότι τότε δεν είναι απεργός αλλά επαναστάτης». Εκθειάζει το κοινοβουλευτικό πολίτευμα το οποίο έχει αδυναμίες που όμως

³³⁷ Για τα γεγονότα της Καλαμάτας που οφείλονταν στην αύξηση της ανεργίας των λιμενεργατών εξαιτίας της εισαγωγής μηχανών για την φορτοεκφόρτωση βλ. Λιβιεράτου, Α., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-1936) ό. π.,σελ. 203-206.

Στο Ηράκλειο είναι κραυγαλέα η υπαναχώρηση του Καλομοίρη και της ΓΣΕΕ αναφορικά με την πρώτη τους αντίδραση στις 6/8. Τότε, μεταξύ των άλλων ζητούσαν την απομάκρυνση του Νομάρχη και του Αστυνομικού Διοικητή, κι ακόμη να γίνει διάβημα στην κυβέρνηση, ν' αποζημιωθούν οι οικογένειες των θυμάτων (ο Καλομοίρης στη σύσκεψη στο Ηράκλειο πρότεινε τη διενέργεια εράνου και μεταξύ των εργατών) με πρόταση για καταρτισμό επιτροπής από επίλεκτα μέλη της πόλης για τη διενέργεια εράνων υπέρ των συγγενών των θυμάτων, να γίνουν αποδεκτά τα αιτήματα των απεργών, να γίνει πανελλαδική στάση εργασίας και να προγραμματιστεί 24ωρη απεργία για τα γεγονότα –η απεργία μετατέθηκε για το 40ήμερο μνημόσυνο των φονευθέντων εργατών. Τελικά εκφυλίστηκε σε 2ωρη στάση.

³³⁸ Ανόρθωσις, 9, 10/8/1935.

θεραπεύονται όταν οι πολίτες επιλέγουν τους καταλληλότερους αντιπροσώπους. Τέλος απειλεί σε περίπτωση νέων στασιαστικών ενεργειών «...εάν προχθές ενήργησα με ηπιότητα και διαλλακτικότητα δεν θα γίνει το ίδιο και στο μέλλον. Πάσα στασιαστική ενέργειά σας θα κτυπηθεί με τον πλέον σκληρό τρόπο... από τη Μεραρχία Κρήτης η οποία πειθαρχεί και υπακούει τυφλά στον Διοικητή της και είναι τόσο ισχυρή που όχι μόνον μια δική σας στάσιν μπορεί να καταβάλη αμέσως αλλά και πολλές άλλες συγχρόνως, Συνεπώς μη φαντασθείτε ότι είναι δυνατόν να τα βάλετε με το κράτος έστω και για λίγες στιγμές»³³⁹.

Τα κέρδη για τον κόσμο της εργασίας μετά το αιματηρό διήμερο δεν ήταν τόσο τα οικονομικά³⁴⁰, όσο τα θεσμικά αφού ο Επόπτης Εργασίας Ηρακλείου ενημέρωσε τα Επιμελητήρια και τις επιχειρήσεις για τις υποχρεώσεις τους έναντι των εργατών θέτοντας, ρητορικά έστω, φραγμό στην εργοδοτική αυθαιρεσία. Για πρώτη φορά εκδηλώθηκε η κρατική βούληση για εφαρμογή του εργατικού νόμου που αφορούσε τη δυνατότητα του επόπτη για έλεγχο, την υποχρεωτική αναγγελία των εργατικών ατυχημάτων, την υποχρέωση για ανάρτηση εσωτερικού κανονισμού, τις πληροφορίες σχετικά με τον ακριβή αριθμό εργαζομένων και των μισθών τους, την καταβολή των ημερομισθίων κάθε Σάββατο ή δεκαπενθήμερο εντός των ωρών εργασίας, και επιπλέον την απαγόρευση επιβολής προστίμων στους εργάτες εάν δεν υπάρχει εγκεκριμένος κανονισμός, και εάν υπάρχει, το πρόστιμο να μην υπερβαίνει το ¼ του ημερομισθίου, την απαγόρευση της χρησιμοποίησης ανηλίκων. Για τα άτομα 14-16 ετών επιτρεπόταν η εργασία εφόσον όμως αυτά κατείχαν βιβλιάριο εργασίας. Προβλεπόταν ακόμη η θεώρηση των βιβλίων υγείας των σταφιδεργατών-τριών από τον Επόπτη Εργασίας, η απαγόρευση της εργασίας πέραν των κεκανονισμένων ωρών ή την Κυριακή χωρίς άδεια του Επόπτη, η καταβολή αποζημίωσης για υπερωριακή απασχόληση, η λήψη μέτρων υγιεινής και ασφάλειας. Τέλος, σύμφωνα με την εφημερίδα της Κυβέρνησης, οριζόταν η διαιτησία του κράτους ως υποχρεωτική για κάθε διαφορά που αναφύοταν μεταξύ εργατών και εργοδοτών³⁴¹. Για αρκετές από αυτές τις προβλέψεις και υποχρεώσεις υπήρξε πολύ γρήγορα εργοδοτική αντίδραση³⁴². Ηθικής τάξεως νίκη για τον εργατικό κόσμο υπήρξε η αντικατάσταση του Αστυνομικού Διοικητή αφού ο Παπαευσταθίου μαζί με τα «αναρχικά στοιχεία» που παρεισέφησαν στις τάξεις των εργατών και τους παρέσυραν σε «έκνομες» ενέργειες και σε ένα βαθμό και τον Νομάρχη, ο οποίος

³³⁹ Ανόρθωσις και Ίδη, 11,12,14/8/1935.

³⁴⁰ Ένα μέρος της αύξησης του ημερομισθίου αμφισβητήθηκε πολύ γρήγορα και χρειάστηκε δίωρη απεργία αρχικά και η απειλή νέας απεργίας στη συνέχεια για να υποχωρήσουν οι σταφιδέμποροι – εργοστασιάρχες. Με απεργία που έφτασε στα όρια μιας νέας πανεργατικής κινητοποίησης απάντησαν οι σταφιδεργάτες στην απόλυση 5 συναδέλφων τους από εμπορικό οίκο που συμμετείχαν στην απεργία του Αυγούστου, κατόπιν εντολής, όπως ισχυρίστηκε ο εργοδότης, από τη Διοίκηση Χωροφυλακής.

Ελευθέρα Σκέψις, 26/9/1935.

³⁴¹ Ελευθέρα Σκέψις, 13/8/1935.

³⁴² Η αντίδραση αφορούσε κυρίως τον περιορισμό των ωρών και ημερών εργασίας. Οι εργοδότες διαμαρτύρονται διότι πολλά εμπορεύματα είναι ευπαθή και δεν μπορούν να περιμένουν την φόρτωση την επόμενη όπως π.χ. τα σταφύλια.

Ελευθέρα Σκέψις, 31/8/1935.

αντικαταστάθηκε λίγο αργότερα, λειτούργησαν ως αποδιοπομπαίοι τράγοι προκειμένου να εκτονωθεί η εργατική οργή³⁴³.

Στο 40ήμερο μνημόσυνο στη μνήμη των νεκρών εργατών του Αυγούστου, που τελέστηκε στο στρατοκρατούμενο Ηράκλειο παρουσία 6000 εργατών και το οποίο συμβολικά κλείνει τον κύκλο της τραγωδίας, εγκρίθηκε διά βοής ψήφισμα με το οποίο οι συγκεντρωμένοι ζητούσαν την απελευθέρωση των αδικώς συλληφθέντων εργατών, τον τερματισμό των ανακρίσεων και τη μη ανάμιξη σ' αυτές ανεύθυνων παραγόντων, την άμεση σύλληψη και παραδειγματική τιμωρία των δολοφόνων των εργατών, την άμεση επίλυση των εργατικών αιτημάτων, τη χορήγηση σύνταξης στις οικογένειες των δολοφονημένων και τραυματισθέντων εργατών και τη μη εφαρμογή της υποχρεωτικής διαιτησίας³⁴⁴.

Το μούδιασμα της τοπικής κοινωνίας από το αιματηρό σοκ του Αυγούστου δεν άργησε να ξεπεραστεί, τουλάχιστον από τον εργατικό κόσμο. Η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και η διαρκώς αυξανόμενη ανεργία σε συνδυασμό με την επιστροφή πολλών από τους συλληφθέντες εργάτες, μέλη της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου, οι οποίοι κατηγορήθηκαν ως αυτουργοί των γεγονότων του καλοκαιριού, μαζί με την οργή για το αδικαίωτο του θανάτου των συναδέλφων τους, συγκρότησαν τη βάση που έδωσε νέα ώθηση στο εργατικό κίνημα της πόλης. Το Εργατικό Κέντρο καθώς και τα δυναμικά σωματεία που ελέγχονταν από τους κομμουνιστές-συνδικαλιστές, όπως των υποδηματεργατών και των σταφιδεργατών/τριών, πρωταγωνιστούν από τις αρχές του 1936 στην προώθηση των ζητημάτων της ανεργίας, των καταγγελιών για το ρόλο του επόπτη εργασίας, για τον οποίο το Εργατικό Κέντρο δημοσιοποίησε αίτημα για αντικατάστασή του επειδή είχε στοχοποιήσει τα ιδιαιτέρως διεκδικητικά, από τους κομμουνιστές ελεγχόμενα σωματεία³⁴⁵. Ακόμη το Εργατικό Κέντρο διεκδικεί την επέκταση του δώρου σε όλους τους κλάδους, στηρίζοντας τις διαμαρτυρίες του Συλλόγου των Εμποροϋπαλλήλων της πόλης στο Νομόρχη και το Διοικητή Χωροφυλακής για τη διαρκή καταστρατήγηση του νόμου από το 1928³⁴⁶, ενώ προωθεί και το μείζον ζήτημα της στέγασης του Εργατικού Κέντρου σε συνεργασία με το Δήμο Ηρακλείου, ο οποίος βλέπει θετικά την παραχώρηση μέρους του παλαιού δημαρχείου. Εν μέσω του κοινωνικού αναβρασμού, αφενός εξαιτίας της δυστυχίας και «του σμήνους των πεινών» που περιφέρονται στην πόλη, καθώς και των εκατοντάδων που συνωστίζονται στις πύλες της εκλιπαρώντας εργασία³⁴⁷, αφετέρου της απαίτησης του

³⁴³ Ο Νομάρχης επαύθη στις αρχές Οκτωβρίου βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 6/10/1935.

³⁴⁴ Ελευθέρα Σκέψις, 14/9/1935.

Το Εργατικό Κέντρο είχε κινητοποιηθεί και νωρίτερα με διαμαρτυρία στο Γενικό Διοικητή Κρήτης, την ημέρα της μεταφοράς των κατηγορουμένων στις φυλακές της Νεάπολης. Ίδη, 20/8/1935.

³⁴⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 5 και 14/1/1936.

³⁴⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 3/3/1936 και Ανόρθωσις, 18/4/1936.

Η εφαρμογή του δώρου επεκτείνεται και στους εργοδότες-επαγγελματίες προκαλώντας τις διαμαρτυρίες τους και υπονομεύοντας σε μεγαλύτερο βαθμό την όποια συμμαχία θα μπορούσε να σχηματιστεί μεταξύ των επαγγελματιών-βιοτεχνών και εργατών.

³⁴⁷ Ανόρθωσις, 11, 16 και 23/1/1936. Τα ρεπορτάζ αυτά δημοσιοποιούνται στις παραμονές των εκλογών της 21/1/1936.

Εργατικού Κέντρου και των εργατικών σωματείων για άμεση επίλυση των προβλημάτων, πραγματοποιείται απεργία των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην πόλη σε ένδειξη συμπαράστασης στην κινητοποίηση των φοιτητών που είχε σημειωθεί λίγες μέρες πριν³⁴⁸ με αιτήματα τόσο εκπαιδευτικά (καλύτερες υποδομές, παροχή τρίτης εξεταστικής περιόδου για τους τελειόφοιτους κ.α.) όσο και ευρύτερα κοινωνικά (μαθητικά συσσίτια και ιατρική περίθαλψη για τους άπορους μαθητές, ατελή εγγραφή κ.α.). Η προσπάθεια των πρωταγωνιστών/απεργών να εξωθήσουν όλα τα σχολεία της πόλης σε συμμετοχή στην κινητοποίηση και ιδίως τα ιδιωτικά προκάλεσε την αστυνομική παρέμβαση ενώ η χρήση του υπηρεσιακού όπλου από έναν αστυνομικό όξυνε περαιτέρω το ήδη τεταμένο κλίμα³⁴⁹.

Η κυριαρχία των κομμουνιστών συνδικαλιστών από τον Απρίλιο και μετά³⁵⁰, πολλαπλασιάζει την πίεση κυρίως προς τις αρχές της πόλης για επίλυση των χρόνιων προβλημάτων. Στις 27 Απριλίου σημειώνεται μια οργανωμένη, συμβολικού τύπου, εντυπωσιακή ενέργεια, που προοιονίζετι τις διαθέσεις των συνδικαλιστών εφεξής και ταυτόχρονα την απαρχή της συντονισμένης δράσης των αρχών. Δεκάδες εργάτες σε κεντρικό σημείο της πόλης ακινητοποίησαν και άρπαξαν εκατοντάδες οκάδες άρτου που μεταφέρονταν από τη μεγαλύτερη αρτοποιηχανία της πόλης στα πρατήρια πώλησης³⁵¹. Η ενέργεια αυτή θεωρείται ως προανάκρουσμα όσων πρόκειται ν' ακολουθήσουν την πρωτομαγιά. Γι' αυτό οι τοπικές αρχές μετατρέπουν εκ νέου την πόλη σε φρούριο με την αστυνομία να φυλάσσει σε 24ωρη βάση όχι μόνο τα αρτοποιεία αλλά τα περισσότερα από τα καταστήματα. Οι φόβοι δεν δικαιώθηκαν αφού η πρωτομαγιά κύλησε ομαλά εξαιτίας της «ευπρέπειας» που επέδειξαν οι εργάτες που μετείχαν στις εκδηλώσεις, τόσο οι «συντηρητικοί» όσο και οι «επαναστάτες» σύμφωνα με τον αστικό ηρακλειώτικο τύπο. Η φιλελεύθερη Ανόρθωση μάλιστα σημειώνει ότι θα μπορούσαν να λείπουν τα «επιδεικτικά μέτρα» και οι «παρελάσεις» στους δρόμους της πόλης ενόπλων περιπολιών από τις δυνάμεις της τάξης (αστυνομία και στρατός) που έδιναν σ' ένα ξένο παρατηρητή την εντύπωση πως το κράτος είχε τρομοκρατηθεί από την εργατική κινητοποίηση³⁵².

Οι εικόνες αυτές της πόλης σε συνδυασμό με τις 1500 περίπου οικογένειες γηγενών και προσφύγων που παραμένουν άστεγες έχοντας καταφύγει στη δημιουργία πρόχειρων καταυλισμών, κινητοποιούν το δήμαρχο Γεωργιάδη, ο οποίος απευθυνόμενος με επιστολή του στον πρωθυπουργό, επισημαίνει τον κίνδυνο το τουριστικό Ηράκλειο να μετατραπεί σε παραγκούπολη και ζητά την ανέγερση πολυκατοικιών για τη στέγαση των αστέγων, έξω από τα αστικά όρια της πόλης.

βλ. Ανόρθωσις, 12/5/1936.

³⁴⁸ Για την απεργία των φοιτητών βλ. Λιβιεράτου, Δ., ό. π., σελ. 255-257.

³⁴⁹ Βλ. Ίδη, Ανόρθωσις και Ελευθέρα Σκέψις, 14/3/1936.

³⁵⁰ Στις αρχαιρεσίες για την εκλογή της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου πρωτεύουν οι Ι.

Τσομπανόπουλος και Θ. Παπάζογλου ή Πάγκαλος ενώ στους επιλαχόντες συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, οι Περγαλίδης, ο πρώτος μετακατοχικά πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου στο Ηράκλειο, ο οποίος δολοφονήθηκε μέσα στο αστυνομικό τμήμα το 1947 και ο Σουκατζίδης.

³⁵¹ Για οργανωμένο κομμουνιστικό σχέδιο κάνει λόγο η Λαϊκή Ίδη, σε αναρχικά στοιχεία επιρρίπτει την ευθύνη η φιλελεύθερη Ανόρθωση. Και τα δύο φύλλα επισημαίνουν ότι με το συμβάν αυτό αποδεικνύεται πως δεν υπάρχει ασφάλεια και τάξη στην πόλη.

Ίδη και Ανόρθωσις, 28/4/1936.

³⁵² Ανόρθωσις, 3/5/1936.

Χρειάστηκε να περάσουν λίγες ακόμη ημέρες για να επέλθει ο τρόμος και ο πανικός στις τάξεις των αστών της πόλης. Αφορμή υπήρξε η κήρυξη πανεργατικής απεργίας στις 13 Μαΐου σε ένδειξη διαμαρτυρίας του εργατικού κόσμου για την αιματηρή καταστολή της εργατικής διαμαρτυρίας στη Θεσσαλονίκη στις 9 Μαΐου, υλοποιώντας απόφαση της ΓΣΣΕ. Η απόπειρα αποτροπής ή έστω ελέγχου της, που επιχειρήθηκε την παραμονή της απεργίας από το διευθυντή της Νομαρχίας και το διευθυντή της Χωροφυλακής απέτυχε, από τη μία εξαιτίας της αποφασιστικότητας και της καθολικής συμμετοχής σ' αυτήν των εργατικών σωματείων υπό την καθοδήγηση του Εργατικού Κέντρου, από την άλλη εξαιτίας του φόβου επανάληψης της αιματοχυσίας του προηγούμενου Αυγούστου που είχε στοιχειώσει στη συνείδηση, όχι μόνο των κατοίκων αλλά και των αρχών της πόλης. Έτσι την ημέρα της απεργίας η πόλη παρουσίαζε όψη νεκροταφείου αφού παρέμειναν κλειστά όλα τα καταστήματα, τα σχολεία και επιπλέον την «περιέρχοντο αντί των οργάνων της αστυνομίας, εργάται με ειδικάς ταινίας επί του αριστερού βραχίονος, οι οποίοι αντικαθιστούσαν εις τα καθήκοντα της τάξεως την αστυνομίαν» μας πληροφορεί το μοναδικό ψύχραϊμο ρεπορτάζ την επόμενη ημέρα³⁵³, σε αντίθεση με τα αντεργατικά και αντικομμουνιστικά της Ανόρθωσης και της Ίδης³⁵⁴. Η εικόνα μιας πόλης, η οποία στη διάρκεια της απεργιακής ημέρας είχε περιέλθει εξ' ολοκλήρου στα χέρια των εργατών, πανικόβαλε τις αρχές και την ελίτ του Ηρακλείου και σηματοδότησε την επίτευξη του τέλους της κυριαρχίας του Εργατικού Κέντρου.

Το σχέδιο διάλυσης του Εργατικού Κέντρου υλοποιήθηκε από την πολιτική, δημοτική και αστυνομική αρχή της πόλης, τον εργοδοτικό κόσμο και τις ναυαρχίδες του τύπου των δύο μεγάλων παρατάξεων: την φιλελεύθερη Ανόρθωση και την αντιβενιζελική Ίδη. Δρομολογήθηκε και εκτελέστηκε εντός ενός ευνοϊκότερου πλαισίου που εξασφάλιζε η ανάληψη της πρωθυπουργίας, το τελευταίο δεκαήμερο του Απριλίου 1936 από τον Ι. Μεταξά. Περιλάμβανε κατασχέσεις βιβλίων κ.α. των μεγάλων σωματείων που ελέγχονταν από τους κομμουνιστές όπως των σταφιδεργατών/τριών με εντολή του Επόπτη Εργασίας³⁵⁵, και συκοφαντική δυσφήμιση των μελών της διοίκησης του ίδιου σωματείου με στόχο τη διάσπασή του. Στην προσπάθεια αυτή πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε ντόπιος μεγάλος οίκος επεξεργασίας και εμπορίας της σταφίδας³⁵⁶. Επιχειρήθηκε ακόμη η τρομοκράτηση των εργατών με την παραπομπή σε δίκη, παρά τις διαβεβαιώσεις για αμνηστευσή τους, συναδέλφων τους οι οποίοι κατηγορούνταν για την εισβολή, στις 27 Ιουλίου του προηγούμενου έτους, στη Νομαρχία, λίγες ημέρες πριν την αιματηρή καταστολή

Υπό τη σκέπη του Εργατικού Κέντρου τα σωματεία υπέβαλαν ψήφισμα στη Νομαρχία στο οποίο περιλαμβάνονταν αιτήματα από επιμέρους σωματειακά μέχρι ευρύτερα πολιτικοκοινωνικά οικονομικά και θεσμικά.

βλ. τα αιτήματα στα Κρητικά Νέα, 7/5/1936.

³⁵³ Κρητικά Νέα, 14/5/1936.

³⁵⁴ Η φιλελεύθερη Ανόρθωση της 15/5/1936 κάνει λόγο για «κύμα πρωτοφανούς πολυαρχίας που περιέσφιξε μέχρις αποπνιγμού ολόκληρον το Ηράκλειον και εστραγγάλισε τας ελευθερίας όλων των πολιτών» ενώ η λαϊκή Ίδη της ίδιας μέρας αναφέρεται στην καταρράκωση του κράτους αφού «η πόλις είχε ανατεθεί εις τους πράκτορας της Μόσχας» σε στενή συνεργασία με στελέχη των Φιλελευθέρων.

³⁵⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 21/2/1936.

³⁵⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 19/3/1936.

του Αυγούστου³⁵⁷. Παράλληλα και εν μέσω καταγιστικών δημοσιευμάτων του τοπικού τύπου για την ανάγκη επίλυσης των μεγάλων προβλημάτων του εργατικού κόσμου κινητοποιούνται τόσο η Νομαρχία όσο και ο Δήμος. Η νομαρχιακή παρέμβαση έχει όλα τα στοιχεία ενός αυταρχικού πατερναλισμού αφού περιορίζεται σε νουθεσίες στους εργάτες που αφορούν την ανάγκη σεβασμού του νόμου και κατ' επέκταση της κοινωνίας και της πατρίδας ενώ παράλληλα η νομαρχιακή διοίκηση υπόσχεται να μεσολαβήσει μεταξύ των εκπροσώπων των εργατών και των εκπροσώπων του κεφαλαίου, εκφράζοντας μάλιστα προκαταβολικά την πεποίθηση ότι οι σχέσεις τους δεν είναι εξ' ορισμού αντιθετικές αλλά τουναντίον φιλικές³⁵⁸. Ο Δήμαρχος Γεωργιάδης, πιο υποψιασμένος και πρακτικός, δεν αρκείται στην καταδίκη των «απεργιακών εκτρόπων» αλλά έχοντας αρκετά νωρίτερα αντιληφθεί την οξύτητα των προβλημάτων, ζητάει με επιστολή του στον πρωθυπουργό και το Υπουργικό Συμβούλιο τη δανειοδότηση του Δήμου για την επίσπευση έναρξης έργων (λιμάνι, αεροδρόμιο κ.α.) που θα απορροφήσουν μεγάλο μέρος των ανέργων κι όχι εφήμερα μέτρα που χρηματοδοτούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό (επιδόματα και βοηθήματα για φτωχούς και άνεργους) διότι αυτά «μόνον την οκνηρίαν υποβοηθούν ήτις είναι μήτηρ πάσης κακίας». Παράλληλα ζητά από τις τράπεζες, αφενός τη χαλάρωση της πίεσης προς τους οφειλέτες, αφετέρου τη χορήγηση πιστώσεων απ' αυτές στους ανθηρούς τοπικούς συνεταιριστικούς οργανισμούς. Ζητά τέλος την έγκριση της υποχρεωτικής ερανικής φορολογίας των εμπόρων της πόλης για την ενίσχυση του φιλανθρωπικού έργου, που ο ίδιος είχε εισηγηθεί στο Υπουργείο Κρατικής αντιλήψεως, δύο έτη πριν³⁵⁹. Για την προώθηση όλων αυτών των προτάσεων ο Δήμαρχος σε συνεργασία με τη Γενική Διοίκηση Κρήτης, τη Νομαρχία και τους βουλευτές του νομού μετείχε ευρείας επιτροπής υπό τον Γενικό Διοικητή Κρήτης η οποία ταξίδεψε στην πρωτεύουσα για να συναντηθεί με μέλη της κυβέρνησης³⁶⁰.

Ο τύπος και δη η φιλελεύθερη Ανόρθωση είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην υπονόμηση του Εργατικού Κέντρου. Στο παιχνίδι του κοινωνικού αυτοματισμού η εφημερίδα εισάγει εκτός από τους αγρότες και τους καταστηματάρχες που απασχολούν ολιγομελές προσωπικό στις μικροεπιχειρήσεις τους. Η εφημερίδα τίθεται στο πλευρό εκείνων που ουσιαστικά αντιδρούν στην υιοθέτηση του οκταώρου αφού όπως υποστηρίζει πρόκειται για μέτρο «υπερπολιτισμού» που έχει νόημα σε

³⁵⁷ Ελευθέρα Σκέψις, 4/3/1936.

³⁵⁸ Ανόρθωσις, 30/4/1936 και 6/6/1936.

³⁵⁹ Ανόρθωσις, 29/4/1936.

³⁶⁰ Αμέσως μετά την επιστροφή του ο Δήμαρχος παραχωρεί συνέντευξη στην Ανόρθωση. Αναγγέλλει την τρίμηνη αναστολή των κτηματικών δανείων και την επανάληψη της χορήγησης πιστώσεων από τα τραπεζικά καταστήματα. Επίσης ενημερώνει ότι έλαβε υποσχέσεις για, επέκταση του ενοικιοστασίου στην πόλη του Ηρακλείου, την ίδρυση νυχτερινής επαγγελματικής σχολής, την αναστολή είσπραξης των δημοσίων φόρων μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου, δάνεια προκειμένου να εκτελεστούν δημόσια έργα καθώς και για την προσαρμογή των εργατικών ημερομισθίων και ιδιαίτερα των σταφιδεργατών. Ο Δήμαρχος ευχαριστεί για το αμέριστο ενδιαφέρον και τη βοήθειά του τον Σοφοκλή Βενιζέλο η ύπαρξη του οποίου «μετριάζει το κενό που άφησε ο θάνατος του πατέρα του»

Ανόρθωσις, 24/6/1936.

Για την προετοιμασία του ταξιδιού βλ. Ανόρθωσις, 28 και 30/5/1936.

μεγαλουπόλεις οι οποίες διαθέτουν μεγαλοκαταστήματα με πολυάριθμο προσωπικό, γιαυτό ζητά από τα όργανα της τάξης, στα οποία έχει ανατεθεί ο έλεγχος για την τήρησή του, ν' ασχοληθούν με σημαντικότερα ζητήματα³⁶¹. Πληθώρα είναι πλέον τα δημοσιεύματα τα οποία καταφέρονται κατά του θεσμού της απεργίας η οποία συνιστά «πληγή» όχι μόνον για τους εργοδότες αλλά, όπως υποστηρίζεται, και για τους ίδιους τους εργάτες με τρανή αποδειξη την ύπαρξη πλήθους απεργοσπαστών³⁶². Εκεί όμως που τα δημοσιεύματα στοχεύουν ιδιαίτερα είναι η συκοφάντηση των κομμουνιστών συνδικαλιστών, όχι τόσο στην ευρύτερη ηρακλειώτικη κοινωνία όσο κυρίως στις τάξεις των «φιλονόμων» εργατών, οι οποίοι παρασύρθηκαν από την άγνοια της ποιότητας των ηγητόρων τους και των πραγματικών τους σκοπών. Έτσι η εργατική κινητοποίηση των δύο τελευταίων ετών παρουσιάζεται υποκινούμενη από μίσθαρνους πράκτορες, ξένους όχι μόνο προς την τοπική κοινωνία αλλά και την εθνική ελληνική κοινότητα, αφού οι πράκτορες αυτοί, άλλοτε παρουσιάζονται ως αγνώστου προέλευσης κι άλλοτε προερχόμενοι από τη Βάρνα της Βουλγαρίας. Για το λόγο αυτό ζητείται «ταχεία εκκαθάρισή» τους είτε με απέλαση είτε με αποκλεισμό τους από οποιαδήποτε εργασία, αφού η μικρή αυτή σπείρα αναρχικών εργατοκάπηλων, εκτελώντας διαταγές της Μόσχας επιδιώκει να μολύνει όχι μόνο τους εργάτες αλλά και πολλές άλλες κοινωνικές ομάδες φιλήσυχων πολιτών³⁶³. Η παρουσία των «ηγητόρων» μ' αυτά τα χαρακτηριστικά προκαλεί, αφενός «καταιγισμό επιστολών», συνήθως ανώνυμων πολιτών, τόσο από την πόλη όσο και από την ύπαιθρο, οι οποίοι καταδικάζουν την μειοψηφία των δήθεν εργατών και προτρέπουν τους πραγματικούς εργάτες να πάρουν στα χέρια τους τα σωματεία και το Εργατικό Κέντρο, αφετέρου διαφοροποιεί το σώμα των συντηρητικών εργατών και σωματείων τα οποία, επικαλούμενα αυτού του είδους τις πληροφορίες, προαναγγέλλουν την αποχώρησή τους από τις τάξεις του Εργατικού Κέντρου³⁶⁴.

Το έδαφος πλέον είναι πρόσφορο για τη χρήση κατασταλτικών μέτρων. Στις 13 Ιουνίου ο Νομάρχης ανακοινώνει τη σύλληψη και τον εκτοπισμό στον Άγιο Ευστράτιο με βάση το ιδιώνυμο «προς πρόληψιν επικειμένης διαταράξεως και δημοσίας ασφαλείας και τάξεως» 5 ηγετικών μελών του Εργατικού Κέντρου, πρωταγωνιστών σ' όλη τη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου (Τζοπανόπουλος, Χαριτάκης, Σουκατζίδης, Τριαμματάκης και Τραμπακόπουλος). Η σύλληψη των 5 έγινε βάσει σχεδίου για ν' αποτραπούν ενδεχόμενα επεισόδια, αφού η πόλη εστρατοκρατείτο από τη Χωροφυλακή και στρατιωτικές μονάδες του τοπικού συντάγματος που είχαν αναπτυχθεί σε κεντρικά της σημεία, ενώ το Εργατικό Κέντρο είχε καταληφθεί. Η απόπειρα για κήρυξη πανεργατικής απεργίας που θα εκκινούσε

³⁶¹ Ανόρθωσις, 23/5/1936.

Τα σωματεία ζητούν την επίβλεψη της τήρησης του οκταώρου ν' αναλάβει, όπως άλλωστε έχει υποχρέωση, η αστυνομική αρχή.

Ο Διοικητής της Χωροφυλακής Ηρακλείου έχει αρκεστεί σε μια τυπική ανακοίνωση, ζητώντας από τους καταστηματαρχες να σέβονται τα δικαιώματα που παρέχονται με νόμο στους εργαζόμενους, προκειμένου να πάψουν τα παράπονα και οι καθημερινές προστριβές.

Ελευθέρα Σκέψις, 12/4/1936.

³⁶² Βλ. ενδεικτικά Ίδη, 28/7/1936.

³⁶³ Βλ. Ανόρθωσις 16/5/1936, 17/6/1936, 18/6/1936 και Ίδη, 14/6/1936.

³⁶⁴ Ανόρθωσις, 15,16, 21/5/1936.

από τους/τις σταφιδεργάτες-τριες δεν ευοδώθηκε αφού φρουρούνταν όλες οι αποθήκες-βιομηχανίες σταφίδας και συνελήφθησαν όσοι προέτρεπαν σε απεργία³⁶⁵. Οι αρχές προχώρησαν στη διάλυση των δύο δυναμικότερων σωματείων, των σταφιδεργατών/τριών και των υποδηματεργατών και ενθάρρυναν τη σύσταση νέων ελεγχόμενων από τους συντηρητικούς εργάτες. Ακολούθησε η δημοσίευση καταγγελτικών κειμένων από τις νέες διορισμένες διοικήσεις των σωματείων στα οποία, μέχρι λίγες ημέρες πριν, ηγούνταν οι εκτοπισμένοι, πλέον, συνδικαλιστές. Στα κείμενα αυτά οι κομμουνιστές συνδικαλιστές αποκαλούνται λαθρόβιοι που αποσκοπούσαν στην εγκαθίδρυση εργατικής δικτατορίας στην πόλη και πράκτορες της Γκεπεού. Από την άλλη ο τοπικός τύπος προτρέπει τους πραγματικούς εργάτες να πάρουν στα χέρια τους τη διοίκηση του Εργατικού Κέντρου, διαφορετικά, εάν εξακολουθήσει δηλαδή να παραμένει υπό την κομμουνιστική διοίκηση αγνώστων, προειδοποιεί ότι δεν απομένει παρά μόνο η διάλυσή του³⁶⁶.

Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα το τελευταίο γενναίο διάβημα που πραγματοποίησε στο Νομόρχη επιτροπή εργατών ζητώντας την ακύρωση του εκτοπισμού των 5, την ανάκληση της διάλυσης των οργανώσεων υποδηματεργατών και σταφιδεργατών, την απαγόρευση σύστασης άλλων συναφών εργατικών σωματείων, την ακύρωση της δίκης της επιτροπής των εμποροϋπαλλήλων οι οποίοι κατηγορούνταν για προπαρασκευή απεργιακών κινητοποιήσεων, δεν είχε καμία τύχη. Ο νομάρχης μάλιστα, μεταξύ των άλλων, πληροφόρησε την επιτροπή πως στα αρχεία του Εργατικού Κέντρου βρέθηκαν έγγραφα και άλλα στοιχεία προερχόμενα από τη Μόσχα και το Γραφείο Προπαγάνδας που αποδείκνυαν πως αυτό είχε μετατραπεί σε κομμουνιστικό κέντρο³⁶⁷. Το Εργατικό Κέντρο διαλύθηκε στις 22 Ιουνίου αμέσως μετά την αποχώρηση 8 «συντηρητικών» εργατικών σωματείων με προστάρηδες τους λιμενεργάτες. Τα αποχωρούντα σωματεία ζήτησαν μάλιστα το χρηματικό τίμημα ενοικίου που είχε συμφωνηθεί να κατέβαλε ο Δήμος για τη στέγαση του Εργατικού Κέντρου να διατεθεί στα συσσίτια της πόλης. Απεφάσισαν τέλος την εγγραφή τους στη δύναμη της ΓΣΣΕ³⁶⁸.

³⁶⁵ Ίδη, 14/6/1936.

³⁶⁶ Ίδη, 16, 19/6/1936.

³⁶⁷ Ίδη, 20/6/1936 και Ανόρθωσις, 21/6/1936.

Οι εφημερίδες αντιμετωπίζουν τα εργατικά αιτήματα με σκαίο και ειρωνικό ύφος, χαρακτηρίζουν θρασύτατο το διάβημα των εργατών και απαιτούν να παταχθεί αμείλικτα. Τους προηγούμενους μήνες τύγχανε ιδιαίτερης προβολής η άποψη του Καλομοίρη ο οποίος θεωρούσε αιτία των προβλημάτων την έλλειψη πειθαρχίας της Ενωτικής κομμουνιστικής ΓΣΕΕ στην πλειοψηφία.

Βλ. Ανόρθωσις, 31/5/1936.

³⁶⁸ Ίδη, 23/6/1936.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο.

Αναμφίβολα η πολιτική ζωή στη μεσοπολεμική περίοδο καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη διαιρετική τομή του αστικού κόσμου μεταξύ των βενιζελικών και αντιβενιζελικών³⁶⁹. Η ανθεκτική στο χρόνο πολιτική αντιπαράθεση στην οποία ενεπλάκη το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού που έμεινε γνωστή ως «Εθνικός Διχασμός» με εναρκτήριο έτος το 1915 προσέλαβε διαστάσεις που αφορούσαν διακυβεύματα εθνικά, ταξικά και, αναμφίβολα, προσωπικά, εξαιτίας της πρόσδοσης υπερφυσικών χαρακτηριστικών στα δύο πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν κατά την πρώτη τουλάχιστον περίοδο³⁷⁰. Η πολυδιάστατη αυτή διαίρεση που χαρακτηρίζει την πολιτική ζωή ολόκληρη τη μεσοπολεμική περίοδο άλλοτε με μικρότερη κι άλλοτε με μεγαλύτερη ένταση, τροφοδοτείται αρχικά από το γεγονός της ήττας και καταστροφής του 1922, που σήμανε το τέλος του επίσημου αλυτρωτισμού, και στη συνέχεια από την ανάδειξη του κοινωνικού ζητήματος, με νέους πρωτόγνωρους όρους, φαίνεται σταδιακά να συρρικνώνεται και τείνει να εστιαστεί, κατεξοχήν, στην κοινωνική-ταξική της διάσταση³⁷¹. Ο ερχομός των προσφύγων, η έντονη καπιταλιστικοποίηση της οικονομίας, η εμφάνιση του πολιτικού υποκειμένου που φιλοδοξεί να εκπροσωπήσει την εργατική τάξη (ΚΚΕ) και θέτει ως προγραμματικό του στόχο την υπέρβαση του αστικού καθεστώτος καθώς και η θνησιγενής ελληνική δημοκρατία το διάστημα 1924-1935, συγκροτούν τα βασικά δομικά υλικά που υπονομεύουν την κυρίαρχη διαιρετική τομή και συγχρόνως συμβάλλουν σε μέγιστο βαθμό στην ανάδυση μιας νέας που θα προβάλλει, αναπάντεχα, για τους περισσότερους, στη διάρκεια της κατοχικής και ιδιαίτερα της πρώτης μετακατοχικής περιόδου.

Η στοίχιση της επιχειρηματικής αστικής τάξης με το κόμμα των Φιλελευθέρων και τον Ε. Βενιζέλο, ο οποίος εξέφρασε με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντά της από τη μια πλευρά και της «κρατικής» κατά του Τσουκαλά³⁷² ή «κρατικοδίαιτης» κατά τον Μαυρογορδάτο³⁷³ μερίδας της που ερχόταν κατ' ευθείαν από τον 19^ο αιώνα, αφού συσπείρωνε εισοδηματίες, γαιοκτήμονες, βιοτέχνες και άλλα προκαπιταλιστικά μικροαστικά στρώματα που εκφράστηκε από τον Αντιβενιζελισμό από την άλλη, ήταν μια διαιρετική τομή που μπορεί ν' ανιχνευθεί και στην Κρήτη. Μάλιστα η διαιρετική αυτή τομή στη συγκρουσιακή της κορύφωση

³⁶⁹ Για την έννοια της διαιρετικής τομής βλ. Lipset, S. M. & Rokkan, S., *Cleavage Structures, party systems and voter alignments: An introduction* στο Lipset, S. M. & Rokkan, S. (ed), *Party systems and voter alignments: Cross national perspectives*, New York, The Free Press, 1967.

³⁷⁰ Βλ. Μαυρογορδάτου, Γ. Θ., *1915 Ο εθνικός Διχασμός*, Αθήνα, Πατάκης, 2015.

³⁷¹ Για τη σύγκρουση σ' ολόκληρο το μεσοπόλεμο βλ. Mavrogordatos, G. Th., *Stillborn Republic. Social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, London, 1983 κυρίως σελ. 111-181.

³⁷² Τσουκαλάς, Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1977, σελ. 209-226.

³⁷³ Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*, ό. π., σελ. 239-241.

στην Κρήτη προηγείται σχεδόν 15 χρόνια από το ξέσπασμα του Εθνικού Διχασμού το 1915. Οι κοινωνικές διεργασίες που δρομολογούνται στο νησί μετά τη σύμβαση της Χαλέπας το 1878, φέρνουν αργά αλλά σταθερά στο προσκήνιο μια ανερχόμενη αστική τάξη, προϊόν των σημαντικών δημογραφικών διαφοροποιήσεων, όπως η μετακίνηση και εγκατάσταση κατοίκων της υπαίθρου στα αστικά κέντρα, και η επέκταση της εκπαίδευσης στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Η τάξη αυτή εκφράζεται από τον Ε. Βενιζέλο σε αντίθεση με τους παλιούς αγωνιστές και τους πολιτικούς τοπάρχες που στοιχήθηκαν πίσω από τον πρίγκηπα Γεώργιο³⁷⁴. Όπως και στη δεύτερη δεκαετία στην μεγάλη κλίμακα της επικράτειας, η σύγκρουση των δύο αστικών μερίδων (βενιζελικών και πριγκιπικών) στην Κρήτη πέρα από τη διαχείριση του εθνικού ζητήματος που αφορούσε τη μεθόδευση της Ένωσης με το ελληνικό κράτος και την αντιπαράθεση δύο ισχυρών προσωπικοτήτων, είχε σαφέστατη ταξική διάσταση. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η σύγκρουση αυτή έχει μεγαλύτερο χρονικό βάθος, συντελείται στη γεωγραφική και κοινωνική μικροκλίμακα του νησιού, με ίδιο τον ένα πρωταγωνιστή (Βενιζέλος) και απλά διαφορετικό μέλος της ίδιας δυναστείας τον άλλο (Κωνσταντίνος). Η μεταφορά της σύγκρουσης από το Κρητικό πλαίσιο στο νέο διευρυμένο εθνικό και η αναζωπύρωσή της μετά το 1915 εύλογα εξήγησε περισσότερο τα πάθη στο νησί αφού αρκετοί από τους πρωταγωνιστές είχαν πρσλαμβάνουσες και ενδεχομένως έντονα βιώματα από την πρώτη, εντοπισμένη στην Κρήτη, φάση της³⁷⁵.

Η αμφισβήτηση της κυριαρχίας των Φιλελευθέρων στην πόλη του Ηρακλείου τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα παύει να είναι βάσιμη με τον ερχομό των προσφύγων. Ο καταλογισμός της ευθύνης για την ολέθρια έκβαση της μικρασιατικής περιπέτειας κατά τη διετία του 1920-1922, στη δυναστεία έστρεψε τους πρόσφυγες προς το κόμμα των Φιλελευθέρων, με συνέπεια οι πολιτειακές και πολιτικές επιλογές των τελευταίων να χαιρούν της προσφυγικής εκτίμησής μέχρι τουλάχιστον τις αρχές του 1930. Επιπρόσθετα στο βαθμό που οι πρόσφυγες ψηφοφόροι επιζητούσαν την εξοικείωσή τους με τους μηχανισμούς του ελληνικού κράτους ή και την απόκτηση των προσόντων που θα τους εξασφάλιζαν την πρόσβασή τους σ' αυτούς, η μακρά βενιζελική πολιτική κυριαρχία τους, εγγυόταν και τα δύο³⁷⁶. Εξάλλου, αντίθετα από τους αντιβενιζελικούς, η άμεση ένταξη προσφύγων

³⁷⁴ Σβολόπουλος, Κ., «Η Κρητική Πολιτεία από το 1899», στην Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σελ. 207 και Μακράκη, Λ., Ελευθέριος Βενιζέλος. 1864-1910, Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2001, σελ. 402-403.

Οι ρίζες της διαίρεσης θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα με την εμφάνιση των κομμάτων (Καραβανάδες και Ξυπόλητοι) που είχαν ευδιάκριτα διαφοροποιημένες ταξικές βάσεις. Βλ. Περάκης, Μ., Το τέλος της οθωμανικής Κρήτης. Οι όροι κατάρρευσης του καθεστώτος της Χαλέπας (1878-1889), Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008, σελ. 94-96.

³⁷⁵ Απόδειξη είναι οι ημερομηνίες γέννησης κάποιων από τους πολιτικούς πρωταγωνιστές στο νομό Ηρακλείου.

Οι Περδικογιάννης Ιωάννης, Πολυχρονάκης Κων/νος, Αγγελιδάκης Γεώργιος, Γαλανάκης Αντώνιος και Κοκκινάκης Γεώργιος και Μαρής Γεώργιος μεταξύ άλλων βουλευτές με ποικίλα σχήματα με πυρήνα το κόμμα των Φιλελευθέρων είναι γεννημένοι το 1876, 1890, 1888, 1865 και 1882 αντίστοιχα. Από την πλευρά των αντιβενιζελικών ο Μείμαράκης Βασίλειος γεννήθηκε το 1884 και Φραγκιαδάκης Γεώργιος το 1881.

³⁷⁶ Χατζηϊωσήφ, Χ., Κοινοβούλιο και Δικτατορία, ό. π., σελ. 91.

στα ψηφοδέλτια από τους Φιλελεύθερους του νομού απέτρεψε τη δημιουργία αποσχιστικών ψηφοδελτίων αποκλειστικά προσφυγικής προέλευσης. Η στρατηγική που ακολουθήθηκε από το κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν να επιλέγεται ένας πρόσφυγας στο ψηφοδέλτιο του νομού, γιατί και όταν το 1928 η αρχή αυτή παραβιάστηκε, λίγο έλλειψε να προκληθεί διάσπαση στις τάξεις των προσφύγων που όμως αποφεύχθη την τελευταία στιγμή³⁷⁷. Εκτός από τους πρόσφυγες το κόμμα των Φιλελευθέρων ψήφιζαν οι μεγάλοι και μικροί έμποροι, οι μικροϊδιοκτήτες, οι ασκούντες ελεύθερα επαγγέλματα, οι δημόσιοι υπάλληλοι, σε μεγάλο βαθμό οι εργάτες και σε μικρότερο οι βιοτέχνες και οι επαγγελματίες. Το κόμμα των Φιλελευθέρων ψήφιζαν και οι αγρότες που είχαν επιλέξει τις δυναμικές εμπορευματικές καλλιέργειες όπως η σταφίδα. Αντίθετα οι αγρότες κάτοικοι ημιορεινών, κυρίως χωριών του νομού Ηρακλείου, οι κτηματίες και ένα μέρος των επαγγελματιών και βιοτεχνών της πόλης και της επαρχίας επέλεγαν αντιβενιζελικούς υποψηφίους. Αναμφίβολα σημαντικό ρόλο στην πολιτική συμπεριφορά έπαιζαν τα πελατειακά δίκτυα, η ισχύς των οποίων πολλαπλασιαζόταν όσο προσεγγίζει κανείς την ιδιαίτερη πατρίδα των υποψηφίων, χωρίς φυσικά να παραβλέπεται και η προσωπικότητά τους. Τα γεγονότα επίσης ότι σ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου τα δύο μεγάλα κόμματα φρόντιζαν να έχουν υποψηφίους που προέρχονταν από όλες τις επαρχίες του νομού πολλαπλασίαζε ακόμη περισσότερο την ισχύ των προσωπικών δικτύων των πολιτευτών.

Στις εκλογές της 7 Νοεμβρίου 1926 μετά την πτώση της Παγκαλικής δικτατορίας το μούδιασμα της οποίας κατέστειλε, σε σημαντικό βαθμό, τα πάθη μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, η υιοθέτηση αναλογικού εκλογικού συστήματος οδήγησε σε αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης από μία εκ των δύο κυρίαρχων πολιτικών παρατάξεων και τελικά οδήγησε στη δημιουργία της «οικουμενικής» κυβέρνησης βενιζελικών και αντιβενιζελικών³⁷⁸. Παρά την ύφεση των παθών, στον ηρακλειώτικο τύπο η ένταση εξακολουθεί να δίνει τον τόνο. Το πλέον χαρακτηριστικό κείμενο της περιόδου είναι του πολιτευτή των Λαϊκών Ι. Πασσαδάκη, ίσως του μεγαλύτερου πολιτικού καιροσκόπου στο νησί, ο οποίος, σε άρθρο του με το οποίο επιχειρεί μια πρώτη αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος, θεωρεί αποκλειστικά υπεύθυνο για τα δεινά που πλήττουν τη χώρα (στρατιωτικές επεμβάσεις, καλλιέργεια έντασης) τον Ε. Βενιζέλο. Ο Πασσαδάκης μέμφεται τον Βενιζέλο για τις αντιδημοκρατικές πρακτικές που εκδηλώνει τόσο εναντίον των αντιβενιζελικών όσο και εναντίον των

³⁷⁷ Ανόρθωσις, 19/8/1928.

Για την πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων του Νομού βλ. Λαγουδάκη, Ε., ό. π. σελ. 195-202. Η πολιτική συνοχή των προσφύγων το 1926 δοκιμάστηκε εξαιτίας κυρίως της καθυστέρησης καταβολής της υπεσχημένης αποζημίωσης στους αστούς πρόσφυγες. Χάρη στην έγκαιρη, τελικά, πληρωμή της από τον Κονδύλη απεφεύχθη η εκροή ψήφων από το βενιζελικό στρατόπεδο. βλ. Μαυρογορδάτος, «Μεταξύ δύο πολέμων, πολιτική ιστορία 1922-1940» στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, ό. π., τόμ 7^{ος}, σελ. 16.

Μετά το 1930 εμφανίζονται μεμονωμένοι, προσφυγικής καταγωγής, υποψήφιοι οι οποίοι εισπράττουν μεγάλο μέρος της φθοράς που υφίστανται οι βενιζελικοί. Στο Ηράκλειο η σημαντικότερη περίπτωση είναι ο Ιωάννης Νομίδης.

³⁷⁸ Για τις εκλογές βλ. Οικονόμου, Ν., Εκλογές-Δημοψηφίσματα. Πολιτικές συμπεριφορές στην περίοδο 1923-1936 στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού ό. π., σελ. 36-37 και Δαφνής, Γ., Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, ό. π., τόμ. Α, σελ. 345-349.

μεγαλοστελεχών του δικού του κόμματος³⁷⁹. Στις εκλογές αυτές η Ένωση Φιλελευθέρων πήρε 4 έδρες στο νομό Ηρακλείου (Μαρής, Κοκκινάκης, Περδικογιάννης και Πολυχρονάκης) έναντι 3 του Λαϊκού Κόμματος (Φραγκιαδάκης, Μειμαράκης, Γαλανάκης)³⁸⁰.

Παρότι η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο παρατάξεων συντηρείται μέχρι τότε σε χαμηλή ένταση, είναι ο ίδιος ο Βενιζέλος ο οποίος στις εκλογές που ακολούθησαν εγκατέλειψε οριστικά την επιδίωξη, της, πάση θυσία, συναίνεσης με τους αντιβενιζελικούς, επιχειρώντας την αποκατάσταση της κοινωνικής βάσης του κόμματος των Φιλελευθέρων της πρώτης περιόδου. Η επιστροφή του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή προβάλλεται μέσα από τον ηρακλειώτικο βενιζελικό τύπο και συνδέεται με ένα «πλήρες» πρόγραμμα διακυβέρνησης, το οποίο απαντά στις ανάγκες και τα προβλήματα της εποχής και εστιάζεται, μεταξύ των άλλων, σε ζητήματα που αφορούν τη μετάβαση από την κλασική στην τεχνική εκπαίδευση, στα μέτρα καταπολέμησης της ανεργίας, του κομμουνισμού και του «ουρμπανισμού»³⁸¹. Εγγυητής για την υλοποίηση του προγράμματος συνιστά ο ίδιος ο Βενιζέλος στον οποίο ο τοπικός φιλελεύθερος τύπος αποδίδει θαυματουργές ιδιότητες και κατά συνέπεια μόνον η υπερψήφισή του θα επιτρέψει την έξοδο της χώρας από την κρίση εξασφαλίζοντας την πολυπόθητη σταθερότητα, που θεωρείται ως εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για την πρόοδο. Γι' αυτό και η βενιζελική Ανόρθωση προτρέπει με κατάνυξη σε πρωτοσέλιδο της, «Ακολουθήσωμεν Αυτόν!»³⁸². Η υιοθέτηση πάντως αλαζονικής αντιμετώπισης έναντι των αντιβενιζελικών εξαιτίας, αφενός της αυτοπεποίθησης που πήγαζε από την επεξεργασία και προβολή ενός συγκροτημένου προγράμματος, αφετέρου από την προγραμματική γύμνια τους, μετριάζεται όσο πλησιάζουν οι εκλογές εξαιτίας της εμφάνισης στο Ηράκλειο ενός μεμονωμένου υποψηφίου ο οποίος κηρύττει ότι κατέρχεται στις εκλογές εκπροσωπώντας τις πραγματικές αξίες του Φιλελευθερισμού. Μετριάζεται επιπλέον από τη δυσαρέσκεια του προσφυγικού στοιχείου λόγω του αποκλεισμού από τον συνδυασμό στο νομό Ηρακλείου πρόσφυγα υποψηφίου, γεγονός που αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο συγκρότησης προσφυγικού συνδυασμού. Και ενώ το προσφυγικό αγκάθι του ξεχωριστού συνδυασμού φαίνεται να αντιμετωπίζεται μετά την απόσυρση του ξεχωριστού προσφυγικού συνδυασμού, ο φιλελεύθερος τύπος επικεντρώνεται στην υπονόμηση της υποψηφιότητας του μεμονωμένου, φιλελεύθερης προέλευσης,

³⁷⁹ Ίδη, 28/11/1926.

Ο Πασσαδάκης θα περάσει τη δεκαετία του 1930 στο κόμμα των Φιλελευθέρων, θα τοποθετηθεί θετικά έναντι της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου και θα αξιοποιηθεί από το καθεστώς, στη συνέχεια στην κατοχική περίοδο θα γίνει Νομάρχης Ηρακλείου το καλοκαίρι του 1941 και θ' αναβαθμιστεί στις αρχές του 1943 σε Υπουργό Γενικό Διοικητή Κρήτης μέχρι το τέλος της Κατοχής. Αφού διαφύγει στο εξωτερικό, μετά την αποχώρηση από την Ελλάδα των κατοχικών στρατευμάτων, θ' αποτελέσει, στη συνέχεια, μέλος της «κυβέρνησης της Βιέννης» του Τσιρονίκου που συγκροτήθηκε από φιλοναζιστές στην Αυστρία το Νοέμβριο του 1944.

³⁸⁰ Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 7ης Νοεμβρίου 1926, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1928.

³⁸¹ Ανόρθωσις, 24, 25/7/1928.

³⁸² Ανόρθωσις, 12/8/1928.

Ο Μαυρογορδάτος δανείζεται τον όρο βεμπεριανό «χάρισμα» για να εξηγήσει το συγκεκριμένο τύπο κυριαρχίας του Βενιζέλου, βλ. Μανρογορδάτος, ό.π., σελ. 2-5.

υποψηφίου, του οποίου δεν κατέστη εφικτή η αποτροπή της εκλογικής του καθόδου. Οι βενιζελικές εφημερίδες καταφεύγουν στην κινδυνολογία σε περίπτωση που δεν υπερψηφιστεί ο επίσημος συνδυασμός των φιλελευθέρων επισείοντας τον κίνδυνο ακόμη και για ανατροπή του πολιτεύματος. Η βενιζελική Ανόρθωση του Α. Ζωγράφου επιχειρεί ν' αποτρέψει τη διαρροή φιλελευθέρων ψηφοφόρων με επίκληση στην αυθεντία του Βενιζέλου ο οποίος κατάρτισε το συνδυασμό με σοφία και προτροπές για πειθαρχία. Επιστρατεύονται ακόμη και πρακτικές οδηγίες χρήσης για την ημέρα των εκλογών, που διευκολύνουν την αναγνώριση από τους ψηφοφόρους του γνήσιου φιλελευθέρου ψηφοδέλτιου αφού υπάρχει επίγνωση αφενός των υψηλών ποσοστών αναλαβητικισμού ιδίως στην επαρχία, αφετέρου των παραδοσιακών μηχανισμών κινητοποίησης των ψηφοφόρων που μετέρχονται οι υποψήφιοι³⁸³. Η αντίπαλη αντιβενιζελική πλευρά στοχεύει ακριβώς στο πρόσωπο του ηγέτη των Φιλελευθέρων, αναμοχλεύοντας τα πάθη με την επιστροφή στο παρελθόν και ιδίως την εκτέλεση των έξι, η οποία πλέον αρχίζει να συνιστά το εμβληματικό εκείνο γεγονός που ζητά εκδίκηση και το οποίο τείνει ν' αποτελέσει συγκροτητικό στοιχείο της ταυτότητας του αντιβενιζελικού κόσμου³⁸⁴. Η σύνδεση όμως από τη βενιζελική πλευρά της υπερψηφίσις των Φιλελευθέρων με τη διατήρηση του δημοκρατικού πολιτεύματος επιτρέπει, από τη μία τη διάχυση του φόβου επειδή η

³⁸³ Οι προσωπικές φιλοδοξίες και οι ανταγωνισμοί και οι αλληλοϋπονομεύσεις εντός των κομμάτων είναι στοιχεία που δεν μπορούν παρά να ληφθούν υπόψη και μάλιστα σε σημαντικό βαθμό, ιδίως στα πλαίσια μιας μικροκοινωνίας, όπως του Ηρακλείου. Ο τοπάρχης των Φιλελευθέρων και δεξί χέρι του Βενιζέλου, Γ. Μαρής υπεύθυνος, κατάρτισης του ψηφοδέλτιου στο Ηράκλειο, είχε να διαχειριστεί πολλές υποψηφιότητες και προέβη σε συγκεκριμένες επιλογές προφανώς υπό το κράτος του εκλογικού ρεύματος των Φιλελευθέρων. Οι επιλογές του όμως προκάλεσαν μεγάλη δυσαρέσκεια και εντάσεις στις τάξεις των επιδοξων πολιτευτών. Ένδειξη αυτών των εντάσεων είναι ότι προφασίστηκε ασθένεια και δεν κατήλθε στο Ηράκλειο στη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα αντίθετα από τις μέχρι τότε πρακτικές.

Ο Α. Ζωγράφος προσπαθεί μέσα από την Ανόρθωση να αποκαταστήσει ισορροπίες κολακεύοντας το προσφυγικό στοιχείο, υπενθυμίζοντάς του όμως ταυτόχρονα την κατανόηση και αποδοχή του από τους γηγενείς, αντίθετα απ' ότι συνέβη σε άλλες περιφέρειες,.

Ανόρθωσις, 4/8/1928.

Για την υποψηφιότητα του μεμονωμένου πρόσφυγα υποψηφίου ο Ζωγράφος σε μια σαφή προσπάθεια αποτροπής της, έστω την ύστατη στιγμή, δημοσιεύει ένα αυτοκριτικό, για την παράταξη, κείμενο το οποίο αποτυπώνει με ακρίβεια την εσωτερική κατάσταση του κόμματος των Φιλελευθέρων στην οποία όμως είχε συμβάλει, σε μεγάλο βαθμό, και ο ίδιος. Μιλώντας σε πρώτο πληθυντικό θεωρεί ότι «οι Φιλελεύθεροι ή κάποιος απ' αυτούς» (αντίθετα από τους λίγους αντιβενιζελικούς του Νομού οι οποίοι ανασυντάχθηκαν, έκαναν συνδυασμό «έστω και ελαττωματικών» προσπαθώντας να σταματήσουν τη διαρροή των αντιβενιζελικών ψηφοφόρων) «ασχολούμεθα εις πειραματισμούς εκλογικών χειραφετήσεων... γινόμεθα έμποροι της λαϊκής ψυχολογίας... κήρυκες της αποσυνθέσεως και φθοράς του κόμματος... παίζομεν με την τύχη του φιλελευθερισμού ολοκλήρου... δίδομεν οδηγίες αλληλομαυρισμάτων, αποκοιμίζομεν με σατανικότητα γυρολόγων τον ιδεαλισμόν του εκλογέως και σπείρομεν αδιακόπως τον σπόρον της διαιρέσεως και του διχασμού με παραινέσεις και σοφίσματα κατάλληλα μόνον δια νήπια».

Ανόρθωσις, 14/8/1928.

Ο μεμονωμένος υποψήφιος, Μακράκης, παρόλα αυτά έλαβε περίπου 5700 ψήφους (πήρε περισσότερους από το Λαϊκό Κόμμα). Ο αποκλεισμός, τέλος, από το φιλελεύθερο ψηφοδέλτιο του προσφυγικού στοιχείου δεν μπορεί να είναι άσχετος από την κατάθεση την επόμενη χρονιά προσφυγικής υποψηφιότητας, για το δημαρχιακό θώκο της πόλης, μη πειθαρχώντας στην επίσημη κομματική γραμμή.

³⁸⁴ Ίδη, 10/8/1928.

νίκη των βασιλοφρόνων θα οδηγήσει τη χώρα σε εμφύλιο σπαραγμό διότι είναι βέβαιο ότι οι αντιβενιζελικοί θα επιχειρήσουν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την επιστροφή του Βασιλιά, και από την άλλη τη ταύτιση του Βενιζέλου με τη δημοκρατία³⁸⁵. Στις εκλογές της 18^{ης} Αυγούστου του 1928 ο Βενιζέλος κατήγαγε αληθινό θρίαμβο και στο Ηράκλειο όπου εκμεταλλευόμενος το πλειοψηφικό σύστημα που επέβαλε λίγο πριν τις εκλογές κατόρθωσε να συσπειρώσει το σύνολο των Φιλελευθέρων πλην του Καφαντάρη. Στο νομό Ηρακλείου κατέκτησε και τις 5 έδρες (Μαρής, Κοκκινάκης, Πολυχρονάκης, Γαλανάκης, αποσκιρτήσας από τους αντιβενιζελικούς, Περδικογιάννης). Στο νομό οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν λίγο περισσότερες από τριπλάσιες ψήφους από τους Λαϊκούς ενώ στην πόλη τετραπλάσιες. Στην επαρχία το Λαϊκό κόμμα διασώζεται στα ημιορεινά χωριά Κρουσώνας (απ' όπου κατάγεται ο υποψήφιος του Γ. Σουλτάτος, από τους πλέον φανατικούς θιασώτες του εθνικοσοσιαλισμού στη διάρκεια της κατοχικής περιόδου), Ζαρός και Γέργερη (τόπος καταγωγής του έτερου λαϊκού υποψηφίου Φραγκιαδάκη) και Επισκοπή (από την ευρύτερη περιοχή της οποίας κατάγεται ο υποψήφιος Πασσαδάκης) (ΠΙΝΑΚΑΣ 11).

Η φθορά της τετραετούς βενιζελικής κυριαρχίας σε συνδυασμό με την απόρριψη από τον Τσαλδάρη της πρότασης Βενιζέλου για σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης προκειμένου ν' αντιμετωπιστούν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης η οποία πλήττει πλέον τη χώρα, οδήγησε το Βενιζέλο το 1932 στα εγκαίνια μιας στρατηγικής τεχνητής πόλωσης αναμοχλεύοντας εκ νέου το παρελθόν, υπογραμμίζοντας την ιστορική ευθύνη του αντιβενιζελισμού για τη Μικρασιατική Καταστροφή, αναζωπυρώνοντας έτσι σε μέγιστο βαθμό το διχασμό. Επιπλέον καθώς πλησίαζαν οι εκλογές ο Βενιζέλος κατόρθωσε να μετατρέψει το πολιτειακό σε μοναδικό διακύβευμα της εκλογικής αναμέτρησης, αφήνοντας μάλιστα να εννοηθεί πως εάν οι αντιβενιζελικοί δεν έστεργαν σε συνεννόηση μαζί του θα επιδίωκε την ολοκληρωτική επικράτηση εναντίον τους αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο στρατιωτικής δράσης³⁸⁶. Στο Ηράκλειο η οξύτητα στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου ήταν πρωτοφανής. Στην οξύτητα αυτή συνέβαλαν από τη μία η ακραία ρητορεία των Λαϊκών που συμπυκνωνόταν σε χαρακτηρισμούς όπως «Σατανάς των Χανίων», από την άλλη η παρουσία πληθώρας συνδυασμών, πλην των παραδοσιακών, που αποσκοπούσαν στην είσπραξη της φθοράς των Φιλελευθέρων. Η κάθοδος του Βενιζέλου στην Κρήτη και η περιοδεία του στο νησί όξυνε περαιτέρω το ήδη τεταμένο κλίμα. Στην Νέα Αλικαρνασσό γνωστή ως «ακρόπολη του Βενιζελισμού» σημειώθηκαν αιματηρά επεισόδια με 4 τραυματίες μετά από συμπλοκή βενιζελικών και αντιβενιζελικών στη διάρκεια κοινωνικής εκδήλωσης που μετείχε ο υποψήφιος με το Λαϊκό Κόμμα Β. Μειμαράκης³⁸⁷. Για τους βενιζελικούς ο αγώνας είναι διμέτωπος διότι η αντιπαράθεσή τους δεν περιορίζεται στην γνωστή παραδοσιακή με το Λαϊκό Κόμμα. Αιτία είναι η κάθοδος στην εκλογική κόνιστρα του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος στο ψηφοδέλτιο του οποίου ηγούνται τρεις

³⁸⁵ Ανόρθωσις, 19, 21/8/1928.

³⁸⁶ Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., Μεταξύ δύο πολέμων, ό. π., σελ. 20 και Δαφνής, Γ., ό. π., τόμ. Β' σελ. 147.

³⁸⁷ Ανόρθωσις, 30/8/1932.

κομμένοι από το ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων (Λουλακάκης, Κοκκινάκης και Αγγελιδάκης). Συνδυασμούς επίσης έχουν καταρτίσει τόσο το Αγροτικό και Εργατικό Κόμμα του Παπαναστασίου όσο και το Προοδευτικό Κόμμα του Καφαντάρη το οποίο έχει στις τάξεις του υποψηφίους τόσο βενιζελικούς (Περδικάρης) όσο και αντιβενιζελικούς (Βάρβογλης, γνωστός αντιβενιζελικός δημοσιογράφος προσφυγικής καταγωγής). Ο Α. Ζωγράφος της Ανόρθωσης θέτει με κατηγορηματικό τρόπο ένα ακόμη διακύβευμα: τη διασφάλιση των θέσεων 4-5 χιλιάδων βενιζελικών υπαλλήλων οι οποίοι θα μείνουν απροστάτευτοι στο ενδεχόμενο νίκης των αντιβενιζελικών.³⁸⁸ Όσο πλησιάζει η ημέρα των εκλογών η στόχευση αφορά τους συγγενείς συνδυασμούς και ιδιαίτερα εκείνον του Αγροτικού Κόμματος. Οι βενιζελικές εφημερίδες βρῖθουν επιστολών, ατομικών και συλλογικών, αγροτών από την επαρχία, οι οποίοι βάλλουν εναντίον εκείνων που επιδιώκουν την κατ' όνομα οικειοποίηση του αγροτικού κόσμου, ενώ ο ίδιος ο Βενιζέλος τοποθετεί τα βενιζελογενή αυτά κόμματα στην άλλη όχθη στο πλάι των αντιβενιζελικών διότι επρόδωσαν τη Δημοκρατία³⁸⁹. Το σύστημα της απλής αναλογικής έφερε αδιέξοδο αφού κανένα κόμμα δεν κέρδισε την αυτοδυναμία. Στο Νομό Ηρακλείου η αιμορραγία των Φιλελευθέρων υπήρξε αισθητή με κερδισμένους κυρίως το Αγροτικό Κόμμα των Ζαβιτσάνου-Μυλωνά και το Προοδευτικό του Καφαντάρη και λιγότερο το Λαϊκό (ΠΙΝΑΚΑΣ 11). Οι Φιλελεύθεροι εξέλεξαν 5 βουλευτές (Μαρής, Κωνσταντινίδης, Γαλανάκης, Περδικογιάννης, Πολυχρονάκης), οι Λαϊκοί έναν (Μειμαράκης) και έναν το Προοδευτικό Κόμμα (Περδικάρης). Σημειώνονται μετακινήσεις βενιζελικών ψηφοφόρων στο χώρο της υπαίθρου (στα γνωστά ημιορεινά χωριά Κρουσώνα, Ζαρό και Γέργερη που οι Λαϊκοί έχουν σημαντική δύναμη, προστίθενται κι άλλα όπως η Έμπαρος, ο Αμπελούζος, η Πόμπια κ.α.). Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι τριγμοί στο χώρο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου οδηγούν σιγά σιγά το κομμάτι του επαγγελματικού και βιοτεχνικού κόσμου, που μέχρι τότε στοιχίζοταν με το κόμμα των Φιλελευθέρων, σε έξοδο απ' αυτό. Σημειώνεται τέλος για πρώτη φορά διαρροή προσφυγικών ψήφων από τους Φιλελεύθερους προς το Λαϊκό, το Προοδευτικό και Αγροτικό Κόμμα³⁹⁰. Οι προσωπικές στρατηγικές και η υστεροβουλία των υποψηφίων αποκαλύφθηκαν και στη διάρκεια αυτής της εκλογής συμβάλλοντας περαιτέρω στην απονομιμοποίηση της πολύπαθης μεσοπολεμικής ελληνικής δημοκρατίας και των λειτουργών της και μοιραία στην περαιτέρω αποδυνάμωσή της γεγονός που επιτάχυνε την κατάρρευσή της³⁹¹.

³⁸⁸ Ανόρθωσις, 24/9/1932.

³⁸⁹ Την ημέρα των εκλογών η Ανόρθωση προειδοποιεί τους φιλελεύθερους ψηφοφόρους να προσέξουν διότι η ίδια η Κρήτη κινδυνεύει να χάσει εκείνο που απέκτησε με ποταμό αίματος. Βάλλει μάλιστα εναντίον των προδοτών του κόμματος που αυτομόλησαν «προς τον αιμοδιψή και αδιόρθωτον εχθρόν».

Ανόρθωσις, 25/9/1932.

³⁹⁰ Λαγουδάκη, Ε., ό. π., σελ. 201-202.

Η συγγραφέας στηρίζεται στην προτίμηση των προσφύγων ψηφοφόρων των αμιγών εκλογικών τμημάτων των προσφυγικών συνοικισμών γύρω από την πόλη του Ηρακλείου.

³⁹¹ Ο υποψήφιος με το Προοδευτικό Κόμμα του Καφαντάρη, Αχ. Περδικάρης, ισχυρός οικονομικός παράγοντας της πόλης αποκάλυψε ότι ο υποψήφιος των Φιλελευθέρων Α. Γαλανάκης πριν ενταχθεί οριστικά στον φιλελεύθερο συνδυασμό είχε έρθει σε επαφή μαζί του για το ενδεχόμενο να πολιτευθούν από κοινού, με τον όρο ο ίδιος να χρηματοδοτήσει τον προεκλογικό αγώνα του. Η

Τις εκλογές του 1932 ακολούθησε πολιτική αστάθεια. Η προοπτική ενδεχόμενης νίκης των αντιβενιζελικών συσπείρωσε και τις δύο παρατάξεις. Οι εκλογές που έγιναν λίγους μήνες μετά διεξήχθησαν εν μέσω πρωτοφανούς πόλωσης. Από τις εκλογές σχεδόν απουσίαζε το πολιτειακό και η προεκλογική εκστρατεία επικεντρώθηκε στην οικονομική κρίση και στην ικανότητα αντιμετώπισής της από κάθε μία από τις δύο μεγάλες παρατάξεις. Η προεκλογική υπόσχεση της αντιβενιζελικής «Ηνωμένης Αντιπολίτευσης» προς τους πρόσφυγες, για την καταβολή του ποσού (25%) της αποζημίωσης που είχε αρχικά παρακρατηθεί, στο ενδεχόμενο επικράτησής της στις εκλογές, αποκάλυψε από τη μία τον βασικό εκλογικό της στόχο που ήταν η πολιτική μεταστροφή του προσφυγικού στοιχείου, από την άλλη δυναμίτισε περαιτέρω το προεκλογικό κλίμα. Παρότι σε μεγάλο βαθμό ο τοπικός τύπος αναδημοσίευε εν όλω ή αποσπασματικά δημοσιεύματα του αθηναϊκού τύπου³⁹² οι τοπικές ιδιαιτερότητες και η διαχείρισή τους έχουν την τιμητική τους στις σελίδες του ηρακλειώτικου τύπου. Αναφορικά με την πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στους κόλπους των αντιβενιζελικών της πόλης είχε γίνει συνείδηση ότι η πολιτική τους συμπεριφορά συνιστά το κρισιμότερο ίσως στοιχείο για την αλλαγή, του, σε βάρος τους, πολιτικού συσχετισμού. Ήδη από το 1931 αναλαμβάνονται ποικίλες πρωτοβουλίες, πρωτοστατούντος του Πέτρου Βάρβογλη, δημοσιογράφου προσφυγικής καταγωγής για την απόσπαση του προσφυγικού στοιχείου από την βενιζελική παράταξη³⁹³. Στην κατεύθυνση αυτή ο Βάρβογλης εκδίδει την εφημερίδα «Λαϊκή Φωνή» το 1931 και προωθεί ειδικό τμήμα προσφύγων στον νεοσυσταθέντα Λαϊκό Πολιτικό Σύλλογο Ηρακλείου³⁹⁴. Επιπλέον πρωταγωνιστεί στην ίδρυση του αντιβενιζελικής ιδεολογίας Συλλόγου Αστών Προσφύγων Κληρούχων για την προώθηση οικονομικών προσφυγικών ζητημάτων. Το 1934-35 δημιουργούνται πολιτικοί σύλλογοι σε όλες τις προσφυγικές συνοικίες ενώ ήδη από το 1931 και 1932 ο πολιτευτής Θάνος Φλώρος πρόεδρος της «Παμβουρλιωτικής Ενώσεως» πραγματοποιεί δύο επισκέψεις στο Ηράκλειο προκειμένου να συμβάλει στην πολιτική μεταστροφή των προσφύγων³⁹⁵. Ο

συμπερίληψη του Γαλανάκη τελικά στο ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων οδήγησε στο ναυάγιο του σχεδίου. Ο Γαλανάκης απαντώντας ομολογεί πως υπήρξε όντως συμφωνία με τον Περδικάρη, διότι βρισκόταν υπό το κράτος σφοδρής οργής εξαιτίας του παραγκωνισμού των τοπικών ζητημάτων της επαρχίας του. Αποδέχεται μάλιστα όσα του καταλογίζει ο Περδικάρης σχετικά με την χρηματοδότησή του απ' αυτόν, ισχυρίζεται όμως ότι επέμεινε όλα αυτά να γίνουν υπό τον όρο ο προεκλογικός αγώνας τους να είναι ήπιος από σεβασμό στο πρόσωπο του Βενιζέλου. Υποστηρίζει ότι η παραβίαση του όρου αυτού από τον Περδικάρη τον υποχρέωσε να αθετήσει τη συμφωνία. Ανόρθωσις, 18/9/1932.

³⁹² Για μια αδρή αλλά κατατοπιστική εικόνα του αθηναϊκού τύπου εστιασμένη στις εκλογές του Μεσοπολέμου βλ. Ελευθερίου, Κ., Οι εκλογές του Μεσοπολέμου (1926-1936) μέσα από τον αθηναϊκό τύπο, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2008.

³⁹³ Ο πρόσφυγας Π. Βάρβογλης υπήρξε σημαίνον στέλεχος της αντιβενιζελικής παράταξης με έντονη κοινωνική δράση, αρθρογραφούσε πυκνά στην Ίδη σε θέματα που αφορούσαν, ως επί το πλείστον, τους πρόσφυγες. Ήταν ο δεύτερος διευθυντής του κατοχικού «Κρητικού Κήρυκα» καθημερινής εφημερίδας στην υπηρεσία των γερμανικών δυνάμεων κατοχής. Δολοφονήθηκε από την αντίσταση το 1944.

³⁹⁴ Ανόρθωσις, 3/6/1932.

³⁹⁵ Βλ. Ίδη 25, 27, 28/7/1931 και 26, 28/7/1932.

«προσφυγοπατερισμός» αποτελεί την κυρίαρχη κατηγορία που εκτοξεύεται και από τα δύο μεγάλα αντίπαλα κόμματα μέσα από τις στήλες των φιλικά προσκείμενων σ' αυτά εφημερίδων³⁹⁶. Οι Φιλελεύθεροι από τη δική τους πλευρά καταβάλουν συνεχείς προσπάθειες επιστρατεύοντας επιφανείς βενιζελικούς παράγοντες προσφυγικής καταγωγής (Α. Κωνσταντινίδης) προκειμένου να συγκρατήσουν τη διαρροή που έχει ήδη ξεκινήσει από τις προηγούμενες εκλογές. Στόχος, όχι μόνον των προσφύγων, στις εκλογές αυτές είναι ο Γ. Μαρής ο οποίος δέχεται πυρά για την κατάρτιση του ψηφοδέλιου, και για την εν γένει πολιτική του τόσο από τους βενιζελικούς όσο και από τους αντιπάλους του³⁹⁷. Τριγμούς στο φιλελεύθερο ψηφοδέλτιο προκαλεί και η προώθηση της υποψηφιότητας του προερχόμενου από το Λαϊκό Κόμμα Πασσαδάκη την οποία φαίνεται να στηρίζει ο Γ. Μαρής. Η σύγχυση για το αν τελικά είναι ή όχι υποψήφιος διαρκεί μέχρι την παραμονή των εκλογών όταν ο ίδιος ο Πασσαδάκης ανακοινώνει ότι αποσύρει την υποψηφιότητά του χάριν της ενότητας του κόμματος³⁹⁸. Το καινοφανές στοιχείο της προεκλογικής εκστρατείας στο Ηράκλειο το 1933 ήταν η κατηγορία που απηύθυναν οι βενιζελικοί στους αντιβενιζελικούς για «αντικρητισμό» στοχεύοντας στα τοπικιστικά αντανάκλαστικά των Κρητικών. Πρόκειται για κατηγορία που θα επαλαμβάνεται διαρκώς μετά τα κινήματα του 1933 και ιδίως του 1935 από την πλευρά των βενιζελικών, όταν η Κρήτη θ' αποτελέσει μία από τις βάσεις για την ανατροπή της αντιβενιζελικής εξουσίας. Η καταφυγή στην επίκληση του τοπικιστικού αισθήματος αποτελεί παράπλευρη συνέπεια μιας ακόμη κοινωνικής αντίθεσης, η οποία έρχεται από το παρελθόν και αρχικά σχετίζεται με την καθυστερημένη ενσωμάτωση περιοχών στο Ελληνικό κρατικό σώμα (Νέες χώρες), οι οποίες πληθυσμιακά συγκροτούνταν από ένα μωσαϊκό εθνοτήτων έναντι του εθνικού ομοιογενούς πληθυσμού της Παλαιάς Ελλάδας³⁹⁹. Η ταύτιση στη συνείδηση των κατοίκων της ηπειρωτικής χώρας, των Κρητών συλλήβδην με το βενιζελισμό, σε συνδυασμό με τη στελέχωση του κρατικού μηχανισμού από κρητικούς στην καταγωγή, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από ανοικειότητα και αδυναμία διαχείρισης των πολιτισμικών διαφορών και ιδιαιτεροτήτων των περιοχών της Βορείου, κυρίως, Ελλάδας έκανε περισσότερο σύνθετη την αρχική αντίθεση⁴⁰⁰. Επιπλέον η απόσταση

Για τους Λαϊκούς Πολιτικούς Συλλόγους βλ. Ίδης, 21/2/1934, 26/2/1935 και 16/4/1935.

³⁹⁶ Ο Γ. Μαρής βουλευτής και υπουργός των Φιλελευθέρων καταλογίζει στο Λαϊκό Κόμμα «αντιπροσφυγισμό». Ανόρθωσις, 25/2/1933.

³⁹⁷ Είναι διαρκείς οι προτροπές κυρίως προς τους πρόσφυγες να μην διαγράψουν το όνομα του Μαρή από το ψηφοδέλτιο.

Ανόρθωσις, 4/3/1933.

Ο Μαρής όμως βρίσκεται στο στόχαστρο και των αντιβενιζελικών. Ο Β. Μειμαράκης βουλευτής και τέως Γενικός Διοικητής Κρήτης με δημοσιεύματα σε αθηναϊκές εφημερίδες βάλλει εναντίον του και εναντίον του αδελφού του Αλκιβιάδη ο οποίος διευθύνει επί πολλά έτη το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας στο Ηράκλειο Ανόρθωσις, 16/2/1933.

Ο ίδιος ο Μαρής δρα ως τοπάρχης καταρτίζοντας τον συνδυασμό και αποφασίζοντας ποιες επαρχίες θα εκπροσωπούνται και ποιες όχι.

Ανόρθωσις, 16/2/1933.

³⁹⁸ Ανόρθωσις, 4/3/1933.

³⁹⁹ Βλ. Μαυρογορδάτου, Γ., Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, χ.χ. σελ. 41-42.

⁴⁰⁰ Ρήγος, Α., Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σελ. 219-221.

του νησιού από την ηπειρωτική χώρα και το διαρκές αίσθημα απομόνωσης των κατοίκων του, από κοινού με την ιδιότυπη πολιτισμική ταυτότητά τους, απόρροια μιας ιδιαίτερης σύλληψης αξιών και μορφών πολιτικής δράσης που προέκυπταν από τη σαφέστατα διαφοροποιημένη ιστορική τους πορεία και παράδοση, τροφοδοτούσε συνεχώς με νέο εκρηκτικό υλικό την υφιστάμενη αντίθεση. Σε κάθε περίπτωση το επιχείρημα του αντικρητισμού από την πλευρά των βενιζελικών, αφενός συσπείρωνε το βενιζελικό στρατόπεδο, αφετέρου έφερνε τριγμούς στη βάση του αντιπάλου αντιβενιζελικού, και βέβαια αμηχανία, δυσκολία κινήσεων και χάραξης πολιτικής στα αντιβενιζελικά στελέχη, ιδίως, εκείνα που κατοικούσαν στο νησί. Στο νομό Ηρακλείου στις εκλογές του 1933 παρά την άνοδο των αντιβενιζελικών, οι συνασπισμένοι βενιζελικοί διατηρούν ψηλά τις δυνάμεις τους και επωφελούμενοι του πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος καταλαμβάνουν όλες τις βουλευτικές θέσεις (Μαρίς, Αγγελιδάκης, Γαλανάκης, Κωνσταντινίδης, Περδικογιάννης, Σκούρος, Σακλαμπάνης) (ΠΙΝΑΚΑΣ 11). Ένα σημαντικό μέρος των προσφύγων ψήφισε τον μεμονωμένο υποψήφιο, προσφυγικής καταγωγής Ιωάννη Νομίδη⁴⁰¹.

Το πραξικόπημα του Πλαστήρα την επομένη των εκλογών του Μαρτίου και η αιματηρή καταστολή του αποτελούν το ορόσημο για την επανέκδοση του διχασμού με αναζωπύρωση των παθών και του ακραίου φανατισμού. Ο ρεβανσισμός των Λαϊκών εκδηλώθηκε μεταξύ των άλλων με αντιπροσφυγική νομοθεσία και κορυφώνεται με την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βενιζέλου, καθώς και με αποτάξεις βενιζελικών στρατιωτικών με συνέπεια την κλιμάκωση της έντασης. Η ένταση κορυφώνεται με τις απειλές περί εμφυλίου σπαραγμού που εκτόξευσε ο Βενιζέλος από τα Χανιά και την αναμόγχευση εκ νέου του παρελθόντος για τις αιτίες του διχασμού της περιόδου 1915-1920 μέσα από τη μονομαχία Βενιζέλου και Μεταξά από τις στήλες του τύπου⁴⁰². Το βενιζελικό κίνημα της 1^{ης} Μαΐου 1935 επιταχύνει το τέλος μιας δημοκρατίας που ήταν εξαρχής ναρκοθετημένη. Το κίνημα αυτό οργανώθηκε για να προστατεύσει πρωτίστως, όπως εύστοχα αποφαίνεται ο Χ. Χατζήωσήφ, τα συμφέροντα των στελεχών της δημοκρατικής παράταξης και των βενιζελικών στην πολιτική και στο στρατό αφού ο ισχυρισμός για σωτηρία της δημοκρατίας ήταν απλώς πρόφαση, επειδή με τις επικρατούσες συνθήκες το αβασίλευτο καθεστώς δεν μπορούσε να διασωθεί παρά μόνο με την κατάλυση των δημοκρατικών ελευθεριών⁴⁰³.

Κατά τη διάρκεια του κινήματος το Ηράκλειο και γενικότερα η Κρήτη βρέθηκαν στο μάτι του κυκλώνα αφού το νησί αποτέλεσε τη βάση του Βενιζέλου και των στασιαστών μαζί με το μεγαλύτερο μέρος του στόλου που τέθηκε στο πλευρό του. Στα φύλλα των βενιζελικών εφημερίδων που στηρίζουν το κίνημα περισσεύει ο ενθουσιασμός των φιλελευθέρων της πόλης, που όμως δεν βασίζεται ούτε στην καλή

⁴⁰¹ Ανόρθωσις, 7/3/1933.

Στις εκλογές αυτές όπως και στις επόμενες το 1935 με το ψηφοδέλτιο του β' συνδυασμού των Λαϊκών, έλαβε μέρος χωρίς να εκλεγεί και ο εκδότης και διευθυντής της εφημερίδας Ίδη.

⁴⁰² Βλ. την εξιστόρηση στο Δαφνής, Γ., ό. π., τόμ Β', σελ. 180-280.

⁴⁰³ Χατζήωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο ή Δικτατορία», ό. π., σελ. 110.

Για το κίνημα του 1935 βλ. Ανδρικόπουλου, Γ., Η δημοκρατία του μεσοπολέμου, Φυτράκης, Αθήνα, 1987, σελ. 94-116.

οργάνωση, ούτε στον περίτεχνο συντονισμό και βέβαια ούτε στην γνώση των τεκταινομένων στην ηπειρωτική Ελλάδα. Στις 10 Μαρτίου βομβαρδίστηκαν στρατιωτικές μονάδες στα περίχωρα της πόλης αλλά και περιοχές του αστικού ιστού⁴⁰⁴. Με τη κατάρρευση του κινήματος εκδηλώνεται ένα πρωτοφανές πογκρόμ εναντίον των Φιλελευθέρων με συλλήψεις στελεχών του κόμματος, βουλευτών, πολιτευτών και εκδοτών, απαγόρευση λειτουργίας των βενιζελικών εφημερίδων και κατάσχεση των τυπογραφείων τους, ενώ η πόλη στρατοκρατείται και μοίρα του πολεμικού στόλου ναυλοχεί τους μήνες που ακολουθούν για προληπτικούς λόγους στο λιμάνι του Ηρακλείου. Στις 13 Μαρτίου τελείται δοξολογία στην πόλη με την παρουσία του Γενικού Διοικητή Κρήτης Αποσκήτη και του Νομάρχη Σγουρού. Μετά τη δοξολογία το λόγο πήρε ο Μ. Πλεύρης, πρόεδρος του Λαϊκού Πολιτικού Συλλόγου, ο οποίος επιχειρηματολόγησε για την ευνοϊκή συγκυρία να επιζητήσει ο αντιβενιζελικός κόσμος τη ρεβάνς και στη συνέχεια επιδόθηκε ψήφισμα από το πλήθος που μετέβη στη Νομαρχία. Με το ψήφισμα εκτός από την έκφραση του ενθουσιασμού για την κατάπνιξη του αντιπατριωτικού κινήματος, αποδοκιμάζεται η «προδοτική επανάσταση» του Βενιζέλου, αξιώνεται η παραδειγματική τιμωρία των πάσης φύσεως αυτουργών, γίνεται δεκτός ο αναγκαστικός νόμος για κατάσχεση της περιουσίας των μετεχόντων στο κίνημα, αξιώνεται επίσης η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών και η απομάκρυνση του Δημάρχου Γεωργιάδη και μέσα στη παραζάλη ζητείται η μεταφορά της έδρας της Γενικής Διοίκησης και του Εφετείου από τα Χανιά στο Ηράκλειο⁴⁰⁵. Από το σημείο αυτό εγκαινιάζεται η δημοσίευση, σχεδόν καθημερινά, εμπρηστικών άρθρων από τον Πλεύρη⁴⁰⁶, και δευτερευόντως του Βάρβογλη που σπείρουν το φανατισμό εναντίον των φιλελευθέρων, ζητούν την παραδειγματική τιμωρία τους και αρνούνται -ειδικά ο Πλεύρης- ακόμη και τη διαπραγμάτευση οιοδήποτε πνεύματος επιείκειας⁴⁰⁷. Οι αρχές προχωρούν στην

⁴⁰⁴ Βλ. κυρίως την Ανόρθωση τα φύλλα από 5 έως 10/3.

⁴⁰⁵ Ίδη, 14/3/1935.

⁴⁰⁶ Ο Μάνθος Πλεύρης δικηγόρος, στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος και σημαντικός συντηρητικός δημοσιολόγος στο Ηράκλειο του μεσοπολέμου, διετέλεσε δήμαρχος της πόλης από το καλοκαίρι του 1941 και σ' όλη τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής.

⁴⁰⁷ Η αρθρογραφία του Πλεύρη βρίθκει από χαρακτηρισμούς όπως «ο φυγός της Χαλέπας», «ο δραπέτης», «ο Μαύρος Τύραννος», «αντιεθνικό» ή «εθνοκτόνο κίνημα», «απαίσιος, ψοφοδεής εγκληματίας», «δίκωχον τέρας της Χαλέπας» κ.α..

βλ. ενδεικτικά Ίδη 15, 20/3/1935.

Παράλληλα ζητά την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων και καταφέρεται εναντίον εκείνων των μετριοπαθών της αντιβενιζελικής παράταξης που ζητούν επιείκεια. Αμφισβητεί τα πρώτα απαλλακτικά βουλεύματα των δικαστηρίων και θεωρεί ότι η επιείκεια θα επισωρεύσει στο μέλλον νέες συμφορές.

βλ. Ίδη, 29/3/1935, 12, 13, 19, 20, 21/4/1935 και 1, 4/5/1935

Ο φιλελεύθερος τύπος ανταποδίδει στα ίσια γι' αυτό και η κατάσταση προκαλεί την παρέμβαση της κυβέρνησης η οποία, με αυστηρό έγγραφο, καλεί τους διευθυντές των εφημερίδων ν' αποφεύγουν τη δημοσίευση εμπρηστικών άρθρων.

Ίδη/7/1935.

Ο βουλευτής Ηρακλείου και γενικός Διοικητής Κρήτης Γ. Φραγκιαδάκης σε συνάντησή του με τους εκπροσώπους των φιλελευθέρων εφημερίδων χαρακτήρισε την αρθρογραφία τους εμπρηστική και τους κατελόγησε πως παρακινούσε σε αλληλοσπαραγμό. Γι' αυτό και απειλεί ότι θα ζητήσει από τον εισαγγελέα ν' ασκήσει διώξεις εναντίον του τύπου.

Ελευθέρα Σκέψις, 18/8/1935.

παύση του Δημάρχου Γεωργιάδη, ταυτόχρονα ξεκινούν δεκάδες συλλήψεις αξιωματικών και άλλων που κατηγορούνται για εμπλοκή στο κίνημα και εκδιώκονται ακόμη και οι βενιζελικοί κοινοτάρχες⁴⁰⁸. Ο Νομάρχης Σγουρός παραδίδει λίστες με ονόματα ατόμων που συμμετείχαν ή στήριξαν το κίνημα ενώ στις δίκες που ξεκινούν στο στρατοδικείο Χανίων βασικοί μάρτυρες κατηγορίας εναντίον των βενιζελικών παραγόντων της πόλης του Ηρακλείου είναι ο βουλευτής Β. Μείμαράκης και ο Γενικός Γραμματέας της Γενικής Διοίκησης Κρήτης⁴⁰⁹. Ο Μείμαράκης πρωταγωνιστεί ως βασικός μάρτυρας κατηγορίας μαζί με τον Αποσκήτη και στην μεγάλη δίκη της Αθήνας όπου δικάζονται ερήμην ο Βενιζέλος, ο Μαρή και οι επικεφαλείς του κινήματος. Στοχεύει κυρίως τον Γ. Μαρή, ο οποίος είχε διαμηνύσει από το εξωτερικό, που κατέφυγε μαζί με άλλους κινηματίες, ότι ήταν εναντίον του κινήματος και ότι επροτίθετο να επιστρέψει προκειμένου ν' αποδείξει την αθωότητά του⁴¹⁰. Ο αντιβενιζελικός τύπος βρίσκει ευκαιρία ν' αναμοχλεύσει εκ νέου τα πάθη του παρελθόντος ερευνώντας τη «σκοτεινή δράση» του Βενιζέλου στη δίκη των έξι, ρίχνοντας έτσι λάδι στη φωτιά, προκαλώντας λίγους μήνες μετά, όταν ο βενιζελικός τύπος ξαναβρίσκει την κανονικότητά του, ανάλογα δημοσιεύματα από τη δική του πλευρά⁴¹¹.

Στις εφημερίδες δημοσιεύονται κατάλογοι με ονόματα «εκκαθαρισθέντων» εξαιτίας της συμμετοχής τους στο κίνημα⁴¹², ενώ δίνουν και παίρνουν οι φήμες για

⁴⁰⁸ Ίδη, 20, 21, 22, 23/3/1935.

⁴⁰⁹ Ίδη, 21/3/1935 και 24/4/1935.

⁴¹⁰ Ίδη, 24/4/1935 και 4/8/1935.

Ένα μήνα σχεδόν πριν, η βενιζελική Ελευθέρα Σκέψις, την προπαραμονή των εκλογών του Ιουνίου 1935 προφανώς θέλοντας να ενισχύσει την άποψη που προωθεί και αντίκειται στη βασική γραμμή των Φιλελεύθερων για αποχή, κατηγορεί τον Μείμαράκη ότι διέταξε τους φίλους του να καταρτίσουν συνεργείο μηνύσεων «ώστε να μην απομείνουν αδίωκτα ούτε τα μονομερήτικα κοπέλια των βενιζελικών» σύμφωνα με τη φράση που του αποδίδεται. Του καταλογίζει ότι είχε σχέση με τον Ι. Πολυχρονόπουλο, Γενικό Διοικητή της Ασφάλειας Αθηνών που κατηγορήθηκε για την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βενιζέλου το 1933, ενώ στη Βουλή εκτόξευσε το «μαύρο πάθος» εναντίον των βενιζελικών όταν δόθηκε το σύνθημα της οξύτητας και αδιαλλαξίας. Ακόμη ότι μεταβλήθηκε σε «περιοδευόντα μάρτυρα κατηγορίας» και, μεταξύ των άλλων, προσήλθε στο στρατοδικείο Χανίων όπου με δεκαπεντασέλιδη κατάθεση «εξήμεσε» εναντίον των βενιζελικών πρωταγωνιστώντας στην προσπάθεια, που όμως δεν ευοδώθηκε, για ματαίωση της ίδρυσης στρατοδικείου στην Κρήτη, προκειμένου όλοι οι κατηγορούμενοι να δικαστούν στην Αθήνα. Ελευθέρα Σκέψις, 7/6/1935.

Σχετικά με τον Μαρή η στάση του μετά το κίνημα προκάλεσε δυσάρεσκα και στους βενιζελικούς στο Ηράκλειο, ιδίως σε εκείνους που υπέστησαν ποικίλες ταλαιπωρίες εξαιτίας της συμμετοχής τους στο κίνημα. Η καταδίκη του και η κατάσχεση της περιουσίας δεν απέτρεψαν, παρά τις προσπάθειές του, το τέλος της πολιτικής του καριέρας.

Ίδη, 20/3/1935 και 10/8/1935.

⁴¹¹ Βλ. Ίδη, 30/4/1935 και Ανόρθωσις, 18/8/1935.

Η Ανόρθωση ξεκινά τη δημοσίευση επιστολών του Ε. Ρέπουλη από τη Γαλλία μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου το Νοέμβριο του 1920.

Ενδεικτικό του κλίματος που κυριαρχούσε αποτελεί το γεγονός ότι η δημοσίευση μιας απλής φωτογραφίας του Βενιζέλου από τη φιλελεύθερη εφημερίδα Κρητικά Νέα προκάλεσε την εισαγγελική παρέμβαση, τη σύλληψη του διευθυντή της και την κατάσχεση του συγκεκριμένου φύλλου.

βλ. Ίδη, 24/5/1935.

⁴¹² Ενδεικτικά βλ. Ανόρθωσις, 23/7/1935 με τον κατάλογο των εκκαθαρισθέντων εκπαιδευτικών.

εκτοπισμό δεκάδων ατόμων από την πόλη διότι θεωρούνται επικίνδυνα για τη δημόσια ασφάλεια⁴¹³.

Μέσα σ' ένα τόσο νοσηρό περιβάλλον⁴¹⁴ η προσφυγή στην ωμή βία δεν εκπλήσει, τουναντίον συνιστά την αναμενόμενη κατάληξη. Στα αιματηρά επεισόδια που λαμβάνουν χώρα την περίοδο αυτή εμπλέκονται άτομα καταγόμενα κυρίως από τον Κρουσώνα. Στο πρώτο ο βενιζελικός και μετέπειτα αντιστασιακός Α. Γρηγοράκης (Σατανάς) σε καυγά κατά τη διάρκεια των ημερών του κινήματος πυροβόλησε και ταυτόχρονα δέχτηκε τα πυρά του ενωματάρχη Α. Ιερωνυμίδα, ο οποίος έσπευσε να υπερασπιστεί τον αδελφό του με συνέπεια τον βαρύτατο τραυματισμό αμφοτέρων⁴¹⁵. Στο δεύτερο επεισόδιο, έτερος βενιζελικός κι αυτός γνωστός αντιστασιακός στη διάρκεια της κατοχικής περιόδου, ο Ε. Γιανναδάκης, πυροβόλησε και τραυμάτισε και πάλι, μέλος της οικογένειας Ιερωνυμίδα⁴¹⁶. Το Νοέμβριο την περίοδο του δημοψηφίσματος ένα άτομο έχασε τη ζωή του για πολιτικούς λόγους⁴¹⁷. Νωρίτερα σημειώθηκαν επεισόδια σε βάρος ναυτών πολεμικών πλοίων που ναυλοχούσαν στο λιμάνι του Ηρακλείου από γνωστούς «βενιζελικούς μπράβους». Πρωταγωνιστής ήταν ένας ακόμη μετέπειτα αντιστασιακός, ο Ε. Μπαντουβάς ο οποίος και συνελήφθη.⁴¹⁸

Μεσούντος του κλίματος αυτού διεξήχθησαν οι εκλογές στις 9 Ιουνίου 1935 για την ανάδειξη της Ε' Εθνοσυνέλευσης που τελικά θα επανέφει το Βασιλιά. Παρά το γεγονός ότι το αποτέλεσμα ελέγχεται για την αξιοπιστία του⁴¹⁹, οι εκλογές αυτές παρουσίασαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το Ηράκλειο. Οι περισσότεροι πολιτευτές του Βενιζελικού στρατοπέδου επιστρέφουν στο Ηράκλειο 20 περίπου ημέρες πριν τις εκλογές, αμέσως μετά την αθώωσή τους από το στρατοδικείο Σούδας για τη συμμετοχή τους στο κίνημα του Μαρτίου. Στο Ηράκλειο συσκέπτονται μαζί με τους Πασσαδάκη και Λουλακάκη, οι οποίοι δεν μετείχαν στο κίνημα, για να καθορίσουν τη στάση τους στις εκλογές. Η αδυναμία συμφωνίας σε μια κοινή γραμμή -ο Πασσαδάκης είχε τοποθετηθεί υπέρ της συμμετοχής στις εκλογές κάνοντας και αυτοκριτική για τα σφάλματα που διέπραξαν και οι Βενιζελικοί (οι Λαϊκοί πάντως, θεωρεί, ότι διέπραξαν περισσότερα) - τους υποχρέωσε ν' ακολουθήσουν την επίσημη κεντρική κομματική απόφαση για αποχή. Οι Λαϊκοί από την άλλη πλευρά βρίσκονται σε αναστάτωση εξαιτίας της παραβίασης, στη συγκρότηση του ψηφοδελτίου, μιας από τις βασικές αρχές αντιπροσωπευσης που ήθελε την πολυπληθή επαρχία Πεδιάδος να εκπροσωπείται με δύο υποψηφίους. Το διακύβευμα όμως είναι διαφορετικό από την παραβίαση της αντιπροσωπευτικής αρχής μιας ταπεινής επαρχίας, Έτσι το

⁴¹³ Ίδη, 11/7/1935.

⁴¹⁴ Το πλέον χαρακτηριστικό κείμενο που δηλώνει την αμοιβαιότητα των αρνητικών συναισθημάτων δημοσιεύθηκε στη φιλελεύθερων πεποιθήσεων Ελευθέρα Σκέψη. Ο αρθρογράφος αφού χρησιμοποιεί για τους αντι-βενιζελικούς χαρακτηρισμούς όπως, «κόρακες» και «εσμός των νεκροσκωλήκων» καταλήγει: «Μας μισούν και τους μισούμε. Το μίσος είναι το μόνο κοινό που έχουμε με αυτούς...».

Ελευθέρα Σκέψις, 20/7/1935.

⁴¹⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 7/3/1935.

⁴¹⁶ Ίδη, 30/5/1935.

⁴¹⁷ Ανόρθωσις, 5/11/1935.

⁴¹⁸ Ίδη, 7/7/1935.

⁴¹⁹ Οικονόμου, Ν., «Εκλογές-Δημοψηφίσματα», ό .π. , σελ. 38-39.

ψηφοδέλτιο που τελικά καταρτίστηκε προέκυψε από τη διάσταση των αντιβενιζελικών σε μείζονα ζητήματα της συγκυρίας όπως για παράδειγμα η τιμωρία των συμμετεχόντων βενιζελικών στο κίνημα του Μαρτίου και η διευθέτηση της επιστροφής του Βασιλιά. Η μία ομάδα υπό τον Μείμαράκη και τον Μαρνελάκη, εκδότη της εφημερίδας Ίδη και υποψήφιο, ήταν θιασώτες της σκληρής γραμμής για τιμωρία των βενιζελικών χωρίς καμία επιείκεια αντίθετα από την άλλη υπό τον Φραγκιαδάκη. Βενιζελικοί παράγοντες φαίνεται να συμφώνησαν και να εγγυήθηκαν τη στήριξή τους στην ομάδα Φραγκιαδάκη η οποία προχώρησε στην κατάρτιση του συνδυασμού αποκλείοντας τους φανατικούς και προσφέροντας θέση στο ψηφοδέλτιο στους Α. Περδικάρη έναν συντηρητικό φιλελεύθερο, βουλευτή το 1932 με τους Προοδευτικούς του Καφαντάρη, και Α. Παπαδόπουλο, προσφυγικής καταγωγής συντηρητικό φιλελεύθερο, και δήμαρχο Ηρακλείου στο διάστημα 1929-1933. Η δημιουργία και δεύτερου τελικά συνδυασμού υπό τους «ακραιφνείς» πολιτευτές Μείμαράκη, Μαρνελάκη, Βάρβογλη αποτέλεσε την απαρχή ενός εμφυλίου στις τάξεις του Λαϊκού Κόμματος με τον Τσαλδάρη, ο οποίος, παρότι προσκλήθηκε να χρίσει επίσημο συνδυασμό, να νίπτει τας χείρας του και τους υποψηφίους του δεύτερου συνδυασμού να κατεβαίνουν στις εκλογές ως Εθνικόφρονες διεκδικώντας όμως την ψυχή του Λαϊκού Κόμματος. Οι προσπάθειες για γεφύρωση των διαφορών που επιχείρησε ο Α. Μιχελιδάκης πρόεδρος των αμπελοκτημόνων και γιος του Αντωνίου Μιχελιδάκη πολιτικού της Κρητικής Πολιτείας, το πρόσωπο του οποίου είχε υιοθετήσει ως έμβλημά του ο δεύτερος συνδυασμός, έπεσαν στο κενό⁴²⁰. Ρήξη επήλθε και στα τοπικά συγκροτήματα τύπου αφού η Ίδη του υποψηφίου με τους αδιάλλακτους εθνικόφρονες Μαρνελάκη στήριξε τον δεύτερο συνδυασμό ενώ η βενιζελική Ελευθέρα Σκέψη του Γ. Μουρέλλου τον πρώτο που κατέβηκε ως επίσημος συνδυασμός των Λαϊκών, παρά τις αντιρρήσεις άλλων βενιζελικών εφημερίδων (π. χ. Δράσις). Η προσέλευση 1800 περισσοτέρων ψηφοφόρων από τη συνήθη εκλογική δύναμη των αντιβενιζελικών, στο Νομό, απέδειξε πως ένα σημαντικό μέρος των βενιζελικών ψηφοφόρων δεν πειθάρχησαν στην κομματική γραμμή της αποχής και υπερψήφισαν τον πρώτο και τελικά επίσημο συνδυασμό του Λαϊκού κόμματος. (ΠΙΝΑΚΑΣ 11). Τον πρώτο συνδυασμό ευνόησε και το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα με αποτέλεσμα να καταλάβει όλες τις βουλευτικές έδρες του νομού (Βερυκοκκάκης, Παπαδημητρόπουλος, Παπαδόπουλος, Περδικάρης, Πωλιουδάκης)⁴²¹. Η ρήξη στους κόλπους των Λαϊκών μεταξύ μετριοπαθών και αδιάλλακτων, που υπέβασκε καιρό και εκδηλώθηκε με αφορμή τις εκλογές του 1935, δεν πήγαζε απλώς από μια διαφορετική αντίληψη έναντι των βενιζελικών ή ένα σχέδιο άλωσής τους με εκμετάλλευση της βενιζελικής επιλογής της αποχής, αλλά βαθύτερες διαφοροποιήσεις. Κι αυτό επειδή η συντηρητικοποίηση των Φιλελευθέρων τους είχε φέρει πολύ κοντά με την μετριοπαθή μερίδα των Λαϊκών και τη συνειδητοποίηση της ανάγκης διαμόρφωσης ενός *modus vivendi* προκειμένου να συνυπάρξουν, όπως άλλωστε το είχαν κατορθώσει στα πλαίσια του Εμπορικού και

⁴²⁰ Ίδη, 28/5/1935.

⁴²¹ Για τις εκλογές του Ιουνίου 1935 βλ. τις εφημερίδες Ίδη και Ελευθέρα Σκέψη το διάστημα Απρίλιος μέχρι Ιούλιος του 1935.

Βιομηχανικού Επιμελητηρίου. Αισθανόμενος τον κίνδυνο η ρήξη να καταστεί βαθύτερη ο Πλεύρης αναζήτησε έναν αποδιοπομπαίο τράγο για τη διαίρεση στις τάξεις του Λαϊκού Κόμματος και τον βρήκε στο πρόσωπο του Σγουρού, Νομάρχη Ηρακλείου από το 1933 έως το 1935,⁴²². Εξάλλου το επερχόμενο δημοψήφισμα εγγύοταν την επανένωση των Λαϊκών έναντι των μεγάλων αντιπάλων τους και σ' αυτό συνέβαλε η γρήγορη αποχώρηση από το Λαϊκό Κόμμα των δύο παρείσακτων τέως βενιζελικών, Περδικάρη και Παπαδόπουλου, γεγονός που λειτούργησε εκτονωτικά για τους Λαϊκούς⁴²³.

Το δημοψήφισμα, καθ' αυτό, δεν παρουσιάζει κάποιο ενδιαφέρον αφού όπως και σ' όλη τη χώρα προσομοίαζε περισσότερο σε παρωδία. Στο νομό Ηρακλείου ανακοινώθηκε ότι προσήλθαν 29944 ψηφοφόροι (είναι δικαιολογημένη η αύξηση του συνολικού αριθμού των ψηφοφόρων διότι είχε προστεθεί ως εκλογική περιφέρεια στο νομό Ηρακλείου και η επαρχία Βιάννου) εκ των οποίων 29512 ψήφισαν υπέρ της Βασιλείας, 387 εναντίον ενώ βρέθηκαν και 45 άκυρα ψηφοδέλτια⁴²⁴. Η απόδειξη ότι δεν ελήφθη καμία πρόνοια για υποτυπώδη αληθοφάνεια ήταν ότι στην πόλη του Ηρακλείου μετρήθηκαν μόλις 17 ψηφοδέλτια υπέρ της αβασίλευτης⁴²⁵. Δεν θα μπορούσε φυσικά ν' απουσιάζει η όξυνση των πολιτικών παθών για τον επιπλέον λόγο ότι η διαμάχη βασιλικών/αντιβενιζελικών με δημοκρατικούς/βενιζελικούς συμπίπτει με την μεγάλη απεργιακή κινητοποίηση των σταφιδεργατών/τριών και την αιματηρή της κατάληξη. Οι κινητοποιήσεις των Δημοκρατικών είχαν ξεκινήσει από το τέλος Ιουλίου με μεγάλη συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε σε κλειστό χώρο ύστερα από ανάκληση της αρχικής άδειας από το Νομάρχη και τον Διοικητή Χωροφυλακής. Στη συγκέντρωση, στην οποία πρωταγωνίστησαν αριστερά στελέχη του κόμματος των Φιλελευθέρων και η νεολαία με προεξάρχουσα τη Δημοκρατική Νεολαία, κυρίως όμως η ηγεσία του Εργατικού Κέντρου έχοντας στην πρώτη γραμμή τους κομμουνιστές, έγινε εκλογή μόνιμης επιτροπής αγώνα του Πανδημοκρατικού Μετώπου Ηρακλείου και έκδοση ψηφίσματος στο οποίο ζητούνταν η διατήρηση του δημοκρατικού πολιτεύματος και η ακύρωση του δημοψηφίσματος για την επαναφορά της μοναρχίας, η παροχή γενικής αμνηστίας σ' όλους τους πολιτικούς καταδίκους και η άρση των μέτρων εναντίον των δημοσίων υπαλλήλων. Ακόμη ζητούνταν η άρση της απαγόρευσης του εργατικού τύπου στην Κρήτη, η αναθεώρηση του νόμου/ρύθμισης για την υπόθεση των δανείων της Εθνικής Κτηματικής που έπληττε τους οφειλότες και η διάλυση της νόθου και μονόπλευρης Εθνοσυνέλευσης. Ακόμα η επαναφορά του δικαιώματος του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, η θέσπιση των κοινωνικών ασφαλίσεων με επιβάρυνση των εργοδοτών και του κράτους, η αυστηρή εφαρμογή του ωραρίου, η επιβολή προοδευτικής φορολογίας για την ανακούφιση των λαϊκών τάξεων, η απαλλαγή των ειδών πρώτης ανάγκης από κάθε φορολογία και η

⁴²² Ίδη, 29, 30/6/1935.

⁴²³ Ο Περδικάρης σε άρθρο του στην αθηναϊκή Ακρόπολη με τίτλο «Δεν επροδώσαμεν αλλ' επροδόθημεν» ομολογεί ότι ήταν βενιζελικός, απογοητεύτηκε όμως διότι οι Φιλελεύθεροι παρεξέκλιναν της οδού εξυπηρέτησης των εθνικών συμφερόντων και πολιτεύτηκε με το Λαϊκό Κόμμα μετά από τη διαβεβαίωση του Τσαλδάρη ότι δεν θα μεταβληθεί το πολίτευμα. Ελευθέρα Σκέψις, 6/10/1935.

⁴²⁴ Ελευθέρα Σκέψις, 5/11/1935.

⁴²⁵ Herring, G., Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, ό. π., τόμ Β', σελ. 1247.

κατάργηση των ανελεύθερων νόμων⁴²⁶. Η Ίδη αποφαινεται ότι η δημοκρατική συγκέντρωση μεταβλήθηκε σε κομμουνιστική, ενώ ο Πλεύρης θεωρεί ότι αιτήματα όπως η κατάργηση του ιδιώνυμου, η αύξηση των ημερομισθίων, η εφαρμογή του οκταώρου, η αποφυλάκιση και επιστροφή των εξόριστων αντιβαίνουν το αστικό καθεστώς⁴²⁷. Με απαγορεύσεις και εμπόδια έγινε εφεξής προσπάθεια από τις τοπικές αρχές για συγκράτηση του διαμορφούμενου δημοκρατικού κινήματος⁴²⁸. Πυκνή είναι και η αρθρογραφία των σημαινόντων θιασωτών της Δημοκρατίας κυρίως από το χώρο των Φιλελευθέρων όπως του Τ. Γεωργιάδη πρώην Γενικού Διοικητή Κρήτης⁴²⁹, αδελφού του δημάρχου της πόλης και του προέδρου του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, του Ε. Λουλακάκη⁴³⁰, του Πασσαδάκη⁴³¹. Μετά την επίθεση και διάλυση από βασιλόφρονες πολλών συγκεντρώσεων δημοκρατικών στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα⁴³² σημαντικοί παράγοντες των Φιλελευθέρων και οι τέως βουλευτές, με αφορμή την κυβερνητική απαγόρευση των συγκεντρώσεων υπέρ της Δημοκρατίας, δημοσιοποιούν τη διαμαρτυρία τους στον τοπικό τύπο⁴³³. Το κονδυλικό πραξικόπημα της 10^{ης} Οκτωβρίου όξυνε περαιτέρω τα πνεύματα αφού η επικράτηση των ακραίων στην πόλη οδήγησε σε νέα εκδίωξη του δημάρχου Γεωργιάδη ο οποίος είχε επιστρέψει στο δημαρχιακό αξίωμα τον Ιούνιο «εις αντάλλαγμα της υποστηρίξεως την οποίαν ο κ. Γεωργιάδης και οι λοιποί βενιζελικοί παράγοντες παρέσχον εις τον επιτυχόντα του α' συνδυασμού Φραγκιαδάκη»⁴³⁴, άποψη της εφημερίδας Ίδη που όπως ήταν φυσικό διαψεύστηκε από τον πληρεξούσιο δικηγόρο του δημάρχου Κ. Μαμαλάκη, ο οποίος ενημέρωσε την εφημερίδα ότι το ζήτημα των αιρετών δημάρχων ρυθμίστηκε όχι αποκλειστικά για τον Γεωργιάδη αλλά για όλους τους αυτοδιοικητικούς παράγοντες με την κατάργηση της συντακτικής πράξης που προέβλεπε την απόλυσή τους μετά την απομάκρυνσή τους λόγω του κινήματος τον Μάρτιο του 1935,⁴³⁵. Εξίσου πυκνή αρθρογραφία σημειώνεται και από την άλλη πλευρά με ήπια έως ακραία φιλοβασιλικά κείμενα⁴³⁶. Παράλληλα δημοσιεύονται εκκλήσεις που υπογράφονται από δεκάδες βασιλόφρονες της πόλης για την ανάγκη ανάληψης έντονου αγώνα με σκοπό την επαναφορά της

⁴²⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 30/7/1936.

⁴²⁷ Ίδη, 30, 31/7/1935.

⁴²⁸ Μετ' εμποδίων έγινε και η συγκέντρωση στο Ηράκλειο το Σεπτέμβριο όταν 3000 δημοκρατικοί πολίτες ορκίστηκαν πίστη στη δημοκρατία μετά την αγόρευση του Α. Μυλωνά αρχηγού του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος ο οποίος περιόδευε στο νησί. Ελευθέρα Σκέψις, 13/9/1935.

Μάλιστα μετά από πρόταση των βουλευτών Κρήτης απαγορεύθηκε αρχικά η πραγματοποίηση του παγκρήτιου Δημοκρατικού Συνεδρίου στα Χανιά το οποίο όμως έγινε λίγες μέρες αργότερα.

Ελευθέρα Σκέψις, 15/9/1935.

⁴²⁹ Ελευθέρα Σκέψις, 1/10/1935.

⁴³⁰ Ανόρθωσις, 5/9/1935.

⁴³¹ Ανόρθωσις, 24/9/1935.

⁴³² Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-1936), ό .π., σελ. 189.

⁴³³ Ανόρθωσις, 2/10/1935.

⁴³⁴ Ίδη, 12/6/1935.

⁴³⁵ Ίδη, 18/6/1935.

⁴³⁶ Βλ. ενδεικτικά Ίδη, 5/10/1935 και 13/10/1935. Στο δεύτερο απ' αυτά υποστηρίζεται ότι η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία είναι εφικτή και ελεύθερη μόνο σε καθεστώς βασιλείας.

Βασιλείας⁴³⁷, ενώ καταβάλλεται προσπάθεια να πεισθούν οι πρόσφυγες ότι η δημοκρατία είναι ασύμβατη με τον βενιζελισμό ταυτίζοντας τον τελευταίο με τον κομμουνισμό⁴³⁸. Και οι δύο αντιβενιζελικοί εκλογικοί συνδυασμοί των τελευταίων εκλογών καλούν τους ψηφοφόρους να ψηφίσουν υπέρ της βασιλείας· με ήπια και προσεκτική φρασεολογία ο α΄, με φανατισμό και μεγαλοστομία ο β΄. Το αποτέλεσμα έγινε δεκτό με ανακούφιση από τους βασιλόφρονες οι οποίοι εόρτασαν τη νίκη τους με δοξολογία υπό τον μητροπολίτη Τιμόθεο και διθυραμβικό λόγο του Μείμαράκη, εν συνεχεία διαδήλωσαν «αυθορμήτως» στην πόλη προς την Νομαρχία από τον εξώστη της οποίας μίλησαν ο Νομάρχης και ο Βάρβογλης⁴³⁹. Από την πολιτική αντιπαράθεση δεν βγαίνει αλώβητη ούτε η εκκλησία αφού ο επίσκοπος Τιμόθεος κατηγορείται από τη βενιζελική Ανόρθωση για υπονόμηση του Δημάρχου Γεωργιάδη και μεροληπτική διάθεση έναντι των φιλελευθέρων⁴⁴⁰.

Η επάνοδος του Βασιλιά, η φαινομενικά συμφιλιοτική και υπεράνω κομμάτων και παθών ρητορική του, η χορήγηση αμνηστίας που δεν ικανοποίησε πλήρως το φιλελεύθερο στρατόπεδο, κυρίως όμως η αποδοχή της νέας πολιτειακής πραγματικότητας από τον εξόριστο Βενιζέλο ο οποίος εξακολουθούσε να έχει τον κυρίαρχο λόγο στην καθοδήγηση του κόμματος των Φιλελευθέρων, δημιουργούν αργά αλλά σταθερά μια βάση συνεννόησης αλλά και νέων ανταγωνισμών μεταξύ των δύο μεγάλων αστικών παρατάξεων⁴⁴¹. Η συνεννόηση αφορούσε, με την πάροδο του χρόνου και παρά τις παλινωδίες, τη στάση τους έναντι των κομμουνιστών παρότι και στο ζήτημα αυτό και οι δύο υπερθεμάτιζαν εναντίον τους. Οι βενιζελικοί όμως ήταν εκείνοι οι οποίοι υπερακόντιζαν εναντίον τους, αφού επιδίωκαν την απόσχιση της όποιας κατηγορίας για συνεργασία τους καταλογιζόταν από τους αντιβενιζελικούς, είτε την περίοδο πριν το δημοψήφισμα είτε μετά το περιβόητο σύμφωνο Σοφοκλή-Σκλάβαινα της 19^{ης} Φεβρουαρίου του 1936, συνεργασία που αποδιδόταν συμπυκνωμένα από τους αντιβενιζελικούς με τον όρο «βενιζελοκομμουνισμός». Η πορεία προς τις εκλογές του Ιανουαρίου 1936 υπήρξε επώδυνη και με πολλές ανατροπές στο Ηράκλειο, ιδίως για τους βενιζελικούς, χωρίς και σ' αυτές να

⁴³⁷ Ίδη, 12/9/1935. Στις 31/10/1935 ο Βάρβογλης προτρέπει τους πρόσφυγες να ψηφίσουν υπέρ της βασιλείας για ν' αποδείξουν ότι δεν διάκινται εχθρικά έναντι του γηγενούς πληθυσμού όπως τους παρουσίαζαν μέχρι τότε «οι εκμεταλλεζόμενοι την προσφυγική πολιτική απειρία, αριβίστες πολιτικοί».

⁴³⁸ Ίδη, 8/10/1935.

⁴³⁹ Ίδη, 5/11/1935.

Η βενιζελική Ελευθέρα Σκέψις ανήμερα του δημοψηφίσματος σημειώνει emphaticά «Το δημοκρατικό πτώμα που σφάδαζε επί μήνες θ' αποτελειωθεί σήμερα... θ' ανατιναχθεί στον αέρα. Ο θάνατος όμως της δημοκρατίας θα γιγαντώση τις δημοκρατικές δυνάμεις...»

Ελευθέρα Σκέψις, 3/11/1935.

⁴⁴⁰ Ανόρθωσις, 14/11/1935.

Λίγες ημέρες πριν η ίδια εφημερίδα σάρκαζε το αίτημα του Τιμόθεου για αποστολή πολεμικού πλοίου στο Ηράκλειο εν όψει της εορτής του πολιούχου της πόλης Αγίου Μηνά και τον συμβούλευε ότι θα ήταν προτιμότερο να τηλεγραφήσει για έγκριση κονδυλίων προκειμένου να οργανωθούν συσσίτια για τους ανέργους και πεινώντες της πόλης εν όψει του επερχόμενου χειμώνα.

Ανόρθωσις, 9/11/1935.

⁴⁴¹ Βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 21/1/1936 για τα αιματηρά επεισόδια στο Ζαρό.

απουσιάζει, σε επίπεδο ψηφοφόρων, η ένταση και η προσφυγή ακόμη και στη βία⁴⁴². Από την πλευρά των αντιβενιζελικών η διάσπαση στις εκλογές του 1935 μεταξύ των μετριοπαθών και ακραίων φανατικών επιβεβαιώθηκε και επικυρώθηκε με την παρουσία δύο ψηφοδελτίων: από τη μια πλευρά των Λαϊκών και από την άλλη των συνεταιρισμένων του κονδυλικού Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος με το θεοτοκικό Εθνικό Λαϊκό Κόμμα, παρά τις γενναίες και επίμονες προσπάθειες αντιβενιζελικών παραγόντων και την αρθρογραφία της Ίδης ν' αποτραπεί η διασπορά των συντηρητικών ψήφων⁴⁴³. Στο βενιζελικό στρατόπεδο ο Γ. Μαρή αποτέλεσε το κόκκινο πανί όχι μόνο για τους ντόπιους παράγοντες αλλά και για τους φιλελεύθερους εκ Κρήτης, κατοίκους των Αθηνών. Οι αντιδράσεις για τη στάση του μετά το κίνημα του 1935, καθώς και οι κατηγορίες που του προσάπτονταν για διαφθορά τον υποχρέωσαν, παρά τις παλινωδίες του, ν' αποσύρει τελικά την υποψηφιότητά του και να εμφανιστεί ως ο υπερκομματικός/ενοποιητικός παράγοντας των δύο, αρχικά, φιλελεύθερων ψηφοδελτίων⁴⁴⁴. Τα δύο αρχικά ψηφοδέλτια προέκυψαν από την απαίτηση βενιζελικών τοπικών παραγόντων και της Ανόρθωσης για ανανέωση του πολιτικού προσωπικού με κριτήρια όχι μόνο ηλικιακά, αλλά κυρίως κομματικής συνέπειας και ηθικής, με λυδία λίθο, αν και ανομολόγητη στο δημόσιο λόγο, τη στάση κατά τη διάρκεια, ιδίως, όμως μετά το βενιζελικό κίνημα του προηγούμενου έτους⁴⁴⁵. Αναστάτωση προκάλεσε για μία ακόμη φορά η υποψηφιότητα Πασσαδάκη, ο οποίος τελικά χρίστηκε επίσημος υποψήφιος, όπως επίσης και οι διαπραγματεύσεις, μετά από αίτημα των επαγγελματιών και βιοτεχνών της πόλης, για συμπερίληψή στο φιλελεύθερο ψηφοδέλτιο εκπροσώπων του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου, που όμως εν τέλει δεν υλοποιήθηκε. Οι πολλαπλές αυτές διαφωνίες και συγκρούσεις δεν αποτελούν ένα τυπικό ξεκαθάρισμα λογαριασμών αλλά είναι βαθύτατα πολιτικές αφού στις τάξεις των φιλελευθέρων της πόλης μαίνεται ο πόλεμος μεταξύ συντηρητικών φιλελευθέρων που προέρχονται κυρίως από τα ανώτερα και λιγότερο από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα της πόλης -οι φιλελεύθεροι αυτοί έχουν αποδεχθεί την επιστροφή του βασιλιά και δεν είναι εξ ορισμού αρνητικοί στη συνεννόηση με τους αντιβενιζελικούς με προνομιακό κοινό τόπο τον αντικομμουνισμό- και των

⁴⁴²Βλ. Herring, G., ο.π. σελ. 1255-1258, ακόμη Λιναρδάτος, Σ., Πως εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σελ. 122 και εξής, και βέβαια Δαφνής, Γ., ό. π. σελ. 388-400.

Στο Ηράκλειο πραγματοποιείται συλλαλητήριο υπέρ της αμνηστίας όσων συμμετείχαν στο κίνημα του Μαρτίου την ίδια ημέρα (1/12/1935) που ανακοινώνεται η αμνήστευση και η χάρη σε στρατιωτικούς και δημοσίους υπαλλήλους που καταδικάστηκαν για την ίδια αιτία.

βλ. Λιναρδάτος, Σ., ό. π. σελ. 129.

⁴⁴³Ίδης, 5, 8, 11/1/1936.

⁴⁴⁴Βλ. Ανόρθωσις, 3, 4, 10, 12 και 14/1/1936.

Η Ελευθέρα Σκέψις αντίθετα από την Ανόρθωση υποστήριξε τη συμπερίληψη του Μαρή στα ψηφοδέλτια.

βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 9, 10, 11, 15/1/1936.

⁴⁴⁵Η Ανόρθωση στηρίζει την προώθηση νέων ονομάτων μεταξύ των οποίων και του διευθυντή της Ανδρέα Ζωγράφου αντίθετα από την Ελευθέρα Σκέψη η οποία σχολιάζει σκωπτικά τον «νεοανδρισμό», αναβιώνοντας μάλιστα τον τρόπο μια αντιπαράθεση μεταξύ των δύο ανδρών και συγκροτημάτων τύπου που διαρκούσε περισσότερο από μια δεκαετία.

βλ. Ανόρθωσις, 11/10/1936 και Ελευθέρα Σκέψις, 15, 17, 18, 20/1/1936.

ακολουθούντων κριτική υποστήριξη στο Φιλελεύθερο Κόμμα και διακειμένων θετικά σε μια συνεργασία με την αριστερά που με τη σειρά τους προέρχονται από τα μεσαία -κυρίως διανοούμενοι -και μικροαστικά στρώματα-επαγγελματίες και βιοτέχνες. Πρόκειται για στελέχη ή φίλους των Φιλελευθέρων που ριζοσπαστικοποιήθηκαν τα επόμενα χρόνια και συνέβαλαν στη συγκρότηση του ΕΑΜ στη διάρκεια της κατοχής(Σακλαμαμπάνης, Μαμαλάκης, Χριστοφοράκης κ.α.)⁴⁴⁶. Το αποτέλεσμα των εκλογών (ΠΙΝΑΚΑΣ 11) έγινε δεκτό με διθυράμβους από τις βενιζελικές εφημερίδες και με καταφανή απογοήτευση, παρά τη μικρή ενίσχυση των αντιβενιζελικών, από την Ίδη, εξαιτίας των υψηλών προσδοκιών που είχε καλλιεργήσει το εκλογικό αποτέλεσμα το οποίο είχαν σημειώσει το 1935, όταν η επίσημη βενιζελική γραμμή ήταν η αποχή. Το σύστημα της απλής αναλογικής έδωσε 5 έδρες στους σχετικά ανανεωμένους Φιλελεύθερους (Κρασαδάκης, Αγγελιδάκης, Πασσαδάκης, Δημόπουλος, Πολυχρονάκης) και από μία έδρα στη Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση (Μεϊμαράκης) και στο Λαϊκό Κόμμα (Φραγκιαδάκης). Οι πρόσφυγες, που αποτέλεσαν και σ' αυτή την εκλογική μάχη το μήλο της έριδος, διέψευσαν τις ελπίδες των αντιβενιζελικών για μεταστροφή τους και σε μεγάλο βαθμό ήταν εκείνοι που κράτησαν ψηλά την εκλογική επίδοση των Φιλελευθέρων. Το αντιβενιζελικό τοπικό προσφυγικό συγκρότημα παραδέχεται την ήττα του στην καθοριστική και αγωνιώδη του προσπάθεια, στην οποία είχε αφιερώσει το σύνολο σχεδόν των δυνάμεών του, της απόσπασης, δηλαδή, των προσφύγων από το βενιζελικό στρατόπεδο, αφού, όπως ομολογεί, αδυνατεί ν' αντιληφθεί πολιτικά την βενιζελική επιμονή των προσφύγων, καταφεύγοντας έτσι σε ψυχολογικές ερμηνείες της πολιτικής τους συμπεριφοράς⁴⁴⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στο διάστημα αυτό και μέχρι την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας η προσπάθεια οικειοποίησης του Βασιλιά από τους Φιλελεύθερους. Η αφαίρεση από τους Λαϊκούς της αποκλειστικής ιδιοκτησίας του Βασιλιά επιχειρείται με επιθέσεις εναντίον τους για εσχάτη προδοσία και αντεθνική

⁴⁴⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 5/1/1936.

⁴⁴⁷ Βλ. Ίδη, 31/3/1936.

Ο συντάκτης του άρθρου «Πρόσφυγες και βενιζελισμός» κρίνει ότι την τριετή φροντίδα των προσφύγων από την κυβέρνηση των Λαϊκών εκτίμησαν μόνον οι πρόσφυγες του Ν. Ηρακλείου οι οποίοι, δείχνοντας πολιτική ορθοφροσύνη, ψήφισαν σε ένα ικανοποιητικό ποσοστό και παρά τις ειδικές συνθήκες του τόπου που διαβίουν, την αντιβενιζελική παράταξη. Αποδίδει τη βενιζελική ψήφο στην υπόλοιπη Ελλάδα στο μίσος και στην εμπάθεια που καλλιέργησαν οι Φιλελεύθεροι, στοιχεία που βρήκαν απήχηση στην προσφυγική ψυχή.

Ο Π. Βάρβογλης στην δική του απόπειρα ερμηνείας θεωρεί επίσης ότι οι λόγοι που οι πρόσφυγες ψηφίζουν το Βενιζέλο δεν είναι πολιτικοί. Θεωρεί κι αυτός πως βρίσκονται στο ανεξήγητο μίσος και την ακατανόητη εμπάθεια που καλλιέργησε συστηματικά ο βενιζελισμός προς κάθε τι αντιβενιζελικό, γεγονός που δεν επιτρέπει στους πρόσφυγες να αποδεχτούν τα λογικά επιχειρήματα της άλλης πλευράς, βλ. Ίδη 1/9/1936.

Η απογοήτευση του Βάρβογλη είναι ακόμη βαθύτερη όταν γίνονται γνωστές οι «ασεβείς και αηδείς» εκδηλώσεις που έλαβαν χώρα στους προσφυγικούς καταυλισμούς, αμέσως μετά την αναγγελία θανάτου του Κονδύλη. Καλεί τον προσφυγικό κόσμο ως «εθνικό παράγοντα» να συμβάλει στη γεφύρωση του χάσματος που φαίνεται να διανοίγεται εκ νέου εντός του εθνικού συνόλου και να παύσει να διακατέχεται από φανατικές αντιλήψεις οι οποίες «τον καταρρίπτουν εις την συνείδησιν των γηγενών και τον παρουσιάζουν ως συμφερόν ανθρώπων κατωτέρας διανοήσεως ανίκανων να σκεφθώσιν εθνικώς».

βλ. Ίδη, 5/9/1936.

πολιτική και βέβαια προσφυγή στην παραδοσιακή πεποίθηση που θεωρεί τον ανώτατο άρχοντα το κατεξοχήν ενοποιητικό και κατά συνέπεια εθνικό σύμβολο⁴⁴⁸. Κοινωνικές ομάδες από την πλευρά των βενιζελικών που είχαν βρεθεί στο μάτι του κυκλώνα της ρεβανσιστικής πολιτικής των Λαϊκών ιδίως μετά το κίνημα τον Μάρτιο του 1935, όπως στρατιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι, προσδοκούσαν ότι η επιστροφή του Βασιλιά θα έθετε τέλος στη διαιώνιση των διώξεων, κυρίως όμως θα εγγυόταν την πολυπόθητη αποκατάστασή τους. Η πίστη αυτή αποδείχθηκε για τους περισσότερους μάλλον ευσεβής πόθος.

Φυσικά το παραπάνω δεν θα μπορούσε να μετριάσει την ένταση της αντιπαράθεσης των δύο κορυφαίων αστικών παρατάξεων στον Μεσοπόλεμο. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο θάνατος των ηγετών των δύο παρατάξεων (Βενιζέλος και Τσαλδάρης) εκτός από την μικρόψυχη εκατέρωθεν συμπεριφορά των οπαδών τους αφήνει εύλωτα -κυρίως στους Φιλελεύθερους που αναζητούν εναγωνίως τη συνέχεια της παράταξης μετά το φυσικό τέλος του τωόντι χαρισματικού δημιουργού της- να φανεί το υπερφυσικό/μυθοποιητικό περιεχόμενο που αποδίδεται σ' αυτούς σε μια προσπάθεια να τους καταστήσει αυτομάτως ανθεκτικούς στη φθορά που φέρνει ο χρόνος στα ανθρώπινα πράγματα. Ο Ζωγράφος, λίγες μέρες μετά το θάνατο του Βενιζέλου, με αφορμή όλους όσους πλέον εκφράζουν τη βεβαιότητά τους για επερχόμενη διάσπαση των βενιζελικών, χαρακτηρίζει τους εχθρούς του Βενιζέλου μικρούς στη σκέψη και την ψυχή διότι είναι «ανίκανοι ν' αντικρύσουν τον Βενιζέλον ως σύστημα ιδεών, ως εθνικήν θεωρίαν και ως σύμβολον πολιτικής ηθικής... (επειδή) ο Βενιζέλος δεν υπήρξε απλούς ιδρυτής και αρχηγός κόμματος, ούτε και ο Βενιζελισμός εμφανίσθη ως πολιτική συγκρότησις περιορισμένης μορφής και ιδεολογικής υφής: ο Βενιζέλος ήλθεν ως θεμελιωτής πολιτικής θρησκείας, ως εμπνευστής ανωτέρων ιδανικών. Ως κήρυξ ακαταλύτων αιωνίων αληθειών. Ως ενσαρκωτής των πόθων και των στοχασμών της φυλής. Ως οικοδόμος εθνικών μεγαλουργημάτων. Ως φωτεινός οδηγός του οποίου η ακτινοβολία διέλυσε τα σκότη της αμαθείας και της πνευματικής δουλείας και κατηύγασε την εθνικήν ψυχήν και ελύτρωσε τον λαόν εκ την αγνοίας και της πλάνης. Δεν εδημιούργησε κόμμα. Αλλ' ολοκλήρωσε το εθνικόν πιστεύω. Δεν ομίλησε ποτέ τη γλώσσαν του πολιτικού κομματάρχου. Αλλ' εδίδαξεν την θρησκείαν του έθνους και εδογματίσε τας αρχάς του σύγχρονου πολιτισμού... Και ο Βενιζελισμός ιδρύθη ως εκδήλωσις υλική και πνευματική των αρχών του Μεγάλου Εθνικού Προφήτου. Ως συγκρότησις ιδεών. Ως ενσάρκωσις αληθειών. Ως πίστις και ως ζωή. Ως αιώνια πηγή εμπνεύσεων και παραδειγματισμών. Και ως τοιούτος ο Βενιζελισμός δεν θα διαλυθή ποτέ... Ο Βενιζέλος είναι νεκρός ως άνθρωπος αλλ' ως

⁴⁴⁸ Είναι πολύ χαρακτηριστικά τα άρθρα απότακτου βενιζελικού ταγματάρχη στην Ανόρθωση, 23, 26, 28/3/1936 ο οποίος αρνείται να χαρίσει το Βασιλιά στους αντιβενιζελικούς, προσχωρώντας στην παραδοσιακή συντηρητική άποψη ότι ο επικεφαλής της δυναστείας αποτελεί τον εκφραστή του έθνους και της αναγκαίας ενότητάς του.

Βουλευτές επίσης των Φιλελεύθερων, ανάμεσα στους οποίους περίοπτη θέση κατέχει ο Πασσαδάκης, καλλιεργούν εφεξής ιδιαίτερες σχέσεις με τον Βασιλιά.
βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 3/3/1936.

ιδέα θα παραμείνει αθάνατος λαμποκοπούσα ως μεγαλείου...»⁴⁴⁹. Απόψεις σαν τις ανωτέρω πέρα από την αναμφισβήτητη εξυπηρέτηση συγκυριακών σκοπιμοτήτων συνέβαλαν στη συγκρότηση μιας βάσης πάνω στην οποία καλλιεργήθηκαν η ένταση, ο φανατισμός και η βία όχι μόνον από τους βενιζελικούς αλλά και τους αντιβενιζελικούς στο βαθμό που και η αντίπαλη πλευρά για ποικίλους λόγους είχε επιλέξει να αυτοπροσδιορίζεται και να εξαντλείται στην αντίθεση και άρνηση της πρώτης. Εάν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι το πρόσωπο που κυριάρχησε στην πολιτική σκηνή, αποτελώντας την πηγή, αφενός μιας άνευ ορίων λατρείας και αφετέρου ενός απύθμενου μίσους καταγόταν από την Κρήτη, γίνεται ευκολότερα αντιληπτό ότι αυτό λειτούργησε ως συντελεστής πολλαπλασιασμού των παθών και ακροτήτων, αφού τόσο στις μικρές όσο και στις μεγαλύτερες κοινωνίες του νησιού, όπως η ηρακλειώτικη, όπου οι άνθρωποι λίγο-πολύ γνωρίζονται μεταξύ τους, πλάι στην πολιτική και ιδεολογική αντιπαλότητα συναθροίζονται αντιθέσεις εθνικοτοπικές, οικονομικές, ευρύτερες κοινωνικές ακόμα και οικογενειακές.

⁴⁴⁹ Ανόρθωσις, 2/4/1936.

Ανάλογα δημοσιεύματα συχνά πυκνά σ' όλη τη διάρκεια των πέτρινων χρόνων για τους Βενιζελικούς. Ο Μουρέλλος δύο ημέρες μετά τις εκλογές τον Ιανουάριο του 1936 αποφαινεται πως ο «φιλευθερισμός δεν είναι μόνον κόμμα, που συντρίβεται και ανακύπτει, αλλά κυρίως πίστις, πίστις εδραία, την οποίαν δεν κλονίζουν ούτε οι διώξεις, ούτε η βία, ούτε αι απειλαί –πίστις η οποία αρύεται την δύναμίν της από την ελληνικήν πραγματικότητα και την οποία η αυτή πραγματικότης θα δικαιώσει και πάλιν»

Ελευθέρα Σκέψις, 28/1/1936.

Είναι λογικό ότι η απόπειρα των Λαϊκών για κάτι ανάλογο εγκαταλείφθηκε γρήγορα αφού τα ηγετικά μέγεθη των Βενιζέλου και Τσαλδάρη ήταν κατά κοινή ομολογία τελείως άνισα. Άλλωστε η Ίδη στο δυναμισμό και την εκρηκτικότητα του Βενιζέλου αντιπαρατάσσει απλώς την παροιμιώδη ηπιότητα και μετριοπάθεια του Τσαλδάρη. Όμως μια ανελέητη σύγκρουση, όπως αυτή ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς, απαιτούσε οι πρωταγωνιστές τους ακόμη και μετά θάνατο να προκαλούν πάθη και εντάσεις. Το καταλληλότερο για το ρόλο αυτό πρόσωπο της αντιβενιζελικής παράταξης ήταν για ποικίλους λόγους ο μυθοποιημένος, ήδη, βασιλιάς Κωνσταντίνος και σε καμία περίπτωση ο Τσαλδάρης

Βλ. τα φύλλα της εφημερίδας Ίδη μετά το θάνατο του Τσαλδάρη στις 17 /5/1936.

Οι δημοτικές εκλογές.

Εάν στις πολιτικές εκλογές κυριάρχησε η σύγκρουση των βενιζελικών με τους αντιβενιζελικούς στις τρεις αυτοδιοικητικές αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη μεσοπολεμική περίοδο ήλθαν στην επιφάνεια συμμαχίες και αντιπαραθέσεις που, σε μεγάλο βαθμό, υπονόμισαν την κλασική μεσοπολεμική διαίρεση. Εξάλλου αποτελεί κοινό τόπο ότι οι δημοτικές εκλογές εξαιτίας των διαφορετικών πολλές φορές, διακυβευμάτων από τις εθνικές εκλογές και χωρίς να στερούνται κατ' ανάγκη την πολιτική διάσταση, κρίνονται άλλοτε από συμμαχίες που συχνά υπερβαίνουν τις τυπικές κομματικές περιχαρακώσεις, όπως π.χ. εθνικοτοπικές, επαγγελματικές/οικονομικές ή ακόμη οικογενειακές και προσωπικές κι άλλοτε από τη δημιουργία ρήξεων που υπονομεύουν κεντρικές κομματικές γραμμές. Κατά συνέπεια η μελέτη των δημοτικών εκλογικών αποτελεσμάτων φωτίζει πέρα από τις κομματικές πολιτικές μια ποικιλία από προσωπικές, οικογενειακές, οικονομικές και επαγγελματικές στρατηγικές, αναδεικνύοντας την πολλαπλότητα μιας κοινωνίας, την οποία συχνά οι εθνικές εκλογές όχι μόνον δεν κάνουν ορατή αλλά πολύ συχνά την αποκρύβουν.

Οι πρώτες εκλογές δημοτικών αρχόντων στο μεσοπόλεμο πραγματοποιούνται στις 25 Οκτωβρίου 1925 μεσούσης της Παγκαλικής δικτατορίας. Οι υποψηφιότητες στο Ηράκλειο ανέρχονται σε πέντε: Είναι ο βενιζελικός απερχόμενος δήμαρχος Ι. Βογιατζάκης, ο αντιβενιζελικός Στ. Γεωργίου οι οποίοι εναλλάσσονταν στο δημαρχιακό θώκο από το 1911, καθώς και οι βενιζελικοί Γ. Λογιάδης και Στ. Μαρκόπουλος, Επιθεωρητής της αγροφυλακής. Υποψήφιος είναι και ο Εμ. Κακουδάκης ο οποίος εκπροσωπεί την αριστερά εκφράζοντας κυρίως το κίνημα των παλαιών πολεμιστών. Η διάσπαση του βενιζελικού στρατοπέδου αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων και αναλαμβάνεται πρωτοβουλία από την τοπική Λέσχη των Φιλελευθέρων και τον εκδότη-δημοσιογράφο Ι. Μουρέλλου για την προώθηση μιας νέας ενωτικής υποψηφιότητας στο πρόσωπο του Μηνά Γεωργιάδη δημάρχου της πόλης από το 1934 και μετά. Η υποψηφιότητα Γεωργιάδη όμως ναυάγησε εξαιτίας της άρνησης υποχώρησης των τριών άλλων υποψηφίων ν' αποσύρουν τις υποψηφιότητές τους, με αποτέλεσμα την απόσυρση τελικά του ίδιου του Γεωργιάδη⁴⁵⁰. Από τις εναπομείνασες υποψηφιότητες ο Βογιατζάκης εκφράζει την παλιά φρουρά των Φιλελευθέρων η οποία οικονομικά έχει αρχίσει πλέον να υποχωρεί μπροστά σε μια ανερχόμενη ομάδα μεσαίων και μεγάλων εμπόρων/βιομηχάνων που σιγά-σιγά κυριαρχεί στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο και κατ' επέκταση στην πόλη. Ο Γεωργίου υποστηρίζεται από τους αντιβενιζελικούς δηλαδή τα συντηρητικά στοιχεία της πόλης που ενώ ήταν πλειοψηφία το 1911, όταν για πρώτη φορά ο Γεωργίου (πρώτος χριστιανός δήμαρχος) κέρδισε τις εκλογές, έχουν πλέον σαρωθεί εκλογικά μετά την έλευση των προσφύγων και της στοίχισης τους με τους

⁴⁵⁰ Σάββας, Δ., Η πόλη του Ηρακλείου και οι δημοτικοί του άρχοντες. Ιστορικές αναδρομές και διαδρομές, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2013, σελ. 200-201.

Βενιζελικούς. Ο ίδιος δήλωνε όμως ακομμάτιστος και ανεξάρτητος⁴⁵¹. Οι εκλογές πολιτικοποιήθηκαν περαιτέρω εξαιτίας της καθόδου στο Ηράκλειο του Β. Μείμαράκη, απεσταλμένου του κόμματος των Ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά, για να ενισχύσει τον αντιβενιζελικό υποψήφιο, Γεωργίου. Ο Ι. Μουρέλλος ισχυρίστηκε μάλιστα στη Νέα Εφημερίδα ότι ο Μείμαράκης ήλθε σε συμφωνία με τον κομμουνιστή Κακουδάκη προκειμένου ν' αποτραπεί η εκλογή βενιζελικού υποψηφίου. Μπροστά στον κίνδυνο απώλειας του δήμου από τους Φιλελεύθερους κλήθηκε από την εφημερίδα να κατέβει στο Ηράκλειο εσπευσμένα ο βουλευτής Ηρακλείου Γ. Μαρής προκειμένου να συνδράμει τον επίσημο υποψήφιο του κόμματος Βογιατζάκη⁴⁵². Η απόπειρα αναζωπύρωσης της αντιπαράθεσης των Βενιζελικών με τους Αντιβενιζελικούς στην πόλη του Ηρακλείου δεν θα μπορούσε ποτέ από μόνη της να γυρίσει την πλάστιγγα προς την πλευρά των Αντιβενιζελικών, εάν δεν υπήρχε η διάσπαση του βενιζελικού στρατοπέδου. Την εκλογική μάχη έκρινε η προσφυγική ψήφος και ιδίως η παρουσία στο πλευρό του Βογιατζάκη του βενιζελικού πρόσφυγα Α. Παπαδόπουλου, μετέπειτα δήμαρχου της πόλης από το 1929 έως το 1934. Από τους 3449 ψηφίσαντες ο Βογιατζάκης έλαβε 1349, ο Γεωργίου 919, 547 ο Λογιάδης, 430 ο Κακουδάκης και 210 ο Μαρκόπουλος⁴⁵³. Η εκλογή όμως ακυρώθηκε από το Πρωτοδικείο διότι εντοπίστηκαν να έχουν ψηφίσει άτομα που δεν ήταν εγγεγραμμένα στους εκλογικούς καταλόγους, και μάλιστα τόσα σε αριθμό, που ουσιαστικά ανέτρεπαν το εκλογικό αποτέλεσμα. Έγινε όμως δεκτή τελικά η ένσταση του Βογιατζάκη στο Εφετείο κατά της πρωτόδικης απόφασης και κατακυρώθηκε, επομένως, η εκλογή υπέρ του⁴⁵⁴.

Εάν στις δημοτικές εκλογές του 1925 διασπάστηκε η βενιζελική παράταξη, στις εκλογές του 1929 η διάσπαση επεκτάθηκε και στους αντιβενιζελικούς. Η διάσπαση όμως τελικά άγγιξε τον εν γένει πληθυσμό της πόλης, φέρνοντας στην επιφάνεια την οξύτητα στις σχέσεις μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Στον εκλογικό στίβο κατήλθαν ο απερχόμενος δήμαρχος Ι. Βογιατζάκης, ο Μ. Γεωργιάδης και ο Α. Παπαδόπουλος ο οποίος ουσιαστικά απευθύνθηκε στους συμπατριώτες του πρόσφυγες επικαλούμενος την προσφυγική του ταυτότητα. Η υποψηφιότητα του Παπαδόπουλου κόντρα στην επίσημη κομματική γραμμή των Φιλελευθέρων που πριμοδότησε το Βογιατζάκη οφειλόταν, αναμφίβολα, στην πικρία των προσφύγων από τον αποκλεισμό τους από το ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων στις εθνικές εκλογές του 1928. Οι δημοτικές εκλογές του 1929 είναι ξεχωριστές για το Ηράκλειο, όχι μόνο εξαιτίας του αμφίροπου προεκλογικού αγώνα που προδίκαιζε ανάλογο αποτέλεσμα, αλλά ακόμη για το μέγεθος και την ένταση της κινητοποίησης, γεγονός που οδήγησε σε πρωτοφανή πόλωση και αντιπαράθεση, με χρήση αθέμιτων μέσων και διαρκή χτυπήματα κάτω από τη μέση και τέλος ένα αποτέλεσμα που αμφισβητήθηκε όσο κανένα άλλο, θέτοντας σε κίνδυνο όχι μόνο την αφοσίωση του

⁴⁵¹ Σάββας, Δ., ό.π. σελ. 188 και εξής.

⁴⁵² Ζαχαριουδάκης, Κ., Δημοτικές εκλογές στην πόλη του Ηρακλείου 1898-1925, ανέκδοτη Διπλωματική Εργασία στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 2015, σελ. 263-267.

⁴⁵³ Ίδη, 28/10/1935

⁴⁵⁴ Ζαχαριουδάκης, Κ., ό.π., σελ. 268-269.

προσφυγικού στοιχείου στους Φιλελεύθερους αλλά την ήδη εύθραυστη συνύπαρξη των γηγενών με τους πρόσφυγες. Οι Αντιβενιζελικοί προτίμησαν να μην κατεβάσουν δικό τους υποψήφιο, αφού οι δημοτικοί τους σύμβουλοι κατέλαβαν θέσεις τόσο στο ψηφοδέλτιο του Βογιατζάκη όσο και σ' εκείνο του Γεωργιάδη, ενώ το δημοσιογραφικό του όργανό τους η Ίδη στήριξε σθεναρά την υποψηφιότητα του πρόσφυγα Παπαδόπουλου επιδιώκοντας μακροπρόθεσμα την πολιτική απόσπαση των προσφύγων από τους Φιλελεύθερους και την προσχώρησή τους στους αντιβενιζελικούς. Στην ουσία επρόκειτο για τη σύγκρουση που είχε αναβληθεί στις εκλογές του 1925, ανάμεσα στο δυναμικό εμπορικό και βιομηχανικό στοιχείο, που πλέον κυριαρχούσε στην οικονομική ζωή της πόλης διαμεσολαβώντας κυρίως στην επεξεργασία και εμπορία των εμπορευματικών καλλιεργειών της υπαίθρου, το οποίο είχε στοιχηθεί πίσω από τον Γεωργιάδη, έχοντας την υποστήριξη της Ελευθέρας Σκέψης του Ι. Μουρέλλου και της Νέας Εφημερίδας που ο ίδιος διηύθυνε παλιότερα, και στο παλιό φιλελεύθερο κατεστημένο το οποίο είχε πλέον ξεπεραστεί όχι μόνο οικονομικά αλλά και ηλικιακά που εκφραζόταν παραδοσιακά από τον Βογιατζάκη και υποστηριζόταν από την Ανόρθωση του Α. Ζωγράφου⁴⁵⁵. Στα ψηφοδέλτιά τους οι δύο υποψήφιοι περιέλαβαν 8 τουλάχιστον αντιβενιζελικούς υποψηφίους δημοτικούς συμβούλους οι οποίοι κατά κανόνα ταυτίζονταν επαγγελματικά και κοινωνικοοικονομικά με τους υποψηφίους δημάρχους⁴⁵⁶. Από τους βουλευτές ο Γ. Μαρής και ο Ι. Περδικογιάννης προτίμησαν την ουδετερότητα, η οποία όμως απέβαινε υπέρ του Γεωργιάδη⁴⁵⁷, ενώ ο γερουσιαστής Φιλελευθέρων Ηρακλείου Πολυχρονίδης τάχθηκε αναφανδόν υπέρ της υποψηφιότητας του τελευταίου⁴⁵⁸.

Προς το τέλος της προεκλογικής περιόδου σημειώνονται δύο σημαντικές παρεμβάσεις με στόχο τον επηρεασμό του τελικού αποτελέσματος. Η πρώτη αφορά την ανοιχτή επιστολή στην οποία φιγουράρουν τα ονόματα των προσφυγικής καταγωγής μεγαλεμπόρων αδελφών Κωνσταντινίδη και Γ. Φλώρου, με την οποία επιχειρείται η υπονόμευσή της αμιγούς προσφυγικής υποψηφιότητας του Παπαδόπουλου. Οι συντάκτες υποστηρίζουν ότι η αφομοίωση των μικρασιατών προσφύγων στην ηρακλειώτικη κοινωνία συνιστά «ιερόν πατριωτικόν καθήκον», διότι οι ίδιοι οι πρόσφυγες έχουν συμφέρον να πάψει η διάκρισή τους από τους γηγενείς, επειδή αυτή η διάκριση δημιουργεί «κοινωνικόν χάσμα» και την αξιοπρέπειά τους θίγει και όπως επισημαίνουν «μας κρατά εις απόστασιν απέναντι των νέων συμπολιτών ως εάν αποτελούμεν μίαν ιδιαίτερην τάξιν». Κρίνουν ότι «η λέξις «πρόσφυξ» πρέπει πλέον και ως λέξις και ως κατάστασις οριστικώς να ελείψωσι (διότι) είμεθα όλοι πολίται μιας και της αυτής πόλεως. Έχουμε πλέον κοινά συμφέροντα, δικαιώματα, καθήκοντα και κοινήν την πατρίδα με τους παλαιούς

⁴⁵⁵ Ο Ζωγράφος, βασικός υποστηρικτής των εμπόρων-βιομηχάνων και δη του ισχυρότερου τμήματός του που συγκροτούσαν οι εμποροβιομήχανοι της σταφίδας, στήριξε Βογιατζάκη εξαιτίας της πειθάρχησης στην επίσημη κομματική επιλογή, ενδεχομένως των ψυχρών σχέσεών του με τους Γεωργιάδηδες και της αντιπαλότητάς του με τον Μουρέλλο στον αδυσώπητο πολιτικό και εκδοτικό αγώνα τους καθ όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, με βασικό διακύβευμα τη διεκδίκηση του αυθεντικότερου εκπροσώπου της βενιζελικής παράταξης.

⁴⁵⁶ Ανόρθωσις, 7/8/1929.

⁴⁵⁷ Ανόρθωσις, 25/7/1929 και Ελευθέρα Σκέψις, 1/8/1929.

⁴⁵⁸ Ελευθέρα Σκέψις, 2/8/1929.

κατοίκους Ηρακλείου. Καρά συνέπειαν από κοινού μετ' εκείνων πρέπει πλέον να βουλευόμεθα και από κοινού να επιδιώκομεν την πρόοδον και ευημερίαν του τόπου μετά του οποίου στενώς είναι πλέον συνδεδεμένη και η ιδική μας πρόοδος και ευημερία». Καλούν λοιπόν τους μικρασιάτες συμπατριώτες τους να προσέλθουν στις κάλπες ως δημότες Ηρακλείου κι όχι ως πρόσφυγες σκεπτόμενοι ποιος εκ των υποψηφίων παρέχει τα μεγαλύτερα εχέγγυα προκειμένου να του εμπιστευθούν τη δημοτική διοίκηση αφού μόνον τότε αποδεικνύουν ότι είναι άξιοι του τίτλου του ελεύθερου πολίτη⁴⁵⁹.

Η δεύτερη παρέμβαση σημειώθηκε ανήμερα των εκλογών (4 Αυγούστου 1929) από μια μεγάλη ομάδα φιλελεύθερων συντηρητικών ηρακλειωτών εμπόρων, βιομηχάνων δικηγόρων, ιατρών, δημοτικών συμβούλων και πολιτευτών που εκπροσωπούν το φιλελεύθερο κατεστημένο της πόλης⁴⁶⁰. Στόχος της έκκλησής τους προς τους πολίτες της πόλης είναι η ανάγκη αποδοκιμασίας εκείνων που όχι μόνο αγνόησαν το λαό αλλά ούτε καν συμβουλευτήκαν κάποιους από τους κατέχοντες τα κορυφαία αξιώματα της πόλης. Απεναντίας θεωρούν ότι συνωμότησαν θέτοντας σε κίνδυνο την ενότητα του φιλελεύθερου στρατοπέδου το οποίο απειλείται με διάσπαση και αδιαφόρησαν μπροστά στο πιθανότερο αποτέλεσμα της διασπαστικής τους πολιτικής που δεν θα ήταν άλλο από την αντικατάσταση του πεπειραμένου και ικανού Δημάρχου (Βογιατζάκης) από τον ενδεχομένως καλό, αλλά αδοκίμαστο για το αξίωμα, Παπαδόπουλο. Αποδοκιμάζοντας, εμμέσως πλην σαφώς, την υποψηφιότητα Γεωργιάδη καλούν τους πολίτες να προσέλθουν μαζικά στις κάλπες, αγνοώντας τις ικεσίες από την πλευρά Γεωργιάδη για αποχή, επισείοντας σε αντίθετη περίπτωση «κινδύνους διαρπαγής και γενικής αναρχίας», εγκαθίδρυσης «μονοκρατορίας και συγκεντρώσεως όλων των αξιωμάτων εις ολίγας χείρας». Τέλος, απευθυνόμενοι στο προσφυγικό στοιχείο το καλούν να υπερβεί τη διαίρεσή του με τους γηγενείς προτάσσοντας πάνω απ' όλα την ιδιότητα του πολίτη και δημότη της πόλης και ολοκληρώνουν με έκκληση στη φιλελεύθερη ταυτότητά τους καλώντας τους, πρόσφυγες και γηγενείς να παραμείνουν στη θέση τους «φρουρά της μεγάλης ιδεολογίας η οποία εγγυάται πολύ καλύτερας ημέρας από τας σημερινάς, στο μέλλον»⁴⁶¹. Η έκκληση στον κομματικό πατριωτικό αποσκοπεί, ματαίως, μέσω της διέγερσης των φιλελεύθερων αντανακλαστικών, στην αναζωπύρωση της κλασικής διαιρετικής τομής των βενιζελικών με τους αντιβενιζελικούς για την αποτροπή δημιουργίας νέων που θέτουν σε κίνδυνο τη σχέση γηγενών και προσφύγων, τη συνοχή των βενιζελικών ακόμη όμως και την ενότητα των αντιβενιζελικών, οι οποίοι κινδυνεύουν να εξαϋλωθούν μεταξύ των τριών υποψηφιοτήτων.

Η μεταβατική περίοδος της χαμηλής έντασης που χαρακτηρίζει και την κεντρική πολιτική σκηνή με την επάνοδο του Βενιζέλου ως «εθνικού» ηγέτη, την

⁴⁵⁹ Ελευθέρα Σκέψις, 2/8/1929.

⁴⁶⁰ Ανάμεσά τους είναι οι Μιχ. Σακλαμπάνης, Στ. Μακράκης, Εμμ. Άκρατος, Γεωργ. Γερωνυμάκης, Κ. Ρασιδάκης, Εμμ. Βασιλάκης, Εμμ. Αγγελιδάκης, Αν. Ανεμογιάννης, Μηνάς Καστρινάκης, Γεωργ. Διαλυνάς, Ιωάννης Παχιαδάκης ο μετέπειτα Πασσαδάκης (έχει πλέον εγκαταλείψει το Λαϊκό Κόμμα), Μιχ. και Ανδρ. Καστελλάκης, Γεωργ. Πετρακογιώργης, Μιχ. Ξετρύπης, Νικ. Ξανθουδίδης, Γεωργ. Καρούζος κ.α.

⁴⁶¹ Ανόρθωσις, 4/8/1936.

επικέντρωση στην επίλυση των εσωτερικών προβλημάτων με ευρύτερες συναινέσεις μέσω της υπέρβασης των παραδοσιακών κομματικών παθών, ενισχύει υποψηφιότητες όπως εκείνη του Γεωργιάδη η οποία επιχειρεί να μεταφέρει στο ευρύτερο πεδίο της πόλης το πνεύμα σύμπνοιας συνεργασίας και υπέρβασης των πολιτικών αντιπαραθέσεων στόχοι που έχουν ήδη κατακτηθεί στα πλαίσια του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου του Ηρακλείου. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και ένα μοντέλο επιλογής υποψηφίων δημοτικών συμβούλων που βασιζόταν στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ίδιου του Επιμελητηρίου. Αφορούσε την κατάρτιση ενός «Ενιαίου Ψηφοδελτίου Δημοτικών Συμβούλων» μέσω μιας Γενικής Συνέλευσης στην οποία μετείχαν περισσότερα από 35 σωματεία και οργανώσεις (ιατροί, δικηγόροι, επαγγελματίες, έμποροι, βιομήχανοι κ.α.) και τα οποία πρόκριναν τους υποψηφίους που προέρχονταν και από τις δύο μεγάλες πολιτικές παρατάξεις, και από τους γηγενείς και από τους πρόσφυγες φροντίζοντας για τη διατήρηση των αναγκαίων ισορροπιών, μέσω ενός πνεύματος συνεννόησης στον προσδιορισμό των κριτηρίων για την επιλογή των καταλληλότερων προκειμένου να επανδρώσουν το Δημοτικό Συμβούλιο⁴⁶². Σ' ότι αφορά τους Φιλελεύθερους στις δημοτικές εκλογές του 1929 συγκρούεται η παλιά φιλελεύθερη γενιά η οποία ήταν ζυμωμένη με τις παραδοσιακές πολιτικές αντιπαραθέσεις, με τη νεότερη (και ηλικιακά) η οποία, σε μεγάλο βαθμό, έχει προέλθει από τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις, που σηματοδοτήθηκαν αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Κρήτης στο Ελληνικό κράτος σε συνδυασμό, βέβαια, με τις αναπόφευκτες και συχνά καθοριστικές κι όχι πάντοτε γραμμικές επιχειρηματικές, οικογενειακές και προσωπικές σχέσεις που ανέπτυξαν οι πρωταγωνιστές.

Ο Γεωργιάδης υποστηρίζεται από μια σειρά νέους υποψηφίους δημοτικούς συμβούλους με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τον βιομήχανο και περιστασιακά αρθρογράφο, Αρ. Γραμματικάκη «ο νέος που απελάκτισε από ετών τας διασκεδάσεις της νεότητος δια να αφοσιωθεί εις το μεγάλο ιδανικό της εξυπηρέτησης των κοινών...»⁴⁶³, φορέα μιας νέας αντίληψης για τα δημοτικά ζητήματα και ενός προγράμματος που υπαγορεύεται από το δημιουργηθέν τα τελευταία χρόνια «φιλοαστικό ρεύμα που επέφερε ασφυκτική συγκέντρωσιν πληθυσμού εις την πόλιν»... η οποία επέφερε αναστάτωση στο ρυθμό και τη ζωή της πόλης. Γι' αυτό ο περί ου ο λόγος εστιάζει στην ανάγκη δημοτικών έργων υποδομής και εξωραϊσμού, στη διασφάλιση της υγείας και καθαριότητας, στη διευθέτηση του σχεδίου της πόλης, την ίδρυση πυροσβεστικής υπηρεσίας και στο οικονομικό νοικοκύρεμα του Δήμου⁴⁶⁴. Αυτή η τεχνοκρατική προσέγγιση και αντιμετώπιση των δημοτικών πραγμάτων αποτελεί τη βασική αιτία που η αντίπαλη πλευρά κατηγορεί το Γεωργιάδη για έλλειψη ιδεολογίας⁴⁶⁵. Φυσικά τους νεότερους πλαισιώνουν παλιότεροι όπως ο «μεγαλοβιομήχανος» Στ. Τζωρτζάκης, «το αγαπημένο παιδί του λαού», ο οποίος υποκύπτοντας στη γοητεία του Γεωργιάδη αποσκήρτησε από το Βογιατζάκη του

⁴⁶² Ανόρθωσις, 2/8/1929.

⁴⁶³ Ανόρθωσις, 3/8/1929.

⁴⁶⁴ Ανόρθωσις, 27/7/1929.

⁴⁶⁵ Ελευθέρα Σκέψις, 2/8/1929.

Η εφημερίδα αποκρούει τις διαρκείς σχετικές αιτιάσεις της Ανόρθωσις.

οποίου ήταν δημοτικός σύμβουλος την προηγούμενη περίοδο⁴⁶⁶, ο Σ. Φουντουλάκης «εις εκ των εκλεκτών αντιβενιζελικών», ο Γ. Βασιλείου, πρόεδρος των υποδηματοποιών που θ' αντιπροσωπεύσει τον επαγγελματικό κόσμο και άλλοι⁴⁶⁷.

Στην δαπανηρή προεκλογική του εκστρατεία ο Γεωργιάδης εγκαινίασε νέους τρόπους προώθησης της υποψηφιότητάς του (αφίσσα) και τρόπους επικοινωνίας που υιοθετούνταν στις εθνικές εκλογές (περιοδείες στις συνοικίες της πόλης, πολλές ανοιχτές ομιλίες, προεκλογικό κέντρο), αντίθετα με τον Βογιατζάκη ο οποίος κινήθηκε παραδοσιακά (εγκαίνια δημοτικών έργων λίγες ημέρες πριν τις εκλογές κ.α.).

Τον τόνο των εκλογών δίνουν οι εφημερίδες που στηρίζουν τους δύο υποψηφίους, οι οποίες ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για την όξυνση των πνευμάτων καθώς πλησιάζουν οι εκλογές. Η Ελευθέρα Σκέψις του Μουρέλλου και η Ανόρθωση του Ζωγράφου αποδύονται σ' έναν αγώνα που αφορά την ευρύτερη σύγκρουση που μαίνεται στις γραμμές των Φιλελευθέρων και στο Ηράκλειο. Εάν στις πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές συμπεριληφθεί και μια βεντέτα προσωπική που έρχεται από το παρελθόν και σχετίζεται με τη διεκδίκηση της αυθεντικής εκπροσώπησης της φιλελεύθερης παράταξης, γίνεται κατανοητή η οξύτητα των χαρακτηρισμών και τα χωρίς όρια χτυπήματα, συχνά, κάτω από τη μέση. Η Ελεύθερα Σκέψη ειρωνεύεται τη φυσική αδυναμία του ασθενούς Βογιατζάκη και δεν ορρωδεί ούτε στις οικογενειακές συμφορές που τον είχαν πλήξει, ενώ αφήνει διαρκώς υπονοούμενα για την περιορισμένη του εκπαίδευση, τη διανοητική του εγρήγορση και την ηθική του, μη παραλείποντας ν' αφήσει αιχμές για το κατεστημένο που εκπροσωπεί ο Βογιατζάκης και λυμαίνεται την πόλη, αντίθετα από τον νεωτεριστή Γεωργιάδη ο οποίος εκφράζει τα λαϊκά στρώματα⁴⁶⁸. Από την άλλη η Ανόρθωση δημοσιεύει την παραμονή των εκλογών προσωπικές επιστολές του Μουρέλλου προς τον εύπορο ιατρό Ν. Βογιατζάκη, αδελφό του απερχόμενου και εκ νέου υποψηφίου δημάρχου. Με την πρώτη επιστολή ο Μουρέλλος, ένα μήνα πριν τις εκλογές υπόσχεται τη στήριξη του Βογιατζάκη υπό τον όρο παροχής δανείου από τον αδελφό Βογιατζάκη που είναι απαραίτητο στο Μουρέλλο για ν' αποτρέψει την κατάσχεση του πιεστηρίου της εφημερίδας του, ενώ με τη δεύτερη 15 μέρες μετά υπαναχωρεί και δηλώνει στο Βογιατζάκη ότι θα στηρίζει το Γεωργιάδη επικαλούμενος την μακρόχρονη φιλία του μ' αυτόν⁴⁶⁹. Ο Ζωγράφος χρεώνει στο Γεωργιάδη την καταστροφική για τη φιλελεύθερη παράταξη πάλη στο εσωτερικό της εξαιτίας της ικανοποίησης των προσωπικών του φιλοδοξιών, προβάλλοντας επιπλέον την απόψη για την ανάγκη αναχαίτισης με τις εκλογές αυτές της «οικογενειακής δικτατορίας» των Γεωργιάδηδων που προωθείται μέσω της επίμονης προώθησης του νεότερου μέλους

⁴⁶⁶ Ελευθέρα Σκέψις, 3/8/1929.

⁴⁶⁷ Ελευθέρα Σκέψις, 2/8/1929.

⁴⁶⁸ Ελευθέρα Σκέψις, 30/7/1929, 1, 2/8/1929.

⁴⁶⁹ Ανόρθωσις, 3/8/1929.

της οικογένειας για την κατάληψη του δημαρχικού θώκου ενώ δεν φείδεται ιδιαίτερα προσβλητικών προσωπικών χαρακτηρισμών και εναντίον του Μουρέλλου⁴⁷⁰.

Η εκλογή κρίθηκε οριακά, κυριολεκτικά στο νήμα, με τον Α Παπαδόπουλο να βγαίνει ευνοημένος του σχίσματος στο εσωτερικό των Φιλελευθέρων και με 1458 ψήφους να εκλέγεται δήμαρχος. Ακολούθησαν με 1441 ψήφους ο Βογιατζάκης και με 1421 ο Γεωργιάδης⁴⁷¹. Το αρχικό μούδιασμα διαδέχθηκε η αμφισβήτηση του αποτελέσματος που ενίσχυσε η εγγύτητα της εκλογικής επίδοσης των τριών υποψηφίων. Η προσφυγή όμως κατά του κύρους των εκλογών παρά την επεισοδιακή της έκβαση δεν ανέτρεψε το αποτέλεσμα⁴⁷². Τα αντιπροσφυγικά δημοσιεύματα, κυρίως από το Ζωγράφο, πριν και μετά τις εκλογές απέδειξαν, αν μη τι άλλο, ότι τα όρια της ενσωμάτωσης του προσφυγικού στοιχείου στην ηρακλειώτικη κοινωνία που έθεταν οι Φιλελεύθεροι, προσδιορίζονταν και σε μεγάλο βαθμό, εξαντλούνταν από τη χρησιμότητά των προσφύγων για την επίτευξη της αναπαραγωγής και διαιώνισης της φιλελεύθερης πολιτικής τοπικής κυριαρχίας τους. Η επίκληση, κατά κόρον πριν και μετά τις εκλογές, της κρητικής ταυτότητας και η ταύτισή της με την εθνική από τους Μουρέλλο και Ζωγράφο εμμέσως πλην σαφώς διαφοροποιούσε τους φορείς τους από τους πρόσφυγες, αμφισβητώντας την αφομοίωση των ταυτοτήτων αυτών από τους τελευταίους, θέτοντάς τους κατά συνέπεια ουσιαστικά εκτός τοπικής και εθνικής κοινωνίας.

Η εποχή Γεωργιάδη θα σημάνει το 1934, όταν εκείνος, έχοντας επισήμως το χρίσμα του κόμματος των Φιλελευθέρων και την προσωπική στήριξη του ίδιου του Ελ. Βενιζέλου, θα κερδίσει στις δημοτικές εκλογές τον απερχόμενο δήμαρχο Α. Παπαδόπουλο με χαρακτηριστική άνεση. Παρουσιάζοντας ένα ψηφοδέλτιο στο οποίο οι μισοί, τουλάχιστον, υποψήφιοι σύμβουλοι ήταν έμποροι, έχοντας επιπλέον φροντίσει για το απαραίτητο άνοιγμα στους αντιβενιζελικούς, ο Γεωργιάδης με σύνθημα τον «συγχρονισμό», απέσπασε στις εκλογές της 11^{ης} Φεβρουαρίου 4660 ψήφους έναντι 2448 του αντιπάλου Παπαδόπουλου⁴⁷³. Ο τελευταίος, επιστρατεύοντας εκ νέου την προσφυγική του ιδιότητα εμφανίστηκε και ως διωκόμενος εξαιτίας αυτής του της ιδιότητας, κατόρθωσε τελικά να κινητοποιήσει ένα μεγάλο μέρος του ντόπιου προσφυγικού πληθυσμού, παρά την προσπάθεια αποτροπής της στοίχισής του με τον Παπαδόπουλο που κατέβαλε η αντίπαλη πλευρά,

⁴⁷⁰ Αυτός που κάνει, επίσης, λόγο για οικογενειακή δικτατορία των Γεωργιάδηδων είναι ο φιλελεύθερος πολιτευτής Μ. Σακλαμπάνης, ηγετικό στέλεχος του ΕΑΜ στην κατοχική και μετακατοχική περίοδο.

Ανόρθωσις, 3/8/1929.

Η Ελευθέρα Σκέψις είναι το «εξωνημμένον έντυπον του γνωστού ουτιδανού ανθρώπου, του γνωστού ανεργάτιστου, του γνωστού στυγνού και κιτρίνου και φθονερού και χαμαιλέοντος και ποταπού και χυδαίου δήθεν δημοσιογράφου, δήθεν κοινωνικού αναμορφωτού, αλλά καθαρού και τιποτένιου εμπόρου του χάρτου...»

Ανόρθωσις, 2/8/1929.

⁴⁷¹ Ελευθέρα Σκέψις, 6/8/1929.

⁴⁷² Ανόρθωσις, 18/8/1929.

Ενδιαφέρον στοιχεία και ενδεικτικοί των συμμαχιών που συνήφθησαν πριν και μετά τις εκλογές ήταν ότι συνήγορος του νικητή δημάρχου Α. Παπαδόπουλου στη δικαστική διαδικασία ήταν ο φανατικός αντιβενιζελικός Βασ. Μείμαράκης.

⁴⁷³ Ανόρθωσις, 4, 9/2/1934.

εισπράττοντας σε μεγάλο βαθμό την προσφυγική δυσαρέσκεια έναντι των Φιλελευθέρων, απόρροια των γενικότερων πολιτικών επιλογών του Βενιζέλου που αφορούσαν και τους πρόσφυγες από το 1930 και μετά⁴⁷⁴. Αναμφίβολα ο Παπαδόπουλος στηρίχτηκε και από το μεγαλύτερο μέρος των αντιβενιζελικών της πόλης θέτοντας τις βάσεις για την ολοκλήρωση της μετάβασής του από το βενιζελικό στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο που επικυρώθηκε με την ένταξή του στον α΄ συνδυασμό των Λαϊκών και την εκλογή του στις εκλογές του 1935.

Αναμφίβολα η νίκη του Γεωργιάδη σηματοδότησε τη συμβολική κατάκτηση του τελευταίου κέντρου εξουσίας που απέμενε έξω από τον έλεγχο της εμπορικής και βιομηχανικής ελίτ, η οποία, με κέντρο το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, κυριαρχούσε στην πόλη ήδη από την προηγούμενη δεκαετία και ήταν συμβολική επειδή η πλειοψηφία του δημοτικού συμβουλίου –όπως σε μεγάλο βαθμό και οι πολιτευτές, οι βουλευτές και οι γερουσιαστές προέρχονταν πλέον από τις τάξεις αυτής ακριβώς της ελίτ.

⁴⁷⁴ Οι βενιζελικές εφημερίδες με πρωταγωνίστρια την Ανόρθωση είχαν φροντίσει, σε ανύποπτο χρόνο, να διαβάλουν τον Παπαδόπουλο, αφενός παίρνοντας εκδίκηση για την ασέβεια που επέδειξε, θέτοντας υποψηφιότητα και κερδίζοντας το Δήμο το 1929, αφετέρου ναρκοθετώντας πρώιμα κάθε σκέψη για επανεκλογή του.
βλ. Ανόρθωσις, 1, 2, 4, 5, 6, 7/8/1931.

Οι κομμουνιστές και οι αντικομμουνιστές.

Στην Ελλάδα οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, που χαρακτηρίστηκαν από την αργόσυρτη ανάπτυξη του καπιταλισμού, τη ρευστότητα της ταξικής δομής της ελληνικής κοινωνίας, την επικράτηση των πελατειακών δικτύων τα οποία άμβλυναν τις οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις, συνέβαλαν, όχι μόνο στην καθυστερημένη εμφάνιση ενός ενιαίου κόμματος στα πλαίσια του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, αλλά, ως ένα βαθμό, κατέστησαν την επαγγελία της επανάστασης του χειραφετητικού οράματος, όχι μόνο για λογαριασμό της περιούσιας εργατικής τάξης αλλά του συνόλου της κοινωνίας, αδύνατη. Παρά την ταραχώδη πρώτη περίοδο του κόμματος της εργατικής τάξης εξαιτίας της εσωτερικής ιδεολογικής διαπάλης την οποία διαδέχθηκε η παθητική αποδοχή της πολιτικής γραμμής, όπως ερχόταν από το εξωτερικό και το χαμηλό επίπεδο του στελεχιακού του δυναμικού, το ΚΚΕ κατορθώνει, μέσω της προπαγάνδας, να κερδίσει μια σημαντική θέση στο συνδικαλιστικό κίνημα που αναπτύχθηκε στα αστικά κέντρα τα οποία αποτελούσαν τον προνομιακό χώρο της δράσης του, σε βαθμό που οι έννοιες σοσιαλισμός και συνδικαλισμός να συνδέονται άρρηκτα στη συνείδηση, όχι μόνο των εργατών, αλλά και του μεγαλύτερου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας. Οι εργάτες μέσω των δράσεων του επαγγελματικού κινήματος και τους διαρκείς συνδικαλιστικούς αγώνες κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, αγώνες που είχαν εμπνευστές και καθοδηγητές κομμουνιστές, έρχονταν σε επαφή με το Κομμουνιστικό κόμμα. Το προσφυγικό μάλιστα στοιχείο, που κατέκλυσε τον ελληνικό χώρο μετά την ήττα του ελληνικού εθνικισμού στην Μικρά Ασία, αποτέλεσε τον προνομιακό χώρο στρατολόγησης μελών για το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα και τον κύριο αιμοδότη για το απαραίτητο στελεχιακό του δυναμικό. Εξυπακούεται ότι η γέννηση και ανάπτυξη του κομμουνισμού δεν υπήρξε ισόρροπη σε όλες τις ελληνικές πόλεις, διότι καθορίστηκε από τις οικονομικές, κοινωνικές ακόμη και γεωγραφικές ιδιαιτερότητες καθεμιάς απ' αυτές. Έτσι σε πόλεις όπου σημειώθηκε υψηλή συγκέντρωση εργατικού πληθυσμού (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη) ή σε πόλεις της Βορείου, κυρίως, Ελλάδας στις οποίες εγκαταστάθηκαν και λειτούργησαν ακμαίες βιομηχανίες επεξεργασίας εμπορευματικών αγροτικών καλλιεργειών όπως ο καπνός, η διείσδυση των κομμουνιστικών ιδεών υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική και σε μεγάλο βαθμό προσδιόρισε τη δυναμική τους στο σύνολο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού⁴⁷⁵.

Η εμφάνιση του κομμουνισμού στην ελληνική κοινωνία συνοδεύτηκε και από την αντίστοιχη του αντικομμουνισμού επαληθεύοντας και στην ελληνική περίπτωση ότι ιστορικά χαρακτηρίζονται από στενή διαλεκτική σχέση. Τα ποικίλα σημαινόμενα που έλαβε κατά καιρούς ο αντικομμουνισμός κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα που ξεκινούσε από κρατικές πολιτικές εναντίον της κομμουνιστικής ιδεολογίας στο

⁴⁷⁵ Δάγκας, Α., «ΚΚΕ Ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής διεθνούς», στο Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, τόμ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σελ. 155-201.

βλ. και Ελεφάντης, Α., Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο, β' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1979.

πολιτικό, συνδικαλιστικό ή ακόμη και καθημερινό πεδίο της κοινωνίας και κατέληγε στη συγκρότηση ακροδεξιών και φασιστικών οργανώσεων οι οποίες δρούσαν με την ενίσχυσή τους από το κράτος ή συνηθέστερα με την ανοχή του. Γι αυτό και ο όρος (αντικομμουνισμός) κατέστη όρος «ομπρέλα», η ρευστότητα του οποίου δυσκόλευε ή και διευκόλυνε εξίσου στην αποσαφήνισή του και στον ακριβή προσδιορισμό του, όχι μόνο τους αντικομμουνιστές αλλά και τους κομμουνιστές. Κατά συνέπεια και ο αντικομμουνισμός πρέπει, όπως εξάλλου κάθε πολιτική ιδεολογία έστω κι αν προσδιορίζεται αποκλειστικά ως «αντί», να ιδωθεί στο συγκεκριμένο κάθε φορά ιστορικό πλαίσιο που γεννιέται κι αναπτύσσεται, στο βαθμό που μόνο τότε μπορούμε ν' αντιληφθούμε τη λανθάνουσα, στις περισσότερες περιπτώσεις, σχέση μεταξύ των κοινωνικών συνθηκών παραγωγής και της ανάπτυξης ιδεών καθώς και στο ρόλο των ιδεών στη διαμόρφωση της ίδιας της πραγματικότητας. Κι αυτό επειδή οι πολιτικές ιδέες δεν γεννιούνται στο κενό, ούτε αντανακλούν απλώς οικονομικά συμφέροντα ή πολύ περισσότερο προσωπικές επιδιώξεις και φιλοδοξίες, αφού έχουν την ικανότητα να επηρεάσουν και να ερμηνεύσουν την ίδια την πολιτική δράση⁴⁷⁶. Στο βαθμό που ο αντικομμουνισμός συγκροτείται κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου σχηματοποιείται σιγά-σιγά παίρνοντας αρχικά τη μορφή μιας ιδεολογίας η οποία διεισδύει σε κοινωνικές ομάδες, σε λόγους πολιτικών και δημοσιολογούντων, ενώ παράλληλα αποκρυσταλλώνεται με τη μορφή κρατικών πολιτικών (νόμοι, εξορία, φυλάκιση), οι οποίες στοχεύουν ευθέως η εμμέσως τον κομμουνισμό και τέλος τη μορφή του «επιθετικού αντικομμουνισμού» ο οποίος χρησιμοποιώντας φασιστικού τύπου ομάδες τρομοκρατεί και ασκεί βία στους κομμουνιστές, λειτουργώντας στο ημίφως που ορίζουν οι ακραίες απολήξεις του «βαθέος» κράτους, από κοινού με τον υπόκοσμο και την εγκληματικότητα⁴⁷⁷.

Η απήχηση της κομμουνιστικής ιδεολογίας στο Ηράκλειο υπήρξε περιορισμένη και εξαρχής υπονομευμένη. Αφενός η κυριαρχία της μικροϊδιοκτησίας στην ύπαιθρο αφετέρου η απουσία μεσαίων και μεγάλων βιομηχανικών μονάδων στην πόλη, αποτέλεσαν ανασχετικούς παράγοντες στη διείσδυσή της στο πληθυσμό, ο οποίος, συντηρητικός στη συντριπτική του πλειοψηφία, ήταν δύσκολο να δεξιωθεί ιδεολογίες καινοφανείς και δή ανατρεπτικές⁴⁷⁸. Ο ερχομός των προσφύγων και η εγκατάστασή ενός μεγάλου μέρους αυτών στην πόλη διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για το ρίζωμα του κομμουνισμού ενώ δεκτικοί σ' αυτόν, τουλάχιστον στην πρώτη περίοδο, φαίνεται να ήταν και ένα μέρος από τους επιστρατευμένους γηγενείς που

⁴⁷⁶ βλ. Heywood, A., Πολιτικές ιδεολογίες, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 33-34.

⁴⁷⁷ Για τον αντικομμουνισμό κατά τον Μεσοπόλεμο βλ. Μπαχάρας, Δ., «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», περιοδικό Μνήμων, τόμ. 29, 2008, σελ. 175-198 και Μητσοπούλου, Α., Ο ελληνικός αντικομμουνισμός στο σύντομο 20^ο αιώνα: Όψεις του δημόσιου λόγου, στην πολιτική, στην εκπαίδευση και στη λογοτεχνία, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Βαλκανικών Σλάβικων και Ανατολικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2013.

⁴⁷⁸ Το παράδοξο γεγονός δύο από τα σημαντικότερα στελέχη του ΚΚΕ στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου οι γηγενείς Σ. Παπαδομιχελάκης, υποψήφιος σε διαδοχικές δημοτικές και βουλευτικές εκλογές και Δ. Βλαντάς, μετέπειτα μέλος του Πολιτικού Γραφείου, να κατάγονται από μικρά, γειτονικά στο Ηράκλειο, χωριά έχει περισσότερο να κάνει με τις ιδιαίτερες προσωπικές τους διαδρομές. Ο Βλαντάς μάλιστα εγκαταστάθηκε, νέος ακόμη, στην Αθήνα.

επέστρεψαν μετά την ήττα και κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου⁴⁷⁹. Όμως η σχετικά γρήγορη αγροτική αποκατάσταση όσων προσφύγων εγκαταστάθηκαν στην ύπαιθρο, αλλά και εκείνων της ενδοχώρας του Ηρακλείου αφαίρεσε ένα μεγάλο μέρος από τον πληθυσμό εκείνο που δυνητικά θα μπορούσε να ήταν ευεπίφορο στον κομμουνισμό⁴⁸⁰. Από την άλλη η μικροαστική κοινωνική προέλευση των προσφύγων δυσκόλεψε την αποδοχή, για όσους δεν τακτοποιήθηκαν σαν αγρότες, της κοινωνικής τους έκπτωσης στο κοινωνικό status του προλετάριου με συνέπεια την αναζήτηση βιοπορισμού πολλών απ' αυτούς στο μικρεμπόριο και γενικότερα τα ελεύθερα επαγγέλματα. Μία ακόμη κοινωνική ομάδα, απροσδιόριστη σε μεγάλο βαθμό κοινωνικής προέλευσης, (οι πηγές δείχνουν ότι υπάρχουν τσιγγάνοι και ολιγάριθμες περιπτώσεις εξαθλιωμένων ντόπιων), που μεσούντος του μεσοπολέμου αυξάνεται αριθμητικά και γίνεται ορατή από τον τύπο της εποχής (επαίτες, απατεώνες και άλλοι που ελέγχονται για μικροπαραβατικές συμπεριφορές), συγκροτούσαν το λούμπεν προλεταριάτο της πόλης το οποίο εξαιτίας τόσο της δικής του ελλειμματικής συνείδησης όσο και της υποτίμησής του από τους κομμουνιστές απανταχού ήδη από το 19^ο αιώνα, έμεινε ανέγγιχτο από τις κομμουνιστικές ιδέες⁴⁸¹.

Είναι το τμήμα εκείνο του προσφυγικού στοιχείου που εγκαταστάθηκε στην πόλη και εντάχθηκε στη μισθωτή εργασία που αποτέλεσε τον πρώτο σημαντικό πυρήνα επαφής με τις κομμουνιστικές ιδέες. Με το πέρασμα των χρόνων και την αυξανόμενη ζήτηση εργατικών χεριών καθώς και την ενδυνάμωση συγκεκριμένων συνδικαλιστικών σωματείων όπως οι αρτεργάτες, οι εμποροϋπάλληλοι και ιδίως οι

⁴⁷⁹ Αναφορικά με την Μικρασιατική περιπέτεια και παρότι δεν φαίνεται να σχετίζονται με την κομμουνιστική αντίθεση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πολυάριθμα κρούσματα ανυποταξίας που σημειώνονται στην Κρήτη. Δεν υπάρχει όμως μελέτη για το μέγεθος της ανυποταξίας στην περιοχή του νομού Ηρακλείου στο πλαίσιο της αντίδρασης των αγροτικών πληθυσμών στο μέτρο της υποχρεωτικής στράτευσης.

Για την περιοχή, κυρίως των Χανίων βλ. Βαφέας, Ν. και Βουρλιώτης, Μ., «Ανυπότακτοι και αντάρτες στην απελευθερωμένο Κρήτη (1920-1921)», Αυγή, Αναγνώσεις, 26/8/2011.

⁴⁸⁰ Για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων στο Ηράκλειο βλ. Λαγουδάκη, Ε., Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου, Δοκιμάκης, Ηράκλειο, 2009, κυρίως σελ. 79-177.

⁴⁸¹ Τα δημοσιεύματα για τους επαίτες πληθαίνουν στον ηρακλειώτικο τύπο και κορυφώνονται το 1935-36. Σ' μεγάλο βαθμό εντάσσονται στο πλαίσιο του ηθικού πανικού της περιόδου. Η επαιτεία, συν τοις άλλοις, εκθέτει την πόλη στη «βιομηχανία των ξένων» που πολλοί τη θεωρούν πλέον σημαντική πλουτοπαραγωγική πηγή για τον τόπο. Επειδή λοιπόν «οι αποβιβαζόμενοι εις την πόλιν ξένοι υφίστανται την άγριαν επίθεσιν παιών και αλητοπαίδων» ο συντάκτης ζητά τη θεραπεία του προβλήματος με ευθύνη, όχι μόνο της αστυνομίας αλλά και με τη συνδρομή των διαφόρων ιδρυμάτων της πόλης.

Κρητικά νέα 9/5/1936.

Η ίδια εφημερίδα, όταν, λίγες ημέρες αργότερα, ένας επαίτης υπέστη «άγρια» επίθεση από δύο χωροφύλακες ζητά τη συστηματική πάταξη της επαιτείας και αλητείας, προκειμένου να παρουσιάσει η πόλη κοσμιότερη εικόνα, χωρίς όμως τα όργανα της τάξης να παρεκτρέπονται «εις ακοσμίας και βιαιότητας».

Κρητικά Νέα, 19/5/1936.

Για τους νέους υπάρχουν κατά διαστήματα δημοσιεύματα που πληθαίνουν την ίδια περίοδο 1935-1936. Η αποχή των μαθητών από τα μαθήματα αποτέλεσε την αφορμή για να τεθούν τα ζητήματα της αλητείας και των εν γένει νεολαιίστικων παρεκτροπών. Ήδη αρκετά χρόνια πριν υπάρχουν δημοσιεύματα και επιστολές για τους εγκληματίες γονείς οι οποίοι φέρουν την ευθύνη στο βαθμό που δεν επιβλέπουν και δεν ελέγχουν τα παιδιά τους.

βλ. ενδεικτικά Ελευθέρα Σκέψις, 18/7/1929.

υποδηματεργάτες και σταφιδεργάτες/τριες, οι κομμουνιστικές ιδέες αρχίζουν να έχουν απήχηση σε μεγαλύτερο κοινό, χωρίς φυσικά να γίνουν αξιοσημείωτο, πόσο μάλλον πλειοψηφικό, ρεύμα. Η αριθμητική ισχύς, για παράδειγμα, των σταφιδεργατών/τριών και ο έλεγχός τους από κομμουνιστές συνδικαλιστές δεν τους επέτρεψε ποτέ να γίνουν το αντίστοιχο των καπνεργατών της Βορείου Ελλάδας. Σ' αυτό συνέβαλλαν η εποχικότητα των εργασιών της σταφίδας, η διαφορετική τους κοινωνική προέλευση (πρόσφυγες και γηγενείς), η θεώρηση του εισοδήματος από την μισθωτή αυτή εργασία ως παραπληρωματική του αγροτικού τους εισοδήματος, η προϊούσα αύξηση της παρουσίας των γυναικών στις τάξεις τους και βέβαια η κρατική καταστολή σε συνδυασμό με τη συκοφάντησή τους από τις εφημερίδες της εποχής. Όλα αυτά δεν επέτρεψαν στους εργαζόμενους στη σταφίδα να γίνουν η κομματική, μαχητική πρωτοπορία της πόλης που είχε ανάγκη το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Τις κομμουνιστικές ιδέες, τέλος, δεξιώνεται και ένας κύκλος νέων, ως επί το πλείστον σε ηλικία, διανοούμενων αστικής και μεσοαστικής καταγωγής, οι οποίοι μέσω της επαφής τους με την πνευματική κίνηση, όχι μόνο της υπόλοιπης Ελλάδας αλλά συχνά και του εξωτερικού, αναπτύσσουν κοινωνικές ευαισθησίες, δημοσιοποιούν την απογοήτευσή τους για τον πολλαπλασιασμό της αδικίας, της φτώχειας, τη σήψη του καπιταλιστικού συστήματος και την εξαχρείωση της αστικής τάξης, θέλγονται από την ιδέα της νομοτελειακής εγκαθίδρυσης, μέσω μιας επαναστατικής ανατροπής, και οικοδόμησης μιας κοινωνίας που θα την χαρακτηρίζει η δικαιοσύνη, η ισότητα, η ειρήνη και η οποία θ' αποτελεί τη μήτρα όπου θα συντελείται η ολόπλευρη ανάπτυξη του ανθρώπου. Από την μέχρι σήμερα έρευνα φαίνεται ότι οι δύο αυτές ομάδες δεν σχετίζονταν μεταξύ τους. Κατ' αρχάς διότι ούτε τότε, ούτε κι αργότερα ομολογήθηκε οποιαδήποτε επαφή τους. Επιπλέον από το χαμηλό, όπως παραδέχονταν οι ίδιοι οι εργάτες, θεωρητικό επίπεδο των νεαρότατων συνδικαλιστών πρωταγωνιστών της εποχής⁴⁸². Προφανώς η όσμωση δεν έγινε δυνατή εξαιτίας της αμοιβαίας καχυποψίας που πήγαζε από την διαφορετική κοινωνική τους προέλευση η οποία ενδεχομένως ενισχυόταν κι από την προσφυγική καταγωγή των περισσότερων κομμουνιστών εργατών. Εξάλλου παρά την αναμφισβήτητη πνευματική κίνηση που σημειώθηκε στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο⁴⁸³, αυτή φαίνεται ότι περιορίστηκε στις τέχνες και τα γράμματα και ελάχιστα ως καθόλου σε πεδία όπως η πολιτική θεωρία και ιδεολογία. Προοδευτικοί διανοούμενοι που έδρασαν στο Ηράκλειο της εποχής εξαντλούνταν σε μια τυπική θεωρητική προσέγγιση της σοσιαλιστικής θεωρίας, χωρίς σχέση και επαφή με τους συνδικαλιστές εργάτες, ανθρώπους της πράξης, ενισχύοντας, έτσι σε σημαντικό βαθμό, την εικόνα μιας πόλης κλειστών κοινωνικών, πνευματικών παραλλήλων συμπάντων, όπου ζούσαν και δρούσαν άνθρωποι χωρίς όμως να συναντιούνται και ν'

⁴⁸² Βλ. τη συνέντευξη του συνδικαλιστή και από τους πρωταγωνιστές της εποχής Θ. Παπάζογλου ή Πάγκαλου στην Εφημερίδα των Συντακτών στο φύλλο της 4/8/2016.

⁴⁸³ Καρτσάκης, Α., Το λογοτεχνικό Ηράκλειο του Μεσοπολέμου. Κείμενα, έντυπα, δημιουργοί, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2013.

αναπτύσσουν σχέσεις με όσους δεν μοιράζονταν παρόμοια κοινωνικά και πολιτισμικά φορτία⁴⁸⁴.

Η πρώτη αξιοσημείωτη εμφάνιση της κομμουνιστικής ιδέας στο Ηράκλειο συνδέεται με την Ένωση Παλαιών Πολεμιστών και το παράρτημά της που δημιουργήθηκε στο Ηράκλειο. Οι ενώσεις αυτές που συγκροτήθηκαν πανευρωπαϊκά μετά το τέλος Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, στην Ελλάδα εμφανίζονται αμέσως μετά το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου. Ενώ αρχικά πρόβαλαν αιτήματα για την αποκατάσταση των απόστρατων κληρωτών και των χαμηλόβαθμων αξιωματικών, πολύ γρήγορα απέκτησαν διακριτά πολιτικά χαρακτηριστικά, ιδίως όταν συνδέθηκαν με το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ). Αντλώντας από το αντίστοιχο ευρωπαϊκό παράδειγμα και εντός του έντονου αντιπολεμικού πνεύματος, (που κυριάρχησε στην ελληνική κοινωνία μετά από τη δεκαετή πολεμική της εμπλοκή) το οποίο αποτέλεσε τη μήτρα εκκόλαψής τους, οι διεκδικήσεις των Ενώσεων Παλαιών Πολεμιστών δεν εξαντλούνταν στην ικανοποίηση αιτημάτων συντεχνιακού χαρακτήρα αλλά, δειλά στην αρχή, πιο έντονα στη συνέχεια, φιλοδοξούσαν να παίξουν ρόλο στο κεντρικό πολιτικό πεδίο και αυτό επιχείρησαν κατά τη διάρκεια του βραχέος βίου τους. Η συνάντησή τους με το ΣΕΚΕ ενίσχυσε τη ριζοσπαστικοποίηση που είχε συντελεστεί στις τάξεις των μελών τους εξαιτίας, από τη μία της φυσικής και ψυχικής τους κόπωσης, απόρροια της μακροχρόνιας στρατιωτικής εμπλοκής της χώρας που τα κρατούσε μακριά από τις εστίες τους, από την άλλη της αδυναμίας ή και αδιαφορίας του κράτους απέναντί τους, όταν αποστρατεύτηκαν και επέστρεψαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους⁴⁸⁵. Η συνάντηση αυτή διευκολύνθηκε από τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα την ίδια αποχή στο εσωτερικό του ΣΕΚΕ, με την αποκήρυξη των ρεφορμιστικών θέσεων της «μακράς νομίμου υπάρξεως» και την υιοθέτηση από το τρίτο έκτακτο συνέδριο του μετονομαζόμενου, μετά την προσχώρησή του στην Κομμουνιστική Διεθνή, Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, της γραμμής για συνεργασία των εργατών με τις υπόλοιπες υποτελείς κοινωνικές δυνάμεις, όπως ήταν οι αγρότες, για την υλοποίηση του στόχου της εργατοαγροτικής κυβέρνησης που αφορούσε τις περιπτώσεις χωρών με κοινωνικούς σχηματισμούς σε μικρότερη ή μεγαλύτερη καθυστέρηση. Δεν είναι τυχαίο πως οι αγροτικοί συνεταιρισμοί και Ενώσεις Παλαιών Πολεμιστών συνιστούν προνομιακές συλλογικότητες στις οποίες εστιάζεται η κομματική παρέμβαση για την επίτευξη του ανώτερου αυτού πολιτικού στόχου⁴⁸⁶. Τα αιτήματα των Ενώσεων, πέρα από εκείνα που είχαν συντεχνιακό χαρακτήρα (π.χ. τη χορήγηση σύνταξης), αφορούσαν την απαλλοτρίωση μοναστηριακών και δημοσίων κτημάτων, προκειμένου να διανεμηθούν σε ακτήμονες και δη απόμαχους της πολεμικής περιόδου 1912-1922, ενώ μετά το ιδρυτικό συνέδριο της Ομοσπονδίας σε κοινή πορεία πλέον με τη Διεθνή Ομοσπονδία Παλαιών

⁴⁸⁴ Βλ. και την περίπτωση των ανθρώπων του κοινωνικού περιθωρίου στο Ζαϊμάκης, Γ., Καταγωγή ακμάζοντα. Παρέκκλιση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940), Πλέθρον, Αθήνα, 1999.

⁴⁸⁵ Γιούργου, Ο., Οι ενώσεις Παλαιών Πολεμιστών και το ΣΕΚΕ (1922-1925). Κοινωνικές αναφορές, ιδεολογικές και πολιτικές επιρροές, Διπλωματική εργασία στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2014.

⁴⁸⁶ Ελεφάντης, ό .π., σελ. 35-36 και 58-59.

Πολεμιστών, κλιμακώνονται, αφού προτάσσεται η ανατροπή του υπάρχοντος εκμεταλλευτικού συστήματος, μήτρα του καπιταλισμού, του ιμπεριαλισμού και του милитарισμού, προϋπόθεση της οποίας είναι η κοινωνική συμμαχία με ταξικά και όχι εθνικά κριτήρια και φυσικό τους σύμμαχο που δεν είναι άλλος από το εργατικό κίνημα⁴⁸⁷.

Στο Ηράκλειο συγκροτείται Ένωση από Παλαιούς Πολεμιστές το 1924 η οποία προχωρά στο πρώτο τοπικό συνέδριο Εφέδρων πολεμιστών το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Στο συνέδριο αυτό συντελείται και η συνάντηση των απομάχων με τους πρόσφυγες οι οποίοι εκπροσωπούνται επίσημα⁴⁸⁸. Η τοπική Ένωση Ηρακλείου εκδίδει εφημερίδα, τη Φωνή του Εφέδρου από το 1924 έως τουλάχιστον το 1926, η οποία, εξειδικεύοντας τα αιτήματα των μελών της σε τοπικό επίπεδο, θέτει επιτακτικά το ζήτημα της διανομής των κτημάτων που κατείχαν οι ανταλλάξιμοι μουσουλμάνοι καθώς και αιτήματα που αφορούν τη φορολογική επιβάρυνση⁴⁸⁹. Η Ένωση εντάσσεται το 1924 στην Ομοσπονδία της οποίας αποτελεί μέλος. Στις δημοτικές εκλογές της 25^{ης} Οκτωβρίου 1925 μεσούσης της δικτατορίας του Πάγκαλου ο πρόεδρος της Ένωσης Παλαιών Πολεμιστών Ηρακλείου, Ε. Κακουδάκης κατήλθε ως υποψήφιος δήμαρχος της πόλης με συνδυασμό πολιτικά προσκείμενο στο ΚΚΕ και με προσφυγική παρουσία στο ψηφοδέλτιό του. Παρά την ελάχιστη δημοσιότητα της υποψηφιότητάς του και κόντρα στην υποτιμητική αντιμετώπισή της⁴⁹⁰, ο Κακουδάκης έλαβε 430 ψήφους σε σύνολο 3449 σημειώνοντας το εντυπωσιακό, για την εποχή, ποσοστό της τάξης του 12,5%.

Την εποχή όμως που το κίνημα των Παλαιών Πολεμιστών φτάνει στην κορύφωσή του σημειώνεται και η πρώτη τομή αναφορικά και με τον αντικομμουνισμό, διότι από το 1924 θεσμοθετούνται και συστηματοποιούνται οι διώξεις κατά των κομμουνιστών. Ο αντικομμουνισμός αποτελεί πλέον κοινό τόπο στο λόγο των πολιτικών (Καφαντάρη, Παπαναστασίου, Σοφούλη, Κονδύλη, Μιχαλακοπούλου), βενιζελικού και αντιβενιζελικού τύπου, στην κρατική παρέμβαση στην εκπαίδευση, με επιστέγασμα το νομοθετικό διάταγμα για την προστασία της νεοφυούς ελληνικής δημοκρατίας –γνωστό ως «κατοχυρωτικών»– το οποίο ενώ απέβλεπε στους εχθρούς της, δηλαδή τους βασιλικούς, στην πράξη χρησιμοποιήθηκε και εναντίον των κομμουνιστών. Στο πλαίσιο, μάλιστα, της πρακτικής αντιμετώπισης των κομμουνιστών ενισχύθηκε το οπλοστάσιο κυρίως της αστυνομίας αλλά και του στρατού με εκπαίδευση στην παρακολούθηση της κομμουνιστικής δραστηριότητας, ίδρυση υπηρεσίας πληροφοριών, καθώς και την ανάληψη πρωτοβουλιών για τον έλεγχο της δραστηριότητας των Ενώσεων Παλαιών Πολεμιστών⁴⁹¹. Στην κατεύθυνση αυτή η απόφαση του ΚΚΕ στο τέλος του 1924, για δημιουργία ενός αυτόνομου

⁴⁸⁷ Πουλιόπουλος, Π., Τι ζητούν οι Παλαιοί Πολεμιστές και τα θύματα στρατού. Γενικές προγραμματικές θέσεις ψηφισμένες από το συνέδριο την 6 Μαΐου 1924, στο Διαδικτυακό Αρχείο Μαρξιστών.

⁴⁸⁸ Λαγουδάκη, Ε., ό. π., σελ. 204.

⁴⁸⁹ Γιούργου, Ο., ό. π., σελ. 48.

⁴⁹⁰ «Ο κ. Κακουδάκης εξέδραμεν εις Χρυσοπηγήν όπου επικοινωνήσε μόνο με τους ολίγους μπολσεβικίζοντες εφέδρους οι οποίοι είναι γνωστοί...», σημειώνει στο ρεπορτάζ της Νέα Εφημερίς, της 19/10/1925.

⁴⁹¹ Μπαχάρας, Δ., ό. π., σελ. 178-186.

μακεδονικού κράτους μέσα στα πλαίσια μιας βαλκανικής συνομοσπονδίας⁴⁹², λειτούργησε ως το απαραίτητο λίπασμα προκειμένου ν' αρχίσει η καλλιέργεια της ιδέας του αναγκαίου εσωτερικού, πλέον, εχθρού που θα δικαίωνε την αποστολή της αστικής τάξης ως ηγέτιδας και αποκλειστικής προασπίστριας του ελληνικού έθνους μετά την οδυνηρή ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο⁴⁹³.

Την εποχή αυτή στο Ηράκλειο ο αντικομμουνισμός ανιχνεύεται στο λόγο των εφημερίδων αλλά και των πρωταγωνιστών στις αυτοδιοικητικές εκλογές του 1925. Ο βενιζελικός υποψήφιος Λοιγιάδης επιχειρηματολογώντας αρνητικά στην προτροπή για απόσυρση της υποψηφιότητάς του προκειμένου ν' αποτραπεί η διάσπαση του φιλελεύθερου στρατοπέδου το οποίο κατέρχεται με τρεις υποψηφίους, υποστηρίζει ως ειδοποιό χαρακτηριστικό του που τον διαφοροποιεί από τους άλλους δύο υποψηφίους και στην ανάγκη διατήρησης της υποψηφιότητάς του ότι ο ίδιος «εκπροσωπεί την αντίδραση κατά του κομμουνισμού»⁴⁹⁴. Για τις ίδιες εκλογές το ειδικό γραφείο που συστάθηκε στη Διοίκηση Χωροφυλακής Ηρακλείου ενημερώνει την αντίστοιχη υπηρεσία που έχει συσταθεί στο πρωθυπουργικό γραφείο με πλήρη αναφορά των εκλογικών επιδόσεων του φερόμενου ως κομμουνιστή υποψηφίου Κακουδάκη⁴⁹⁵. Την ίδια εποχή (αρχές του 1925) ο πολύ γνωστός ηρακλειώτης συγγραφέας Νίκος Καζαντζάκης συνελήφθη και κρατήθηκε επί 24ωρο στο αστυνομικό τμήμα καθώς «εναντίον του υπήρξαν υπόνοιαι ότι διευθύνει ενταύθα κομμουνιστικές ανατρεπτικές ενέργειες. Χθες αποσταλείς εις τον κ. Εισαγγελέα αφέθηκε ελεύθερος, πιστοποιηθείσης της αθωότητός του» ενημερώνει μ' ένα σύντομο μονόστηλό της η Νέα Εφημερίς με τίτλο «Απελευθέρωσις συλληφθέντος»⁴⁹⁶. Την επομένη η ίδια εφημερίδα δημοσίευσε πρωτοσέλιδη τη γραπτή ομολογία του στις ανακριτικές αρχές την οποία ο ίδιος ο συγγραφέας αποκάλεσε «ομολογία πίστεως». Ο Καζαντζάκης παρουσίαζε το κομμουνιστικό του πιστεύω μέσα από μια ιδιαίτερη πρόσληψη διαποτισμένη με ρομαντικά και ουμανιστικά στοιχεία⁴⁹⁷. Ο διάλογος που ακολουθεί

⁴⁹² Πρόκειται για την απόφαση του 3^{ου} Έκτακτου συνεδρίου του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1924 μετά από πίεση της Κομμουνιστικής Διεθνούς και της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας. βλ. ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1974, τόμ. 1^{ος}, 1918-1924, β' έκδοση σελ. 513 κ.ε.

⁴⁹³ Μαρκέτος, Σ. «Η ελληνική Αριστερά», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ.), Η ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος, τόμ. Β₂, ό. π., σελ. 143 και Ελεφάντης, Α., ό. π., σελ. 49.

⁴⁹⁴ Νέα Εφημερίς, 17/10/1925.

⁴⁹⁵ Γιούργου, Ο., ό. π., σελ. 50.

⁴⁹⁶ Νέα Εφημερίς, 15/2/1925.

Ο Καζαντζάκης συνελήφθη

και κρατήθηκε στις 13/2/1925. Ο συγγραφέας είχε μνηθεί στην κομμουνιστική ιδεολογία κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Γερμανία.

⁴⁹⁷ Ο Καζαντζάκης υιοθετούσε την νομοτελειακή έλευση του κομμουνισμού, την κατάρρευση του αστικού καθεστώτος και την ανάληψη της κυριαρχίας από την τάξη των εργαζομένων, δηλαδή είτε τους εργάτες, είτε τους αγρότες είτε τους πνευματικούς παραγωγούς. Παρά τη θεώρηση της Ελλάδας ως χώρας καθυστερημένης συγκριτικά με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές, αποφαίνεται ότι είναι αναγκαία, μέσω της μόρφωσης, η συνειδητοποίηση του λαού ώστε ν' αντιληφθεί τα δικαιώματά του αλλά και τις υποχρεώσεις του εν όψει της ανάληψης των ευθυνών του που απορρέουν από την κατάληψη της εξουσίας. Ο Καζαντζάκης ρητά δηλώνει πως δεν αντιλαμβάνεται τον αγώνα για χειραφέτηση του ανθρώπου ως απλώς οικονομικό, αλλά ως μέσο για την ψυχική και πνευματική του χειραφέτηση. Αποσαφηνίζει τέλος ότι «Δεν ζητούμεν ν' ανατρέψωμεν την θρησκείαν, την οικογένειαν, την Πατρίδα, αλλά να δώσωμεν ανώτερον, βαθύτερον περιεχομένου εις την θρησκείαν, την οικογένειαν, και εις την Πατρίδα»

κυρίως με το διευθυντή της εφημερίδας, Η. Διαλυνά αλλά και αρκετούς από τους αναγνώστες της, αποκαλύπτει έναν έντονο συντηρητικό αντικομμουνισμό, αφού οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τις κομμουνιστικές ιδέες ως υπονομευτικές ιδανικών, όπως η θρησκεία, ενώ προσλαμβάνουν τον ιδεαλισμό του συγγραφέα καθώς και την νομοτελειακή έλευση της χειραφέτησης του ανθρώπου ενταγμένα μέσα στο πλαίσιο της χριστιανικής ηθικής⁴⁹⁸. Η ιδιότυπη προσέγγιση του Καζαντζάκη, ο ελιτισμός και οι αντικειμενικές δυσκολίες της εποχής, το πιθανότερο περιόρισαν τις μαρξιστικές αναζητήσεις του, τα μικρά χρονικά διαστήματα που βρισκόταν στο Ηράκλειο, σ' ένα στενό κύκλο διανοούμενων της πόλης. Εξάλλου το επίπεδο της θεωρητικής κατάρτισης των κομμουνιστών συνδικαλιστών εργατικής προέλευσης ήταν προφανώς εξαιρετικά χαμηλό, μεταξύ των άλλων, και εξαιτίας της ανύπαρκτης αλληλεπίδρασής τους με διανοούμενους της πόλης μνημένου στον μαρξισμό⁴⁹⁹.

Η προσπάθεια του ΚΚΕ για ενίσχυση της επιρροής του στους αγρότες συναντούσε εμπόδια που οφείλονταν τόσο στην αδυναμία του ίδιου του κόμματος, όσο και στον αντικομμουνισμό που εκδηλωνόταν συνήθως με βίαιο τρόπο, με παρότρυνση και από τον τύπο, με φορείς κυρίως συντηρητικούς αγρότες⁵⁰⁰. Στον απολογισμό-αυτοκριτική του Κόμματος «επί του αγροτικού» η εξέγερση των χωρικών του Ηρακλείου αξιολογείται ως παραδειγματική περίπτωση των ελλείψεων και αδυναμιών του, διότι το ίδιο το κόμμα απέτυχε «να ηγηθεί» της όλης

Ελευθέρα Σκέψις, 16/2/1925.

⁴⁹⁸ Νέα Εφημερίς, 17/2/1925.

Ο συντηρητικός αντικομμουνισμός θεμελιώνεται στην υπεράσπιση «των ιερών συμβόλων της φυλής», την πατρίδα, την θρησκεία και την οικογένεια που απειλεί ο κομμουνισμός.

βλ. Μητσοπούλου, Α., ό. π., σελ. 95-100.

Ο διάλογος ολοκληρώθηκε από την πλευρά του Καζαντζάκη στις 22/2/1925. Ο συγγραφέας μέσα από μια νιτσεική σύλληψη του μαρξισμού σε νέα του επιστολή στις 19/2 επιμένει στη νομοτελειακή καταστροφή του αστικού συστήματος και της αντίστοιχης ηθικής του και τη διαδοχή από μια «νέα ηθική» που θ' αντανάκλα «νέες ψυχικές και υλικές ανάγκες και νέα αντίληψη του ανθρώπινου προορισμού». Διαφωνεί ότι η λύση βρίσκεται στη χριστιανική ηθική καθώς αυτό θα συνιστούσε πιασγύρισμα που μόνο αγαθοί ονειροπόλοι υποστηρίζουν. Η αδυναμία του Διαλυνά να προχωρήσει πέρα από την αρχική του θέση της ενδυνάμωσης της χριστιανικής πίστης για την υπέρβαση του κοινωνικού αδιεξόδου, υποχρεώνει τον Καζαντζάκη σε μία ακόμη επιστολή στις 22/2. Εκεί διατυπώνει μια ψυχολογική ερμηνεία της πάλης των τάξεων καταλήγοντας ότι χρέος των ανθρώπων είναι πλέον «μίσος, πόλεμος χωρίς έλεος, χωρίς συμβιβασμό στην τάξη, που την εποχή τούτη έλαχε ν' αποτελεί την αντίδραση, την αδικία, την ανηθικότητα –στην τάξη των αστών. Έκαμαν το χρέος τους, τώρα γενήκαν εμπόδια στο πνεύμα. Το μίσος τούτο είναι το μόνο μέσο για να φτάσουμε στην πλατύτετη αγάπη προς τον άνθρωπο: μόνο μισώντας ανένδοτα θα ρίξουμε όλη τη σύγχρονη οργάνωση του κακού».

Νέα Εφημερίς, 19, 22/2/1925.

⁴⁹⁹ Βλ. την αναδημοσίευση της συνέντευξης του Θ. Παπάζογλου (Πάγκαλου) στην Εφημερίδα των Συντακτών, στις 4/8/2016. στον Παναγιώτη Γεωργουδή. Μέρος της συνέντευξης είχε δημοσιευθεί το 1989 στην εφημερίδα του Ηρακλείου «Η Τόλη».

⁵⁰⁰ Σύμφωνα με το ρεπορτάζ της Ανόρθωσης για το μεγάλο συλλαλητήριο του Ιανουαρίου 1928, στο Ηράκλειο αποκρούστηκαν και μάλιστα βίαια οι δύο απόπειρες ελέγχου και καθοδήγησής του από τους ολιγάριθμους κομμουνιστές.

Ανόρθωσις, 31/1/1928.

κινητοποίησης και να δώσει με σαφήνεια το δικό του χαρακτήρα στον αγώνα των αγροτών⁵⁰¹.

Αναμφίβολα τομή στον μεσοπολεμικό αντικομμουνισμό υπήρξε η θέσπιση του νόμου 4229 «περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» -γνωστότερου ως «ιδιώνυμο»- που τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 1929. Το «ιδιώνυμο» αποτέλεσε το πρώτο ad hoc νομοθετικό μέτρο κατά του ΚΚΕ, στοχοποιώντας και κολάζοντας και τις ιδέες παρά τις επανειλημμένες διαβεβαιώσεις του Ε. Βενιζέλου ότι ο νόμος δεν θα έπληττε την ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης, αλλά αποκλειστικά τις βίαιες εκείνες πράξεις που θα στρέφονταν κατά του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος. Το «ιδιώνυμο» ενισχύθηκε με την επαναφορά της διοικητικής εκτόπισης το 1931, εφαρμόστηκε με ιδιαίτερη αυστηρότητα έως το 1936, οπότε και αντικαταστάθηκε από έναν αυστηρότερο νόμο της μεταξικής δικτατορίας⁵⁰².

Το «ιδιώνυμο» αποτελεί τομή και για τους κομμουνιστές του Ηρακλείου, όχι τόσο εξαιτίας της εφαρμογής του όσο κυρίως του φόβου που ενέπνευσε. Η παλιότερη γενιά των πρωτοκομμουνιστών περνάει σε αδράνεια και τα ηνία παίρνει μια νεότερη γενιά νέων στην ηλικία (20-25 ετών) κομμουνιστών που δεν υπερβαίνουν τα 25 άτομα⁵⁰³. Παρά τις προφυλάξεις όμως και τα συνωμοτικά μέτρα σημειώνονται διώξεις και στο Ηράκλειο⁵⁰⁴. Κυρίως όμως η θέσπιση του «ιδιώνυμου» απελευθέρωσε τις αντικομμουνιστικές δυνάμεις της ηρακλειώτικης κοινωνίας. Κατώτερα βενιζελικά στελέχη προερχόμενα από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα της πόλης (Εμμ. Βαρούχας, Γ. Τζερνιάς) ιδρύουν, αμέσως μετά την ψήφισή του το 1929, τον Αντικομμουνιστικό Σύλλογο Ηρακλείου, ο οποίος θέτει ως στόχο την εκκαθάριση της τοπικής κοινωνίας από τα επικίνδυνα αναρχικά στοιχεία⁵⁰⁵. Ο Σύλλογος είχε μάλλον πενιχρή συμβολή στο έργο που δηλώνει ο τίτλος του, τεράστια όμως αναφορικά με την κινητοποίηση των βενιζελικών ψηφοφόρων στις εκλογικές αναμετρήσεις της δεκαετίας του 1930, προβάλλοντας το φάντασμα του κομμουνισμού ιδίως όμως τον εγγυητή της ανασχεσής του, που δεν ήταν άλλος από τον Ε. Βενιζέλο. Οι παρεμβάσεις του αποσκοπούσαν στη συσπείρωση των φιλελευθέρων ψηφοφόρων στις εκλογικές εκείνες αναμετρήσεις μετά το 1932 που αυτοί φθίνουν, όταν εμφανίζονται οι αγροτιστές οι οποίοι στοχεύουν στην απόσπαση κυρίως, των παραδοσιακά βενιζελικών ψήφων⁵⁰⁶.

⁵⁰¹ ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμ. 2^{ος}, 1925-1928, Σύγχρονη Εποχή, β' έκδοση, Αθήνα, 1974, σελ. 516.

⁵⁰² Αλιβιζάτος, Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 350-374.

⁵⁰³ Βλ. τη συνέντευξη του Θ. Παπάζογλου (Πάγκαλου), ό. π.

⁵⁰⁴ Τον Μάρτιο του 1930 συνελήφθη ο πρόσφυγας συνδικαλιστής, μετέπειτα πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου Θ. Παπάζογλου (Πάγκαλος) επειδή διένειμε προκηρύξεις. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση 6,5 μηνών και εκτόπιση ενός μηνός στη Νεάπολη. Ανόρθωσις, 11, 27/3/1930.

⁵⁰⁵ Βλ. την ανοικτή επιστολή του προέδρου του Αντικομμουνιστικού Συλλόγου με την οποία προβαίνει σε μια μικρή αναδρομή της δράσης του επτά χρόνια μετά την ίδρυσή του. Ίδη, 17/5/1936.

⁵⁰⁶ Στις παραμονές των εκλογών του 1932 ο Σύλλογος απευθύνει έκκληση για υπερψήφιση του βενιζελικού συνδυασμού και ιδιαίτερα τον Γ. Μαρή. Προειδοποιεί «εκείνον που θα δώσει την ψήφον του εις τον εκτεθέντα υποψήφιον του Κομμουνιστικού Κόμματος εν τω Νόμω, (ότι) θα διαπράξει

Η θέσπιση της ανικομμουνιστικής νομοθεσίας υποχρέωσε πολλούς διανοούμενους φιλικά προσκείμενους στη σοσιαλιστική ιδεολογία να στραφούν αποκλειστικά στη λογοτεχνία και λιγότερο στην ιστορία. Το 1930 ιδρύεται το σωματείο της «Πνευματικής Κοινότητας» από διανοούμενους επηρεασμένους από τις αριστερές ιδέες. Ένα χρόνο μετά εξελέγη η πενταμελής διοικούσα επιτροπή του σωματείου με μέλη, μεταξύ των άλλων την Έλλη Αλεξίου και τον Μιχάλη Τζενάκη, διευθυντή της «Ελευθέρας Σκέψης» στην τελευταία της περίοδο και αμέσως μετά της βραχύβιας «Φωνής του Λαού». Ενεργά μέλη της «Πνευματικής Κοινότητας» ήταν ο Βασίλειος Φρέρης, οι δημοσιογράφοι Άρης Χατζηδάκης και Θρασύβουλος Σταυράκης, η Σοφία Αμαριώτου, ο Γιάννης Γιαννακουδάκης (Πέτρος Στυλίου) κ.α. Οι περιορισμοί και οι συμβιβασμοί του βιοπορισμού δεν επέτρεπαν σε αρκετούς απ' αυτούς την ενεργή πολιτική παρουσία. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση είναι του Θ. Σταυράκη, του σημαντικότερου ίσως δημοσιογράφου της πόλης την περίοδο αυτή, γιου του Ν. Σταυράκη συγγραφέα του έργου «Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης» που εκδόθηκε το 1890. Ο Σταυράκης είναι συντάκτης στη βενιζελική Ανόρθωση του Ζωγράφου στο μεσοπόλεμο και στη συνέχεια του κατοχικού Κρητικού Κήρυκα. Στα πλαίσια του σωματείου ιδρύθηκαν τέσσερα τμήματα: φιλολογικό, μουσικό, ζωγραφικό και επιστημονικό. Ενοικιάστηκε αίθουσα η οποία λειτουργούσε ως εντευκτήριο, όπου οργανώθηκαν φιλολογικές και μουσικές βραδιές. Η δραστηριότητα όμως του σωματείου ατονεί μετά από το 1931 και παύει οριστικά το 1934⁵⁰⁷. «Πλάγια» είναι η αμφισβήτηση των κοινωνικών αξιών και στα δύο σημαντικά λογοτεχνικά περιοδικά που εκδόθηκαν στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο. Η αμφισβήτηση αυτή αποτυπώνεται στα λογοτεχνικά κείμενα όπου σκιαγραφούνται θέματα όπως ο πόνος των «ανταλλάξιμων» προσφύγων, η κοινωνική κατάπτωση και δη των γυναικών μέσα από τον αγοραίο έρωτα και τα ναρκωτικά, η κοινωνική ανισότητα, η φτώχεια και η κοινωνική περιθωριοποίηση καθώς και η χειραφετητική δύναμη της εργασίας⁵⁰⁸.

Στη δεκαετία του 1930 οι φορείς των κομμουνιστικών ιδεών στο Ηράκλειο είναι σχεδόν αποκλειστικά οι συνδικαλιστές τουλάχιστον εκείνοι που τολμούν να δημοσιοποιούν την κομμουνιστική τους ταυτότητα. Επιπλέον δεν υπάρχουν στοιχεία

καθαράν προδοσία εναντίον της πατρίδος. Ο κομμουνισμός είναι σήμερα ο επικινδυνότερος και υπολότερος εσωτερικός εχθρός, απειλεί την υπόστασιν παντός ιερού και οσίου, παντός ευγενούς ανθρώπινου ιδεώδους: την θρησκείαν... την πατρίδα ή τις κατά τα χρυσά Σωκρατικά έπη(sic) είναι: «πατρίς τε και μητρός και των άλλων προγόνων τιμιότερον... την οικογένειαν... κάθε ευγενές και υψηλόν εθνικόν, ιδεώδες μετέρχεται παν αθέμιτον μέσον να το εξαφανίση από προσώπου γης». Βεβαιώνει αφενός ότι το κοινωνικό μίasma που εκπορεύεται από την Γ' διεθνή «αποβλέπει εις την δηλητηρίασιν της ελληνικής ψυχής» και παρόλα αυτά ευρέθησαν «ατυχώς Έλληνες ολίγιστοι να ταχθώσι υπηρέται αυτού... όμως το πλανάσθαι ανθρώπινον» αφετέρου ότι «η μη εξάπλωσι του κομμουνισμού εις το τόπον μας,.... οφείλεται εις τον Μέγαν Κυβερνήτη μας και τους εκλεκτούς συνεργάτας του, δια της θεσπίσεως υπ' αυτών αυστηρών Νόμων κατά του κομμουνισμού...» Ανόρθωσις, 21/9/1932.

⁵⁰⁷ Λαγουδάκη, Ε., «Η πνευματική ζωή στο Ηράκλειο στα 1930-1940 (πληροφορίες από τον τύπο της εποχής)», Παλίμψηστον, Νο 21-22, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2006-2007, σελ. 94-96.

⁵⁰⁸ Καρτσάκης, Α., ό. π., σελ. 298-303.

Τα λογοτεχνικά περιοδικά είναι τα «Νεοελληνικά Γράμματα» που εκδίδονται από τον Ι. Μουρέλλο από το 1926 έως το 1928 και οι «Κρητικές Σελίδες» με εκδότρια την Θάλεια Καλιγιάννη από το 1936-1939.

για εμφάνιση αρχαιομαρξιστών ή άλλων ρευμάτων που αποκόπηκαν από το κόμμα και εξακολούθησαν τη δράση τους μετά τις οξύτερες εσωκομματικές συγκρούσεις στο ΚΚΕ⁵⁰⁹. Την κλιμάκωση των συνδικαλιστικών διεκδικήσεων μετά την επανίδρυση του Εργατικού Κέντρου της Πόλης και ιδίως από τα μέσα του 1935, όταν οι κομμουνιστές συνδικαλιστές παίρνουν το πάνω χέρι σε όλο και περισσότερα συνδικάτα, πέραν αυτών όπως οι υποδηματεργάτες που οι κομμουνιστές έλεγχαν παραδοσιακά, ακολουθεί με διαλεκτικό τρόπο και η κλιμάκωση του αντικομμουνισμού. Σταδιακά τα αντικομμουνιστικά δημοσιεύματα στον τύπο –στη βενιζελική Ανόρθωση και την αντιβενιζελική Ίδη- πολλαπλασιάζονται με συνέπεια ν' αποτελούν καθημερινότητα τους τελευταίους 3-4 μήνες πριν την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας. Παρά την εμμονική σύνδεση των κομμουνιστών με τους βενιζελικούς (βενιζελοκομμουνισμός) ήδη από το 1935 από τους αντιβενιζελικούς και ιδιαίτερα τον Κονδύλη, μοτίβο που καθίσταται επαναλαμβανόμενο στις στήλες της ηρακλειώτικης αντιβενιζελικής εφημερίδας μέχρι σχεδόν τα μέσα Μαΐου του 1936, και από την άλλη τη διεκδίκηση της μονοπωλιακής υπεράσπισης του αστικού καθεστώτος στοχοποιώντας τους κομμουνιστές, από τον Α. Ζωγράφο και την Ανόρθωση αφενός για ν' αποτινάξει τη ρετσινιά της σύμπλευσης των βενιζελικών με τους κομμουνιστές, αφετέρου επειδή εκλάμβανε το αστικό καθεστώς ως αποκλειστικό δημιούργημα των Φιλελευθέρων και προσωπικά του Ε. Βενιζέλου, η σύγκλιση των δύο κυρίαρχων, κατά τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου, κομμάτων, είναι εμφανής. Ο αντικομμουνισμός συνιστά το πεδίο σύγκλισης των δύο αυτών αστικών κομμάτων επειδή είναι το μοναδικό μέσο άμυνας για το αστικό καθεστώς, το οποίο πλέον παρουσίαζε τριγμούς με εμφανή τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης, εξαιτίας του πολλαπλασιασμού, ιδιαίτερα μετά το 1932, των διεκδικήσεων και κινητοποιήσεων και βέβαια των μαχητικών απεργιών. Το κοινωνικό ζήτημα ερχόταν στο προσκήνιο με τη διαφορά ότι τώρα το έθεταν, και μάλιστα με τρόπο απειλητικό για το καθεστώς, οι υποτελείς τάξεις που πλέον σε σημαντικό βαθμό ακολουθούσαν τη δυναμική κομμουνιστική πρωτοπορία⁵¹⁰. Αναμφίβολα η όξυνση του κοινωνικού ζητήματος ήταν απόρροια των αντικειμενικών συνθηκών που συμπυκνωνόταν στη σφοδρότητα με την οποία η διεθνής οικονομική κρίση ενέσκηψε στον αδύναμο ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, αλλά και της κοντόφθαλμης πολιτικής της αστικής τάξης, η οποία παρουσιαζόταν προκλητικά απρόθυμη -σε βαθμό αυτοχειρίας- να προχωρήσει σε ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων μακρόπνοης διάρκειας, που θα αποκαθιστούσε την κοινωνική ισορροπία μέσω της εκτόνωσης των πιέσεων που ασκούνταν από τα κάτω⁵¹¹. Ενδεικτική είναι στο Ηράκλειο η αγωνιώδης προσπάθεια του Ζωγράφου τον Ιούνιο του 1936 να ευαισθητοποιήσει και να κινητοποιήσει τις τοπικές αρχές αλλά και την τοπική οικονομική ελίτ για την ανάγκη πρόσκαιρων λύσεων στα οξύτερα κοινωνικά προβλήματα. Ο φιλελεύθερος εκδότης θέτει επιτακτικά την ανάγκη λήψης

⁵⁰⁹ Βλ. Παλούκης, Κ., Η οργάνωση «Αρχείο του Μαρξισμού». Διπλωματική εργασία στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 2005, σελ. 102.

⁵¹⁰ Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», ό. π., σελ. 113-114 και Αλιβιζάτος, Ν., Οι πολιτικοί θεμοί σε κρίση 1922-1974, ό. π., σελ. 385.

⁵¹¹ Αλιβιζάτος, Ν., ό. π., σελ. 385-386.

ανακουφιστικών μέτρων για τους εργάτες και τους αγρότες -πριν η κατάσταση καταστεί εκρηκτική -με χρονικό ορίζοντα μέχρι τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο όταν πλέον θ' «άνοιγαν οι δουλειές»⁵¹².

Από την άλλη στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, η όξυνση του ανταγωνισμού στο αστικό στρατόπεδο όπως εκδηλώθηκε με τη σύγκρουση βενιζελικών και αντιβενιζελικών μέσα στα πλαίσια του εθνικού διχασμού σε συνδυασμό με το ιδεολογικό κενό που είχε δημιουργήσει η ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο και η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, η οποία επί πολλές δεκαετίες εξασφάλιζε την κοινωνική συνοχή αφού διαπερνούσε οριζόντια και κάθετα την ελληνική κοινωνία, καθιστούσαν αναγκαία τη διαμόρφωση μιας νέας ιδεολογίας. Η ιδεολογία αυτή αφενός θα έπρεπε να επιτρέψει την υπέρβαση της ενδοαστικής σύγκρουσης, αφετέρου θα αντικαθιστούσε τη Μεγάλη Ιδέα, θέτοντας τις βάσεις μιας νέας αρχής για την κρατική λειτουργία και την πολιτική ζωή του τόπου, χωρίς μάλιστα το μυστικισμό της εκείνης. Φυσικά η ιδεολογία αυτή δεν ήταν άλλη από τον αντικομμουνισμό η οποία όχι μόνο, δυνητικά, θα μπορούσε να διευκολύνει την σύμπτωση των απόψεων βενιζελικών και αντιβενιζελικών, ενώπιον της απειλής ενός κοινού αντιπάλου, ο οποίος αμφισβητούσε το αστικό καθεστώς, αλλά, το

⁵¹² Βλ. ενδεικτικά Ανόρθωσις, 20/6/1936.

Ο Ζωγράφος θεωρεί πως αμέσως μετά τη διάλυση του Εργατικού Κέντρου που μόλις είχε πραγματοποιηθεί ήταν πλέον επείγουσα η χρηματοδότηση των συσσιτίων για 300 τουλάχιστον άτομα, τα οποία συσσίτια δεν πρέπει επ' ουδενί να σταματήσουν -όπως συνέβαινε μετά τη θέσπιση τους από το φθινόπωρο του 1935 και τους πρώτους μήνες του 1936 εξαιτίας της υποχρηματοδότησης τους -ούτε να επωμισθούν ένα μέρος της χρηματοδότησης οι επωφελούμενοι απ' αυτά, όπως είχε συμβεί λίγο νωρίτερα με συνέπεια τη διακοπή της λειτουργίας τους, αλλά να λειτουργήσουν «επί ένα 20ήμερον, τουλάχιστον, ακόμη και μέχρις ότου ατονίσουν οι λόγοι οίτινες κατ' έτος και ιδίως κατά το λήγον τρίμηνον δημιουργούν κρίσιν των επαγγελματιών και κρίσιν εργασίας εις την πόλιν μας». Ταυτόχρονα τόσο η Ανόρθωση όσο και η Ίδη απαιτούν από την «ιδιωτική πρωτοβουλία» να μην υστερήσει διότι «καθήκον έχουν να συνεισφέρουν οι δυνάμενοι δια να μην υστερήσουν του επιουσίου οι άνεργοι και γενικώς οι ενδεείς του τόπου μας... να συνεισφέρουν προθύμως και άνευ παρακινήσεων». Την ίδια λογική εξυπηρετεί η έκκληση του Ζωγράφου να σταματήσει το φοροκυνηγητό του μικροεπιχειρηματία, μικροβιοτέχνη και καταστηματάρχη τη συγκεκριμένη περίοδο.

βλ. Ανόρθωσις, 19/5/1936.

Η αιφνιδιαστική όξυνση της κατάστασης αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τον προηγούμενο μήνα ο Ζωγράφος δεν ευνοούσε τη συνέχιση λειτουργίας των λαϊκών συσσιτίων αφού έτσι το κράτος χορηγεί ελεημοσύνη και «μεταβάλλει εις οκνηρούς επαίτες τους υπηκόους του».

Ανόρθωσις, 30/4/1936.

Η Ίδη, μάλιστα εκτός από παρόμοιες προτροπές με αφορμή το γεγονός ότι αδρανεί το Πατριωτικό Ίδρυμα που οργάνωνε τα προηγούμενα έτη παιδικές εξοχές (κατασκηνώσεις), τις οποίες θεωρεί αναγκαίες επειδή οι συνθήκες διαβίωσής στην πόλη είναι ελεεινές με συνέπεια πολλά παιδιά να πλήττονται από τη φυματίωση, εξαίρει το παράδειγμα του βενιζελικού στρατηγού Κατεχάκη που επί σειρά ετών διοργάνωνε, με δικές του δαπάνες, παιδικές εξοχές και καταλήγει με νόημα «Δυστυχώς οι πλούσιοι της πόλεώς μας δεν αντιλαμβάνονται το καθήκον των δια ομοίας ευγενείς χειρονομίας. Γνωρίζουν μόνον να διαμαρτύρονται δια τας αναρχικάς εκδηλώσεις των εργατών» καταλήγει με μπόλικη χολή.

Ίδη, 20/6/1936.

Η ίδια εφημερίδα λίγο νωρίτερα ζητά επιτακτικά την ενίσχυση των λαϊκών συσσιτίων από τους πλούσιους ηρακλειώτες κρίνοντας απαράδεκτο το γεγονός να διακόπτεται η λειτουργία τους, τη στιγμή που συγκεντρώνονται σε διάστημα μόλις 2 ημερών υπερεκατό χιλιάδες δραχμές για την ανέγερση αγαλμάτων σε κεντρικά σημεία της πόλης.

Ίδη, 31/3/1936.

σημαντικότερο, θα επέτρεπε την εξουδετέρωσή του, πριν, ενδεχομένως, την ωρίμανσή του που θα τον καθιστούσε, αν όχι άτρωτο, τουλάχιστον δύσκολα αντιμετωπίσιμο. Η πρόκριση όμως του αντικομμουνισμού, για τον οποίο προτεραιότητα ήταν η υπεράσπιση και, εν τέλει, η σωτηρία του κοινωνικού καθεστώτος μέσω της εύλογης σύγκλισης, των δύο μεγάλων αστικών παρατάξεων που παρήγαγε, είχε ένα πολύ υψηλό τίμημα, αφού έπληττε θανατηφόρα τους αδύναμους, ήδη, φιλελεύθερους θεσμούς⁵¹³.

Στο Ηράκλειο, μετά την αιματοχυσία τον Αύγουστο του 1935, ενεργοποιείται πλήρως το θεσμικό αντικομμουνιστικό οπλοστάσιο. Έτσι με βάση είτε τον ποινικό νόμο είτε, κυρίως, το «αδιώνυμο», είτε με απλές διαταγές που εκδίδουν οι τοπικές αρχές απαγορεύονται συγκεντρώσεις και ασκούνται διώξεις εναντίον όσων πρωτοστατούν στην κοινωνική αναταραχή που επικρατεί στην πόλη και κορυφώνεται τον Μάιο του 1936. Η στοχοποίηση και δίωξη των συνδικαλιστών ηγητόρων εκκινεί από το σκεπτικό ότι η απομάκρυνσή τους από την πόλη και η αποκοπή τους από τον εργατόκοσμο μέσω της φυλάκισης και κυρίως της εξορίας, θα απαλλάξει τον τελευταίο από την επαφή του με τα «καινά δαιμόνια» του κομμουνισμού, εξασφαλίζοντας έτσι την επιστροφή του στην παραδοσιακή συντηρητική κοιτίδα του. Εκτός όμως από τον αποκεφαλισμό του εργατικού κινήματος από τους ηγέτες του που συστηματοποιείται το 1936, το θεσμικό οπλοστάσιο στοχοποιεί εφημερίδες και έντυπα τα οποία «δηλητηριάζουν» τους απλούς αγρούς και «συντηρητικούς», σε κάθε περίπτωση, εργάτες⁵¹⁴.

Όμως η καταστολή από μόνη της είναι συνήθως ανεπαρκής και κυρίως αναποτελεσματική. Γι' αυτό και αρωγοί της στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο έσπευσαν μια σειρά από «επιχειρηματίες της ηθικής» με προεξάρχουσες βέβαια τις εφημερίδες, και ιδίως τη ναυαρχίδα των Φιλελευθέρων Ανόρθωση του Α. Ζωγράφου, με αποτέλεσμα η πόλη από τα μέσα του 1935 να διέρχεται μια περίοδο πανικού⁵¹⁵. Η κομμουνιστική μειοψηφία της πόλης στοχοποιείται, θεωρείται αποκλίνουσα και γι' αυτό επικίνδυνη για τη διατήρηση της υφιστάμενης κοινωνικής δομής, ώστε κρίνεται αναγκαία η τιμωρία της με κάθε τρόπο -θεμιτό ή αθέμιτο- προκειμένου ν' αποκατασταθεί η προτεραιότητα ισορροπία. Οι κομμουνιστές, κοινωνικά αποκλίνοντες, αντιμετωπίζονται ως αποδιοπομπαίοι τράγοι, τοποθετούνται στο περιθώριο και επιστρατεύονται στερεότυπα προκειμένου τα μέλη της τοπικής κοινωνίας, μέσω των προκαλούμενων ποικίλων αρνητικών συναισθημάτων (φόβος, τρόμος, ανησυχία, εχθρότητα, μίσος) και μιας πολύ ισχυρής αίσθησης πως ό, τι συμβαίνει αντίκειται στους υφιστάμενους πατροπαράδοτους ηθικούς κανόνες, να θεωρήσουν την καταδίκη της αποκλίνουσας αυτής συμπεριφοράς -η οποία δεν προσδιορίζεται τόσο από την ποιότητά του κομμουνιστικού πράττειν όσο από τη

⁵¹³ Κατηφόρης, Γ., Η νομοθεσία των βαρβάρων, Θεμέλιο, Αθήνα, 1975, σελ. 69 κ.ε.

⁵¹⁴ Ο Ριζοπάστης μπαίνει στο στόχαστρο και ξεκινούν συνεχείς κατασχέσεις φύλλων της εφημερίδας με εισαγγελική παραγγελία από όργανα της «ειδικής ασφάλειας». Παράλληλα διώκονται όσοι συλλαμβάνονται να κατέχουν ή απλώς να διαβάζουν την εφημερίδα. βλ. ενδεικτικά Ανόρθωσις, 9/1/1936.

⁵¹⁵ Για τον ηθικό πανικό βλ. Cohen, S., Folk devils and moral panics. The creation of the mods and rockers, 3rd ed., Routledge, London and New York, 2011, σελ. 1

φύση της αντίδρασης των μελών της κοινωνίας στα οποία το πράττειν αυτό έχει επίπτωση- ως απόλυτα αναγκαία. Η επιχείρηση αυτή εκκινώντας από το «ζεστό» καλοκαίρι του 1935 περιελάμβανε μια μεγάλη γκάμα εργαλείων. Κατ' αρχάς την αντικομμουνιστική διαφώτιση από περιοδεύοντες δημοσιολόγους, συνήθως θεολόγους, που πυκνώνουν τις επισκέψεις τους στην πόλη και με την άδεια των αρχών της και της τοπικής εκκλησίας κηρύττουν, σε δημόσιους χώρους και τις εκκλησίες και δη αμέσως μετά την κυριακάτικη λειτουργία για να εκμεταλλευτούν τις μεγάλες συναθροίσεις των κατοίκων, ότι ο κομμουνισμός συνιστά τον υπονομευτή των εθνικών ιδανικών,⁵¹⁶. Η συγκεκριμένη εργαλειοθήκη περιλαμβάνει ακόμη τεχνικές αποδόμησης προσώπων ευυπόληπτων στη συνείδηση της κοινής γνώμης, και με επιρροή στην πόλη, εν είδει μιας ιδιότυπης δολοφονίας χαρακτήρα (character assassination)⁵¹⁷.

Ο Μάιος του 1936 συνιστά τομή στην οικοδόμηση των όρων ενός ηθικού πανικού και της αναγκαιότητας συστράτευσης όλων, χωρίς εξαιρέσεις, στον αγώνα για την εξάλειψη των κομμουνιστικών ιδεών και των φορέων τους. Αφορμή υπήρξε η επίσκεψη στην πόλη, στις αρχές του μήνα, του σημαντικού εκπαιδευτικού και βουλευτή του Παλλαϊκού Μετώπου, Δημήτρη Γληνού. Η ενθουσιώδης υποδοχή του, δίκην κορυφαίου αστού πολιτικού⁵¹⁸, το πολυπληθές ακροατήριό του στις διαλέξεις που έδωσε στην πόλη⁵¹⁹, σε συνδυασμό με τις προετοιμασίες για την πανεργατική απεργία που θα ακολουθήσει φαίνεται να συγκλόνισαν τον Α. Ζωγράφο, εκδότη της Ανόρθωσης. Σ' ένα στοχαστικό άρθρο αποπειράται να υπερβεί την αντίφαση που διαπιστώνει από τη μια, μιας πόλης κι ενός νομού που οι κάτοικοί του είναι «κατά το 99% κτηματίες, παραγωγοί αποδοτικοί και εν τη κυριολεξία μικροαστοί» και από την άλλη, της απήχησης «των δογμάτων του αριστερισμού». Επιχειρεί αρχικά να απαντήσει στο ερώτημα εάν «καλώς μετέβη εκεί (στη συγκέντρωση με ομιλητή το Γληνό) ο μικροαστός και επαγγελματίας και συναγελάσθη με τον οποιονδήποτε σύντροφο που εδηλητηριάσθη και επαγιδεύθη με το κήρυγμα: μπολσεβικισμός θα ειπεί να τα μοιράσουμε». Ο συντάκτης ισχυρίζεται πως στο Ηράκλειο «που αποδίδει ετησίως εισοδήματα αξίας ενός δισεκατομμυρίου, που απορρόφησε 25 χιλιάδες πρόσφυγες χωρίς να καμφθεί οικονομικώς, που εξεπληστηριάσθησαν εντός

⁵¹⁶ Ίδη, 5/7/1935.

⁵¹⁷ Το καλοκαίρι του 1935 μεσούσης της εργατικής αναταραχής στοχοποιείται ο Κ. Μαμαλάκης, δικηγόρος μεταξύ των άλλων του δημάρχου Γεωργιάδη, πρωταγωνιστής του δημοκρατικού κινήματος της περιόδου εναντίον της επαναφοράς της δυναστείας και από τα σημαντικότερα στελέχη του ΕΑΜ την κατοχική και μετακατοχική περίοδο.

⁵¹⁸ Από το ρεπορτάζ πληροφορούμαστε ότι η εργατική τάξη του επιφύλαξε θερμότερη υποδοχή αφού «πλέον των 3 χιλιάδων λαού τον υποδέχτηκαν στην προκουμαία, η ανθρωποθάλασσα διήλθεν εν πομπή τας οδούς 25^{ης} Αυγούστου, πλατεία Στράτα άδουσα την τρίτην διεθνήν... καθ' όλην τη διάρκεια της διαδρομής ο κ. Γληνός εφραίνετο δι' άνθων υπό ομάδος γυναικών του σταφιδεργατικού συλλόγου...»

Ελευθέρα Σκέψις, 11/5/1936.

⁵¹⁹ Τα Κρητικά Νέα, που μαζί με την Ελευθέρα Σκέψη εκπροσωπούν την αριστερά του Φιλελευθερισμού, αποφαινόνται ότι έσπευσαν να τον ακούσουν και άτομα που δεν συμφωνούσαν με τα πολιτικά του φρονήματα. Δεν παραλείπουν όμως να σχολιάσουν ότι «Καλά κι άγια εκείνα που είτε αλλά πως εφαρμόζονται;»

Κρητικά Νέα, 11/5/1936.

πενταετίας 300 εκατομμυρίων ανταλλάξιμα κτήματα και βρήκαν αγοραστές σε εξωφρενικές τιμές, που παρουσιάζει τεράστια άλματα βιομηχανικής και παραγωγικής προόδου, που θα παράγει εφέτος 20 χιλιάδες τόνους σταφίδα και εντός τριετίας 30 χιλιάδες τόνους, που αποτελεί παράδεισο καλλιέργειας και εξάγει σταφύλια όσα και η Πελοπόννησος... ήτο δυνατόν να υπάρχουν αργόσχολοι και οκνηροί πολίτες αλλά άεργοι και πεινώντες και ενδεείς και απελπισμένοι αριστερίζοντες δεν έπρεπε επ' ουδενί να υπάρχουν... και (ο Γληνός) έπρεπε ερχόμενος στο Ηράκλειο να αγρεύει όχι χειροκρότημα και ανθοδέσμες αλλά να συναντήσει αραιούς, στα δάκτυλα ενός χεριού μετρημένους ακροατές, τους ολίγους συντρόφους». Η ταύτιση των κομμουνιστικών ιδεών με την αποσύνθεση, και των κομμουνιστών με τους «χρεωκοπημένους αργόσχολους» και τους «αχαλίνωτους αριβιστές» που συνιστούν «δαμόκλειο σπάθη κατ' εκείνων που αποτελούν σοβαρότατα οικονομικά ερείσματα δια τον τόπον και την ευημερία του» τον κατευθύνει στην αναζήτηση των υπεύθυνων της κατάστασης. Αφού απορρίψει ότι για όλα αυτά ευθύνεται το κράτος, καταλογίζοντας την άποψη αυτή σ' όσους στερούνται την αναγκαία παρρησία, αποφαίνεται ότι όλοι όσοι ανήκουν στην αστική τάξη της πόλης ανεξαιρέτως έχουν μερίδιο ευθύνης. Κατηγορεί αρχικά εκείνους οι οποίοι όφειλαν να λαμβάνουν υπεύθυνη θέση για τα ζητήματα που αφορούν «την εργαζόμενη μάζα και δεν το κάμνουν είτε από υστερόβουλον υπολογισμόν, είτε διότι δεν θέλουν να χαλάσουν το χουζούρι των». Κι ακόμη εκείνους που ενώ έχουν συμφέρον «να μη μένει ο πολύς κόσμος λεία εύκολος του οιοδήποτε ανατρεπτικού στοιχείου, ... κάμνουν φιλολογίαν διακωμωδήσεως το καθετί που φθείρει βαθμιαίως μεν αλλ' ασφαλώς τον τοίχον του σημερινού κοινωνικού οικοδομήματος». Στη συνέχεια επικρίνει όσους, ενώ έχουν διαθέσιμο χρόνο, δεν ασχολούνται με τα κοινά και επίσης όσους, ενώ έχουν την οικονομική δυνατότητα να δώσουν «όχι εις τους οκνηρούς ανέργους βοηθήματα εξαχρειώσεως, αλλ' εις τους θέλοντας να εργασθούν εργασίαν και θέσιν ζωής και δεν την δίδουν» με αποτέλεσμα, εκείνοι οι οποίοι θα μπορούσαν, αποφεύγουν να κάνουν όσα όφειλαν διότι «απλούστατα θέλουν να τα έχουν καλά και με τους ανατροπείς και αριστερίζοντες... και με τα στοιχεία που κατέχουν θέσιν εις τον συντηρητισμόν και την νομιμοφροσύνην...». Καταλήγει πως «έναντι της συγχύσεως των ιδεών και των πραγμάτων η οποία αρχίζει να επικρατεί εις τον τόπον μας» ο ίδιος επιθυμεί να καταστήσει «προσεκτικούς εκείνους οι οποίοι κοιμούνται τον νήδυμον και δεν δίδουν οβολόν εις τα τεκταινόμενα υπό τα όμματά των» και να «κεντρίσει το φιλότιμον των δυναμένων να κινηθώσιν επ' αγαθώ της κοινωνίας και της πόλεως και του νόμου, που πρέπει όλοι να πονούμεν εξ' ίσου κι όχι να αφήνωμεν έρμαιον κι ανυπεράσπιστον, όταν οι δαυλοί του εμπρηστού απειλούν όχι μόνον την οροφήν αλλά και τα θεμέλια και την ύπαρξίν της...»⁵²⁰.

Ο κύβος είχε πλέον ριφθεί. Το άρθρο πυροδότησε μια πρωτοφανή διεργασία κινητοποίησης της ηρακλειώτικης «μικροαστικής» κοινωνίας με στόχο την αντικομμουνιστική πανστρατιά, την οριστική αποκοπή του κομμουνιστικού «αποστήματος» και την αποκατάσταση της ποθητής προτεραιάς αστικής «ισορροπίας» που είχε διαταραχθεί. Η πανεργατική απεργία που ακολούθησε στις 13

⁵²⁰ Ανόρθωσις, 12/5/1936.

Μαΐου και αποτέλεσε ταυτόχρονα μια πρωτοφανή επίδειξη δύναμης από τους κομμουνιστές αλλά ταυτόχρονα και το κύκνειο άσμα τους, απλώς επιτάχυνε τις εξελίξεις προς την τελική «έξοδο», μέσω ενός εξαιρετικά μελετημένου, όπως αποδεικνύεται από την έκβαση, σχεδίου. Το άρθρο του Ζωγράφου αποτελεί το εναρκτήριο λάκτισμα, και την αναγκαία πολλαπλασιαστική ώθηση για δεκάδες επιστολές ατόμων -στη συντριπτική τους πλειοψηφία ανώνυμων- που κατακλύζουν την Ανόρθωση και οι οποίοι εκπροσωπούν τις ομάδες εκείνων των οποίων έχει κριθεί απαραίτητη η κινητοποίηση: αγρότες, έφεδροι, επαγγελματίες συντάσσουν επιστολές οι περισσότερες από τις οποίες προτρέπουν τις αρχές στο βωμό της επανάκτησης της «ευρυθμίας του κοινωνικού συστήματος», στην άσκηση βίας εναντίον των κομμουνιστών διαφορετικά αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο να την ασκήσουν οι ίδιοι⁵²¹. Οι εργάτες δεν αποκλείονται απ' αυτή την πανστρατιά, δικαίωμα όμως, έχουν μόνον οι «υγιώς σκεπτόμενοι». Εύλογα πλάι στην καταδίκη των «εκτροπών» και της καταλύσεως των αρχών» την 13/5/1936 από το σύνολο των τοπικών αρχών (Νομάρχης, δήμαρχος και δημοτικό συμβούλιο) εμφανίζονται καταδίκες και από τα θεσμικά συλλογικά όργανα των εμπόρων, των επαγγελματιών και βιοτεχνών της πόλης, τα οποία ζητούν επιτακτικά τη δραστική αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου, με την παραδειγματική τιμωρία των υπεύθυνων⁵²².

Το άρθρο του Ζωγράφου αποτελεί το έναυσμα δημοσίευσης άρθρων από τοπικούς παράγοντες, αλλά και αναδημοσιεύσεις πάντοτε με αντικομμουνιστικό περιεχόμενο. Επιφανής δικηγόρος της πόλης αμέσως μετά τη νέκρωση της οικονομικής ζωής εξαιτίας της πανεργατικής απεργίας σε άρθρο του με τίτλο «Το κράτος των ερυθρών περιβραχιόνων», αποφαινεται ότι οι Ηρακλειώτες «είμεθα δειλοί διότι τρομοκρατούμεθα και κύπτομεν μοιρολατρικά τον αυχένα ενώπιον του πρώτου τυχόντος πατριδοκαπήλου, κομματοκαπήλου ή εργατοκαπήλου... διότι μας λείπει η ταξική οργάνωσις και η ταξική αλληλεγγύη... εσυνηθίσαμεν να αδρανούμεν δια τα γενικότερα και ουσιαστικότερα συμφέροντα της τάξεως και του τόπου μας». Χαρακτηρίζει την εμφάνιση εργατών με ερυθρά περιβραχιόνια για την τήρηση της τάξης απόδειξη επαναστατικής βίας η οποία, με δεδομένη την απουσία του ευνομούμενου κράτους, είναι ανάγκη ν' αντιμετωπιστεί από τους ίδιους τους πολίτες οι οποίοι έχουν καθήκον να αμυνθούν για την προστασία των ελευθεριών και δικαιωμάτων τους και «να αντιτάξουν εις τα κελεύσματα του επαναστατικού κράτους των ερυθρών περιβραχιονίων την υπερήφανον άρνησιν και εις την βίαν, την βίαν»⁵²³.

⁵²¹ Βλ. ενδεικτικά Ανόρθωσις, 16, 17, 19, 22/5/1936.

⁵²² Ανόρθωσις, 17/5/1936.

⁵²³ Το άρθρο είναι του Απόλ. Μελισσείδη και δημοσιεύθηκε στην Ανόρθωση στις 17/5/1936.

Η ίδια εφημερίδα αναδημοσιεύει μια σειρά από αντικομμουνιστικά άρθρα του Αλ. Παπαναστασίου αρχηγού του Αγροτικού και Εργατικού Κόμματος με τίτλους όπως «Το κομμουνιστικό κόμμα και ο κίνδυνος του φασισμού», «Το κομμουνιστικό κόμμα και ο αγροτικός κόσμος» και «Ο κομμουνιστικός όλεθρος πρόκλησης του φασιστικού κινδύνου».

βλ. Ανόρθωσις, 29, 30 και 31/5/1936.

Η ίδια προτιμά να αναδημοσιεύει άρθρα του Ξεν. Χατζησαράντου, θιασώτη του ιταλικού φασισμού και γερμανικού ναζισμού εχθρού του κοινοβουλευτισμού, προέδρου της Συνταγματικής (sic)

Ο βασικός στόχος όπως ήταν αναμενόμενο δεν είναι άλλος από τα συνδικάτα που ελέγχονται από τους κομμουνιστές και βέβαια το Εργατικό Κέντρο. Με έναν καταγλιστικό ρυθμό δημοσιευμάτων παροτρύνονται οι «συντηρητικοί» εργάτες να πάρουν την κατάσταση στα χέρια τους, κυριαρχώντας στα σωματεία τους, αλλιώς να προχωρήσουν στην ίδρυση νέων «συντηρητικών» προκειμένου να επιτευχθεί «η εκκαθάριση της εργατικής τάξεως από τα παντός είδους παράσιτα και τα εργαζόμενα αντεργατικώς ανατρεπτικά στοιχεία»⁵²⁴. Παρά το γεγονός ότι καταβάλλεται προσπάθεια να εξαρθούν οι «συντηρητικοί» και «νομιμόφρονες» εργάτες, σε πολλά δημοσιεύματα δεν είναι πάντοτε εφικτή η αποφυγή της εξωτερίκευσης του μίσους για τους εργάτες συλλήβδην. Βρίσκεται σε συνεχή διαδικασία κατασκευής, ένα πολιτικό και ηθικό στερεότυπο κομμουνιστή που βασίζεται σε χαρακτηριστικά που έρχονται από το παρελθόν, τα οποία όμως συναντώνται με πολλά νεότερα που θα συντελέσουν στην αποκρυστάλλωση του στις μεταπολεμικές δεκαετίες του 1940 και 1950. Πλάι στην εργατική του ιδιότητα η οποία όμως είναι μάλλον πλαστή, ο κομμουνιστής είναι ξένος στην κοινωνία και άρα παρείσακτος αφού δεν είναι δυνατή η εκκόλαψη του από μια κοινωνία με τον πλούτο και τις εθνικές παραδόσεις του Ηρακλείου. Είναι ιδιαίτερα ύποπτος, αφού συχνά αφήνεται να εννοηθεί ότι είναι αλλοεθνής, προερχόμενος από εθνική κοινότητα (βουλγαρική) που προκαλεί τα πατριωτικά αντανάκλαστα του γνήσιου Κρητικού και δη ηρακλειώτη, και ετεροκατευθύνεται από κέντρα του εξωτερικού (Μόσχα, Γκετεού). Φορώντας το προσωπίδιο του εργάτη έχει εγκατασταθεί στο σώμα της ηρακλειώτικης κοινωνίας - την οποία χρησιμοποιεί ως ξενιστή- και τρέφεται απ' αυτήν δηλητηριάζοντας την, μετερχόμενος κάθε μέσο προκειμένου να επιτύχει τους «αντεθνικούς» και «ανόσιους» σκοπούς του, συνήθως εξαγοράζοντας συνειδήσεις χάρις στον πακτωλό χρημάτων που έχει στη διάθεσή του⁵²⁵. Η ταύτιση του κομμουνιστή με το αλλότριο και ανοίκειο στην ιστορία και την παράδοση της πόλης αφορά και το προσφυγικό στοιχείο, στο βαθμό που αποτελεί κοινό μυστικό πως η πλειοψηφία των

νεολαίας Ελλάδας, ο οποίος προβλέπει στο αμέσως επόμενο διάστημα την έναρξη ενός παγκόσμιου κοινωνικού πολέμου, βλ. Ίδη, 20/6/1936.

Ο Χατζησαράντος κρίνει επιτακτική την κινητοποίηση των κληρικών και διανοούμενων εναντίον του κομμουνισμού στο βαθμό που ο τελευταίος είναι θρησκεία και όχι δόγμα πολιτικό ή οικονομικό. Ίδη, 8/7/1936.

Προβάλλει επίσης σημειώματα του Π. Βάρβογλη ο οποίος προσπαθεί να τεκμηριώσει τη θέση ότι ο κομμουνισμός είναι ο μεγαλύτερος εχθρός των δίκαιων εργατικών διεκδικήσεων, Ίδη, 17/6/1936.

⁵²⁴ Ενδεικτικά βλ. 21/5/1936, 24/6/1936 και Ίδη, 11/6/1936.

⁵²⁵ Ενδεικτικά Ανόρθωσις, 18, 19, 20/6/1936. Ο μεταφορικός ηθικιστικός λόγος που αντλεί κυρίως από το ιατρικό λεξιλόγιο είναι κυρίαρχος στον τύπο της περιόδου.

Η ηθική αποδόμηση του κομμουνιστή και ιδίως η υποκρισία του αντιπαραβάλλεται άμεσα ή έμμεσα με την ευθύτητα και ντομπροσύνη του παραδοσιακού Κρητικού. Ο αναγνώστης των εφημερίδων της εποχής πολύ εύκολα μπορεί να προβεί σε αναγωγές που βασίζονται στα κυρίαρχα έμφυλα χαρακτηριστικά. Ο κομμουνιστής είναι μάλλον θηλυπρεπής γι' αυτό και ανοίκειος με τα κρητικά ήθη τα οποία προσδιορίζει μια αναμφισβήτητη αρρενωπότητα, την οποία μάλιστα τεκμηριώνουν οι ηρωϊκοί αγώνες των Κρητών στο παρελθόν εναντίον των πάσης φύσεως κατακτητών.

κομμουνιστών συνδικαλιστών της πόλης είναι μικρασιατικής προέλευσης⁵²⁶. Την κατεύθυνση αυτή υπηρετεί και η ρητορική αποδόμησης της απεργίας του ισχυρότερου εργαλείου πίεσης της εργατικής τάξης, ως αποκλειστικά κομμουνιστικής πρακτικής⁵²⁷. Η «αποκτηθείσα έξις του έλληνος να κατέρχεται στο πεζοδρόμιο», αποδίδεται κυρίως στην «απώλεια του αισθήματος πειθαρχίας», χρήζει άμεσης θεραπείας, διότι δεν συνάδει με το περιεχόμενο «περί δικαίου αγώνα», αφού οδηγεί την κοινωνία στο «τέλειον ξεχαρβάλωμα», το οποίο караδοκούν να εκμεταλλευτούν οι ξένοι (Ρώσοι), καταλαμβάνοντας τη χώρα «δια να στείλουν εκεί τους αέργους των δια να εκτοπίσουν τους ντόπιους και να ζήσουν οι ιδικοί των, όπως έγινε εις την Αβησυνίαν...»⁵²⁸.

Δεν είναι λίγοι εκείνοι οι οποίοι θεωρούν ότι η ηθική καταρράκωση της ηρακλειώτικης κοινωνίας που επιφέρει η διάβρωσή της από τις κομμουνιστικές ιδέες τεκμαίρεται ιδιαίτερα από ποικίλες εκδηλώσεις των νέων της. Μετά την «απεργία» των μαθητών της πόλης από τα μαθήματα και της αποφευχθείσης, την τελευταία στιγμή, σύγκρουσης, μετά την επέμβαση της αστυνομικής δύναμης τον Μάρτιο του 1936, που προκάλεσε η απόπειρα γενίκευσής της σε πανεκπαιδευτική, πληθαίνουν τα δημοσιεύματα με τα οποία επισείεται ο κίνδυνος της ηθικής κατάπτωσης των νέων, οι οποίοι παρουσιάζονται ως ευεπίφοροι στην κομμουνιστική προπαγάνδα⁵²⁹. Γενικότεροι κίνδυνοι που προέρχονται από την υιοθέτηση μοντέρνων ιδεών και πρακτικών επισημαίνονται και για τα νεαρά κορίτσια της πόλης. Οι κίνδυνοι αυτοί τα απομακρύνουν από παραδοσιακές ιδέες και πρακτικές, στις οποίες θεμελιώνεται η ελληνική κοινωνία και επιτυγχάνεται η διαιώνισή της, αφορούν το ρόλο της γυναίκας⁵³⁰. Ως αντίδοτο για το «οικτρό κατάντημα» των νέων και δη των γυναικών,

⁵²⁶ Το Εργατικό Κέντρο πρέπει ν' ανακαταληφθεί από τον πραγματικό εργατικό κόσμο της πόλης «και ίδια τον γηγενή» αφού δεν επιτρέπεται «να ευρίσκεται στα χέρια κάθε Παπάζογλου (πρόκειται για τον πρόσφυγα συνδικαλιστή που πρωταγωνιστεί την εποχή) ή αγνώστου εθνικότητας παπατζή». Ίδη, 14/6/1936.

⁵²⁷ Αντίθετα με τους αγρότες στο Ηράκλειο το 1928 στον Ριζοσπάστη της 11/8/1935, με αφορμή το ξέσπασμα απεργιακού κινήματος, δημοσιεύεται η απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ με την οποία θεωρεί ότι η γενική απεργία και τα γεγονότα στο Ηράκλειο στις αρχές Αυγούστου του 1935 είναι παραδειγματικά αφού «φωτίζουν το δρόμο προς την αντιφασιστική-δημοκρατική νίκη των εργαζομένων.

Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, 1934-1940, τόμ 4^{ος}, β' έκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981, σελ 212-213.

⁵²⁸ Ίδη, 7, 11/6/1936 και 28/7/1936.

Ο ξένος οιασδήποτε προέλευσης στις στήλες της συντηρητικής Ίδης δαιμονοποιείται. Απευθύνονται εκκλήσεις σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις να συσπειρωθούν «περί το κράτος ως αδελφοί, να επιλύουν ησύχως, δικαίως και λογικώς τις διαφορές τους και να ζήσουν εις την μικράν τους Ελλάδα...

προοδεύοντες εν τω πλαισίω των ιστορικών τους παραδόσεων, συντηρητικά πάντοτε και όχι με το αιμοχαρές ένστικτον των ξένων λαών... αν θέλουν ν' αποφύγουν την τελείαν υποδούλωσιν και καταδυνάστευσίν τους από τα караδοκούντα στοιχεία». Εξάλλου «η Ελλάς δεν είναι χώρα όπως η Ρωσία και η Ισπανία των οποίων το οικτρόν κατάντημα είδομεν, θα επακολουθήσει δε και το της Γαλλίας...» Ίδη, 11/6/1936.

⁵²⁹ Χαρακτηριστική είναι η επιστολή εφέδρου ανάπηρου αξιωματικού ο οποίος καταγγέλλει με επιστολή του ότι «ομάς αλητών» τραγουδούσε το άσμα της Γ' Διεθνούς, και αποδοκίμαζε με σφυρίγματα το εδρεύον στο Ηράκλειο τάγμα πεζικού κατά τη διάρκεια παρέλασης. Ανόρθωσις, 14/6/1936.

⁵³⁰ Σειρά άρθρων με τίτλο «Κορίτσια προφυλαχτήτε. Οι κίνδυνοι που απειλούν τα κορίτσια μας». Παρότι δεν υπάρχουν αναφορές στον κομμουνισμό τα δημοσιεύματα εντάσσονται στο κλίμα του ηθικού πανικού την συγκεκριμένη περίοδο.

προβάλλεται η ιδέα του προσκοπισμού-οδηγισμού και απευθύνεται πλατεία έκκληση σε νέους και νέες για οργάνωση στις τάξεις του⁵³¹.

Σταδιακά η πόλη μεταβάλλεται σε πεδίο όπου εκτυλίσσεται ένα αδυσώπητο κυνήγι μαγισσών. Οι σταυροφόροι του αντικομμουνισμού αποδύονται, επιδεικνύοντας όχι μόνο αξιοθαύμαστο ζήλο αλλά και πρωτοφανή μεθοδικότητα, στη στοχοποίηση όσων τολμούν είτε να αρθρώνουν μετριοπαθή λόγο, είτε να μην τους ακολουθούν στο κρεσέντο της αντικομμουνιστικής ρητορείας. Η στοχοποίηση αφορά αρχικά εφημερίδες όπως τα Κρητικά Νέα η οποία εξαιτίας της μετριοπάθειας που επέδειξε στην κάλυψη της πανεργατικής απεργία της 13/5 χαρακτηρίστηκε κομμουνιστική στο δημοτικό συμβούλιο, κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τα συμβάντα την ημέρα της απεργίας. Μετά το διχασμό του και την αποχώρηση των συμβούλων της φιλελεύθερης παράταξης, το δημοτικό συμβούλιο κατέληξε στην υιοθέτηση ενός ακραίου αντικομμουνιστικού ψηφίσματος⁵³². Είχε ήδη οδηγηθεί σε διακοπή της έκδοσης και οριστικό κλείσιμο, η έτερη μετριοπαθής εφημερίδα «Ελευθέρα Σκέψεις» από τις 11 Μαΐου, λίγο καιρό μετά τη μετατροπή της σε φύλο των επαγγελματιών και αγροτών με διευθυντή τον Μ. Τζενάκη -ο οποίος εξέδωσε αμέσως μετά τη Φωνή του Λαού- κι ενώ, χωρίς να εγκαταλείψει το φιλελεύθερο χώρο, είχε ξεκινήσει, μέσω της ανάδειξης των ποικίλων προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι εργαζόμενοι στην πόλη και την ύπαιθρο, τη χάραξη μιας γραμμής φιλικής στο άνοιγμα συνεργασίας προς το Παλλαϊκό Μέτωπο. Όμως ήταν η Φωνή του Λαού το φύλλο εκείνο εναντίον του οποίου υπήρξε πραγματική πολεμική από την Ανόρθωση. Ο ίδιος ο Ζωγράφος με πρωτοφανείς και ανοίκειους προσωπικούς χαρακτηρισμούς κατηγορεί τον διευθυντή της, Τζενάκη ότι σκοπεύει, παραπλανώντας τους επαγγελματίες της πόλης, τους οποίους διατείνεται ότι τάχα εκφράζει, να τους οδηγήσει στο «αναρχικό» και «κομμουνίζον» στρατόπεδο και απαιτεί, εν μέσω λυσσωδών επιθέσεων, τη δημόσια ομολογία του ότι δεν είναι κομμουνιστής⁵³³. Επίσης ο εκδότης της Ανόρθωσης, αγωνιζόμενος για να παραμείνει ο επαγγελματικός και βιοτεχνικός κόσμος αλώβητος από την κομμουνιστική μόλυνση, ανακαλύπτει ύποπτα άτομα μέσα στις τάξεις του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου και ζητά την αποπομπή τους. Οι στοχοποιημένοι υποχρεώνονται σε δημόσιες αποκηρύξεις των κομμουνιστικών ιδεών που όμως δεν γίνονται δεκτές από τον κήνσορα Ζωγράφο, ως υποκριτικές⁵³⁴.

Εκεί όμως που τελικά κρίθηκε η νίκη των συνασπισμένων αντικομμουνιστών στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο ήταν στο πεδίο της μαζικής κινητοποίησης της κοινωνίας, όπως αυτή εκδηλώθηκε μέσω συλλογικοτήτων και οργανώσεων. Ο στόχος ήταν διττός: αφενός ο έλεγχος των οργανώσεων αυτών προκειμένου ν' αποφευχθεί κάθε ενδεχόμενο κομμουνιστικής διείσδυσης εντός τους, αφετέρου η κινητοποίηση, μέσω αυτών, τμημάτων της ηρακλειώτικης κοινωνίας προκειμένου να δοθούν τα απαραίτητα τελευταία κτυπήματα, κυρίως στο επίπεδο των εντυπώσεων,

⁵³¹ Ίδη, 21, 22, 23/6/1936.

⁵³² Ενδεικτικά βλ. Ίδη, 22/7/1936.

⁵³³ Βλ. Κρητικά Νέα, 18, 19/5/1936.

⁵³⁴ Βλ. Ανόρθωσις 18, 19/6/1936.

⁵³⁴ Βλ. Κρητικά Νέα, 19/5/1936, Φωνή του Λαού 14/6/1936, Ανόρθωσις, 18, 19/6/1936.

στα τελευταία σκιρτήματα των κομμουνιστών να επανακάμψουν. Η οργάνωση στις γραμμές της οποίας διεξήχθη σκληρός αγώνας για τον έλεγχό της, ήταν οι Έφεδροι Παλαιοί Πολεμιστές του νομού Ηρακλείου. Η αναστολή των ευεργετικών διατάξεων προστασίας των εφέδρων μετά από κυβερνητική απόφαση προκάλεσε αναστάτωση και συλλαλητήρια διαμαρτυρίας. Το παρελθόν της οργάνωσης στα μέσα της δεκαετίας του 1920, όταν αποτέλεσε το μοναδικό ίσως χώρο επιρροής των κομμουνιστών του Ηρακλείου, και μάλιστα με σημαντικές επιτυχίες, ενεργοποίησε τους μηχανισμούς για τον έλεγχό της. Η εκλογή όμως του Εμμ. Πετράκη, λυκειάρχη ιδιωτικού σχολείου της πόλης, τοπικού στελέχους της αντιβενιζελικής παράταξης και βασικού ιδεολογικού καθοδηγητή της αντιεαμικής οργάνωσης ΕΟΚ στη διάρκεια της κατοχής και αμέσως μετά την απελευθέρωση, αμφισβητήθηκε, το ίδιο και οι χειρισμοί του για την αντιμετώπιση του αναφύοντος προβλήματος⁵³⁵. Η κατάσταση επιδεινώθηκε τον Φεβρουάριο του 1936 όταν με προσθήκη στον αναγκαστικό νόμο «περί διοικήσεως και διαχειρίσεως της μοναστηριακής περιουσίας», ουσιαστικά διαλύονταν τα Ταμεία Εφέδρων Πολεμιστών Κρήτης διότι υποχρεώνονταν να αποζημιώσουν τους οργανισμούς της μοναστηριακής περιουσίας με μετρητά κι όχι, όπως είχε καθοριστεί παλιότερα, με ομόλογα⁵³⁶. Οι «διατελούντες εν εξεγέρσει» παλαιοί πολεμιστές προφανώς θεωρούνται εύκολη λεία των κομμουνιστών γι' αυτό και ο Μητροπολίτης Κρήτης υπαναχώρησε και δήλωσε πρόθυμος για τη διευθέτηση του ζητήματος⁵³⁷. Η αναταραχή στην πόλη το Μάιο προκάλεσε νέους φόβους στους αντικομμουνιστικούς κύκλους μπροστά στο ενδεχόμενο της απόπειρας ελέγχου των Παλαιών Πολεμιστών από τους Κομμουνιστές. Η προεδρία του Πετράκη δεν συνιστούσε ασφαλή εγγύηση, γι' αυτό και ο Ζωγράφος μέσα από τις στήλες της Ανόρθωσης αποφασίζει να διαχειριστεί το ζήτημα, όπως μόνον αυτός γνώριζε. Αποδύεται σ' έναν αγώνα ώστε «η υγιεστέρα τάξις του τόπου» και ταυτόχρονα «η σοβαρότερα και απειροπληθεστέρα» (οι Παλαιοί Πολεμιστές) που προέρχεται από τον αγροτικό, επαγγελματικό και εργατικό κόσμο, στη βάση του πνεύματος της αλληλεγγύης, ν' αφήσει στην άκρη τους ταξικούς αγώνες και τις παραπλανητικές εισηγήσεις εκείνων που δεν την ήθελαν ποτέ ενωμένη, εξαιτίας των οποίων δεν κατόρθωσε να οργανωθεί σ' ένα «αδιάσπαστο και απολέμητο σύνολον», και να βαδίσει οργανωμένη «ακομματίστως» στο δρόμο που της άνοιξε η συμφιλιωτική παρέμβαση του Βασιλιά⁵³⁸. Οι προτροπές του δικαιώνονται αφού ξεκινά η οργάνωση και λειτουργία της Ομοσπονδίας των Παλαιών Πολεμιστών Ηρακλείου σ' ένα ενιαίο μέτωπο, ανεξαρτήτως κομματικών επιρροών, ιδρύοντας μάλιστα παραρτήματα σ' όλο

⁵³⁵ Ίδη, 7, 11/1/1936.

Για την αμφισβήτηση Ελευθέρα Σκέψις, 14, 18/1/1936.

Σε επιστολή στην Ελευθέρα Σκέψη ο συντάκτης παλαιός πολεμιστής κατηγορεί λίγους εφεδροπατέρες (των οποίων μάλιστα αμφισβητεί την παλαιοπολεμική ιδιότητα αφού τους χαρακτηρίζει φυγόστρατους και λιποτάκτες) για εκμετάλλευση του κινήματος. Ο ίδιος ενώ αρνείται την κατηγορία που του προσάπτουν ότι είναι κομμουνιστής, καταλογίζει στους εφεδροπατέρες την ευθύνη δημιουργίας κομμουνιστών στις γραμμές των Παλαιών Πολεμιστών επειδή προσπαθούν να ελέγξουν το κίνημα.

⁵³⁶ Ίδη, 22/2/1936.

⁵³⁷ Ελευθέρα Σκέψις, 29/2/1936.

⁵³⁸ Ανόρθωσις, 20/5/1936.

το νομό με στόχο, μέσω της υπέρβασης των κομματικών αντιπαραθέσεων και οξυτήτων, να επιδιωχθεί η ρύθμιση που αφορά τα εφεδροταμεία και η αποκατάσταση των ακτημόνων, μακριά όμως «του αώρου φρούτου των ταξικών αγώνων»⁵³⁹. Ο αποτελεσματικός έλεγχος των Παλαιών Πολεμιστών υπήρξε η ασφαλιστική δικλείδα ώστε ο Ζωγράφος να μεταβληθεί σε κύριο υποστηρικτή τους στα μαζικά συλλαλητήρια που οργάνωσαν και στην πόλη του Ηρακλείου, απαιτώντας την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, όπως τους υποσχέθηκε ο Μεταξάς, λίγες ημέρες πριν ο τελευταίος προχωρήσει στην επιβολή της δικτατορίας⁵⁴⁰.

Η αποτροπή, όμως, του μετασχηματισμού μιας μαζικής οργάνωσης σε κομμουνιστικό πολιορκητικό κριό αποτελούσε μια κατεξοχήν αμυντική πρακτική στην οποία δεν μπορούσαν ν' αρκεστούν οι θιασώτες του αντικομμουνισμού στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο. Ήταν επιτακτική η ανάγκη μιας δυναμικής οργάνωσης που θα ενέπνεε και θα καθοδηγούσε, κινητοποιώντας μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της πόλης σε εξίσου δυναμικές ενέργειες, στέλνοντας αντικομμουνιστικά μηνύματα «από τα κάτω». Το ρόλο αυτό δεν θα μπορούσε ν' αναλάβει ο ταπεινός βενιζελογενής Αντικομμουνιστικός Σύλλογος, ο οποίος άλλωστε φρόντισε με ανοικτή επιστολή στον τύπο, λίγες ημέρες μετά την επίδειξη δύναμης του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της απεργίας της 13/5, ν' αναγγείλει, εμμέσως πλην σαφώς, την αποτυχία του στο έργο για «την εκκαθάριση της κοινωνίας από ορισμένα αναρχικά στοιχεία», αν και διεκδικούσε την αναδρομική δικαίωσή του για τη σύλληψη της αναγκαιότητας ανάληψης του έργου αυτού⁵⁴¹. Οι βάσεις μιας νέας οργάνωσης μπαίνουν σε μια συγκέντρωση περισσότερων από 100 ηρακλειωτών «απ' όλες τις τάξεις». Συμμετέχουν βενιζελικοί όπως ο πολιτευτής Κοκκινάκης, ο απότακτος συνταγματάρχης Χωροφυλακής Σκορδούλης αλλά και λαϊκοί όπως ο λυκειάρχης Πετράκης. Αφορμή της συγκέντρωσης συνιστά η πρόσφατη δημιουργία έκρυθμης κατάστασης «λόγω της εντόνου δράσεως ορισμένων αναρχικών στοιχείων τα οποία παρεισέφρυσαν μεταξύ των συντηρητικών εργατών της πόλεώς μας με σκοπούς καθαρής κομματικής εκμεταλλεύσεως και τελείως ξένα προς τα πραγματικά εργατικά συμφέροντα». Οι ομιλητές εστιάζουν στην αποθράσυνση των λεγομένων αριστερών και κομμουνιζόντων οι οποίοι μάλιστα κινούνται... προς έκδοσιν κομμουνιστικής εφημερίδος παγιδεύοντας αφελείς επαγγελματίας και άλλους

⁵³⁹ Ανόρθωσις, 21, 23/5/1936.

⁵⁴⁰ Ανόρθωσις, 16, 25, 28/7/1936.

⁵⁴¹ Μεγάλη δημοσιότητα την επιστολή έδωσε η αντιβενιζελική Ίδη. Ο Πρόεδρος του Συλλόγου Βαρούχας ομολογεί την αποτυχία του αφού ακόμη και τα ευκατάστατα μέλη του αρνούσαν την καταβολή της μηνιαίας συνδρομής τους. Επισημαίνει όμως ότι η αναγκαιότητα της οργάνωσης αποδεικνύεται πλέον μετά την επιβολή «της σοβιετικής εξουσίας (η οποία) κατέλυσε ή μάλλον έθεσεν στην αφάνειαν όλες τας Αρχάς περιεχόμενη θεατρικώς τας οδούς με ερυθρά περιβραχιόνια, και αποδίδει την αποτυχία της στην έλλειψη διορατικότητας των κατοίκων της πόλης ν' αντιληφθούν τη σκοπιμότητα ίδρυσής της. Αφήνει μάλιστα αιχμές εναντίον των εύπορων την πόλης για απαξίωση του Συλλόγου εξαιτίας της ταπεινής κοινωνικής προέλευσης των μελών που συγκροτούσαν το διοικητικό του συμβούλιο. Μάλιστα επιμένει ιδιαίτερα στη δυσφήμιση και τον εξευτελισμό του ελληνικού κράτους στο εξωτερικό, διότι την ημέρα της απεργίας, βρίσκονταν στην πόλη δεκάδες περιηγητές των οποίων δυσκολεύτηκε η κίνηση εξαιτίας «της ερυθράς αστυνομίας» που εξέδιδε «διαταγές και ουκάζια».

Ίδη, 17/5/1936.

συμπολίτας, οι οποίοι δεν γνωρίζουν τα κινούμενα πρόσωπα και τους κρυπτομένους υπ' αυτήν ανατρεπτικούς σκοπούς». Κατέληξαν στην ανάγκη να οργανωθεί «η συντηρητική μερίς της κοινωνίας προς άμυναν εναντίον των αναρχικών εργατοκαπήλων με πρόγραμμα ενθαρρύνσεως και σθεναράς υποστηρίξεως των συντηρητικών εργατών», με στόχο «την πάταξιν πάσης αυθαιρεσίας και της ενισχύσεως των καθεστηκυίων αρχών του τόπου». Στη συγκέντρωση εξελέγη 10μελής επιτροπή υπό την προεδρία του Κοκκινάκη με σκοπό «τη σύνταξιν του καταστατικού της οργανώσεως και την διεύθυνσιν του αγώνος μέχρι τη διενέργειαν αρχαιρεσιών»⁵⁴². Από την κινητοποίηση αυτή προέκυψε η Εθνική Κοινωνική Ένωσις Ηρακλείου σκοπός της οποίας ήταν «η διά παντός νομίμου μέσου προστασία του υπάρχοντος κοινωνικού καθεστώτος και των βάσεων εφ' ου ερείδεται τούτο, ήτοι θρησκείας, πατρίδος και οικογένειας»⁵⁴³. Μάλιστα επισπεύστηκαν οι διαδικασίες για την ίδρυση της οργάνωσης και συγκρότησης του διοικητικού συμβουλίου της εν όψει της νέας επίσκεψης του στελέχους της αριστεράς, γνωστού παιδαγωγού Δ. Γληνού στην πόλη, σε προγραμματισμένη περιοδεία του σ' ολόκληρη την Κρήτη. Η επιτυχημένη επίσκεψή του στο Ηράκλειο, λίγο καιρό πριν, εξαιτίας της απήχησης και μαζικής προσέλευσης κατοίκων της πόλης στις διαλέξεις του ήταν ένα ισχυρό σοκ για τους αστούς της πόλης του Ηρακλείου και η επανάληψη του ίδιου σκηνικού δεν ήταν δυνατό να γίνει αποδεκτή. Η νεοσύστατη οργάνωση, μετά την αποπομπή του Γληνού από τα Χανιά και το Ρέθυμνο και παρά τις διαβεβαιώσεις των αρχών της πόλης του Ηρακλείου ότι θα διευθετούσαν το ζήτημα, κινητοποίησε «πλήθη κόσμου εξ' όλων των τάξεων (τα οποία) συνέρρεον εις τον λιμένα με απόφασιν να αποδοκιμάσουν και να εξαναγκάσουν εις άμεσον επιστροφήν εις το ατμόπλοιο τον ανεπιθύμητο επιδρομέα σύντροφον»⁵⁴⁴. Ο Γληνός «γλίτωσε το λιντσάρισμα το οποίο θα υφίστατο αφού ολόκληρη η πόλις αυθορμητώς ετέθη επί ποδός και επιτροπές που παρουσιάσθησαν στον Νομάρχη αξίωσαν ν' απαγορευθεί σ' αυτόν η αποβίβαση «διότι άλλως απεξεδύοντο πάσης ευθύνης δια τα συμβησόμενα» και «πληροφορηθείς την λαϊκὴν ἐξέγερσιν» και τις άγριες διαθέσεις του πλήθους υπάκουσε στον Λιμενάρχη και το Διοικητή Χωροφυλακής οι οποίοι, αφού ανέβηκαν στο πλοίο, του ανακοίνωσαν τι θα συνέβαινε εάν αποβιβαζόταν. Γι' αυτό «δεν τόλμησε ν' αποβιβαστεί» και επέστρεψε στον Πειραιά⁵⁴⁵.

Παρά την κυριαρχία των αντιβενιζελικών στο διοικητικό συμβούλιο της οργάνωσης η τελευταία απέβη ο κοινός τόπος συνάντησης και από κοινού δράσης τους με τους βενιζελικούς. Ο αντικομμουνισμός και η προστασία του αστικού

⁵⁴² Ανόρθωσις, 9/6/1936.

Η εφημερίδα σημειώνει ότι ανάλογες αποφάσεις έλαβε και ο Σύνδεσμος αποτάκτων αξιωματικών Ηρακλείου του κινήματος του Μαρτίου 1935.

⁵⁴³ Βλ. Βιβλίο Μητρώου Σωματείων, Πρωτοδικείο Ηρακλείου, με α/α 286 και ημερομηνία καταχώρησης την 8/7/1936.

Το Διοικητικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε σε σώμα με πρόεδρο τον Α. Σκορδούλη, γραμματέα τον δικηγόρο Μ. Θαλασσινό, αντιπρόεδρο τον Ε. Ξανθάκη και ταμία τον Ε. Πετράκη.

Ανόρθωσις, 16/6/1936.

⁵⁴⁴ Ανόρθωσις, 16/6/1936.

⁵⁴⁵ Ίδη, 16/6/1936.

Στην προκουαία βρίσκονταν ισχυρό τμήμα στρατού για να προληφθούν τυχόν έκτροπα.

καθεστώς συγκρότησαν τα ενοποιητικά στοιχεία βοηθώντας έτσι τα στελέχη των δύο παρατάξεων να υπερβούν τον κομματικό πατριωτισμό τους, χωρίς φυσικά να εγκαταλείψουν οριστικά όλα εκείνα που τους χώριζαν μετά την αναζωπύρωση της αντιπαράθεσης τη δεκαετία του 1930. Η απουσία από την ίδρυση της Εθνικής Κοινωνικής Ένωσης Ηρακλείου του συνόλου των πρωτοκλασσάτων στελεχών των δύο παρατάξεων εξηγείται από το γεγονός ότι αρκετοί απ' αυτούς έχουν ήδη συγκροτήσει επιτροπή (στην οποία μετέχουν και σημαντικά στελέχη της Εθνικής Κοινωνικής Ένωσης) επιστημόνων και επαγγελματιών με στόχους τη μελέτη του κοινωνικού ζητήματος όπως έχει εκδηλωθεί στο Ηράκλειο, καθώς και την υπόδειξη των μέσων εκείνων η λήψη των οποίων είναι απαραίτητη για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας και την αποφυγή επανάληψης εκτρόπων παρομοίων μ' αυτά που σημειώθηκαν την απεργιακή μέρα της 13^{ης} Μαΐου. Την επιτροπή αυτή συγκροτούν άτομα που προέρχονται και από τις δύο παρατάξεις όπως ο Γ. Γεωργιάδης εκπρόσωπος των επιστημονικών σωματείων, ο Ε. Κοσμαδάκης εκπρόσωπος των Επαγγελματιών, ο Ε. Γαλενιανός, ο Κ. Χριστοφίδης, ο Ζ. Περάκης, ο Α. Σκορδύλης, ο Μ. Θαλασσινός, ο Γ. Βασιλείου, ο Α. Μακράκης, ο Μ. Γαρεφαλάκης και άλλοι⁵⁴⁶. Ενδεικτικό στοιχείο της προσωρινής ανακωχής των βενιζελικών και αντιβενιζελικών εν όψει της αντιμετώπισης του κοινού εχθρού είναι ότι οι δύο εφημερίδες (Ανόρθωση και Ίδη) προβάλλουν ιδιαίτερα, αδιακρίτως κομματικής προέλευσης, τις αντικομμουνιστικές δράσεις που αναλαμβάνονται από τις 13/5 και μετά. Σε στιγμές έξαψης και ενθουσιασμού, αμέσως μετά την αποπομπή του Γληνού, ο Ζωγράφος κάνοντας χρήση α' πληθυντικού κομπάζει ότι πλέον «εξεριζώσαμε ένα προς ένα τους οδόντας του φιδιού που θα ετυλίγετο εις τον λαιμόν της κοινωνίας δια να την πνίξει... εξεσκίσαμεν και κατερρακώσαμεν την μάσκαν του μισανθρώπου κομμουνιστού που θα έμπαινε ωσάν λύκος λυσσών μέσα εις το κοπάδι των εύπιστων και τίμιων συμπολιτών...»⁵⁴⁷. Αναμφισβήτητα όμως η μεγαλύτερη επιτυχία του Ζωγράφου και όλων των άλλων κηρύκων του αντικομμουνισμού είναι ότι κατόρθωσαν να στρώσουν το δρόμο για ευνοϊκή αποδοχή της επίκλησης του κομμουνιστικού κινδύνου από τον Μεταξά στις 4 Αυγούστου στη συνείδηση της ηρακλειώτικης κοινωνίας.

⁵⁴⁶ Ίδη, 29/5/1936.

⁵⁴⁷ Ανόρθωσις, 19/9/1936.

Η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο.

Η παρουσία, αρχικά του ΣΕΚΕ, και μετά την προσχώρηση στην Κομμουνιστική Διεθνή, του ΚΚΕ, στο πολιτικό στερέωμα αποτελεί αφ' εαυτή τομή και για το ελληνικό πολιτικό σύστημα, Από τη μια εξαιτίας της εναλλακτικής στην αστική πρόταση, σύλληψης της κοινωνίας και άσκησης της εξουσίας όπως συμπεκνώνεται στην πρόταση της πάλης των τάξεων και της δημοκρατίας των σοβιέτ⁵⁴⁸, από την άλλη εξαιτίας της διακηρυγμένης, εξ' αρχής, πρόθεσης του κόμματος ν' αποτελέσει τον πολιτικό εκφραστή και οργανωτή της εργατικής τάξης που το καθιστά το πρώτο, ουσιαστικά, νέου τύπου κόμμα στην ελληνική πολιτική σκηνή, χάρις στην σαφή ταξική του αναγωγή, τον κεντρικό ρόλο που κατέχει η ιδεολογία στην πολιτική κινητοποίηση και την καινοφανή του οργάνωση η οποία δεν θυμίζει σε τίποτα την αντίστοιχη των αστικών κομμάτων. Στο βαθμό που οι εκλογικές επιδόσεις του ΚΚΕ συνιστούν έναν από τους δείκτες της πολιτικής επιρροής του στα πλαίσια του εκλογικού-αντιπροσωπευτικού συστήματος στη μεσοπολεμική Ελλάδα, πλάι σε άλλους εξίσου ή και περισσότερο σημαντικούς όπως π.χ. η παρουσία και δράση του στο συνδικαλιστικό πεδίο, οι οποίοι, μάλιστα σε σημαντικό βαθμό τις επικαθόριζαν, οι επιδόσεις αυτές δεν μπορούν να αγνοηθούν. Από τη μία εξαιτίας του ιδιαίτερου βάρους που το ίδιο το ΚΚΕ απέδιδε στους εκλογικούς αγώνες, ξεπερνώντας τους αρχικούς, ως επί το πλείστον, αντικοινοβουλευτικούς, δισταγμούς μιας μερίδας στελεχών του, από την άλλη επειδή, αναμφίβολα, τα εκλογικά αποτελέσματα παρέχουν την πληρέστερη συγχρονική και διαχρονική αποτύπωση της απήχησής του τόσο για το σύνολο της χώρας όσο και για κάθε περιοχή ειδικότερα⁵⁴⁹. Με δεδομένα τα φτωχά αποτελέσματα που σημείωσε το ΚΚΕ στις μεσοπολεμικές εκλογικές αναμετρήσεις θα ήταν όμως λανθασμένη εκτίμηση η συναγωγή συμπερασμάτων αποκλειστικά από αυτά για το μέγεθος της επιρροής του όχι μόνο στην εργατική τάξη αλλά και σ' ολόκληρη την ελληνική κοινωνία. Στο ζήτημα αυτό η συντριπτική πλειοψηφία των μελετητών συμφωνεί ότι η κοινωνική, πολιτική, ιδεολογική του απήχηση υπήρξε πολλαπλάσια των εκλογικών ποσοστών, αφού κατόρθωσε μέσω της εν γένει παρέμβασής του, όχι μόνο ν' αναδειχθεί σε εμπνευστή και οργανωτή των περισσότερων κοινωνικών αγώνων⁵⁵⁰, αλλά ν' αποτελέσει προοπτικά τον μεγαλύτερο κίνδυνο για το κυρίαρχο αστικό καθεστώς.

Τα εκλογικά αποτελέσματα του ΚΚΕ είναι ακόμη πιο φτωχά στην Κρήτη και κατά συνέπεια στο νομό Ηρακλείου. Αντίθετα όμως στην πόλη του Ηρακλείου το ΚΚΕ επιτυγχάνει, στις περισσότερες εκλογικές αναμετρήσεις, τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις ψηφοφόρων σ' ολόκληρο το νησί με κορύφωση την εκλογική επίδοσή του 1936 όταν το Παλλαϊκό Μέτωπο σημειώνει ένα θηριώδες, για τα δεδομένα της

⁵⁴⁸ Βλ. τη μεστή ανάλυση στο Herring, G., Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, ό .π. τόμ Β' σελ 979-1003.

⁵⁴⁹ Γεωργαντίδης, Χ., Νικολακόπουλος, Η., «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 36-37, 1979, σελ. 448-449.

⁵⁵⁰ Βλ. ενδεικτικά, Δάγκας, Α., ό .π. , σελ. 183.

Κρήτης, ποσοστό, το οποίο, αναμφίβολα, συνέβαλε στην κινητοποίηση της αντικομμουνιστικής πλευράς(ΠΙΝΑΚΑΣ 12). Έχει ήδη γίνει λόγος για κυριαρχία της αγροτικής οικονομίας που βασίζεται σε μικροϊδιοκτήτες, τις μικρές βιομηχανικές μονάδες που απευθύνονται στην κάλυψη τοπικών, ως επί το πλείστον, αναγκών, την εποχιακή μισθωτή απασχόληση με μεγάλο, μάλιστα, το ποσοστό της να προέρχεται από το γυναικείο πληθυσμό, στοιχεία που αναμφισβήτητα συνέβαλαν στην περιορισμένη εκλογική απήχηση, σε συνδυασμό με έναν ακραίο αντικομμουνισμό που διαμόρφωσε ένα ασφυκτικό αντικομμουνιστικό περιβάλλον τη διετία του 1935-36, απελευθερώνοντας έντονα συναισθήματα φόβου και πανικού στους εν δυνάμει ψηφοφόρους του κόμματος, στοιχεία που τελικά κράτησαν χαμηλά τις εκλογικές κομμουνιστικές επιδόσεις. Σ' αυτές συνέβαλε επίσης, σε μέγιστο βαθμό, αφενός η κυριαρχία των Φιλελεύθερων και η ταύτιση των μεγάλων λαϊκών μαζών με το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού που ανέλαβε να φέρει σε πέρας ο συντοπίτης τους Ε. Βενιζέλος, επιτρέποντας έτσι και την ενεργοποίηση των τοπικιστικών πολιτικών αντανάκλαστικών, αφετέρου τα πελατειακά δίκτυα τα οποία εξελίχθηκαν, έστω και με καθυστέρηση, κατ' αναλογία με τα αντίστοιχα στην ηπειρωτική χώρα. Εύλογα, στο μέτρο που το ΚΚΕ ήταν ένα κόμμα ριζικά διαφοροποιημένο από όλα τα υπόλοιπα κόμματα της εποχής, η επιλογή της εκλογικής ταύτισης μαζί του δεν συνεπαγόταν μια απλή τυπική αποδέσμευση και διαφοροποίηση απ' αυτά⁵⁵¹ αφού κάτι τέτοιο προϋπέθετε ιδιαίτερο θάρρος και τόλμη, στο βαθμό που δεν ήταν δυνατόν να παράγει μόνο την πολιτική απομόνωση από τις μικροκοινωνίες του μεσοπολέμου, αλλά και κινδύνους που έθεταν εν αμφιβόλω τους τυπικούς προσωπικούς, οικογενειακούς, επαγγελματικούς κ.α. σχεδιασμούς του μεσοπολεμικού άνδρα ψηφοφόρου. Εάν στα παραπάνω συνυπολογιστεί η ιδεολογική ηγεμονία που ήταν συνάρτηση της αριθμητικά καταθλιπτικής επίδρασης που ασκούσε η βενιζελική συντριπτική πλειοψηφία στο νησί, ιδίως στην ύπαιθρο, μετά και τον ερχομό των προσφύγων, γίνεται αντιληπτή η δυσκολία της κομμουνιστικής επιλογής εντός του ευρύτερου εχθρικού αυτού περιβάλλοντος.

Σ' όλα αυτά πρέπει να αθροιστούν ακόμη οι εσωκομματικές ιδεολογικές διαμάχες στο ΚΚΕ που δεν επέτρεπαν την αποσαφήνιση μιας πολιτικής εκλογικής τακτικής, όπως θα προέκυπτε από μια νηφάλια ανάλυση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, αδυναμία που την ενίσχυε το χαμηλό θεωρητικό υπόβαθρο των στελεχών του κόμματος, χαρακτηριστικό άλλωστε, και όσων απ' αυτά δρούσαν στο Ηράκλειο. Επιπλέον η νεαρή ηλικία των κομμουνιστών στελεχών στο Ηράκλειο (είναι ενδεικτικό ότι η μέση ηλικία των πρωταγωνιστών στα γεγονότα της διετίας 1935-36 ήταν μεταξύ 25 και 30 έτη) και η συνακόλουθη απειρία τους γύρω από την καθοδήγηση και οργάνωση μαζικών αγώνων έπαιξε κι αυτή το ρόλο της. Δεν είναι εύκολη η ανίχνευση διαφορών και αντιπαλοτήτων στη μεσοπολεμική περίοδο μεταξύ των στελεχών οι οποίες να πήγαζαν από τη διαφοροποιημένη κοινωνική τους καταγωγή (αγροτική/εργατική) η οποία με τη σειρά της ήταν πηγή εκατέρωθεν καχυποψίας, όπως αυτές είναι εμφανείς πολύ αργότερα όταν οι πρωταγωνιστές στη δύση, πλέον, του βίου τους, διεκδικούν κατ' αποκλειστικότητα τις ηρωικές στιγμές

⁵⁵¹ Γεωργαντίδης, Χ., Νικολακόπουλος, Η., ό.π., σελ. 448.

του κινήματος, χρεώνοντας με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, οι μεν στους δε τις αιτίες της κακοδαιμονίας και αποτυχίας του⁵⁵².

Η προσφυγική καταγωγή των εργατών κομμουνιστών συνδικαλιστών με τους οποίους ταυτίζονται οι κομμουνιστικές ιδέες από το 1930 και εντεύθεν και ιδίως μετά την επανασύσταση του Εργατικού Κέντρου, πιθανόν να επέτεινε την καχυποψία μεταξύ των στελεχών του κομμουνιστικού κόμματος, αναπαράγοντας ουσιαστικά σε μικρογραφία αυτό που συνέβαινε και σε κεντρικό επίπεδο στα όργανα του κόμματος, δικαιώνοντας για μια ακόμη φορά της παρατηρήσεις του Α. Ελεφάντη που υποστήριζε την ασυμβατότητα του κομμουνισμού με τη δυνατότητα προώθησής του από τους, προσφυγικής, στην πλειοψηφία, καταγωγής, ηγέτες του⁵⁵³. Προφανώς η προσφυγική καταγωγή των κομμουνιστών της πόλης λειτούργησε ανασχετικά στην εκλογική απελευθέρωση των βενιζελικών ψηφοφόρων που σημειώνεται τη δεκαετία του 1930 προς το κομμουνιστικό κόμμα. Οι πρόσφυγες του μεσοπολεμικού Ηρακλείου αποτελούν το κατεξοχήν περιθωριακό στοιχείο, ζώντας κάτω από το βάρος ποικίλων πιέσεων, νοσταλγώντας τον χαμένο ανεπιστρεπτό παράδεισο που απώλεσαν οριστικά. Όσοι απ' αυτούς δεν έλαβαν κλήρο αλλά και όσων -και ήταν οι περισσότεροι- καθυστερούσε η αποκατάστασή τους σ' ότι αφορούσε την παροχή στέγης, ζούσαν τη μιζέρια της καθημερινότητας, την αβεβαιότητα της επιβίωσης με νωπές τις τραυματικές μνήμες της καταστροφής, στοιχεία που θεωρητικά συνέβαλαν στη ριζοσπαστικοποίησή τους, απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου ν' ανοίξει ο δρόμος της κοινωνικής επανάστασης. Όμως η περιθωριακή θέση τους και η μη ενσωμάτωσή τους στην ηρακλειώτικη κοινωνία δεν μπορούσε να λειτουργήσει ενισχυτικά στη διαμόρφωση ενός ιδεολογικού και πολιτικού κινήματος που θ' αγκάλιαζε τις μεγάλες μάζες των εργαζομένων της ηρακλειώτικης κοινωνίας, καταλήγοντας έτσι ένα κίνημα ιδιωματικό αφού περιορίστηκε στους κόλπους των προσφύγων. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και η εχθρότητα αρχικά (οι ντόπιοι δεν εξοικειώθηκαν ποτέ με τη διανομή των περιστατικών ιδιοκτησιών στους πρόσφυγες) η καχυποψία στη συνέχεια των γηγενών προς τους πρόσφυγες με τη σαφή εξ' αρχής χάραξη από τους πρώτους των ορίων τόσο της μεταξύ τους επαφής και οικειότητας όσο και του εύρους του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού πεδίου που θα μπορούσαν να διαθέσουν, στους νέους, από ανάγκη, συντοπίτες τους ενώ θα πρέπει να συνυπολογιστεί η οφειλή παντοτινής ευγνωμοσύνης των προσφύγων για τη μεγαθυμία τους στους ντόπιους. Απόδειξη αυτών συνιστά το γεγονός ότι η μικρή αλλά αισθητή αύξηση της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ στο Ηράκλειο μετά το 1932 προέρχεται κυρίως απ' το προσφυγικό στοιχείο από το οποίο απελευθερώνονται

⁵⁵² Στη γνωστή συνέντευξη του το 1989 ο εργάτης συνδικαλιστής Θ. Πάγκαλος (Παπάζογλου) αφήνει αιχμές κατά του πλέον προβεβλημένου στελέχους του κόμματος στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο Σ. Παπαδομιχελάκη αγροτικής προέλευσης, ο οποίος στο βιβλίο του «Θ' ανθρωπέψει ο άνθρωπος», το οποίο πρωτοκυκλοφόρησε το 1961, υποτιμά την κομματική και οργανωτική συμβολή των κομμουνιστών συνδικαλιστών της πόλης στην κορυφαία στιγμή του εργατικού κινήματος το Ηράκλειο, τον Αύγουστο του 1935 εξαιτίας της αιματηρής καταστολής της. Το βιβλίο συνιστά ένα είδος λαϊκής λογοτεχνίας, ύμνος στον νέο τύπο ανθρώπου που φιλοδοξούσε να ενσαρκώσει ο έλληνας κομμουνιστής του μεσοπολέμου, παρά αυτοβιογραφία όπως παρουσιάζεται την περίοδο της έκδοσής του.

⁵⁵³ Ελεφάντης, Α., ό. π., σελ. 130-133.

δυνάμεις απογοητευμένες από τη βενιζελική τετραετία, όπως δείχνουν τα αποτελέσματα των αμιγών εκλογικών τμημάτων στους προσφυγικούς συνοικισμούς γύρω από την πόλη του Αγίου Ιωάννη, της Χρυσοπηγής-Κατσαμπά και της Νέας Αλικαρνασσού, ιδίως το 1936⁵⁵⁴. Είναι λοιπόν φανερό ότι η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ στο μεσοπόλεμο συνιστά σε μεγάλο βαθμό υπόθεση της πόλης του Ηρακλείου αφού εκεί σημειώνεται η παρουσία των περισσότερων ψηφοφόρων του, απόρροια της επιρροής που ασκεί ο ελεγχόμενος από τους κομμουνιστές συνδικαλισμός στον προσφυγικό, κυρίως, κόσμο, απ' όπου το κόμμα αντλεί το μεγαλύτερο μέρος της δύναμής του. Η επιρροή του κόμματος στην ύπαιθρο εντοπίζεται σε συγκεκριμένους θύλακες (Αρχάνες, Ι. Μ. Αγίου Παντελεήμονα, Στάβγιες, Αποστόλοι), όπου είτε υπάρχουν μικροσυγκεντρώσεις προσφύγων, οι οποίοι προφανώς, διατηρούν δεσμούς με τους πρόσφυγες της πόλης είτε διανοούμενοι αγροτικού τύπου (δικηγόροι, ιατροί, εκπαιδευτικοί)⁵⁵⁵ οι οποίοι απελευθερωμένοι από το αποπνικτικό περιβάλλον του αντικομμουνισμού της πόλης, εκφράζουν πιο ελεύθερα την προτίμησή τους στις σοσιαλιστικές ιδέες. Η δυναμική, πάντως, που αναπτύσσεται στο κοινωνικό πεδίο από τους συνδικαλιστές αργεί ν' αποτυπωθεί στο εκλογικό ψηφοδέλτιο του κόμματος στο Ηράκλειο, αφού μόλις το 1936 αυτοί εκτοπίζουν τον μόνιμο υποψήφιο του κόμματος στο Ηράκλειο Σ. Παπαδομηγελάκη ο οποίος είναι αγροτικής προέλευσης⁵⁵⁶. Παρόμοια καχεξία με τις πολιτικές εκλογές χαρακτηρίζει τις εκλογικές επιδόσεις του ΚΚΕ και στο χώρο της αυτοδιοίκησης. Η επιτυχία του 1925 που στηρίχθηκε στο κίνημα των Παλαιών Πολεμιστών δεν είχε συνέχεια μετά την εξάρθρωση του κινήματος από την παγκαλική δικτατορία.

Εν κατακλείδι κι ανεξάρτητα από την έκβαση των κοινωνικών αγώνων στο Ηράκλειο, εάν κάτι, αναμφίβολα, κατόρθωσαν οι κομμουνιστές συνδικαλιστές στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο, ήταν να καταστήσουν ορατή στο δημόσιο χώρο την εργατική τάξη για πρώτη φορά στην ιστορία της πόλης, θέτοντας σε λειτουργία τους μηχανισμούς εκκίνησης για την απόκτηση διακριτής συνείδησης. Μέχρι τότε η τάξη αυτή υπήρχε αποκλειστικά σχεδόν στο βαθμό που ικανοποιούσε μέσω της επίδειξης τους, τα φιλανθρωπικά αισθήματα των ηρακλειωτών αστών. Αυτή η ορατότητά της και το βάπτισμά της στους κοινωνικούς αγώνες αποτέλεσε το δίχως άλλο μια εξαιρετική παρακαταθήκη για τους κοινωνικούς αγώνες που θ' ακολουθήσουν στην μετακατοχική κυρίως περίοδο.

⁵⁵⁴ Βλ. Λαγουδάκη, Ε., Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου, ό. π., σελ. 205.

⁵⁵⁵ Για τους διανοούμενους αγροτικού τύπου βλ. Γκράμσι, Α., Οι διανοούμενοι Στοχαστής, γ'. έκδ, Αθήνα, 1972, σελ. 65.

⁵⁵⁶ Στην κεντρική συγκέντρωση του Παλλαϊκού Μετώπου λίγες ημέρες πριν τις εκλογές, το πρόγραμμά του ανέπτυξε ο μετριοπαθής πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου, Μαρινέλλης με τους υποψήφιους συνδικαλιστές Τριαμματάκη, Πασχάλη και Παπάζογλου (Πάγκαλο). Μίλησαν επίσης οι δικηγόροι Κ. Μαμαλάκης και Ε. Κοσμαδάκης.

βλ. Ελευθέρα Σκέψις, 19/1/1936.

Ο Μαρινέλλης υποχρεώθηκε σε παραίτηση μετά από πιέσεις που του ασκήθηκαν τόσο από τα δυναμικά συνδικαλιστικά στελέχη του κομμουνιστικού κόμματος, όσο και από τους συντηρητικούς συνδικαλιστές, στα πλαίσια του αδυσώπητου ανταγωνισμού για τον έλεγχο του Εργατικού Κέντρου κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών του 1936.

βλ. Ανόρθωσις, 7/3/1936.

Το μεταξικό Ηράκλειο.

Είναι κοινός τόπος πλέον ότι η μεταξική δικτατορία με τη βασιλική συναίνεση δεν προέκυψε ως κεραυνός εν αιθρία⁵⁵⁷. Υπήρξε το αποτέλεσμα της αδυναμίας της ελληνικής αστικής τάξης να διαχειριστεί τους νέους όρους αναπαραγωγής του αστικού συστήματος που επέφερε η παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία έπληξε καθυστερημένα, αλλά με ιδιαίτερη σφοδρότητα τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Η διαχείριση της αναπόφευκτης όξυνσης του κοινωνικού ζητήματος δεν αποτέλεσε ποτέ προτεραιότητα των δύο αστικών πολιτικών παρατάξεων, εκφραστών της βούλησης της αστικής τάξης, οι οποίες εξακολούθησαν αμέριμνες να σκιαμαχούν μέχρι το τραγικό τέλος. Η αιτία της κρίσης αναζητήθηκε και από τις δύο αστικές μερίδες στη χρεοκοπία του κοινοβουλευτισμού και το πρόσχημα για την κατάλυση του τελευταίου πρόσφερε απλόχερα ο κομμουνιστικός κίνδυνος. Στην ουσία η ανασφαλής μα κυρίως ανίκανη ελληνική αστική τάξη, με την προσφυγή της στο Μεταξά επικύρωνε την κατάργηση από την ίδια, της πολιτικής της έκφρασης⁵⁵⁸, ανάγοντάς τον στον δικό της Βοναπάρτη και γνωρίζοντας a priori ότι αυτός θα εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της.

Στο Ηράκλειο ο αντικοινοβουλευτισμός, συστατικό στοιχείο της συντηρητικής ιδεολογίας, καλλιεργείται από τις αρχές της δεκαετίας κυρίως με δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο. Η ναυαρχίδα του συντηρητισμού Ίδη δημοσιεύει άρθρα τα οποία υμνούν τη δικτατορία η οποία, ως «πολιτική σχολή», έχει την ιστορική αποστολή να διαπαιδαγωγήσει τους λαούς ότι τα κράτη δεν προοδεύουν αλληλογρονθοκοπούμενα με «σύμμεικτα συστήματα που σημαίνουν πολιτεύεσθαι»⁵⁵⁹. Λίγους μήνες πριν την επιβολή της 4^{ης} Αυγούστου υποστηρίζεται η χρεοκοπία του κοινοβουλευτισμού και η ανάγκη αναζήτησης της κοινωνικής σταθερότητας και τάξης πέραν αυτού, όπως αποδεικνύουν η άνοδος αντικοινοβουλευτικών καθεστώτων στην Ιταλία και τη Γερμανία⁵⁶⁰. Επιπλέον η συντηρητική Ίδη εξοικειώνει τους αναγνώστες της από το 1934 με την ιδέα της επιβολής δικτατορίας⁵⁶¹, την οποία θεωρεί μονόδρομο όταν ναυαγούν οι απόπειρες σχηματισμού κυβέρνησης συνασπισμού εξαιτίας «της αδιαλλαξίας των βενιζελοσοφουλικών» το Μάρτιο του 1936 υπό τύπον Βασιλικής (δικτατορίας) και με πρόσωπα της απολύτου εμπιστοσύνης τους⁵⁶². Τους τελευταίους, μάλιστα, μήνες του 1936 αποδύεται σε συνεχείς επιθέσεις εναντίον συλλήβδην του πολιτικού αστικού κόσμου τον οποίο κατηγορεί για αδιαφορία από τη μία, εξαιτίας της πρόθεσής του για ψήφιση μόνιμου εκλογικού αναλογικού συστήματος που κατά την εφημερίδα θα καταστήσει ισότιμη της αστικής, την κομμουνιστική ιδεολογία, από

⁵⁵⁷ Λιναρδάτος, Σ., Πως φτάσαμε στην 4^η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

⁵⁵⁸ Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π. σελ. 114-115.

⁵⁵⁹ Ίδη, 10/6/1934.

⁵⁶⁰ Ενδεικτικά βλ. Ίδη, 29/5/1936.

⁵⁶¹ Ίδη, 23/6/1934.

⁵⁶² Ίδη, 13/3/1936.

την άλλη, επειδή περί άλλων τυρβάζει διότι ενώ «η κατάσταση διαρρέει προς την αναρχία αυτός (ο πολιτικός κόσμος) ασχολείται με το αποτακτικόν»⁵⁶³.

Η βενιζελική Ανόρθωση του Ζωγράφου από την πλευρά της δεν τοποθετείται απερίφραστα εναντίον κάθε σκέψης για δικτατορία, εκφράζει όμως την πεποίθηση ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι αδύνατο επειδή θα το αποτρέψει ο Βασιλιάς, από τον οποίο ζητά, όταν κυκλοφορούν φήμες για προνουντσιαμέντο μετά τη διαρροή του συμφώνου Σοφούλη-Σκλάβαινα, ν' αναλάβει δράση για να εκλείψει «ο εφιάλτης της δικτατορίας». Η εφημερίδα φοβάται και απεύχεται τη δικτατορία με τη σφραγίδα των αντιβενιζελικών και εγγυητή της αποτροπής ενός τέτοιου ενδεχομένου θεωρεί το Βασιλιά⁵⁶⁴. Γι' αυτό και δηλώνει βεβαιότητα, σχολιάζοντας αθηναϊκά δημοσιεύματα που ζητούν από το Μεταξά να διαψεύσει τις φήμες για δικτατορία, ότι ο Μεταξάς «δεν δύναται και να θέλει να κάμει δικτατορίαν» προσθέτει όμως ότι και με φήμες «περί δικτατορίας δεν δύναται να πεισθεί πας εχέφρων πολίτης ότι πρέπει ν' αφεθούν πάλιν ελεύθερα τα λουριά εις μερικούς δια να κηρύξουν το Ευαγγέλιον του Μαρξ και να παρουσιάσουν χρεωκοπημένο το ελληνικό κράτος»⁵⁶⁵. Ο Ζωγράφος παρά την διακηρυγμένη πίστη του στον κοινοβουλευτισμό, παραμένοντας στις επάλξεις ενός ακραίου αντικομμουνισμού ενισχύει από άλλο μονοπάτι τον αντικοινοβουλευτισμό. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι μέχρι τέλους δεν κάνει καμία κίνηση κατευνασμού προς τους αντιβενιζελικούς παραμένοντας δέσμιος του κομματικού φανατισμού, ούτε συγκινείται από τη ζωηρή εντύπωση που προξενεί στους ηρακλειώτικους αστικούς κύκλους το πέρασμα από το Ηράκλειο του ελπιδοφόρου νέου πολιτικού Π. Κανελλόπουλου ο οποίος κάλεσε το βενιζελικό, κατά κανόνα, ακροατήριό του να λησμονήσει τον Βενιζέλο και να υπερβεί τις διαιρέσεις⁵⁶⁶.

Οι άλλες δύο βενιζελικές εφημερίδες ακολουθούν διαφορετική γραμμή. Τα Κρητικά Νέα του Ν. Κατεχάκη τίθενται εξ' αρχής υπέρ μιας προοδευτικής λύσης με

⁵⁶³ Ίδη, 3/5/1936 και 1/8/1936.

Την ημέρα μάλιστα κήρυξης της δικτατορίας ο Π. Βάρβογλης βάλλει κατά των αστών βουλευτών οι οποίοι φέρονται υποστηρικτές του νομοσχεδίου για τη χορήγηση ισόβιου μισθού στους διατελέσαντες πρόεδροι και αντιπρόεδροι κυβέρνησης. Θεωρεί την πρόταση, αυθάδη πρόκληση εναντίον του λαού.

⁵⁶⁴ Ίδη, 4/8/1936.

⁵⁶⁴ Ανόρθωσις, 1,5/3/1936.

Ο Ζωγράφος λίγες ημέρες αργότερα επιτίθεται λάβρος εναντίον των αντιβενιζελικών οι οποίοι «δεν θέλουν να πειραχθή ούτε λίθος του κράτους που δημιούργησαν με νόμους πλαστούς και αναγκαστικά διατάγματα...» Καλεί το Μεταξά να μην επηρεάζεται «από τους κρωγμούς των κοράκων του κομματικού μίσους ...να μην φιλοδοξήσει ν' αποτελέση συνέχειαν της αντιβενιζελικής παρενθέσεως... και να μην στραφή προς τον Μεταξάν του χθες...» Καλεί λοιπόν το Μεταξά να κυβερνήσει εγκαταλείποντας «τας ατραπούς και να βαδίση την ευθείαν λεωφόρον της ισότητος, της ελευθερίας, της ειρηνεύσεως... διότι η Ελλάς δεν ημπορεί να μένη βενιζελική και αντιβενιζελική... να χαρίζεται εις δύο αλληλοσπαρασσόμενα στρατόπεδα». Και για να το επιτύχει αυτό η χώρα «έχει ανάγκην κυβερνήτου των ταχέων και ραγδαίων λύσεων». Ο Ζωγράφος αποφαίνεται ότι ο Μεταξάς χρειάζεται μόνο θέληση προκειμένου να πετύχει στο έργο αυτό «αφού η δύναμις του εδόθη από την βενιζελικήν πλειοψηφίαν του νεοπαγούς κοινοβουλίου».

Ανόρθωσις, 29/5/1936.

⁵⁶⁵ Ανόρθωσις, 24/6/1936.

⁵⁶⁶ Ο Ζωγράφος αναφωνεί «Ποτέ σύμπραξιν με τους λαϊκούς» Ανόρθωσις, 24/4/1936.

Από την εφημερίδα γίνεται ιδιαίτερη προβολή του Π. Κανελλόπουλου από τον Μ. Λογιάδη. βλ. Ανόρθωσις, 11/7/1936.

τη συνεργασία Φιλελεύθερων και του Παλλαϊκού Μετώπου. Γι' αυτό υπερασπίζονται, σε ένα εχθρικό, όπως έχει διαμορφωθεί, στην πόλη περιβάλλον τη συμφωνία Σοφούλη-Σκλάβαινα⁵⁶⁷, ενώ άμα τη αναλήψει της πρωθυπουργίας από τον Μεταξά εκφράζουν την ευχή να είναι προσωρινή λύση, αφού, όπως δηλώνουν ευθαρσώς, αυτός είναι «στοιχείον επικίνδυνον»⁵⁶⁸. Η εφημερίδα δεν επιτίθεται προσωπικά μόνο εναντίον του Μεταξά, στον οποίο χρεώνει «μικρότητα» εξαιτίας της αδιαφορίας που εκδήλωσε ως πρωθυπουργός για την επίλυση του ζητήματος των απότακτων βενιζελικών αξιωματικών, αλλά και εναντίον εφημερίδων (π.χ. Καθημερινή) όταν αυτές υψώνουν «την σημαίαν της δικτατορίας»⁵⁶⁹. Η αμυντική στάση, όμως, την οποία υποχρεώνεται να υιοθετήσει μετά τη στοχοποίησή της ως φιλική στον κομμουνισμό, περνά, όπως είναι φανερό στις στήλες της, από την ενασχόλησή της με θέματα που δεν θα ενισχύσουν την αρχική κατηγορία, χωρίς όμως, παρόλα αυτά, να απομακρύνεται από μια προοδευτικότερη προσέγγιση και την κοινωνική ευαισθησία που τη χαρακτήριζαν και παλιότερα. Και ενώ από την αριστερών τάσεων νεοεκδοθείσα, Φωνή του Λαού δεν θα μπορούσε ν' αναμένει κάποιος παρά τον τονισμό του κινδύνου που σηματοδοτεί η ανάθεση, εν λευκώ μάλιστα, της πρωθυπουργίας στον Μεταξά⁵⁷⁰, είναι η Ελευθέρα Σκέψις του παλαίμαχου φιλελεύθερου εκδότη, διανοούμενου και συγγραφέα Ι. Μουρέλλου που προκαλεί το μεγαλύτερο ενδιαφέρον μέχρι τη ξαφνική διακοπή της κυκλοφορίας στα μέσα Μαΐου, γεγονός που από μόνο του είναι ύποπτο και δύσκολο να μην συνδεθεί με την μέχρι τότε αρθρογραφία και την ιδιαίτερη πολιτική γραμμή που ακολουθούσε. Ο Μουρέλλος εκτός από τη γνήσια ευαισθησία που χαρακτηρίζει το έντυπο, όπως άλλωστε και τις Φωνή του Λαού και Κρητικά Νέα, η οποία εκδηλώνεται με τη διάθεση των στηλών της εφημερίδας του στους εργαζόμενους (επαγγελματίες, βιοτέχνες, εργάτες, αγρότες κ.α.) της πόλης και της υπαίθρου προκειμένου αυτοί να εκφραστούν με αυθεντικό τρόπο, εστιάζει την αρθρογραφία του σε δύο καίρια, κατ' αυτόν, ζητήματα. Το πρώτο αφορά την κριτική του στο Σοφούλη και την ηγεσία του Κόμματος των Φιλελευθέρων για την εν λευκώ εξουσιοδότηση στον Μεταξά προκειμένου να διακόψει τις εργασίες της Βουλής, διότι άποψή του είναι ότι ο Μεταξά επιθυμεί την επιβολή φασιστικής δικτατορίας στα πρότυπα των Μουσολίνι και Χίτλερ. Με βάση αυτό το σκεπτικό ο Μουρέλλος απευθύνει μέσα από τις σελίδες της εφημερίδας του ανοικτή επιστολή σ' όλους τους φιλελεύθερους, εκλεγμένους τον Ιανουάριο του 1936, βουλευτές του νομού, ζητώντας τους ευθαρσώς να μην ακολουθήσουν τον ηγέτη του κόμματος Σοφούλη στα ολισθήματά του,

⁵⁶⁷ Κρητικά Νέα, 9/4/1936.

⁵⁶⁸ Κρητικά Νέα, 15/4/1936.

⁵⁶⁹ Κρητικά Νέα, 20/4/1936, 14, 23/5/1936.

⁵⁷⁰ Η εφημερίδα θεωρεί πως στη συγκυρία του καλοκαιριού του 1936 ανοίγονται δύο προοπτικές: αυτή της φασιστικής δικτατορίας και η εναλλακτική που περιλαμβάνει την πτώση της κυβέρνησης Μεταξά και της επιλογής, στη συνέχεια, του γνήσιου κοινοβουλευτικού δρόμου.

Φωνή του Λαού, 17/6/1936.

Η εφημερίδα και ο διευθυντής της βρίσκονται σ' όλη τη διάρκεια της βραχύχρονης έκδοσης του φύλλου σε δικαστικούς αγώνες, μετά από βροχή μηνύσεων για την αντιμεταξική αρθρογραφία της. Μάλιστα η αθώωση του διευθυντή της Μ. Τζενάκη από δικαστήριο της πόλης πανηγυρίζεται ως νίκη της δημοκρατίας.

Φωνή του Λαού, 1/7/1936.

καταψηφίζοντας την κυβέρνηση Μεταξά για ν' αποτρέψουν έτσι τη διαφαινόμενη επιβολή, απ' αυτόν, της δικτατορίας⁵⁷¹. Το δεύτερο σχετίζεται με μια άποψη που είναι πολύ κοντά σ' εκείνη της αριστεράς. Πιστεύει πως η σωτηρία του κοινοβουλευτισμού δεν είναι πλέον έργο αποκλειστικά των κομμάτων αλλά κυρίως του λαού από τον οποίο θα εξαρτηθεί «αν ο Μεταξάς επιτύχει στα ανόσια και αντιλαϊκά του σχέδια»⁵⁷². Μάλιστα δεν διστάζει, μετά την αιματηρή καταστολή της μεγάλης απεργίας των καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη στις 11 Μαΐου, να παροτρύνει το λαό, αντί να δέχεται «μοιρολατρικώς τα κτυπήματα των εκμεταλλευτών της φασιστικής κυβερνήσεως Μεταξά», να πάρει την κατάσταση στα χέρια και να γίνει «κύριος του οίκου του»⁵⁷³.

Όσο όμως διαφοροποιημένη εκδηλώνεται η στάση του τοπικού τύπου απέναντι στις εξελίξεις που οδεύουν προς την αυταρχική λύση, στάση η οποία υπαγορεύεται από τα διαφορετικά και σε μεγάλο βαθμό αντικρουόμενα συμφέροντα των τμημάτων της ηρακλειώτικης κοινωνίας στα οποία ο τύπος απευθύνεται και επιθυμεί να εκφράσει, τόσο ομοιογενής είναι η υποδοχή του, -από τις εφημερίδες που εξακολουθούν να εκδίδονται- όπως εξάλλου ήταν αναμενόμενο, στην αναγγελία κήρυξης της μεταξικής δικτατορίας. Την ικανοποίησή της εκφράζει η Ίδη από την πρώτη στιγμή, υιοθετώντας και το μεταξικό αφήγημα αφενός για τον κομμουνιστικό εκτραχηλισμό που επέβαλε τη λήψη μέτρων, αφετέρου για την έναρξη μετά την 4η Αυγούστου του έργου «της αναγεννήσεως»⁵⁷⁴. Ο Βάρβογλης απόλυτα δικαιωμένος, λίγες ημέρες αργότερα, θεωρεί υπεύθυνα, του πολιτικού και οικονομικού αδιεξόδου της χώρας, τα κομματικά πάθη, γεγονός που καθιστούσε επιτακτική ανάγκη την μεταξική πολιτική μεταβολή για την αποφυγή της πολιτικοοικονομικής αναρχίας. Δεν παραλείπει μάλιστα να σαλπίσει εθνική πανστρατιά για την επιτυχία του Μεταξά στο ηράκλειο έργο του⁵⁷⁵. Οι δύο βενιζελικές εφημερίδες (Ανόρθωσις και Κρητικά Νέα) μετά το αρχικό μούδιασμα αντιμετωπίζουν ψύχραιμα την πολιτική εκτροπή αφού εγγυητής της είναι ο Βασιλιάς. Και οι δύο αφήνουν ανοικτή την αξιολόγηση του νέου καθεστώτος στο μέλλον, όταν και θα έχει παραχθεί έργο ενώ η Ανόρθωση κάνει ιδιαίτερη αναφορά στις διαβεβαιώσεις του Μεταξά ότι θα κυβερνήσει «ακομματίστως»⁵⁷⁶.

⁵⁷¹ Ελευθέρα Σκέψις, 2,4/4/1936.

⁵⁷² Ελευθέρα Σκέψις, 1/4/1936.

⁵⁷³ Ελευθέρα Σκέψις, 11/5/1936.

⁵⁷⁴ Ίδη, 6/8/1936.

⁵⁷⁵ Ίδη, 19, 20/8/1936.

⁵⁷⁶ Ανόρθωσις, 9/8/1936.

Κρητικά Νέα, 6/8/1936.

Ο Κατεχάκης, αφού επισημαίνει, εκφράζοντας σε μεγάλο βαθμό την κόπωση της κοινωνίας, ότι ο λαός «άκουσε την κήρυξιν του Στρατιωτικού νόμου... με μεγίστην αδιαφορίαν» υποδέχεται τη δικτατορία με ένα σημείωμα που έχει χαρακτηριστικά πολιτικού προγράμματος από τη μεριά των λαϊκών στρωμάτων. Με αντιπλουτοκρατική ρητορική ζητά ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο που οφείλει να υπογράψει ο «σιδηρός» Κυβερνήτης εκπροσωπώντας το λαό, με τους εκμεταλλευτές του, κεφαλαιοκράτες. Ζητά με άλλα λόγια μια νέα ρύθμιση των σχέσεων κεφαλαίου και εργασίας, υποστηρίζοντας πως αυτή μπορεί να επιτευχθεί με την επιβολή από τον δικτάτορα «Λαϊκής Δικτατορίας» και δηλώνει βέβαιος ότι η επιτυχία και αποτελεσματικότητά της θα κρίνει τον Μεταξά.

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου υπήρξε ένα ιδιότυπο καθεστώς, αναμφισβήτητο γέννημα «της εποχής των δικτατόρων» στη μεσοπολεμική περίοδο, που παρότι έκανε βήματα προς το φασισμό, η διαδικασία αυτή παρέμεινε ανολοκλήρωτη. Ο μελετητής καταλήγουν πως ιδεολογικοπολιτικά το μεταξικό καθεστώς μπορεί να περιγραφεί ως μια «πατερναλιστική, καλοπροαίρετη δικτατορία της Νέας Δεξιάς» που αναδύεται στο μεσοπόλεμο⁵⁷⁷. Οι βάσεις του βρίσκονταν στον εθνικισμό και τον αντικομμουνισμό και οι δύο θεμελιώδεις στόχοι του ήταν η Εθνική Αναγέννηση και η επίτευξη της Εθνικής Ενότητας. Θεωρούσε τους αγρότες και τους εργάτες «στυλοβάτες» του έθνους και υιοθετούσε μια ρητορεία με στοιχεία αντιπλουτοκρατικά και αντικαπιταλιστικά, ενώ ήταν χαρακτηριστική η απουσία ενός επίσημου κόμματος στα φασιστικά πρότυπα. Ο Μεταξάς εμφανιζόταν ως υπερεθνικός ηγέτης έχοντας, όπως ισχυριζόταν, υπερβεί τις κομματικές και πολιτικές διαιρέσεις που ταλάνισαν την ελληνική κοινωνία και την είχαν οδηγήσει σε κατάσταση πολιτικής κόπωσης. Η δυσκολία του Μεταξά να παρουσιαστεί υπεράνω των πολιτικών κομμάτων ήταν πολύ μεγαλύτερη στον βενιζελικό κόσμο, εξαιτίας του μακροχρόνιου αντιβενιζελικού του μένους. Στη δε βενιζελική Κρήτη η δυσκολία αυτή πολλαπλασιαζόταν σημαντικά. Για να άρει την προκατάληψη προς τον ίδιο που διακατείχε την πλειοψηφικά βενιζελική Κρήτη και να κατορθώσει να κάνει πιστευτή την προώθηση μιας απολίτικης/εθνικής εικόνας διακυβέρνησης, ο Μεταξάς ακολούθησε μια πολιτική προσέγγισης των βενιζελικών, επιφυλάσσοντας στην περίπτωση της Κρήτης, μίαν, τρόπο τινά, ειδική μεταχείριση.

Ο Μεταξάς διατήρησε στη θέση του Γενικού Διοικητή Κρήτης τον βενιζελικό Μ. Σφακιανάκη που είχε διορίσει πριν την επιβολή της δικτατορίας προκαλώντας τις επιφυλάξεις του αντιβενιζελικού τύπου⁵⁷⁸. Διατήρησε επίσης στη θέση του δημάρχου Ηρακλείου τον Μ. Γεωργιάδη με τον οποίο ανέπτυξε μια αγαστή σχέση η οποία φαίνεται να διαταράσσεται μόλις στις αρχές του Οκτωβρίου 1940 οπότε και ο Γεωργιάδης παύεται από τα δημαρχικά του καθήκοντα. Το πιθανότερο είναι η αλλαγή της διάθεσης του Μεταξά να οφείλεται στη μνημειώδη καχυποψία του, εξαιτίας της στενής σχέσης του Γεωργιάδη με τον Ε. Τσουδερό, διοικητή της τράπεζας της Ελλάδας μέχρι το 1939, όταν αυτός υποχρεώθηκε να παραιτηθεί εξαιτίας της ανάμιξής του σε προετοιμασία πραξικοπήματος για την ανατροπή του δικτάτορα⁵⁷⁹. Ο Γεωργιάδης επέστρεψε στο δημαρχικό θώκο της πόλης κατά τη διάρκεια της σύντομης παραμονής στην Κρήτη του Βασιλιά και της διορισμένης απ' αυτόν Κυβέρνησης Τσουδερού μετά τη γερμανική εισβολή τον Απρίλιο του 1941. Ο

Στο σχόλιό του ο Κατεχάκης καταλήγει «Ημείς (οι φιλελεύθεροι) την δικτατορίαν δεν την θέλομεν, δεν την επιθυμούμεν διότι και δεν την γνωρίζομεν και διότι το κόμμα μας είναι κόμμα κοινοβουλευτικόν. Πάντως όλοι μας όλα θα τα ίδωμεν εν τη εξελίξει».

⁵⁷⁷ Για την 4^η Αυγούστου κι ιδιαίτερα τον πολιτικό και ιδεολογικό της χαρακτήρα βλ. Σαραντής, Κ., «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά», στο Βερέμης, Θ. (επιμ), Ο Μεταξάς και η εποχή του, Ευρασία, Αθήνα, 2009, σελ 45-71 Επίσης στο Πλουμίδης, Σ., Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά 1936-1941, Εστία, Αθήνα, 2016. και το παλιότερο Λιναρδάτος, Σ., 4^η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

⁵⁷⁸ Ο Σφακιανάκης διορίστηκε τον Μάιο του 1936 και προκάλεσε αμφίθυμα αισθήματα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς.

βλ. Ίδη, 27/5/1936, Κρητικά Νέα, 19/5/1936.

⁵⁷⁹ Λιναρδάτος, Σ., ό. π., σελ. 377-380.

Πασσαδάκης εκλεγείς βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων, πρώην πολιτευτής του Λαϊκού Κόμματος, προσαρμόστηκε ταχύτατα στη νέα κατάσταση, και αφού κατέθεσε τα διαπιστευτήριά του ως προπαγανδιστής της «εθνικής» ιδεολογίας του τεταρτοαυγουστιανού καθεστώτος, αμείφθηκε με κρατική θέση στη Βόρεια Ελλάδα. Ο εκδότης και συγγραφέας Ι. Μουρέλλος, φανατικός αντιμεταξικός μέχρι την επιβολή της δικτατορίας, ανέλαβε, σε σχετικά προχωρημένη ηλικία, περιφερειακός Διοικητής της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΟΝ). Οι επιφανείς φιλελεύθεροι (πρώην βουλευτές, υπουργοί, εκδότες, οικονομικοί παράγοντες της πόλης που συσπειρώνονταν γύρω από τα δύο Επιμελητήρια της πόλης, ηγεσία της εκκλησίας) έσπευσαν να δηλώσουν τη νομιμοφροσύνη τους στο νέο καθεστώς και διαγκωνίζονταν στην εκδήλωση πίστης και θαυμασμού προς τον δικτάτορα.

Πλέον ο έλεγχος των «επικίνδυνων τάξεων» καταβάλλεται προσπάθεια να επιτευχθεί μέσω της σύστασης καθεστωτικών οργανώσεων. Η έναρξη του έργου αυτού πραγματοποιείται με την ίδρυση της Εθνικής Εργατικής Νεολαίας Ηρακλείου, η οποία θα δρα συμπληρωματικά της ΕΟΝ εστιάζοντας στους εργατικούς καταγωγής νέους με σκοπό την αλληλεγγύη των μελών «προς εξύψωσιν της εθνικής Ιδέας, την προστασίαν της θρησκείας, της οικογένειας και του υφιστάμενου νομίμου καθεστώτος της χώρας»⁵⁸⁰. Ο Βάρβογλης έχει φροντίσει, αρκετά πριν την ίδρυση της οργάνωσης, να δώσει το στίγμα και την αναγκαιότητά της, απευθύνοντας προσκλητήριο στους «τίμιους» εργάτες να πυκνώσουν «τις φάλαγγές» της αφού αυτό «επιβάλλει το συμφέρον κάθε έντιμου και εθνικώς σκεπτόμενου εργάτη»⁵⁸¹. Στο θεσμικό υψηλό επίπεδο ιδρύθηκε το Εθνικόν Εργατοῦπαληλικόν Κέντρον Ηρακλείου με σκοπό «να κατευθύνη σύμφωνα με τας υποδείξεις και τας αποφάσεις της Γενικής Συνομοσπονδίας και των Πανεργατικών Σωματείων μεθοδικώς την εργατοῦπαλληλικήν τάξιν... έξω πάσης πολιτικής επιρροής»⁵⁸². Στο Βιβλίο Μητρώου Σωματείων καταγράφονται πληθώρα σωματείων και οργανώσεων φιλανθρωπικού, θρησκευτικού, τουριστικού και βεβαίως αθλητικού χαρακτήρα σε πολλές από τις

⁵⁸⁰ Βιβλίο Μητρώου Σωματείων (Πρωτοδικείο Ηρακλείου), αριθμός καταχώρησης 306 στις 12/6/1937.

⁵⁸¹ Στη σύντομη αναδρομή του στο παρελθόν υπενθυμίζει τους δημαγωγούς «της κακής ώρας» (οι οποίοι) ευρόντες πεδίον ελεύθερον... κατόρθωσαν ατυχώς να δημιουργήσουν δια της καταδημαγωγήσεως των αφελών εργατών κατάστασιν πολύ ολίγον ευχάριστον δια τον εργατικόν κόσμον του Ηρακλείου». Αυτοί με ύποπτο και επιτήδειο τρόπο κατόρθωσαν να παρουσιάζονται «ως προστάται των εργατών» ενώ στην πραγματικότητα ήταν εχθροί τους. «Ταπεινοί δορυφόροι ξένων δοξασιών οι επιτήδειοι ούτοι εργατοπατέρες, εκινούντο τόσον συστηματικώς μέσα εις τον εργατικόν κόσμον, ώστε εις εν νεύμα των τα πάντα εσταμάτων δια να επιβάλουν, όπως αυτοί ήθελαν, τας έτσιθελικάς απαιτήσεις των. Τάξις και πειθαρχία μέσα εις τον οργανωμένον εργατικόν κόσμον ήσαν πράγματα άγνωστα. Αντικειμενική εξέτασις των συμφερόντων του εργατικού κόσμου ουδέποτε ελάμβανε χώραν», με συνέπεια δράσεις και γεγονότα από την πλευρά των εργατών «από τα οποία μόνον την κατασυκοφάντησιν και την μήνιν του συντηρητικού, της κοινωνίας, συνόλου εκέρδιεν ο εργατικός κόσμος». Αφήνοντας πίσω όλα αυτά η νέα οργάνωση «φιλοδοξεί να παίξει τον ρόλον του πραγματικώς αντιλήπτορος των εργατικών εντός των σαφώς διαγραφομένων εθνικών και νομίμων όρων»

Ίδην, 28/2/1937.

⁵⁸² Βιβλίο Μητρώου Σωματείων (Πρωτοδικείο Ηρακλείου) αριθμός καταχώρησης 313 στις 15/11/1937.

οποίες προΐστανται γνωστοί ηρακλειώτες, θιασώτες του καθεστώτος (Βάρβογλης, Τζοβενής κ.α.)⁵⁸³.

Χαρακτηριστικές των διαθέσεων έναντι του καθεστώτος είναι οι αντιδράσεις της ελίτ της πόλης στις δύο επισκέψεις που πραγματοποίησε ο δικτάτορας, με μικρή χρονική απόσταση η μία από την άλλη στην Κρήτη. Στην πρώτη του επίσκεψη ο Μεταξάς, ο οποίος μόλις τρεις μήνες μετά την επιβολή του καθεστώτος του έσπευσε στη βενιζελική Κρήτη για να διασκεδάσει τους προσωπικούς του περισσότερο φόβους, γίνεται δεκτός με θέρμη όπως φαίνεται στα δημοσιεύματα των εφημερίδων. Η Ίδη νιώθοντάς τον δικό της άνθρωπο, του επιφυλάσσει ευρεία δημοσιότητα αφιερώνοντας μόνον για την κάλυψη του σχοινοτενούς λόγου που ο Μεταξάς απηύθυνε στους Ηρακλειώτες, τρία ολόκληρα φύλλα⁵⁸⁴. Στην προσπάθειά της μάλιστα να προβάλλει τη λαϊκότητα και απλότητα του δικτάτορα, το ενδιαφέρον της εστιάζεται στη γλώσσα «του λαού και της καρδιάς» που αυτός χρησιμοποιεί όταν απευθύνεται στα πλήθη, με την οποία γκρέμισε επιτέλους την κοινωνική πρόληψη που είχε δημιουργηθεί γύρω από το γλωσσικό ζήτημα⁵⁸⁵. Εκείνος, όμως, που πλειοδοτεί σε προσωπικά εγκώμια για τον Μεταξά είναι ο φιλελεύθερος Ζωγράφος από τις στήλες της Ανόρθωσης. Αναγγέλλει τον ερχομό του «ως κυβερνήτη του Έθνους»⁵⁸⁶ και διαβεβαιώνει πως «ο Κρητικός λαός δεν λησμονεί εις ποίον θλιβερόν κατάντημα είχε περιέλθει το Κράτος και ποίον τεράστιον έργον ανέλαβε ο σημερινός πρωθυπουργός (διότι) μόλις προ τριών ακόμη μηνών τα πάντα είχαν παραλύσει εις την χώραν... η κρατική μηχανή είχαν εξαρθρωθεί... η πίστις και ο σεβασμός προς την ιδέαν του Κράτους είχαν κλονιστή... η εθνική ιδέα και τα πατριωτικά ιδανικά είχαν υποστή βαρύτατα πλήματα... η ηθική και πνευματική αναρχία εισεχώρει εις τα ψυχάς των πολιτών... Μίσση, διχασμοί, αίματα, αισθήματα αντεκδικήσεων εχώριζον τους έλληνας εις θανάσμους εχθρούς και παρασκευάζον την καταστροφήν και τον όλεθρον του έθνους». Θεωρεί την παρέμβαση του Μεταξά στο συγκεκριμένο σημείο σωτήρια αφού επέτρεψε «την οργάνωσιν των ζωντανών δυνάμεων της φυλής... την αφύπνισιν των εθνικών συνειδήσεων» και δίνοντας «θέσιν εις την νεότητα... μάχεται να αναστήση την νεκρωθείσαν, εις τας πλημμυρισμένας από μίσση συνειδήσεις του λαού, εθνικήν ιστορίαν με τους θρύλους και τας λάμπεις της, με τα μεγαλεία και τα τρόπαια της φυλής» χωρίς όμως να παραβλέπει «τας υλικές ανάγκας του λαού»⁵⁸⁷. Στην υποδοχή και στη ζεστή φιλοξενία που έτυχε ο Μεταξάς στο Ηράκλειο πρωταγωνίστησαν ο δήμαρχος Γεωργιάδης με τη θερμή του προσφώνηση και ο αδελφός του Αλέξανδρος, πρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου⁵⁸⁸.

⁵⁸³ Βλ. ενδεικτικά τις καταγραφές με αριθμό κατ. 299, 300, 301, 303, 305, 312, 326.

⁵⁸⁴ Ίδη, 10, 11, 13/11/1936

⁵⁸⁵ Ίδη, 13/11/1936.

⁵⁸⁶ Ανόρθωσις, 6/11/1936.

⁵⁸⁷ Ανόρθωσις, 7/11/1936.

Η αναφορά του Μεταξά στον Βενιζέλο στον λόγο του στα Χανιά και στην αρχική κοινή τους πορεία παρότι οι δρόμοι τους χώρισαν στη συνέχεια, συγκινεί το Ζωγράφο όπως και η δήλωση του δικτάτορα ότι έρχεται στην Κρήτη «ως άγγελος ειρήνης και πολιτικής εξημέρωσης».

Ανόρθωσις, 8/11/1936.

⁵⁸⁸ Ανόρθωσις, 10/11/1936.

Εάν το πρώτο ταξίδι στην Κρήτη υπήρξε για το Μεταξά καθησυχαστικό, το δεύτερο ήταν, χωρίς υπερβολή, θρίαμβος. Ο βασικός λόγος, όμως, ήταν πως πρωταγωνιστής δεν ήταν ο ίδιος ο Μεταξάς αφού συνόδευε το Βασιλιά στην πρώτη επίσκεψη εκπροσώπου της δυναστείας στην Κρήτη μετά την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος. Οι εφημερίδες διαγωνίζονται στην επινόηση συμβολισμών για τον Βασιλιά⁵⁸⁹. Η υποδοχή και η παραμονή Βασιλιά και Μεταξά από το «δημοκρατικό» Ηράκλειο υπερβαίνει κάθε προσδοκία. Για μία εβδομάδα η πόλη και η ύπαιθρος ζουν και αναπνέουν στο ρυθμό της επίσκεψής τους. Η κινητοποίηση είναι πρωτοφανής αφού αφορά κάθε ηλικία (ιδιαίτερα κινητοποιούνται οι μαθητές), κάθε επάγγελμα, κάθε τόπο που αποφασίζουν οι δύο υψηλοί φιλοξενούμενοι να επισκεφτούν. Πρωταγωνιστούν και σ' αυτή την επίσκεψη ο Δήμαρχος, ο αδελφός του Τίτος Γεωργιάδης, πρώην Γενικός Διοικητής Κρήτης, ως πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου, του σημαντικότερου επιστημονικού σωματείου της πόλης και πρωτοκλασάτοι βενιζελικοί παράγοντες οι οποίοι διαθέτουν ακόμη και την ιδιωτική τους κατοικία για τη φιλοξενία του υψηλού επισκέπτη⁵⁹⁰. Ο ιστοριοδίφης Μουρέλλος, από τις στήλες της Ίδης, πλέον στην οποία έχει μετακομίσει, ερευνά το ιστορικό των βασιλικών επισκέψεων στην Κρήτη εντοπίζοντας την πρώτη τον 12^ο αιώνα από τον Ισαάκιο, δημιουργώντας, εκών άκων, αναπόφευκτους συνειρμούς στους αναγνώστες για τη μακρά συνέχεια του θεσμού⁵⁹¹. Ο Βασιλεύς «συνισταμένη της σωτηρίας», «ο θεόπεμπτος σωτήρας», ο οποίος γίνεται δεκτός με λαϊκότροπα συνθήματα στη Μεσαρά («Ζήτω το παιδί του Κώτσου» και «Να μας ζήσης γιε του Κωνσταντίνου») αφήνει, παρά τις προσπάθειες, κυρίως της Ίδης, σε ρόλο κομπάρσου τον Μεταξά. Σπεύδουν, όμως, τα Κρητικά Νέα για να αποκαταστήσουν την τάξη με δημοσιεύματα που αναφέρονται στο μεγαλείο της 4^{ης} Αυγούστου, στο τιτάνιο έργο της «Ανορθώσεως» που το καθεστώς έχει αναλάβει καθώς και στην απόλυτη στοίχιση του κρητικού λαού μ' αυτό⁵⁹². Εν ειδει απολογισμού η Ανόρθωση του Ζωγράφου αποφαίνεται πως επετεύχθη ο στόχος του βασιλικού ταξιδιού αφού η επαφή και

⁵⁸⁹ Ο Ζωγράφος τον θεωρεί «σύμβολον της εθνικής ενότητας, που ενσαρκώνει ως Αρχηγός του έθνους, τους πόθους και τα αισθήματα του ελληνικού λαού». Εκπροσωπεί «την θέλησιν του λαού να λησμονήσει το παρελθόν με τα μίση, τα πάθη, τους εμφύλιους πολέμους... να ομονόηση, να αποστρέψει το πρόσωπον από το παρελθόν... την ιδέαν του Κράτους και την συνισταμένην των κανόνων της πολιτείας». Βεβαιώνει ότι ο Κρητικός λαός «όσον κι αν έπνευσεν ισχυρός ο άνεμος της αναρχίας... δεν εκλονίσθη εις την πίσιν του εις τα ιδεώδη της φυλής και τα ιδανικά του έθνους... διότι δεν επόθησεν τίποτε άλλο ειμή την λήθην του παρελθόντος...»

Ανόρθωσις, 4/3/1937.

Η ταύτιση της συντηρητικής Ίδης είναι απόλυτη αφού εκεί ο Βάρβογλης, εξ ονόματος του Κρητικού λαού, ρίχνει στη λήθη το παρελθόν και αναγορεύει σε σύμβολο και σωτήρα το Βασιλιά.

Ίδη, 2, 3, 4/3/1937.

⁵⁹⁰ Ανόρθωσις, 11, 12, 13/3/1937.

Ο Τίτος Γεωργιάδης στην πρόποσή του υπέρ του Βασιλιά τον υποδέχτηκε ως συμφιλιωτή τονίζοντας ότι «ο Κρητικός λαός πιστεύει ότι... ήλθετε άγγελος τερματισμού του ηθικού διχασμού, ότι αποτελείτε τον σύμβολον της Εθνικής Ενότητας και παρέχετε τας ελπίδας μιας νέας μεγαλουργού εθνικής σταδιοδρομίας».

⁵⁹¹ Ίδη, 10/3/1937.

⁵⁹² Η Κρήτη βρίσκεται «εγγύτερον κάθε άλλου ελληνικού διαμερίσματος εκ λόγων παραδόσεων και αγώνων, θα μείνη πιστή σύμμαχος και προστάτης του καθεστώτος (της 4^{ης} Αυγούστου) όπως έμεινεν πιστή εις τα εθνικά παραδόσεις και τα ιδεώδη».

Κρητικά Νέα, 10, 11/3/1937.

επικοινωνία του άνακτα με τον λαό έδωσε την ευκαιρία στους Κρήτες «δι' έναν πατριωτικόν συναγερμόν και μίαν επίδειξιν εθνικού φρονηματισμού», ενώ, παρεμπιπτόντως, διαπιστώνει ότι από τις εκδηλώσεις που έγιναν προς τιμήν των δύο υψηλών επισκεπτών, το Ηράκλειο παρουσιάστηκε «ως πόλιν πράγματι πολιτισμένη και από τας ολίγας της Ελλάδος που παρουσιάζουν εξαιρετικήν κοσμικήν κίνησιν»⁵⁹³. Ο Βάρβογλης από την Ίδη διαπιστώνει ότι «η Κρήτη είναι υπερήφανος» επειδή σφυρηλατούνται δεσμοί ακατάλυτοι μεταξύ του λαού της και του θρόνου, επιτρέποντας έτσι την ταύτιση του λαού αυτού, πρωτοπόρου ανέκαθεν στις εθνικές εξορμήσεις, με τον ειρηνευτήν και εθνικό σύμβολο, Βασιλιά⁵⁹⁴. Ο Κατεχάκης στα Κρητικά Νέα αποκαλύπτει ότι το μυστικό της κρητικής εθνικής έξαρσης σχετίζεται με το γεγονός ότι ο Κρητικός λαός «δεινοπαθήσας μέσα εις την θύελλαν του εσωτερικού διχασμού, όσον ουδέν άλλο ελληνικόν διαμέρισμα συναισθάνεται βαθύτερον και εντονότερον πάσης άλλης ελληνικής περιφέρειας την ανάγκην της εσωτερικής γαλήνης και ανορθώσεως... και προ του έθνους της ευημερίας, της ευδαιμονίας του εθνικού συνόλου, δεν έχει πολιτικά φρονήματα. Και εάν έχει τα καταπνίγει»⁵⁹⁵. Στο κλίμα αυτό της εθνικής έξαρσης ο Μεταξάς «απελευθερώνει» 3 εκατομμύρια δραχμές, 2 εκατ. για την αποπεράτωση των νέων φυλακών Ηρακλείου και 1 εκατ. για την αποπεράτωση του δικαστικού μεγάρου, ο Βασιλιάς χαρίζει το υπόλοιπο της ποινής εκτόπισης σε σημαντικό αριθμό κομμουνιστών που προέρχονταν από το νομό και όλοι συγγαίρουν τον Μητροπολίτη Τιμόθεο για την εμπνευσμένη προσφώνησή του στο Βασιλιά⁵⁹⁶. Το ενωτικό κλίμα και την επανεθνικοποίηση της ηρακλειώτικης αστικής τάξης παρ' ολίγο να τινάξει στον αέρα ο ισχυρός Σύλλογος Εμποροβιομηχάνων σταφίδας Ηρακλείου, διότι δεν εκλήθη να παραστεί στο τραπέζι που παρέθεσε το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο της πόλης στον Βασιλιά. Τελικά το θέμα δεν έλαβε διαστάσεις αφού απασχόλησε σε μία ολόκληρη συνεδρίαση το Διοικητικό Συμβούλιο του σημαντικότερου οικονομικού θεσμού της πόλης⁵⁹⁷.

Από τις σπουδαιότερες αποδείξεις της θερμής στάσης των αστών του Ηρακλείου απέναντι στο μεταξικό καθεστώς παρέχει η περίοδος της αντιδικτατορικής εξέγερσης που έλαβε χώρα στα Χανιά στο τέλος Ιουλίου 1938⁵⁹⁸. Το άγγελμα για την εκδήλωση της εξέγερσης βρήκε την πόλη του Ηρακλείου εν μέσω πυρετωδών προετοιμασιών για τον εορτασμό της συμπλήρωσης δύο χρόνων από την επιβολή της 4^{ης} Αυγούστου. Ο εορτασμός τον οποίο είχε αναλάβει μια ευρύτατη επιτροπή από «αντιπροσώπους όλων των κοινωνικών τάξεων», μεταβλήθηκε σε ένα υπερασπιστικό παροξυσμό του καθεστώτος και του ηγέτη του. Την άμεση καταδίκη του κινήματος ως «παράφρονος» από τον παρεπιδημούντα στην Αθήνα, Δήμαρχο της πόλης, Γεωργιάδη και το Δημοτικό συμβούλιο, ακολούθησε βροχή από καταδίκες

⁵⁹³ Ανόρθωσις, 14/3/1937.

⁵⁹⁴ Ίδη, 20/3/1937.

⁵⁹⁵ Κρητικά Νέα, 12/3/1937.

⁵⁹⁶ Ίδη, 14/3/1937.

⁵⁹⁷ Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, ό. π. , Βιβλίον 5^ο, συνεδρίαση, της 22/3/1937.

⁵⁹⁸ Για το κίνημα βλ. Λιναρδάτος, Σ., 4^η Αυγούστου, ό. π. σελ. 325-349

και ενός εκ των πρωταγωνιστών του, Χατζηαγγέλης, Β., Το αντιδικτατορικό κίνημα της Κρήτης, 2^η έκδ, Χανιά, 1986.

προερχόμενες από κοινότητες του Νομού Ηρακλείου, συλλόγους, τα δύο επιμελητήρια της πόλης κ.α.⁵⁹⁹. Φαλαγγίτες της ΕΟΝ ανέλαβαν τη διανομή προκηρύξεων καταδίκης της εξέγερσης σ' ολόκληρη την πόλη ενώ ο Ζωγράφος εξαίρει τη στάση του Νομάρχη Ηρακλείου, και εκτελούντα χρέη Γενικού Διοικητή Α. Μάρκελλου (ο γενικός διοικητής, Σφακιανάκης απουσίαζε στην Αθήνα κατά την περίοδο εκδήλωσης του κινήματος) στην αντιμετώπιση της, κυρίως επειδή χάρις σ' αυτόν το Ηράκλειο «συνέχιζε την καθημέραν ζωή του, πανομοιομόρφως, ομαλήν, ήρεμον, αδιατάρακτον». Ο δήμαρχος Γεωργιάδης μάλιστα με νέες δηλώσεις του αποδοκίμασε το κίνημα, χαρακτηρίζοντάς το «άφρον» και «αντεθνικόν» διότι «ουδέν είχε ηθικόν περιεχόμενον, συνετέλεσε απλώς μόνον εις το να συζητείται και πάλι δυσμενώς εν Αθήναις η λέξις «Κρήτη». Ο Γεωργιάδης δήλωσε μάλιστα ευτυχής που οι κάτοικοι του Ηρακλείου έδειξαν «ως συνήθως σύνεσιν και πατριωτισμόν»⁶⁰⁰. Πολύ πιο επιθετική παρουσιάζεται η Ίδη -προφανώς εξαιτίας της βενιζελικής προέλευσης των στασιαστών- προβάλλοντας τις δηλώσεις του Μάρκελλου ο οποίος αποκάλυψε το κίνημα «κωμικόν»⁶⁰¹. Κυρίως όμως προβάλλει την άμεση καταστολή του χάρις, αφενός στη «σιδηρά πυγμή του εθνικού κυβερνήτου», αφετέρου στην αποδοκιμασία του από τον κρητικό λαό, στέλνοντας το μήνυμα «ότι παρήλθεν ανεπιστρεπτή η εποχή των κινήματων και των επαναστάσεων», αφού «το έθνος δεν είναι δυνατόν να αναχαιτισθή από την εθνικήν του πορείαν...». Θεωρεί την Ελλάδα πλέον «πρότυπον κράτους» διότι «ουδαμού εθεσπίστηκαν νόμοι τοιαύτης κοινωνικής ωφελείας και ουδαμού εδόθησαν, όσα εδόθησαν εις τον αγρότην και τον εργάτην και τον υπάλληλον από τον Ιωάννην Μεταξάν» ο οποίος συνέβαλε ώστε «οι παρείσακτοι εκτυπήθησαν, οι μεσάζοντες εξοντώθησαν, οι καρχαρίαί του ιδρώτος του πτωχού λαού δεν έχουν θέσιν σήμερον εις τον κρατικόν προϋπολογισμόν»⁶⁰².

Το βάρος του εορτασμού της επετείου του μεταξικού καθεστώτος το 1938 στο Ηράκλειο εν μέσω ενός ιδιαίτερα φορτισμένου, λόγω του κινήματος, κλίματος σήκωσαν οι βενιζελικοί της πόλης. Ο Μουρέλλος, μετά από παρέλαση και επιθεώρηση από τον Γενικό Επόπτη της ΕΟΝ Νομάρχη Ηρακλείου, Α. Μάρκελλο, εν όψει της αναχώρησης 100 φαλαγγιτών προκειμένου να μετάσχουν στις γιορτές για τα δίχρονα του καθεστώτος που είχαν προγραμματιστεί στην Αθήνα, εκφώνησε

⁵⁹⁹ Ανόρθωσις, 30, 31/7/1938.

⁶⁰⁰ Ανόρθωσις, 2/8/2938.

⁶⁰¹ «Εγωπαθείς πολιτευταί του Νομού Χανίων εθελουφλούντες και αποβλέποντες αποκλειστικώς και μόνον εις την εξυπηρέτησιν ποταπών ατομικών συμφερόντων» είναι σύμφωνα με την εφημερίδα οι ηγέτες του κινήματος Μητσοτάκης και Μουντάκης.

Ίδη, 30/7/1938.

⁶⁰² Ίδη, 31/7/1938.

Τις επόμενες ημέρες ακολουθεί η δημοσίευση ύμνων, εν όψει του εορτασμού των 2 ετών από την επιβολή του Μεταξά, τόσο για τον ίδιον (ακαταπόνητος και σιδηρούς κυβερνήτης) όσο και για το καθεστώς το οποίο οργάνωσε, εξυγίανε, τόνωσε, ανόρθωσε, δημιούργησε...

βλ. ενδεικτικά Ίδη, 1, 3, 4/8/19388.

Με τη σειρά της η Ανόρθωση εκθειάζει την 4^η Αυγούστου με ειδικές αναφορές στο περιορισμό κατά 85% της ζωοκλοπής, η οποία παλαιότερα λόγω «της νοσηράς ψυχοσυνθέσεως των ορεινών ιδία κατοίκων δεν εθεωρείτο πράξις ανήθικος», και στην «κομμουνιστικήν ακινησίαν» σε αντιπαραβολή με την προτεταρτιαυγουστική εποχή όταν «οι κομμουνισταί και τα πάσης φύσεως αναρχικά στοιχεία έδρων ασυδότης».

Ανόρθωσις, 2/8/1938.

«εμπνευσμένο» λόγο, προτρέποντας την προς αναχώρηση αντιπροσωπεία να πείσει όλους ότι ο Κρητικός λαός «με μίαν σκέψιν, με μίαν ψυχήν, τραβά τον εθνικόν δρόμον που εχάραξεν ο δυνατός δημιουργός του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού». Τους ζήτησε μάλιστα να πείσουν όλους στην πρωτεύουσα ότι «εδώ κάτω όλοι, χωρίς καμίαν εξαίρεσιν, έχουν στραφεί προς τον νέον ήλιον της ελπίδας που γνωρίζει τον δρόμον των ελληνικών πεπρωμένων»⁶⁰³. Η κεντρική εκδήλωση ανήμερα της επετείου σε μια πόλη φέρουσα επιβλητική διακόσμηση ιδιωτικών κατοικιών και καταστημάτων έκλεισε με μεγαλειώδη παρέλαση προς τιμήν της 4^{ης} Αυγούστου που αποτελεί «σταθμό εις την ζωή και ύπαρξιν της νεώτερης Ελλάδας» όπως κατηγορηματικά σημείωνε ο Ζωγράφος. Είχε προηγηθεί μετά τη δοξολογία η εκφώνηση λόγου από τον Ιωάννη Πασσαδάκη, ο οποίος έχοντας υιοθετήσει πλήρως το αφήγημα του κομμουνιστικού κινδύνου από τον Μεταξά, αποδύθηκε αφενός σ' ένα αντικομμουνιστικό παραλήρημα που θα επαναλαμβάνει σε τακτική βάση, μέσω του τύπου και του ραδιοφώνου, κατά τη διάρκεια της κατοχής, πρώτα ως Νομάρχης Ηρακλείου και αργότερα ως Γενικός Διοικητής Κρήτης, αφετέρου σε ένα λιβανωτό του Μεταξά. Ο δικτάτορας, σύμφωνα με τον ομιλητή, αφύπνισε το λαό με το ισχυρό στρατιωτικό του χέρι και είναι μαζί με το Βασιλιά, οι άγρυπνοι φρουροί του έθνους κ.α.. Καταλήγοντας επισήμανε πως «εάν δεν θέλωμεν να αυτοκτονήσωμεν ως έθνος, ας παραμείνωμεν πλησίον της εθνικής καταστάσεως της 4^{ης}/Αυγούστου... ηνωμένοι εις εν εθνικιστικόν μέτωπον όλοι οι πατριώται ανεξαρτήτως τέως βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί» αφού η εξακολούθηση της στήριξης της του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου είναι «δι' όλους μας τους οπαδούς του αστικού κοινωνικού καθεστώτος ζήτημα ζωής και θανάτου». Γι' αυτό θεωρεί πως ενώπιον του μεγάλου αυτού σκοπού «αι ατομικαί ελευθερίαι και όλα τα άλλα είναι μικρά και ασήμαντα ζητήματα». Εξάλλου όπως εμφαστικά και με περισσή βεβαιότητα ο ρήτορας διαβεβαιώνει «έχομεν ελευθερίας πάλιν αρκετάς, όσας μας χρειάζονται»⁶⁰⁴.

Το αντιμεταξικό κίνημα πάντως ενεργοποίησε, στιγμιαία έστω, τα λανθάνοντα κομματικά πάθη. Στην Αθήνα ο Γ. Α. Βλάχος με ενυπόγραφα άρθρα βρήκε την ευκαιρία να προβεί σε επιθέσεις εναντίον των βενιζελικών και συλλήβδην των κρητικών⁶⁰⁵. Στο Ηράκλειο η Ίδη πρόβαλε με νόημα τα ονόματα των βενιζελογενών ηγετών του κινήματος⁶⁰⁶. Αυτό όμως που τελικά ένωσε τους πρωταγωνιστές των δύο πάλοι ποτέ κραταιών παρατάξεων ήταν η διασκέδαση της διαγραφόμενης αμαύρωσης του νησιού στην υπόλοιπη χώρα και η αποτροπή ενός πιθανού νέου κύματος «αντικρητισμού». Συνάμα για τους βενιζελικούς προείχε η κατάδειξη πως το ολέθριο παρελθόν είχε περάσει ανεπιστρεπτί. Για την επίτευξη των στόχων αυτών επιβαλλόταν η σύγκλισή τους στη βάση της υπεράσπισης του τεταρτοαυγουστιανού καθεστώτος και στην πλειοδοσία νομιμοφροσύνης στον ηγέτη του⁶⁰⁷.

⁶⁰³ Ανόρθωσις, 2/8/1938.

⁶⁰⁴ Ανόρθωσις, 6/8/1938.

⁶⁰⁵ Λιναρδάτος, Σ., ό .π. σελ. 344-345.

⁶⁰⁶ Ίδη, 30/7/1938.

⁶⁰⁷ Οι στοχοσίες και παλινωδίες του κινήματος υπήρξαν μνημειώδεις. Ο Αρ. Μητσοτάκης δεν έχαιρε ιδιαίτερης συμπάθειας στους κόλπους των βενιζελικών, ο δε Σοφούλης ήταν αντίθετος σε δυναμική αναμέτρηση με το καθεστώς, προσδοκώντας ότι ο βασιλιάς Γεώργιος θ' απομάκρυνε τον Μεταξά,

Στο Ηράκλειο κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά δεν άλλαξε απολύτως τίποτα όπως εύγλωττα έγραψε μετά την καταστολή του κινήματος ο Ζωγράφος. Η ζωή συνεχίστηκε «πανομοιομόρφως, ομαλή, ήρεμη και αδιατάρακτη», όχι μόνο επειδή ο Μεταξάς υπερασπίστηκε τα συμφέροντα της ελληνικής αστικής τάξης και ιδιαίτερα εκείνου του τμήματός της που συνιστούσε τον κυρίαρχο πόλο του ελληνικού κεφαλαίου⁶⁰⁸, αλλά κι εξαιτίας του γεγονότος ότι το βενιζελικό, στην συντριπτική του πλειοψηφία, κατεστημένο της πόλης έμεινε σχεδόν ανέγγιχτο και συνεπώς κυρίαρχο σ' ολόκληρη την ταραγμένη δεκαετία του 1930. Η ρεβάνς που διακαώς επιδίωκαν οι ντόπιοι Λαϊκοί (κυρίως το συντηρητικό και ακραίο κομμάτι) δεν ήρθε ποτέ, αφού όταν πήραν την εξουσία το 1932 και ιδίως το 1933 η αδυναμία τους να κυβερνήσουν δεν την επέτρεψε. Ακόμη κι όταν προέκυψε η χρυσή ευκαιρία με το κίνημα του 1935 και την εμπλοκή του συνόλου σχεδόν των βενιζελικών παραγόντων της πόλης σ' αυτό, η πίεση που ασκήθηκε δεν επέτρεψε στους Λαϊκούς ν' ανταποδώσουν, αφού προείχε η αποκατάσταση της ρήξης για την επαναλειτουργία του αστικού κράτους και των μηχανισμών του. Η φανατική μερίδα των ντόπιων Λαϊκών (Τσαλδαρικοί και όσοι δημιούργησαν τον β' συνδυασμό στις εκλογές του 1935) κατέβαλε κάθε προσπάθεια (μάρτυρες κατηγορίας στις δίκες που ακολούθησαν το κίνημα, εμπρηστική αρθρογραφία) αλλά εις μάτην. Η ελπίδα που στήριζαν στην επιστροφή του Βασιλιά διαψεύστηκε γρήγορα, αφού το τελευταίο που ενδιέφερε εκείνον ήταν η αποκλειστική του ταύτιση με το στρατόπεδο αυτών που του έστρωσαν, πραξικοπηματικά, το δρόμο για την επιστροφή του. Ήταν φανερό ότι η προσωπική του επιβίωση και συνάμα η επιβίωση του αστικού καθεστώτος ταυτίζονταν απόλυτα και απαιτούσαν μετριοπάθεια και σύνεση.

Από την άλλη ο Μεταξάς επιδιώκοντας τη δική του μακροήμερευση δεν θα μπορούσε να ικανοποιήσει το βαθύ αίσθημα της εκδίκησης που σωρευόταν τόσα χρόνια στις τάξεις των αντιβενιζελικών. Το άνοιγμά του προς του προς τους βενιζελικούς, που ήταν η μεγάλη πλειοψηφία και ο ισχυρός πόλος στο νησί, ήταν ως εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για τη διασφάλιση της τάξης και της ηρεμίας. Αυτό ακριβώς το άνοιγμα εκμεταλλεύτηκαν οι βενιζελικοί και σε μεγάλο βαθμό οικειοποιήθηκαν βασικά στοιχεία της 4^{ης} Αυγούστου. Εξάλλου τους ένωνε με το

επαναφέροντας την κοινοβουλευτική τάξη. Χαρακτηριστικό στοιχείο, εξάλλου, της μεταστροφής προς το πρόσωπο του Βασιλιά, του, εν γένει βενιζελικής προέλευσης, κόσμου, υπήρξε το γεγονός ότι ο εκ των ηγετών του κινήματος Αρ. Μητσοτάκης απηύθυνε το επαναστατικό του διάγγελμα «προς την Αυτού Μεγαλειότητα του Βασιλέα». Υπό αυτές τις προϋποθέσεις η έλλειψη ανταπόκρισης στο κάλεσμα των εξεγερμένων από την υπόλοιπη Κρήτη ήταν κάτι που δεν εξέπληξε. Η συμμετοχή του Ηρακλείου περιορίστηκε στην αποστολή στα Χανιά του γνωστού συνδικαλιστή Παπάζογλου-Πάγκαλου από το ΚΚΕ το οποίο μετείχε στο κίνημα. Τόσο όμως αυτός, όσο και ο καταγόμενος από τα Χανιά, Β. Κτιστάκης, σημαντικό στέλεχος του κόμματος στην πόλη αποσύρθηκαν με απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ και αντικαταστάθηκαν από τον Μ. Βαφειάδη.
βλ. Λιναρδάτος, Σ., ό. π. σελ. 349.

Ο έτερος ηρακλειώτης που ενεπλάκη έμμεσα στο κίνημα ήταν ο βενιζελικός Εμ. Μπαντουβάς, ο οποίος εξασφάλισε το καΐκι για τη φυγάδευση από το νησί των πρωταγωνιστών τον Οκτώβριο, αφού πρώτα ναυάγησαν οριστικά οι προσπάθειές τους για αναζωπύρωση του κινήματος μέσω της κινητοποίησης του Ηρακλείου και του Ρεθύμνου. Ο Χατζηαγγελής μάλιστα γράφει πως ο Μπαντουβάς μετέφερε στους φυγόδικους τα χαιρετίσματα του Δημάρχου Ηρακλείου.
βλ. Χατζηαγγέλης, Β., ό. π. σελ. 85.

⁶⁰⁸ Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», ό. <ςπ. σελ. 117.

Μεταξά ο ακραίος αντικομμουνισμός. Μπορεί μια μερίδα των βενιζελικών της πόλης του Ηρακλείου να μην είδε πότε με καλό μάτι τον Μεταξά, η παρουσία, όμως, του Βασιλιά, που οι βενιζελικοί φρόντισαν, αμέσως μετά την επιστροφή του στο τέλος του 1935, να τον αποσπάσουν από την ολοκληρωτική διεκδίκηση και κατοχή των Λαϊκών, έφερε αποτελέσματα διότι ο μονάρχης λειτούργησε ως εγγυητής του αστικού καθεστώτος το οποίο, σε τελική ανάλυση, δεν θα μπορούσε να τους θέσει ποτέ στο περιθώριο. Οι αντιβενιζελικοί της Κρήτης πιθανόν να παρηγορήθηκαν με την έκδοση, μεσούσης της δικτατορίας, του τεράστιου τόμου των πεπραγμένων της 4^{ης} Αυγούστου στο νησί. Το έργο υπήρξε έμπνευση και πρωτοβουλία του Γενικού Γραμματέα της Γεν. Διοίκησης Κρήτης, Δ. Ξυδιά και βέβαια αφιερώνεται «εις τον Μεγάλον Έλληνα και Εθνικόν Κυβερνήτην κ. Ι. Μεταξάν, ως ελάχιστον δείγμα αφοσίωσης και ευγνωμοσύνης του Κρητικού Λαού». Στον πρόλογο η 4^η Αυγούστου παρουσιάζεται ως ο δεύτερος μεγάλος σταθμός του ελληνισμού από το 1453 κι εντεύθεν χωρίς να ονομάζεται ευθέως ο πρώτος παρά μόνο με τη διαφοροποίηση στο αποτέλεσμα: στην πρώτη ο εξωτερικός εχθρός υπέκυψε στα απαράγραπτα εθνικά δίκαια, ενώ στη δεύτερη ο εσωτερικός, αυτή τη φορά, εχθρός «συνετρίβη, ως κεραμέως σκεύη με την ανατολήν της 4^{ης} Αυγούστου»⁶⁰⁹. Και στον αφιερωματικό αυτό τόμο όμως εκτός από την προβολή των πρωταγωνιστών Μεταξά, Βασιλιά Γεωργίου, και ακόμη του θανόντος Βασιλιά Κωνσταντίνου πρωταγωνιστή του διχασμού, όπως και του Πρίγκιπα Γεωργίου αρμοστή της Κρητικής Πολιτείας, τα πρόσωπα που παρελαύνουν είναι σχεδόν όλα προερχόμενα από τη βενιζελική παράταξη τα οποία εξακολουθούν να πρωταγωνιστούν (Γεωργιάδης, Σφακιανάκης κ.α.). Η λαχτάρα για εκδίκηση και ο φθόνος των Λαϊκών της πόλης δεν μετουσιώθηκαν ποτέ, μέχρι τότε, σε πράξεις. Η μνησικακία που δημιουργήθηκε πάνω σ' αυτή τη βάση ήταν το κυρίαρχο συναίσθημα των φανατικών λαϊκών του Ηρακλείου⁶¹⁰. Το κατοχικό πλαίσιο που ακολούθησε τη δικτατορία αποδείχθηκε πρόσφορο, να λάβει η μνησικακία αυτή σάρκα και οστά, χωρίς δυστυχώς να περιοριστεί η επακολουθήσασα εκδίκηση σε ένα συμβολικό, τουλάχιστον, επίπεδο.

⁶⁰⁹ Μαλαματάκη, Β., Η Μεταυγουστιανή Διοίκησης εν Κρήτη, έκδ. Ε. Αλεξίου, Ηράκλειον, χ. χ. Ο συγγραφέας αναφερόμενος στην Κρήτη την αποκαλεί κοιτίδα και φωτοδότη πολιτισμών, λίκνο γαλούχησης και άνδρωσης των αρετών, γενέτειρα ηρώων και πατριωτών. Αποφαινεται ότι εξακολουθεί να «παρέχει τη συμβολή της εις το σύγχρονον θαύμα της δημιουργίας του τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού» και δηλώνει βέβαιος πως το εργώδες και αναδημιουργικό αυτό έργο «κάθε Κρης πατριώτης έχει θέσιν υπό τον θυρεόν του Κράτους της Μεταυγουστιανής Αναδημιουργίας».

⁶¹⁰ Βλ. Scheler, Μ., Ο μνησικακός άνθρωπος, Ίνδικτος, Αθήνα, 2002, σελ. 18.

ΠΗΓΕΣ

Α δημοσίευτες πηγές

A. Επιμελητήριο Ηρακλείου

1. Στατιστικά κ.λ.π. πληροφορίες επί της παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων από του έτους 1935-1957.

2. Εισαγωγαί και αποβιβαζόμενα κατ' έτος, ποσότητας και αξίαν του Τελωνείου Ηρακλείου.

Εισαγωγαί εκ του εξωτερικού.

Βιβλίο α' από το 1924- 1927.

Βιβλίο β' από το 1927-1955.

3. Βιβλία εξαγωγής εις εξωτερικών κατ' είδος ποσότηταν και αξίαν 1927- 1961 από το Τελωνείο Ηρακλείου

4. Γενικών Μητρώων Επωνυμιών Εμπορικού / βιομηχανικού Επιμελητηρίου 1924-1939.

5. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού / Βιομηχανικού επιμελητηρίου.

Βιβλίων 1ον, 1924-1925.

Βιβλίων 2ον, 1926-1928.

Βιβλίων 3ον, 1928-1932.

Βιβλίων 4ον, 1932-1936.

Βιβλίων 5ον, 1936-1939.

Βιβλίων 6^{ον}, 1939-1948.

Β. Δήμος Ηρακλείου.

Αρχείο Δήμου Ηρακλείου.

Κ.Α. 34.

Γ.Πρωτοδικείο Ηρακλείου.

Βιβλίο Μητρώου Σωματείων.

Γ.Ληξιαρχείο Ηρακλείου.

Βιβλία Γεννήσεων 1926-1940.

Βιβλία Θανάτων 1926-1940.

Δημοσιευμένες

ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος 1ος, 1918-1924, β' έκδοση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981.

ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος 2ος, 1925-1928, β' έκδοση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981.

ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος 4ος, 1934-1940, β' έκδοση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981.

Μαλαματάκη, Β., Η Μεταγουστιακή Διοίκησης Εν Κρήτη, εκδ. Ε.Αλεξίου, Ηράκλειον, χ.χ.

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Π. Δρανδάκη), Πυρσός, τόμ. ΙΒ, Αθήνα, 1956.

Απογραφές του πληθυσμού της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος,

1920, 1928, 1940, 1951.

1. Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19ης Δεκεμβρίου 1920, Εθνικό Τυπογραφείο, 1921.

2. Πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935.

3. Πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1950.

4. Πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1958.

Εφημερίδες

Ανόρθωσις

Ελευθέρα Σκέψις

Εφημερίδα των Συντακτών

Ίδη

Κρητικά Νέα

Νέα Εφημερίς

Ο Αγών

Ριζοσπάστης

Φωνή του Λαού

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση.

Aldcroft, D., Η ευρωπαϊκή οικονομία 1914-2000, Αλεξάνδρεια , Αθήνα, 2007.

Balibar, E., Wallerstein, I., Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991.

Berend, I., Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-faire στην παγκοσμιοποίηση, Gutenberg, Αθήνα, 2009.

Cohen, S., Folk devils and moral panics. The creation of the mods and rockers, Routledge, London and New York, 3rd ed., 2010.

Derrman, M., Ανθρωπογεωγραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης , Αθήνα, 1987.

Diani, M., Porta d. D., Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή, Κριτική, Αθήνα, 2010.

Eagleton, T., (ed) Ideology, New York, Longman Group, UK, 1994.

Geary, D., Το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα (1848-1939), Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1988.

Gramsci, A., Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος, Αθήνα, Ηριδανός, χ.χ.

Gramsci, A., Οι διανοούμενοι , Στοχαστής, γ'. έκδ., Αθήνα, 1972.

Heilbroner, R., Mildberg, W., Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας, Κριτική, Αθήνα, 2010.

Heywood, A., Πολιτικές ιδεολογίες, , Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007.

Hobsbaum, E., Η συμβολή του K. Marx στην επιστήμη της ιστορίας, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα, 1981.

Hughes, M., Kroelher, C., Κοινωνιολογία. Οι βασικές έννοιες, Κριτική, Αθήνα, 2014.

- Iggers, G., Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, Γνώση, Αθήνα, 1991.
- Kayser, B., Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1968.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S., Cleavage Structures, party systems and voter alignments: An introduction στο Lipset, S. M. & Rokkan, S. (ed), Party systems and voter alignments: Cross national perspectives, The Free Press, New York, 1967.
- Marx, K., Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, στο Μαρξ-Ένγκελς, Διαλεχτά έργα, έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., τόμ 1^{ος}, Αθήνα, χ.χ.
- Marx, K., Engels, F., Η γερμανική ιδεολογία, Gutenberg, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα, 1977.
- Marx, K., Engels, F., «Μορφές ιδιοκτησίας, καταμερισμός της εργασίας και πόλη», στο Καυκαλάς, Γ., Γιαουτζής, Μ. (επιμ), Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, Οδυσσέας, Αθήνα, 1977.
- Mavrogordatos, G., Stillborn Republic. Social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936, University of California Press, Μπέρκλεϋ, 1983.
- Mazower, M., Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002.
- Porta, D., Diani, M., Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή, Κριτική, Αθήνα, 2010.
- Rackham, O. – Moody, J., Η δημιουργία του κρητικού τοπίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008.
- Scheler, M., Ο μνησικάκος άνθρωπος, Ίνδικτος, Αθήνα, 2002.
- Seferiadis, S., A European macro-historical analytical frame work and a Greek case-study, Διδακτορική διατριβή, Columbia University, Νέα Υόρκη, UMI, 1998.
- Seferiadis, S., Small rural ownership, sub-sistence agriculture, and peasant protest in interwar Greece: The agrarian question recast, Journal of Moderne Greek Studies, vol. 17, 1999.
- Thompson, E. P., The making of the English working class, Vintage Books, New York.
- Williams, R., Κουλτούρα και ιστορία, Γνώση, Αθήνα, 1994.

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Ε., «Η κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία: από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», Τα Ιστορικά, τχ. 22, Ιούνιος 1995.

Αβδελά, Ε., «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων στο μεσοπόλεμο», Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, Νο 8, 1996.

Αβδελά, Ε., Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1990.

Αβδελίδης, Π. Σ., Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, Παπαζήσης, Αθήνα, 1976.

Αγριαντώνη, Χ.-Πανσεληνά, Γ., «Η ελληνική οικονομία. Διεθνής κρίση και εθνικός προστατευτισμός», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τόμ. 7ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Αλεξανδρόπουλος, Σ., «Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα: ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων». Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 86, 1995.

Αλεξίου, Θ., Περιθωριοποίηση και ενσωμάτωση. Η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρχησης, γ' εκδ., Παπαζήσης, Αθήνα, 2007..

Αλιβιζάτος, Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.

Ανδριώτης, Κ.-Ανδριώτης, Ν., «Η άφιξη και η πρώτη εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στην πόλη του Ηρακλείου. Ο αριθμός των αφιχθέντων και η συμβολή τους στην μεταβολή των πληθυσμιακών δεδομένων της πόλης», στο Πεπραγμένα Η' Κρητολογικού Συνεδρίου, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τόμ. Γ2, Ηράκλειο, 2000.

Αρώνη-Τσιχλή, Κ., Αγροτικές Εξεγέρσεις στην παλαιά Ελλάδα 1833-1881, Αθήνα, 1989.

Βαρίκα, Ε., Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, Αθήνα, 1987.

Βαφέας, Ν. και Βουρλιώτης, Μ., «Ανυπότακτοι και αντάρτες στην απελευθερωμένοι Κρήτη (1920-1921)», Αυγή, Αναγνώσεις, 26/8/2011.

Βερέμης, Θ. – Κολιόπουλος, Γ., Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια.. Από το 1821 μέχρι σήμερα, Καστανιώτης, Αθήνα, 2006.

Βερναδάκης, Χ. και Μαυρής, Γ., «Η έννοια της σχέσης εκπροσώπησης», Θέσεις, τεύχος 18, Ιανουάριος-Μάρτιος 1987.

Βερναδάκης, Χ., «Η έννοια του «κόμματος» στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη: μια (επιστημολογική) επιστροφή στον Αντόνιο Γκράμσι», στο www.vernardakis.gr.

Γ. Μητροφάνης, «Η δημόσια οικονομία. Ανασυγκρότηση και κρίση», στο Παναγιωτόπουλος, Β.,(επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003,

Γαζή, Έ., «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια- Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930, Πόλις, Αθήνα, 2011.

Γεωργαντίδης, Χ., Νικολακόπουλος, Η., «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», στην Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 36-37, 1979.

Γιαννακόπουλος, Γ., «Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες. Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ), Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 7^{ος}, Αθήνα, 2003.

Γιούργου, Ο., Οι ενώσεις Παλαιών Πολεμιστών και το ΣΕΚΕ (1922-1925). Κοινωνικές αναφορές, ιδεολογικές και πολιτικές επιρροές, Διπλωματική εργασία στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2014.

Γκίκας, Α., Ρήξη και ενσωμάτωση. Συμβολή στην ιστορία του εργατικού κομμουνιστικού κινήματος του Μεσοπολέμου, 1918-1936, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010.

Δάγκας, Α., «ΚΚΕ Ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής διεθνούς, στο Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα», στο Χατζηιωσήφ, Χ.,(επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος, τόμ.Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003.

Δαφνής, Γ., Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940, Ίκαρος, β' εκδ. Ίκαρος τόμ. Α' και Β', Αθήνα, 1974.

Δερμιτζάκης, Μ., Από όσα θυμούμαι το παλιό κάστρο. Μια βόλτα στο Ηράκλειο των αρχών του 20^{ου} αιώνα, Δοκιμάκης, Ηράκλειο, 2009.

Δερτιλής, Γ., Ατελέσφοροι ή τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό κράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993.

Δερτιλής, Γ., Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909), Εξάντας, Αθήνα, 1985.

Ελεφάντης, Α., Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον μεσοπόλεμο, β' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979.

Ζαϊμάκης, Γ., «Καταγώγια Ακμάζοντα». Παρέκκλιση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940), Πλέθρον, Αθήνα, 1999.

Ζαχαριουδάκης, Κ., Δημοτικές εκλογές στην πόλη του Ηρακλείου 1898-1925, ανέκδοτη Διπλωματική Εργασία στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 2015.

Καλαφάτη, Θ., «Η εξυγίανση της δραχμής. Τα μέτρα για τη «νομισματική σταθεροποίηση»» στο Παναγιωτόπουλος, Β. ,(επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα , 2003.

Καλογιάννης, Δ., «Συλλογική δράση και πολιτική κινητοποίηση των αγροτών κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου», στο Μωϋσίδης, Α., Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα έως σήμερα, Νήσος, Αθήνα, 2011.

Καραδήμου-Γεροδήμου, Α., «Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου», στο: Χατζηϊωσήφ, Χ. ., (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμ.Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002.

Καραμπάτσος, Η., Η σταφιδική εξέγερση του 1935. Ο ατέρμονος «μεσοπόλεμος» της αγροτιάς, Σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα, 2015.

Καρτσάκης, Α., Το λογοτεχνικό Ηράκλειο του Μεσοπολέμου. Κείμενα, Έντυπα, Δημιουργοί, Δήμος Ηρακλείου-Βικελαία Βιβλιοθήκη , Ηράκλειο, 2013.

Κατηφόρης, Γ., Η νομοθεσία των βαρβάρων, Θεμέλιο, Αθήνα, 1975.

Κομνηνός, Ν., Θεωρία της αστικότητας. ii Αστικός προγραμματισμός και κοινωνική ρύθμιση, Σύγχρονα θέματα, Αθήνα, 1986.

Κωστής, Κ., Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος} -21^{ος} αιώνας, Πατάκης, Αθήνα, 2015.

Κωστής, Κ., Αγροτική Οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της Ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987.

Κωστής, Κ., Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Τα τεκμήρια, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1990.

Λαγουδάκη, Ε., Η πνευματική ζωή στο Ηράκλειο στα 1930-1940 (πληροφορίες από τον τύπο της εποχής), Παλίμψηστον, Νο 21-22, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2006-2007.

Λαγουδάκη, Ε., Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου, Δοκιμάκης, Ηράκλειο, 2009..

Λαγουδάκη-Σασλή, Ε., «Αγροτική αποκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων του Νομού Ηρακλείου» στο περιοδικό Παλίμψηστον, , τεύχος 19/20, Ηράκλειο, 2004-2005.

Λέκκας, Π., Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μμήμων, Αθήνα, 1992.

Λεονταρίτης, Γ. Β., Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, Εξάντας, Αθήνα, 1978.

Λεοντίδου, Λ., Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989.

Λιάκος, Α., «Από κράτος φύλαξ εις κράτος πρόνοια οι παράμετροι της εργατικής πολιτικής στο Μεσοπόλεμο», στο Πρακτικά συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ΕΛΙΑ και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 1988.

Λιάκος, Α., «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Διεθνές Γραφείο Εργασίας», στο Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. – Χατζηϊωσήφ, Χ., Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1988.

Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα, 1993.

Λιβιεράτος, το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα 1918-1923, , Καρανάσης, Αθήνα, 1976.

Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) Επαναστατικές εξαγγελίες, Κομμούνα, Αθήνα, 1985.

Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-1931), Κομμούνα, Αθήνα, 1987.

Λιβιεράτος, Δ., Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-1936), Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1994.

Λιναρδάτος, Σ., 4^η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

Λιναρδάτος, Σ., Πως εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

Λούκος, Χ., «Μικρές και μεγάλες πόλεις» στο: Χατζηϊωσήφ, Χ. (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμ. Β1, Αθήνα, 2002.

Μακράκη, Λ., Ελευθέριος Βενιζέλος. 1864-1910, Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2001.

Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Το συνδικαλιστικό κίνημα στο Νομό Ηρακλείου από το 1929 έως τη δικτατορία τη 4^{ης} Αυγούστου 1936» στο Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Ηράκλειο, τόμ. Γ1., Ηράκλειο, 2005.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, χ.χ.

Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., «Μεταξύ δύο πολέμων, πολιτική ιστορία 1922-1940», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., «Οι εθνικές μειονότητες», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ) Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος. τόμ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός» στο Μαυρογορδάτος, Γ. – Χατζηϊωσήφ, Χ. (επιμ) Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 1988..

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., Μετά το 1922. Η παράταση του διχασμού, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2017.

Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., 1915 Ο Εθνικός Διχασμός, Πατάκης, Αθήνα, 2015.

Μηλιός, Ι., Δημούλης, Δ., Οικονομάκης, Γ., Η θεωρία του Marx για τον καπιταλισμό. Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης, Νήσος, Αθήνα, 2005.

Μητροφάνης, Γ., «Η δημόσια οικονομία. Ανασυγκρότηση και κρίση», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τόμ, 7ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Μητσοπούλου, Α., Ο ελληνικός αντικομμουνισμός στο σύντομο 20^ο αιώνα: Όψεις του δημόσιου λόγου, στην πολιτική, στην εκπαίδευση και στη λογοτεχνία, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Βαλκανικών Σλάβικων και Ανατολικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2013.

Μουδόπουλος, Σ., «Ο νόμος 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος», στο Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. – Χατζηϊωσήφ, Χ., Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1988.

Μουζέλης, Ν., Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα, 1987.

Μπαλτά, Ν., Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) μέσα από τον γαλλικό τύπο, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004.

Μπαχάρας, Δ., «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», Μνήμων, τόμ. 29, 2008.

Μωυσίδης, Α. (επιμ), Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα έως σήμερα, Νήσος/Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα. 2011.

Νικολακόπουλος, Η., Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967, Πατάκης, Αθήνα, 2001.

Οικονόμου, Ν., «Εκλογές-Δημοψηφίσματα. Πολιτικές συμπεριφορές στην περίοδο 1923-1936», στο Παναγιωτόπουλος, Β. ,(επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Παλούκης, Κ., Η οργάνωση «Αρχείο του Μαρξισμού». Διπλωματική εργασία στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 2005.

Παναγιωτόπουλος, Δ., «Αγροτική Οικονομία Αναπτυξιακές Στρατηγικές στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο» στο Παναγιωτόπουλος, Β., (επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 τόμ. 7^{ος}, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Παναγιωτόπουλος, Δ., Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Όψεις του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα, Πλέθρον/Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2010.

Παπαδημητρίου, Δ., Ο Τύπος και ο Διχασμός. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1990.

Παπαδημητρίου, Δ., Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο. Η ελληνική δημόσια συζήτηση, Ασίνη, Αθήνα, 2012.

Παπαδημητρίου, Δ., Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, Σαββάλας, Αθήνα, 2006.

Παπαδομιχελάκης, Σ., Θ' ανθρωπέψει ο άνθρωπος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986.

Παπαπολυβίου, Π., «Κύπρος 1922-1940, στο Παναγιωτόπουλος, Β., (επιμ), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 τόμ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Περάκης, Μ., Το τέλος της οθωμανικής Κρήτης. Οι όροι κατάρρευσης του καθεστώτος της Χαλέπας (1878-1889), Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008.

Πετμεζάς, Σ., «Αγροτική Οικονομία» στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος, τόμ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002 .

Πετμεζάς, Σ., «Αγροτική Οικονομία», στο Κωστής, Κ. και Πετμεζάς, Σ. (επιμ), Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας του 19^{ου} αιώνα, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.

Πετμεζάς, Σ., Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012.

Πιζάνιας, Π., Οι φτωχοί των πόλεων, η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993.

Πλουμίδης, Σ., Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά 1936-1941, Εστία, Αθήνα, 2016.

Ποταμιάνος, Ν., Οι Νοικοκυραίοι. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες στην Αθήνα 1880-1925, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 2015.

Πουλιόπουλος, Π., Τι ζητούν οι Παλαιοί Πολεμιστές και τα θύματα στρατού. Γενικές προγραμματικές θέσεις ψηφισμένες από το συνέδριο την 6 Μαΐου 1924, στο Διαδικτυακό Αρχείο Μαρξιστών.

Ρήγος, Α., Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

Σάββας, Δ., Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η., Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2011.

Σάββας, Δ., Η πόλη του Ηρακλείου και οι δημοτικοί της άρχοντες. Ιστορικές αναδρομές, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2013.

Σάββας, Δ., Λες και ήταν χθες! Μνήμες... από το παλιό Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2010.

Σακελλαρόπουλος, Θ., Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922, , Αθήνα, Εξάντας, 1991.

Σακελλαρόπουλος, Θ., Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας, Διόνικος, Αθήνα, 2003.

Σαραντής, Κ., «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά», στο Βερέμης, Θ. (επιμ), Ο Μεταξάς και η εποχή του, Ευρασία, Αθήνα, 2009.

Σβολόπουλος, Κ., Η Κρητική Πολιτεία από το 1899 στην Ιστορία του Ελληνικού έθνους, τόμ. ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα , 1977.

Σερντεδάκης, Ν., Θεωρίες κοινωνικών κινημάτων στο <https://student.cc.uoc.gr>

Σεφεριάδης, Σ., «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σ' ένα παλιό θέμα», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Νο 6, 1995.

Σεφεριάδης, Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: Μια αποτύπωση.» Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 27, Μάιος 2006.

Σπανάκης, Σ., Η ύδρευση του Ηρακλείου 828-1939, Έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 1981.

Σταυροπούλου, Ε., «Ο αθηναϊκός τύπος», στο Δρούλια, Λ., Ο ελληνικός τύπος 1874 έως σήμερα: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα, 2005.

Τζεδάκη-Αποστολάκη, Λ., «Μικρασιάτες πρόσφυγες στο Ηράκλειο. Το παράδειγμα της Νέας Αλικαρνασσού», στο Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Νεότερη περίοδος, , Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τόμ. Γ2, Ηράκλειο 2000.

Τζεκίνης, Χ., 1870-1987, Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, Γαλαίος, Αθήνα, 1987.

Τζομπανάκη, Χ., Το Ηράκλειο εντός των τειχών. Αστική αρχιτεκτονική των νεώτερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, , Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 2000.

Τσουκαλάς, Κ., Εξάρτηση και αναπαραγωγή: Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, Αθήνα, 1977.

Φουντανόπουλος, Κ., «Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», στο Χατζηϊωσήφ, Χρ. (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος, τόμ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002.

Χατζηαγγέλης, Β., Το αντιδικτατορικό κίνημα της Κρήτης, , 2^η έκδ. , Χανιά 1986.

Χατζηϊωσήφ, Χ., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμ.Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002.

Χατζηϊωσήφ, Χ., «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χατζηϊωσήφ, Χ., (επιμ), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος, τόμ.Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003.

Χριστοδουλάκη, Ο.,«Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος» στο Χρ. Χατζηϊωσήφ (επιμ) , Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940 τόμ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002 .

Ψιλομανουσάκη-Πιλατάκη, Λ., «Το ιστορικό ίδρυσης του αεροδρομίου Ηρακλείου (1929-1939)» στο Δετοράκης, Θ., και Καλοκαιρινός, Α., (επιμ) Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τόμ. Γ1, Ηράκλειο, 2005.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1**Πληθυσμός**

	1920	1928	1940	1951
Κρήτη	346.584	386.427	438.239	462.124
Νομός Ηρακλείου	117.400	138.567	167.918	189.637
Ηράκλειο	24.848	33.404	42.557	51.144

Πηγή: Απογραφές του πληθυσμού της Ελλάδας της Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

	Γηγενείς	Πρόσφυγες	Μετανάστες	Σύνολο	Πρόσφυγες %
Ηράκλειο	15.421	14.069	9.741	39.231	35,9
Χανιά	14.945	6.925	10.369	32.239	21,5

Πηγή: Kayser, Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Δημογραφική κίνηση Ληξιαρχείου Δήμου Ηρακλείου από 1/1/1926 έως 31/12/1940

Έτος	Γεννήσεις	Θάνατοι	Έτος	Γεννήσεις	Θάνατοι
1926	1147	676	1934	1109	400
1927	976	641	1935	1116	560
1928	1107	650	1936	1160	573
1929	1035	541	1937	1109	651
1930	1594	485	1938	1072	508
1931	1110	803	1939	1208	585
1932	1026	560	1940	1194	516
1933	1075	304			

Πηγή: Ληξιαρχείο Ηρακλείου

ΠΙΝΑΚΑΣ 4**Νομός Ηρακλείου**

Συνολική κατ' έτος παραγωγή εγχωρίων γεωργικών κ.λ.π. προϊόντων

Προϊόντα		1935	1936	1937	1938	1939	1940
ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ							
Σταφίς Σουλτανίνα	Τόνοι	15.000	11.760	11.000	16.000	21.684	12.500
Σταφίς Ταχτάς	Τόνοι	4.500	3.827	4.213	2.100	2.800	2.500
Οίνος εκ σταφυλών	Τόνοι	14.324	9.538	11.500	14.538	10.405	10.000
Οινολάσπη	Τόνοι	130	125	135	140	120	110
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ							
Ελαιολαδον	Τόνοι	5.400	2.300	14.000	11.000	8.500	12.000
Ελαίαι	Τόνοι	609	360	3.900	1.340	1.300	1.500
Ελαιοπυρήνη	Τόνοι	6.500	2.600	20.000	13.500	12.500	15.000
Σάπωνες εκ ελαιολάδου	Τόνοι	200	180	250	150	200	100
Σάπωνες εκ πυρηνελαίου (65% απόδοση)	Τόνοι	563	661	990	1.174	600	400
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ							
Σίτος	Τόνοι	4.587	5.817	7.449	6.643	6.173	6.400
Κριθή	Τόνοι	10.240	12.828	12.981	10.996	10.310	11500
Σμιγός	Τόνοι	3.276	4.017	3.940	3.201	2.999	3.840

Ρόβη	οκάδες	821.700	994.400	1.220.000	887.000	1.190.500	950.000
Βίκος	τόνοι	224.200	307.000	403.600	328.200	505.270	450.000
Βρώμη	τόνοι	15.341.400	6.504.730	6.870.200	5.207.200	5.534.000	6.000.000
ΟΣΠΡΙΑ							
Φασόλες	κιλά	80.600	92.774	90.608	84.100	29.470	98.800
Κουκιά	κιλά	1.184.320	1.274.401	2.174.208	1.678.424	1.331.803	1.145.600
Ρεβύθια	κιλά	146.080	280.400	251.264	260.150	302.297	554.320
Φακαί	οκάδες	146.650	149.730	232.800	271.540	300.000	442.880
Φάβα	κιλά	188.230	240.600	382.900	200.000	220.000	247.000
Μπιζέλια	κιλά	30.640	38.100	48.370	62.000	50.000	76.160
ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ							
Δίκταμος	τόνοι	3	3,5	5	6	7,5	7
Φασκομηλιά	τόνοι	15	20	25	25	35	100
Γλυκόριζα	τόνοι	15	15			10	27
Ρίγανη	τόνοι	8	10	10	15	25	10
Χαμόμηλον	τόνοι	0,8	0,7	0,65	0,80	1	0,80
Δαφνόφυλλα	Δεν συλλέγονται εν Ηρακλείω, αλλ' ες Ρέθυμνον, οπόθεν προμηθεύεται ταύτα το εξαγωγικόν εμπόριον						
ΟΠΩΡΑΙ ΝΩΠΙΑΙ							
Σταφυλαί επιτραπέζια	τόνοι	11.607	8.647	7.455	7.862	6.434	8762
Καρπούζια	οκάδες	284.520	816.480	1.402.000	1.330.400	1.200.000	1.100.000
Πεπόνια	οκάδες	96.000	260.600	447.000	381.000		
Μπουρνέλες	οκάδες	69.850	58.150	75.500	119.475	85.910	67.000
Βερούκοκα	οκάδες	52.650	64.645	132.640	152.400	109.160	90.000
Δέσπολα	οκάδες	62.463	217.930	347.150	287.700	224.200	200.000
Κεράσια	οκάδες	112.222	159.730	128.250	110.000	96.435	40.000
Σταφύλια προς	τόνοι	16.000	14.000	16.000	20.000	14.000	15.000

οινοποίηση							
ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΗ							
Πορτοκάλια	τόνοι	1,178	739,5	895,5	230,5	486,5	448
Μανδαρίνια	οκάδες	375.800	192.120	192.120	200.000	245.000	225.000
Λεμόνια	τόνοι	6937	381	288,50	153	179	154
Κίτρα	οκάδες	602.000	279.000	270.000	300.000	290.000	225.000
ΕΙΔΗ ΕΚ ΓΑΛΑΚΤΟΣ							
Τυρός κεφαλήσιος (σκληρός)	οκάδες	243.000	178.805	128.000	86.145	71.832	100.000
Μυζήθρα Αθότυρος	οκάδες	234.024	222.019	153.900	140.925	88.540	150.000
ΔΕΡΜΑΤΑ (ΑΚΑΤΕΡΓΑΣΤΑ) ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΗ							
Δέρματα Βοός	οκάδες	36.000	38.000	37.500	40.000	40.000	40.000
Αρνοδέρματα	οκάδες	52.000	55.000	58.000	60.000	63.000	65.000
Εριφοδέρματα	οκάδες	7.000	8.000	7.500	8.000	8.500	8.000
Προβατοδέρματα	οκάδες	8.000	7.500	8.000	8.300	8.500	8.000
Αιγοδέρματα	οκάδες	5.000	4.500	4.000	6.000	5.300	5.500
Αρκαλοδέρματα	κιλά	400	450	400	500	550	550
Ζουριδοδέρματα	κιλά	90	85	80	90	100	100
Αιγότριχες	τόνοι	8	10	12	9	10	11
Μαλλιά (Ερια)	οκάδες	68.805	70.294	57.561	60.000	58.000	57.000
ΔΑΣΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ							
Χαρούπια	τόνοι	4.350	5.634	5.527	5.207	3.795	5.976
Χαρουπόσπορος	τόνοι	150	140	120	130	150	100
ΔΙΑΦΟΡΑ							

Αμύγδαλα	οκάδες	467.900	398.617	561.500	729.800	502.100	300.000
Αμυγδαλόψυχα γλυκιά	4 έως 4 1/2 οκάδες αμύγδαλα αποδίδουν 1 οκά αμυγδαλόψυχα						
Αμυγδαλόψυχα πικρά	τόνοι	10	12	15	10	14	5
Κουκούλια	τόνοι	16,48	8,89	10,70	13,40	5,75	5,50
Μέταξα	τόνοι	1,50	1	1,10	1,20	0,80	0,75
Μέλι	οκάδες	45.281	47.155	49.800	60.600	49.910	60.000
Κηρός	οκάδες	8.202	7.894	7.337	6.952	6.106	6.000
Γεώμηλα	χιλιόγραμμα	2.030.617	3.062.849	2.997.120	2.440.594	4.115.792	3.097.600
Κρόμμυα	οκάδες	607.400	716.400	300.900	800.000	895.000	900.000
Βάμβαξ	οκάδες	5.310	5.815	8.325	13.240	3.000	4.000
Σισάμι	οκάδες	8.035	7.570	12.450	20.815	23.600	35.000
Φυστίκια	οκάδες	500	4.360	360	380	4.650	5.000
Ζυμαρικά	οκάδες	350.000	325.000	345.000	350.000	370.000	375.000
Καπνός εις φύλλα	οκάδες	231.050	188.283	127.320	48.486	17.510	15.000

Πηγή: Στατιστικά κ.λ.π. πληροφορία επί παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων 1935-1957

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΑ Νομού Ηρακλείου

(στρέμματα)

Επαρχία	Σουλτανίνα	Ταχτάς – Ροζακί	Οινάμπελοι στρέμματα	εις	Παραγωγή Οίνου σε οκάδες (εκατομ.)
Βιάννου	9	23	635		1,5
Καινουρίου	1.728	549	4.071		1,5
Μαλεβιζίου	20.880	8.982	6.810		3
Μονοφατσίου	3.155	2.355	9.320		1,5
Πεδιάδος	17.264	4.226	25.397		5
Πυργιωτίσσης	1.192	26	2.340		1,5
Τεμένους	8.610	6.625	8.230		3
ΣΥΝΟΛΟ	52.838	22.786	66.803		17
Σύνολο καλλιεργήσιμων στρεμμάτων					142.427

Πηγή: Στατιστικά κ.λ.π . πληροφορίες επί παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων 1935-1957.

Σημείωση 1: Για σουλτανίνα 250 φυτά ανά στρέμμα. Για ταχτά και οινάμπελους 400 φυτά ανά στρέμμα. Μέση παραγωγή ανα στρέμμα είναι 250 οκάδες για τη σουλτανίνα, 200 οκάδες για τους ταχτάδες και 250 οκάδες για τον οίνο. Τα καλύτερα αμπέλια σουλτανίνας στο Νομό με απόδοση άνω των 600 οκάδων ανά στρέμμα είναι 1. περιφέρεια Καρτερού 600 στρέμματα 2. Φοινικιά – Γιόφυρο 2.400 στρέμματα. Για ροζακί με απόδοση επιτραπεζίων σταφυλιών 800 οκάδες ανά στρέμμα είναι τα αμπέλια των Αρχανών, εκτάσεως 1000 στρεμμάτων.

Για παραγωγή μίας οκάς σταφίδας απαιτείται ποσότητα 4,4 οκάδες σταφυλών ταχτά ή σουλτανίνας και για κάθε στρέμμα ταχτά ή σουλτανίνας απαιτούνται οι κάτωθι ποσότητες φαρμάκων και λιπάσματος:

Θείον οκάδες 11

Θειοχαλκός οκάδες 6

Λίπασμα σύνθετο ή άλλου τύπου οκάδες 80

Σημείωση 2: Παραγωγή σταφίδας (υπολογισμός επί εσοδείας 18.000 τόνων)

1. Δια την παραγωγή σταφίδος απαιτούνται 350-400 τόνοι ποτάσσης, 250 τόνοι αποξηράνσεως και 500 τόνοι θείου Sublimato.

2. Επεξεργασία

100 τόνοι θείου ραφινάτο

100 τόνοι ριζελαίου

6.500 μ3 ξυλείας λευκής

300 τόνοι σύρμα γαλβανιζέ Νο 13.5

80 τόνοι βελονόκαρφα δι' εγκιβωτισμόν

1200 τόνοι γαιάνθρακος

200 τόνοι ακαθάρτου πετρελαίου

3. Σύνολο επεξεργαζόμενης σταφίδος κατά 8ωρον τόννοι 300.

4. Ο ταχτάς ξελικίζεται διά χειρός. Απόδοσις εκάστης εργατρίας 8 ωρών 30 οκάδες.
5. Τα κιβώτια συσκευάζονται με βάρος 14-15 χιλιόγραμμα μεικτά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Αριθμός ελαιόδένδρων ανά περιφέρεια Νομού Ηρακλείου

Περιφέρειες	Ελαιόδενδρα
Πεδιάδος	1.620.000
Μαλεβιζίου	633.000
Μονοφασίου	615.000
Καινουρίου	664.000
Βιάννου	645.000
Τεμένους	320.000
Σύνολο	4.497.000 σε έκταση 250.000 στρεμμάτων

Πηγή: Στατιστικά κ.λ.π . πληροφορία επί παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων 1935-1957.

Σημείωση

1. Η μέση ετήσια παραγωγή κάθε ελαιόλαδου σε λάδι ανέρχεται σε 6 οκάδες.
2. 4 οκάδες ελιές αποδίδουν 1 οκά λάδι και 1,5 πυρήνα.
3. Σε πλήρη παραγωγή τα 4,5 εκατομμύρια ελαιόδενδρα αποδίδουν 8 εκατομμύρια οκάδες λάδι.
4. Η ντόπια κατανάλωση λαδιού ανέρχεται στα 3 εκατομμύρια οκάδες εκ των οποίων τα 1,3 εκατ. προορίζονται για βρώση των κατοίκων και τα 1,7 εκατ. για τη βιομηχανία.
5. Η ετήσια παραγωγή σαπουνιού ανέρχεται α) σε 200.000 οκάδες που παράγεται από ελαιόλαδο και β) σε 800.000 οκάδες από πυρηνέλαιο και μουργέλαιο.
6. Η ντόπια κατανάλωση ανέρχεται σε 500.000 οκάδες.
7. Η ποσότητα ελαιοπυρήνων εξαρτάται από την παραγωγή ελιών. Κατά μέσο όρο ανέρχεται στα 7 εκατ. οκάδες. Στις 4 οκάδες ελιές αναλογεί 1,5 οκάς ελαιοπυρήνας. Το πυρηνέλαιο είναι το 9% επί της ελαιοπυρήνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Κίτρα

Αριθμός δένδρων		εσοδεία	
Νομός	δένδρα	έτος	Οκάδες
Χανίων	83.545	1935	2.302.184
Ρεθύμνης	57.744	1936	1.280.447
Ηρακλείου	30.943	1937	1.375.411
Λασιθίου	7.116	1938	1.348.945
Σύνολο	176.348	1940	554.294

Πηγή: Στατιστικά κ.λ.π . πληροφορία επί παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων 1935-1957.

Σημείωση: η μέση ετήσια παραγωγή κάθε κιτρόδενδρου ανέρχεται στις 15 οκάδες. Ο νομός Ηρακλείου (Φόδελε, Ρογδιά, Αβδού, Μάλλια) παράγει 2.000 τόνους.

Για εσοδεία 2.000 τόνων απαιτούνται

- α) Αλάτι χιλιόγραμμα 700.000
- β) Σιδ/φανά χιλιόγραμμα 56.000
- γ) Θεικό οξύ, χιλιόγραμμα 3.000
- δ) Δούγκες τεμάχια 240.000

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

ΕΞΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (1)

	1927			1928			1929		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Σταφίς Σουλτανίνα Εγχώρια	6.511.018	51.406	6.562.424	6.822.740	255.797	7.078.537	7.959.586	324.023	8.283.609
Σταφίς Ταχτά	5.056.434	552.260	5.608.694	3.718.545.	1.251.337	4.969.882	2.319	405.575	2.724.672
Σταφίς Μαύρη	97.450	120.707	218.157	194.345	18.297	212.642	30.530	10.350	40.880
Σταφίς Σουλτανίνα Κορινθιακή				139.262		139.262	413.120		413.120
Σταφιλαί	3.740.189		3.740.189	5.797.896		5.797.896	7.621.636	390.876	8.012.512
Οίνοι	5.558.500	2.491.648	8.050.148	4.344.606	2.344.748	6.689.354	4.710.345	2.325.016	7.035.361
Γλεύκος					37.000	37.000		149.160	149.160
Σταμφυλόπνευμα								986.464	986.464
Οινολάσπη	14.644	47.305	61.949	16.127	127.797.	143.924	17.136	155.386	172.522
Ποτά	981	136.427	137.408		170.569	170.569			
Όξος	2.923	66.716	69.639	3.618		3.618			
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Ελαιόλαδον	553.770	2.208.975	2.762.745	679.701	1.035.441	1.715.142	1.696.731	379.244	2.075.975
Πυρηνέλαιον	18.434	363.611	382.045	27.213	39.597	66.810	118.138	85.163	203.301
Σάπωνες	470.889	248.032	718.921	357.152	205.038	562.190	360.986	279.624	640.610
Ελαίαι	7.715		7.715	5.744	165.780	171.524	6.259	11.369	17.628
Ελαιοπυρήναι		2.721.037	2.721.037		1.134.120	1.134.120		1.199.189	1.199.189

ΔΑΣΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Χαρούπια	2.263.927	248.349	2.512.276	1.399.558	10.068	1.409.626	578.770	174.758	753.528
ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Μέλι	3.783	3.187	6.970	1.544	10.880	12.424	8.301	23.210	31.511
Κηρός		675	675		1.243	1.243		2.152	2.152
ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΗ -ΟΠΩΡΑΙ									
Κίτρα Άλμης	651.714		651.714	692.851	13.475	706.326	1.067.603		1.067.603
Κίτρα Ζαχαρόπυκτα	82.125	2100	84.225	33.493		33.493	123.704	27.750	151.454
Κίτρα Οπώραι	272.176	152.192	424.368	140.000	454.923	594.923	87.196	36.576	123.772
ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ									
Λάβδανος	667		667	2.266		2.266	150	3.773	3.923
Ρίγανη									
Δείκταμος									
Φασκομηλιά									
ΚΗΠΙΚΑ									
Γεωμηλα		76.613	76.613		1.680	1.680		29.590	29.590
ΞΗΡΟΙ ΚΑΡΠΟΙ									
Αμυγδαλόψυχα Γλυκιά	13.559		13.559	15.077	667	15.774	2.484	1.280	3.764
Αμυγδαλόψυχα Πικρή									

ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ									
Υποζύγια	1	2	3	3	68	71	12	84	96
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Κριθή		77.949	77.949					69.469	69.469
ΟΣΠΡΙΑ									
Φακαί		2.435	2.435					3.483	3.483
ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Κουκούλια		432	432						
ΓΕΝΙΚΑ									
Καπνός (φύλλα)	194.125	125.619	349.744	240.075	11.065	251.140	322.	48.810	371.356
Δέρματα ακατέργαστα	38.824	69.873	108.697	22.179	79.286	101.465	33.235	11.647	144.882
Σαλιάγκοι		164.771	164.771		121.035	121.035		110.319	110.319
Αιγότριχες									
Ζυμαρικά									
Ξυλάνθρακες Καυσόξυλα	-								

ΕΞΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (2)

ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΕΙΔΗ	1930			1931			1932		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Σταφίς Σουλτανίνα Εγχώρια	7.958.629	135.553	8.094.122	8.302.918	89.083	8.399.001	9.981.010	179.220	10.160.230
Σταφίς Ταχτά	2.443.365	461.761	2.905.126	1.458.187	410.235	1.862.422	2.033.626	1.060.560	3.094.186
Σταφίς Μαύρη	1.980	23.200	25.180	2.574	10.078	12.652		5.300	5.300
Σταφίς Σουλτανίνα Κορινθιακή									
Σταφιλιάι	6.839.464	11.505	6.850.969	5.265.848	1.221.742	6.487.590	6.352.732	232.052	6.584.784
Οίνοι	1.494.044	2.044.833	3.538.877	1.491.419	2.329.751	3.820.230	1.122.133	1.492.966	2.615.099
Γλεύκος		547.840	547.840		303.935	303.935		329.752	329.152
Στεμφυλόπνευμα		3.739.543	3.739.543		1.896.600	1.896.600		979.523	979.523
Οινολάσπη	140.984	96.401	237.385	20.286	52.871	73.157	7.914	166.040	173.954
Ποτά									
Όξος									
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Ελαιόλαδον	830.461	1.036.300	1.866.761	3.154.002	583.710	3.737.712	3.079.104	292.779	3.371.883
Πυρηνέλαιον		90.880	90.880	229.858	39.860	269.718	282.482	5.607	288.089
Σάπωνες	419.721	578.007	99.728	371.299	373.128	744.427	254.171	503.500	757.671
Ελαίαι	541	24.896	25.437		11.494	11.494	19.136	19.208	38.344
Ελαιοπυρήναι		1.258.880	1.258.880		1.021.216	1.021.216		277.720	277.720

ΔΑΣΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Χαρούπια	77.475	60.792	138.267	20.000	48.4370	68.437	1.408.239	55.616	1.463.895
ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Μέλι	553	9.445	9.998	2.063	12.866	14.929	7.565	1.520	9.085
Κηρός		632	632		205	205		734	734
ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΗ -ΟΠΩΡΑΙ									
Κίτρα Άλμης	1.100.415		1.100.415	471.336		471.336	847.161		847.161
Κίτρα Ζαχαρόπυκτα	5.680	2.444	8.124						
Κίτρα Οπώραι	145.379	7.872	153.251	54.848	2.715	57.563	204.889	95.330	300.219
ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ									
Λάβδανος	2.133	5.873	8.006	6.189	896	7.085	9.547		9.547
Ρίγανη									
Δείκταμος									
Φασκομηλιά									
ΚΗΠΙΚΑ									
Γεωμηλα		129.216	129.216		128.827	128.827		143.998	143.998
ΞΗΡΟΪ ΚΑΡΠΟΙ									
Αμυγδαλόψυχα Γλυκιά	7.183	192	7.375				12.170	3.523	15.693
Αμυγδαλόψυχα Πικρή									
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ									

Υποζύγια	5	174	179	5	49	54	2	607	609
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Κριθή		7.936	7.936		32.704	32.704		38.400	38.400
ΟΣΠΡΙΑ									
Φακαί									
ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Κουκούλια		700	700		79	79		303	303
ΓΕΝΙΚΑ									
Καπνός (φύλλα)	490.980	13.332	504.312		141.511	141.511	1.561	395.633	397.194
Δέρματα ακατέργαστα	23.214	71.909	95.123	28.220	16.719	44.939	1.007	3.789	4.796
Σαλιάγκοι		223.771	223.771		325.796	325.796		292.050	292.050
Αιγότριχες									
Ζυμαρικά									
Ξυλάνθρακες Καυσόξυλα	-								

ΕΞΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (3)

	1933			1934			1935		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Σταφίς Σουλτανίνα Εγχώρια	12.212.238	384.350	12.596.588	11.435.961	296.950	11.732.911	19.023.259	269.969	19.293.228
Σταφίς Ταχτά	3.668.836	1.029.445	4.698.281	3.109.669	620.730	3.730.399	4.195.099	597.910	4.783.009
Σταφίς Μαύρη	95.290	7.290	102.580	29.071	30.650	59.521	265.887		265.887
Σταφίς Σουλτανίνα Κορινθιακή	1.448.272		1.448.272	2.364.639		2.364.639	235.406		235.406
Σταφιλιάι	11.965.799	173.524	12.139.323	9.310.919	92.257	9.403.176	8.066.255	29.403	8.095.658
Οίνοι	3.759.178	1.845.944	5.605.122	3.968.127	1.754.113	5.722.240	1.522.079	2.814.486	4.343.565
Γλεύκος	14.697	818.690	833.387	108.134	346.130	454.264	164.284	451.574	615.858
Στεμφυλόπνευμα		502.489	502.489		462.709	462.709		599.309	599.309
Οινολάσπη	115.423	56.960	172.466	171.466	10.688	182.154	186.199	2.183	188.382
Ποτά									
Όξος									
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Ελαιόλαδον	3.752.398	482.604	4.235.002	1.218.233	1.151.833	2.370.066	2.795.305	1.274.252	4.069.557
Πυρηνέλαιον	479.812	63.800	543.612	334.634	141.674	476.308	232.631	163.764	396.395
Σάπωνες	237.121	339.770	576.891	214.253	448.701	662.954	184.054	671.984	856.038
Ελαίαι	1.080	6.886	7.960	8.641	22.906	31.547	23.344	25.236	48.580
Ελαιοπυρήναι		1.118.136	1.118.136		973.852	973.852		2.084.128	2.084.128

ΔΑΣΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Χαρούπια	1.056.596	9.871	1.066.467	2.272.944	77.779	2.350.723	642.678	68.912	711.590
ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Μέλι	5.686	12.120	17.806	5.009	6.748	11.748			
Κηρός		1.958	1.958		2.275	2.275			
ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΗ -ΟΠΩΡΑΙ									
Κίτρα Άλμης	816.123	12.000	828.123	702.011		702.011	589.288		589.288
Κίτρα Ζαχαρόπυκτα									
Κίτρα Οπώραι	268.630	28.690	297.590	291.772	73.769	365.541	164.706	14.807	179.513
ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ									
Λάβδανος	15.776		17.776	26.502		26.502	739		739
Ρίγανη									
Δείκταμος									
Φασκομηλιά							24.938		
ΚΗΠΙΚΑ									
Γεωμηλα		85.527	85.527		99.413	99.413		112.051	112.051
ΞΗΡΟΪ ΚΑΡΠΟΙ									
Αμυγδαλόψυχα Γλυκιά	8.445	7.553	15.998	16.075		16.075	5.779	569	6.348
Αμυγδαλόψυχα Πικρή							8.543	444	8.987
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ									

Υποζύγια		154	154						
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Κριθή					205.522	205.522		169.430	169.430
ΟΣΠΡΙΑ									
Φακαί									
ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Κουκούλια		205	205		442	442			
ΓΕΝΙΚΑ									
Καπνός (φύλλα)		149.668	149.668		126.625	126.625	8.542	194.270	202.812
Δέρματα ακατέργαστα	5.196	6.124	11.320	1.934	1.918	3.852	166	7.001	7.167
Σαλιάγκοι		194.332	194.332		182.323	182.323		105.897	105.897
Αιγότριχες									
Ζυμαρικά									
Ξυλάνθρακες Καυσόξυλα	-								

ΕΞΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (4)

	1936			1937			1938		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Σταφίς Σουλτανίνα Εγχώρια	14.290.953	205.140	14.496.093	13.406.402	654.600	14.061.002	12.307.349	594.350	12.901.699
Σταφίς Ταχτά	3.242.984	185.400	3.428.304	1.986.182	195.870	2.182.052	4.316.062	238.950	4.555.012
Σταφίς Μαύρη	61.165		61.165	941		941	257.710		257.710
Σταφίς Σουλτανίνα Κορινθιακή									
Σταφιλέ	5.177.302	112.690	5.289.992	5.022.208	2.200	5.024.408	7.130.550		7.130.550
Οίνοι	1.249.096	3.731.800	4.980.896	1.347.436	2.353.090	3.700.526	380.190	1.371.156	1.751.346
Γλεύκος	36.245	247.000	283.245		171.400	171.400		25.600	25.600
Στεμφυλόπνευμα		70.331	70.331		54.306	54.306		26.500	26.500
Οινολάσπη	158.453	20.312	178.765	138.457	22.685	161.142	151.403		151.403
Ποτά		474.987	474.987		101.233	101.233		7.370	7.370
Όξος									
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Ελαιόλαδον	820.956	558.225	1.379.181	1.472.975	472.695	1.945.671	5.566.535	2.211.950	7.778.485
Πυρηνέλαιον	333.651	208.646	542.297	45.025	196.635	241.660	297.398	340.910	638.308
Σάπωνες	64.717	446.970	511.687	24.632	358.338	382.970	47.471	690.580	738.051
Ελαίαι				4.707	26.918	31.625	4.860	38.479	43.339
Ελαιοπυρήναι		960.000	960.000		204.000	204.000		1.884.096	1.884.096

ΔΑΣΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Χαρούπια	501.282	33.220	534.502	896.369	416.700	1.313.069	245.631	636.960	882.591
ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΑ ΕΙΔΗ									
Μέλι									
Κηρός									
ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΗ -ΟΠΩΡΑΙ									
Κίτρα Άλμης	287.190		287.190	632.237		632.237	483.562		483.562
Κίτρα Ζαχαρόπυκτα									
Κίτρα Οπώραι	47.459	18.806	66.265	160.473	21.652	182.025	69.464		69.464
ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ									
Λάβδανος	392		392	1.667		1.667	1.112		1.112
Ρίγανη	18.754			59.223	31.560		32.373		
Δείκταμος	103			6.223			5.323		
Φασκομηλιά									
ΚΗΠΙΚΑ									
Γεωμηλα		60.304	60.304		62.758	62.758		36.110	36.110
ΞΗΡΟΙ ΚΑΡΠΟΙ									
Αμυγδαλόψυχα Γλυκιά				146		146			
Αμυγδαλόψυχα Πικρή	2.248		2.248	26.023		26.023			
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ									

Υποζύγια									
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Κριθή		216.960	216.960		345.290	345.290		704.050	704.050
ΟΣΠΡΙΑ									
Φακαί									
ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Κουκούλια									
ΓΕΝΙΚΑ									
Καπνός (φύλλα)		207.860	207.860		173.986	173.986		182.700	182.700
Δέρματα ακατέργαστα	19.923	6.342	26.265	5.112	2.830	7.942	79.693	7.590	87.283
Σαλιάγκοι		171.460	171.460		172.980	172.980	819	178.450	179.269
Αιγότριχες							5.964		5.964
Ζυμαρικά		3.242	3.242						
Ξυλάνθρακες - Καυσόξυλα									

ΕΞΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (5)

	1939			1940		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΚΑ ΕΙΔΗ						
Σταφίς Σουλτανίνα Εγχώρια	17.517.374	1.571.100	19.088.474	7.918.325	812.300	8.730.625
Σταφίς Ταχτά	1.507.617	1.231.500	2.739.117	456.247	2.667.000	3.123.207
Σταφίς Μαύρη	89.312	95.400	184.712	9.922	93.000	102.322
Σταφίς Σουλτανίνα Κορινθιακή						
Σταφιλέ	6.306.494	127.490	6.433.984	2.149.144	23.000	2.172.144
Οίνοι	2.983.926	779.100	3.763.026	1.905.831	3.507.290	5.413.121
Γλεύκος					141.800	141.800
Στεμφυλόπνευμα		22.800	22.800			
Οινολάσπη	50.136	23.600	73.736	69.122	87.700	156.822
Ποτά		3.400	3.400		51.400	51.400
Όξος						
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ						
Ελαιόλαδον	4.260.529	1.179.300	5.439.829	4.044.272	2.597.800	6.592.072
Πυρηνέλαιον	145.495	196.250	341.745	372.816	184.600	557.416
Σάπωνες	23.943	825.300	842.243	10.626	779.750	790.376
Ελαίαι		1.590	1.590		380	380
Ελαιοπυρήναι		1.205.200	1.205.200		892.400	892.400

ΔΑΣΙΚΑ ΕΙΔΗ						
Χαρούπια	849.248	374.435	1.206.683	962.670	427.400	1.390.070
ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΑ ΕΙΔΗ						
Μέλι						
Κηρός						
ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΗ -ΟΠΩΡΑΙ						
Κίτρα Άλμης	409.761		409.761	134.005	65.000	199.005
Κίτρα Ζαχαρόπυκτα						
Κίτρα Οπώραι	95.630	28.200	123.830		26.000	26.000
ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ						
Λάβδανος	255		255	436		436
Ρίγανη	61.730			119.249		
Δείκταμος	11.731	460		7.787		
Φασκομηλιά						
ΚΗΠΙΚΑ						
Γεωμηλα		16.400	16.400		8.500	8.500
ΞΗΡΟΪ ΚΑΡΠΟΙ						
Αμυγδαλόψυχα Γλυκιά						
Αμυγδαλόψυχα Πικρή						
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ						
Υποζύγια						

ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ						
Κριθή		633.022	633.022		302.100	302.100
ΟΣΠΡΙΑ						
Φακαί		7.000	7.000			
ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑΣ ΕΙΔΗ						
Κουκούλια						
ΓΕΝΙΚΑ						
Καπνός (φύλλα)		86.524	86.524		159.197	159.197
Δέρματα ακατέργαστα	59.951	38.804	90.755		45.000	45.000
Σαλιάγκοι	954	127.050	128.004		199.000	199.000
Αιγότριχες	4.630		4.630			
Ζυμαρικά		10.550	10.550		7.605	7.605
Ξυλάνθρακες - Καυσόξυλα				135.000	89.000	224.000

Πηγή: Βιβλία εξαγωγής κατ' είδος, ποσότητα και αξίαν, 1927 έως 1961, από το Τελωνείο Ηρακλείου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ(1)

	1927			1928			1929		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Σίτος	3.430.342		3.430.342	5.752.113		5.752.113	11.622.495		11.622.495
Κριθή	956.230	1.379.402	2.335.632	255.133	2.492.371	2.747.504	1.003.279		1.003.279
Άλευρα	2.437.792	805.430	3.243.222	2.767.498	730.012	3.497.510	2.194.866	1.088.360	3.283.226
Αραβόσιτος									
ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ									
Ζάχαρις	1.314.357		1.314.357	1.695.144	58.952	1.754.096	1.283.930		1.283.930
Όρυζα	991.764		991.764	816.782		816.782	736.946		736.946
Καφές	149.427	1.850	151.277	162.649		162.649	153.878		153.878
Τείον	12.782	3.606	16.388	46.451	23.507	69.958	62.819	28.824	91.643
ΟΣΠΡΙΑ									
Ερέβυνθοι	385.108	251.916	637.026	574.470	393.559	968.029	651.928	730.494	1.382.422
ΑΛΙΠΑΣΤΑ									
Ιχθυερά	134.690	328.772	463.462	89.787	419.821	509.608	89.206	490.689	579.895
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Τυρός		19.092	19.092		39.947	39.947	661	34.108	34.769
Γάλατα (Συμπυ-									

Κνωμένα)	96.237	7.487	103.724	101.916	3.177	105.093	141.197	3.686	144.883
Βούτυρος και Λίπη	24.042	2.472	26.514	31.292	20.903	52.195	57.462	11.559	69.021
Λίπη Μαγειρικά	32.707	3.088	35.795	15.742	10.788	26.530			
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ-ΣΦΑΓΙΑ									
Σφάγια(διάφορα)	717	2.767	3.486		3.608	3.608		4.371	4.371
Υποζύγια (διάφορα)		25	25			55	55		
Σφάγια και Υποζύγια									
ΓΕΝΙΚΑ									
Άλας Μαγειρικών		524.813	524.813		678.100	678.100		1.453.163	1.453.163
Δέρματα για Υποδήματα	29.490	46.507	75.997	41.442	89.499	130.941	110.918	114.565	225.483
Καπνός-Τσιγάρα		29.750	29.750		101.000	101.000		114.168	114.168
Ζαχαρώδη		31.931	31.931					50.694	50.694
Ζυμαρικά					5.192	5192		14.475	14.475
Ζύθος		3.000	3.000		39.140	39.140			
Βαρελοσανίδες Δούγες	564.602		564.602	3.251.555		3.251.555	1.079.302	417.545	1.496.847

ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ(2)

	1930			1931			1932		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Σίτος	9.096.782		9.096.782	10.438.408		10.438.408	8.701.202		8.701.202
Κριθή	2.975.719		2.975.719	710.251		710.251	726.071		726.071
Άλευρα	442.056	1.475.150	1.924.206	175.428	2.087.443	2.262.871		1.445.046	1.445.046
Αραβόσιτος									
ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ									
Ζάχαρις	1.129.555		1.129.555	1.051.478		1.051.478	950.741		950.741
Όρυζα	784.545		784.545	915.827		915.827	904.613		904.613
Καφές	163.881		163.881	198.316		198.318	75.697		75.697
Τέιον	25.402	13.988	39.390	18.031	9.355	27.386	12.058	20.608	32.666
ΟΣΠΡΙΑ									
Ερέβυνθοι	434.759	1.841.804	2.276.563	560.995	1.980.624	2.541.619	567.272	994.047	1.561.319
ΑΛΙΠΑΣΤΑ									
Ιχθυερά	42.186	493.189	541.375	52.041	486.229	545.270	8.275	524.800	533.075
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Τυρός	144	32.480	32.624	1.048	24.745	25.793		36.527	36.527
Γάλατα (Συμπυ- κνωμένα)	67.979	2.680	70.659	75.374		75.374	38.232		38.232
Βούτυρος και									

Λίπη/ Λίπη Μαγειρικά	51.522	21.398	72.920	50.736	22.881	73.613	23.637	18.601	42.238
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ-ΣΦΑΓΙΑ									
Σφάγια(διάφορα)		1.117	1.117		730	730		649	649
Υποζύγια (διάφορα)									
Σφάγια και Υποζύγια									
ΓΕΝΙΚΑ									
Άλας Μαγειρικών		1.354.875	1.354.875		1.629.404	1.629.404		347.600	347.600
Δέρματα για Υποδήματα(επεξ)	61.699	109.408	171.307	105.825	85.864	191.689	17.699	111.254	128.953
Καπνός-Τσιγάρα		118.094	118.094		70.457	70.457		126.651	126.651
Ζαχαρώδη		49.147	49.147		51.141	51.141		30.527	30.527
Ζυμαρικά		20.461	20.461		29.998	29.998		33.900	33.900
Ζύθος									
Βαρελοσανίδες Δούγες	186.279	509.034	694.303		466.287	466.287		346.328	346.328

ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (3)

	1933			1934			1935		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Σίτος	6.810.629	629.120	7.439.749	3.708.847	2.966.476	6.674.963	5.776.499	2.931.770	8.708.269
Κριθή		237.170	237.170						
Άλευρα		1.217.445	1.217.445		1.140.396	1.140.396		1.387.475	1.387.475
Αραβόσιτος									
ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ									
Ζάχαρις	830.278		830.278	1.056.352	8.686	1.065.068	893.378		893.378
Όρυζα	736.659	3.550	740.219	890.965		890.965	896.913		896.913
Καφές	88.962	22.005	110.967	150.724	1.800	152.524	146.090		146.090
Τέιον	9.558	20.174	29.732	42.051	34.485	76.536			
ΟΣΠΡΙΑ									
Ερέβυνθοι	462.686	731.815	1.194.501	472.880	601.682	1.074.562			
ΑΛΙΠΑΣΤΑ									
Ιχθυερά	7.004	523.670	530.674	24.449	631.951	656.400			
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Τυρός		54.728	54.728		82.780	82.780		58.068	58.068
Γάλατα (Συμπυ- κνωμένα)	45.359		45.359	54.577	6.230	60.807	69.434	5.100	75.434
Βούτυρος και									

Λίπη/Λίπη Μαγειρικά	8.942	29.239	38.181	4.672	45.739	50.411	15.964	23.387	39.357
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ-ΣΦΑΓΙΑ									
Σφάγια(διάφορα)	182.	853	1.035	52	3.684	3.736	75	1.666	1.741
Υποζύγια (διάφορα)									
Σφάγια και Υποζύγια									
ΓΕΝΙΚΑ									
Άλας Μαγειρικών					253.730	253.730			
Δέρματα για Υποδήματα(επεξ)	19.166	132.386	151.552	45.847	156.073	201.920	28.241	126.307	154.548
Καπνός-Τσιγάρα		162.420	162.420		175.388	175.388		172.940	172.940
Ζαχαρώδη		59.954	59.954						
Ζυμαρικά		16.344	16.344		12.684	12.684		24.878	24.878
Ζύθος		113.010	113.010		70.030	70.030		72.350	72.350
Βαρελοσανίδες Δούγκες	627.716	553.790	1.181.456	5.913	339.489	345.322	529.110	325.434	854.544

ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (4)

	1936			1937			1938		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ									
Σίτος	8.553.283	2.263.739	10.817.022	8.815.908	1.378.000	10.193.908	6.408.260	2.882.000	9.290.260
Κριθή	360.724	358.369	719.098		228.000	228.000			
Άλευρα		2.313.923	2.313.923		359.179	359.179		1.144.934	1.144.934
Αραβόσιτος		934	934						
ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ									
Ζάχαρις	1.176.307	85.000	1.261.307	973.213	42.771	1.015.984	1.279.454	19.600	1.299.054
Όρυζα	1.058.188		1.058.188	1.013.726		1.013.726	1.012.968	47.775	1.060.743
Καφές	188.945		188.945	70.459	15.300	85.759	222.261	1.800	224.061
Τέιον	5.461		5.461	935		935	2.006		2.006
ΟΣΠΡΙΑ									
Ερέβυνθοι									
ΑΛΙΠΑΣΤΑ									
Ιχθυερά									
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ									
Τυρός		18.290	18.290		48.899	48.899		18.291	18.291
Γάλατα (Συμπυ- κνωμένα)	22.945	32.902	55.847	13.595	49.908	63.502	29.573	60.349	89.922
Βούτυρος και									

Λίπη	13.021	22.212	35.233	10.869	54.842	65.711	15.087	24.213	39.300
Λίπη Μαγειρικά									
ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ-ΣΦΑΓΙΑ									
Σφάγια(διάφορα)		713	713		164	164		731	731
Υποζύγια (διάφορα)									
Σφάγια και Υποζύγια									
ΓΕΝΙΚΑ									
Άλας Μαγειρικών		1.026.754	1.026.754		265.000	265.000		300.000	300.000
Δέρματα για Υποδήματα(επεξ)	26.249		26.249	23.392		23.392	478	205.755	206.233
Καπνός-Τσιγάρα		176.066	176.066		157.503	157.503		206.815	206.815
Ζαχαρώδη		54.420	54.420		30.000	30.000			
Ζυμαρικά		27.854	27.854		31.229	31.229		42.973	42.973
Ζύθος		75.350	75.350		55.280	55.280		71.570	71.570
Βαρελοσανίδες Δούγες				50.427		50.427	18.280		18.280

ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΑ ΕΙΔΗ (5)

	1939			1940		
	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο	Εξωτερικό	Εσωτερικό	Σύνολο
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ						
Σίτος	4.900.115	3.277.500	8.177.615	3.858.631	3.684.976	7.543.607
Κριθή						
Άλευρα	5.742	1.112.850	1.118.592		188.700	188.700
Αραβόσιτος						
ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ						
Ζάχαρις	923.376	202.000	1.125.376	533.173	49.000	582.173
Όρυζα	601.474	326.300	927.774	265	737.100	737.365
Καφές	114.705	27.480	142.185	74.042	7.600	81.642
Τέιον	2.937		2.937	58		58
ΟΣΠΡΙΑ						
Ερέβυνθοι						
ΑΛΙΠΑΣΤΑ						
Ιχθυερά						
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑΣ ΕΙΔΗ						
Τυρός		3.000	3.000		24.850	24.850
Γάλατα (Συμπυ- κνωμένα)	50.634	33.890	84.524	7.961	38.950	46.911
Βούτυρος και Λίπη	6.753	20.350	27.103		16.370	16.370

ΖΩΑ ΖΩΝΤΑ						
Σφάγια/Υποζύγια		44	44		11	11
Υποζύγια (διάφορ						
Σφάγια και Υποζύγια						
ΓΕΝΙΚΑ						
Άλας Μαγειρικών		397.000	397.000		676.000	676.000
Δέρματα για Υποδήματα(επεξ)	404	155.120	155.524		37.590	37.590
Καπνός-Τσιγάρα		207.450	207.450		211.150	211.150
Ζαχαρώδη						
Ζυμαρικά		59.350	59.350		42.600	42.600
Ζύθος		78.980	78.980		67.300	67.300
Βαρελοσανίδες Δούγκες	42.555		42.555	9.159		9.159

Πηγή: Εισαγωγαί και αποβιβαζόμενα κατ' είδος, ποσότητα και αξία, από το Τελωνείο Ηρακλείου.

Βιβλίο από το 1927 έως 1955.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Επεξεργαζόμενη ποσότητα σταφίδας ανά 8ωρο από τις σταφιδοβιομηχανίες της πόλης του Ηρακλείου

Σταφιδοβιομηχανίες	τόνοι
Αδελφοί Κωνσταντινίδη	10
Άκρατος - Βασιλάκης	40
Μ. Τζουλάκης και Σία	20
Υιοί Κωνσταντινίδη	20
Γ. Διαλυννάς	20
Εμμ. Τρακάκης και Σία	10
Ι. Νικηφόρος και Σία	10
Περδικογιάννης- Μαρκατάτος	10

Πηγή: Στατιστικά κ.λ.π . πληροφορίες επί παραγωγής φυσικών και βιομηχανικών προϊόντων 1935-1957.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Εκλογικά αποτελέσματα Νομού και πόλης Ηρακλείου

Έτος	ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ						ΠΟΛΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ					
	Σύνολο Ψηφισάντων	Φιλελεύθεροι	Λαϊκοί	Αγροτικό κόμμα	Προοδευτικό κόμμα	Εθνικο-Ριζοσπαστική Ένωση	Σύνολο ψηφισάντων	Φιλελεύθεροι	Λαϊκοί	Αγροτικό κόμμα	Προοδευτικό κόμμα	Εθνικο-Ριζοσπαστική Ένωση
1928	~26.000	~15.200	~4.600				4.610	3.394	730 ⁽¹⁾			
1932	26.829	13.774	6.041	4.449	2.055		5.699	3.122	1035	393	631 ⁽²⁾	
1933	26.667	18.048					~5.725	~3.645	~1990 ⁽³⁾			
1936	32.374	21.272				5771	6.803	4.141	401			1505 ⁽⁴⁾

Πηγές: (1) Ανόρθωσις, 21/08/1928, (2) Ανόρθωσις, 27/09/1932 και Ίδη, 27/09/1932, (3) Ανόρθωσις, 07/03/1933, (4) Ίδη, 28/01/1936 και Ανόρθωσις, 28/01/1936.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Εκλογική δύναμη του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος.

Έτος	Επικράτεια (1)		Κρήτη (1)		Νομός Ηρακλείου			
	Σύνολο	%	Συνολο	%	Σύνολο Νομού	%	Πόλη Ηρακλείου	%
1926	41.982	4,38	1101	1,72				
1928	23.889	2,35	509	0,84	264 (2)		110 (2)	2,38
1932	58.223	4,97	431	0,57	244 (3)			
1933	68.647	6,01	2279	3,23	786 (4)	2,94	475 (4)	8,29
1935	98.542		917		547 (5)		472 (5)	
1936	73.411	5,76	1361	1,57	861 (6)	2,65	657 (6)	9,65

Πηγές: (1) Γεωργαντίδης Χ., Νικολακόπουλος Ηλ., Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων, (2) Ανόρθωσις, 21/08/1928 (υποψήφιος ο Σ. Παπαδομιχελάκης), (3) Ανόρθωσις, 27/09 1932 (υποψήφιος Σ. Παπαδομιχελάκης), (4) Ανόρθωσις, 07/03/1933 (υποψήφιος Σ. Παπαδομιχελάκης), (5) Ελευθέρα Σκέψις, 11/06/1935, (6) Ίδη, 28/01/1936 (Υποψήφιοι οι συνδικαλιστές Ε. Τριαμματάκης, Θ. Πάγκαλος/Παπάζογλου και Π. Γερώνημος).